

MIRCEA ANGELESCU

INCINTELE
DE LA HISTRIA
ÎN LUMINA
FORTIFICAȚIILOR
DIN LUMEA
GREACĂ

Reproducerea integrală sau parțială, multiplicarea prin orice mijloace și sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziția publică, inclusiv prin internet sau prin rețele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informațiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum și alte fapte similare săvârșite fără permisiunea scrisă a deținătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislației cu privire la protecția proprietății intelectuale și se pedepsesc penal și/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

MIRCEA ANGELESCU

Incintele de la Histria
în lumina fortificațiilor
din lumea greacă

editura universității din bucurești®

2018

REFERENȚI

Cercetător științific I, **LIVIA BUZOIANU**

Muzeul Națională de Istorie și Arheologie Constanța

Conf. Univ. dr. **VALENTIN BOTTEZ**

Facultatea de istorie, Universitatea din București

Prof. Dr. **ALEXANDRU AVRAM**

Membru corespondent al Institutului Arheologic German

Le Mans Université – Institutul de Arheologie « Vasile Pârvan »

al Academiei Române

© *editura universității din bucurești*®

Șos. Panduri, 90-92, București – 050663, România

Telefon/Fax: (0040) 021.410.23.84,

E-mail: editura.unibuc@gmail.com,

Librărie online: <http://librarie-unibuc.ro>

Centru de vânzare:

Bd. Regina Elisabeta, nr. 4-12, București,

tel. (0040) 021.305.37.03

Web: www.editura.unibuc.ro

Redactor: **Remus TITE**

DTP și coperta: **FLORINA FLORIȚĂ**

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

I

/, - București: Editura Universității din București, 2017

ISBN 978-606-16-

CUPRINS

1. INTRODUCERE	
2. CADRUL NATURAL	
2.a. Condiții geo-climatice	
Clima	
Evoluția liniei țărmului	
Evoluția nivelului mării	
Populația autohtonă în mediul local arheologic.....	
Chora Histriei	
3. FUNDAREA COLONIILOR PONTICE.....	
Modele urbanistice.....	
Modele teoretice	
Cazul Histriei.....	
4. HISTRIA ÎN EPOCA ARHAICĂ	
Fortificațiile arhaice în lumea greacă.....	
Incinta arhaică a Acropolei	
Incinta arhaică a Platoului	
Concluzii – incintele arhaice ale Histriei.....	
5. HISTRIA ÎN EPOCA CLASICĂ	
Situația din bazinul Mării Egee	
Incinta clasică a Acropolei	
Incinta clasică a Platoului.....	
Concluzii – incintele arhaice ale Histriei.....	
5. HISTRIA ÎN EPOCA ELENISTICĂ	
De la influența seleucidă la cucerirea romană	
Autohtonii în Dobrogea. Bastarnii.....	
Incinta elenistică a Acropolei.....	
Incinta elenistică a Platoului.....	
Incintele elenistice – concluzii	

6. CONCLUZII.....
- SISTEMUL DE DUBLE INCINTE ALE HISTRIEI

1. INTRODUCERE

“A quarante kilomètres environ au sud de Babadag, à une demi-leue au delà du petit village bulgare de Karanasov est un magnifique amas de ruines don’t toutes les pierres n’ont pu servir encore aux tombes du cimetière qui en occupe une partie ou aux besoins du village voisin. Cet imposant ensemble de ruines... enfin les mesures des *Itinéraires*, m’ont fait penser que j’étais près d’une ville grecque et que cette ville était la célèbre Histropolis, une des cités de la Pentapole .”
(Ernest Desjardins, *Revue archéologique*, NS, 17, 1868, p. 19¹)

De la această relatare a lui E. Desjardin a început una dintre cele mai fascinante cercetări din arheologia ținutului dintre Istros și Pontul Euxin.

Istoria Dobrogei în epoca greco-romană constituie, de peste un secol și jumătate, o preocupare majoră a istoriografiei românești care a produs importante sinteze pe această importantă temă².

Începând cu V. Pârvan³ și continuând cu S. Lambrino și cu M. Lambrino rapoartele de săpătură și informațiile privind săpăturile și descoperirile de la Histria au fost comunicate publicului periodic. Chiar dacă documentația de șantier interbelică nu a ajuns până în zilele noastre avem totuși știri despre cele mai importante documente arheologice descoperite pe șantierul Histria.

După 1949 cercetările au continuat neîntrerupt, an de an, în ciuda deselor momente în care dificultățile financiare au fost cu greu surmontabile.

Una dintre cele mai susținute activități, nu de puține ori caracterizată chiar drept încăpățânată, a fost desfășurată de doamna Maria Coja. De-a lungul multor

¹ Pentru localizarea Histriei înainte de V. Pârvan, cf. și C. Moisil, *BCMI*, 2 (1909), 4, p. 166-168.

² V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, 1923; idem, *Getica. O protoistorie a Daciei*, 1926; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobroudja*, 1938; D.M. Pippidi și D. Berciu, *Din istoria Dobrogei*, I, 1968; Al. Suceveanu, *Viața economică în Dobrogea romană, secolele I – III e.n.*, 1977; Al. Suceveanu și Al. Barnea, *La Dobroudja romaine*, 1991.

³ V. Pârvan, *Histria IV*, *AARMSI*, 38, 1915-1916, p. 533-732; *Histria VII*, *AARMSI*, s. III, t. II, 1923-1924, p. 1-132; *Fouilles de Histria. Inscriptions: troisième série, 1923-1925, Dacia 1, 1925*, p. 198-248.

ani ea a "brăzdat" întreg Platoul în căutarea unora dintre cele mai importante structuri constructive ale cetății: incintele de epocă greacă. Fără acest efort continuu și fără importante observații de finețe făcute de cea care săpa în așa fel încât să-și și înțeleagă săpătura această lucrare nu ar fi putut fi niciodată scrisă.

Lungile plimbări pe Platou pe care, în ciuda formei fizice nu foarte bune, le-a făcut cu mine pentru a-mi arăta fiecare dintre secțiunile ei dar și lungile discuții avute cu aceste prilejuri m-au făcut să înțeleg mai bine viziunea pe care dânsa o avea despre sistemul de incinte histrian. Incitantele ipoteze, multe dintre ele confirmate de săpăturile ulterioare, ca și modul în care înțelegea să împărtășească cele știute numai de dânsa m-au făcut să-mi doresc cu ardoare continuarea acestei cercetări.

Reluarea săpăturii Mariei Coja de la „Cuptoare” și apoi, aș spune, inevitabilă deplasare a centrului de interes către incinta arhaică a constituit momentul în care dorința mi-a fost îndeplinită.

Prezenta lucrare constituie rezultatul acestor cercetări și în același timp un binemeritat omagiu adus doamnei Maria Coja.

Imaginea pe care o am acum despre incintele histriene de epocă greacă este, cred, departe de imaginea redată de puținele și succintele publicații consacrate acestei teme. Pe de altă parte cred însă că ea este mai aproape de ceea ce gândea primul lor cercetător.

Permanența unui sistem de duble incinte de-a lungul întregii perioade de istorie greacă a cetății nu constituie o excepție – există, așa cum se va vedea, numeroase alte exemple din Orientul îndepărtat și până în vestul bazinului Mediteranean, ca de altfel și pe coasta nord-pontică.

O lucrare de doctorat constituie finalul unei etape a cercetării unui anumit domeniu și ca orice cercetare ea nu poate fi rezultatul muncii unui singur om. Iată de ce se cuvine a mulțumi tuturor celor care au contribuit într-un fel sau altul la faptul că am ajuns în acest punct.

În primul rând trebuie să mulțumesc doamnei Zoe Petre datorită căreia am aflat că istoria și arheologia greacă înseamnă cu mult mai mult decât ceea ce crede că își dorește, chiar dacă cu foarte multă ardoare, un proaspăt student la istorie.

Celui care mi-a înlesnit ajungerea pentru prima oară la Histria în 1982, domnului Vlad Nistor îi datorez de asemenea mulțumiri.

Apoi trebuie să mulțumesc doamnei Catrinel Domămeanțu care a fost cea de la care sper să fi învățat în primii doi ani ai mei pe șantier nu numai că cea mai importantă calitate a unui arheolog este răbdarea dar și ceva din acribia sa în

săpătură. Tot dânzei îi datorez și pasiunea devenită aproape obsesivă a dorinței de a săpa nu numai oriunde la Histria, dar mai ales pe Platou.

Gândurile mele recunoscătoare se îndreaptă însă mai ales către domnul Alexandru Suceveanu, cel care mi-a dovedit în permanență că “ar fi putut să-mi fie tată”.

Unele adăugiri, mai ales de ordin bibliografic, au fost necesar a fi făcute chiar dacă lucrările citate au ca dată de apariție date ulterioare susținerii tezei deoarece constituie probleme istoriografice importante – ca de exemplu întreaga problematică a existenței și locului în care a funcționat templul divinității protectoare a Histriei, Apollon Ietros.

Această publicare a stadiului tezei de doctorat din momentul susținerii ei reprezintă scheletul a ceea ce urmează a constitui un nou volum din seria monografică Histria.

2. CADRUL NATURAL

2.a. Condiții geo-climatice

Clima

Regiunea Histria se încadrează din punct de vedere climatic în zona climei temperate, mai precis în ceea ce este numit de specialiști “subținutul litoralului de nord al Mării Negre cu deltă și lagune”⁴.

Practic, cetatea Histria se află plasată într-o zonă de tampon între uscatul continental limitrof care o mărginește pe laturile de sud, vest și nord și Marea Neagră pe latura de est, peste care se suprapun trei mari influențe: a mării, a uscatului și cea a aerului aflat în continuă mișcare.

Acestea își pun amprenta asupra regimului diurn, anual și multianual al fiecărui element climatic în parte.

Din punct de vedere topo-climatic, peste aceste influențe majore se suprapun influențele locale generate de structura suprafeței active (în cea mai mare parte mlăștinoasă și lacustră), de vegetație și de suprafețele acoperite de nisip. Particularități de detaliu completează acest tablou: microrelieful de dune, plajele, mlaștinile, pădurile și poienile, lacurile, plaurul etc. Toate aceste influențe, *generale* și *locale*, se întrepătrund și se condiționează reciproc, determinând specificul climatic și topoclimatic al acestei zone.

Conform celor mai recente studii⁵, topoclimatului Complexului lagunar Razelm-Sinoe, a cărui parte vestică este supusă influenței predominant continentale, are următorii indici cantitativi:

⁴ O. Bogdan, *Regionarea climatică și topoclimatică a Rezervației Biosferei Delta Dunării din România*. Revista geografică, II-III, 1996, p. 42-47; O. Bogdan, I. Nicherșu, *Harta topoclimatică a Rezervației Biosferei Delta Dunării*, scara 1 : 120.000. Utilizarea sistemului GIS pentru redactarea pe suport digital a hărții topoclimatice din RBDD, Anal. șt. Inst. Delta Dunării Tulcea, VII, 1999 p. 469-470.

⁵ O. Bogdan, *op.cit.*, p. 42-47.

Durata medie anuală de strălucire a soarelui (ore)	2300-2350
Radiația solară globală medie anuală (Kcal/cm ²)	130-135
Temperatura medie anuală (°C)	10,9-11,4
Temperatura medie a lunii ianuarie	-1,4...-0,3
Temperatura medie a lunii iulie	22,6-23,0
Temperatura minimă absolută	- 23,5
Temperatura maximă absolută	38,0
Umiditatea relativă medie anuală (%)	80-82
Nebulozitatea medie anuală (zecimi)	5,2-5,4
Cantitatea medie anuală de precipitații (mm)	385-325 4-6
Cantitatea de precipitații maxime în 24 ore (mm)	130,2
Viteza medie anuală a vântului (m/s)	6,5
Durata medie a intervalului fără îngheț (zile)	218
Luni cu uscăciune și secetă	...>3

Influența continentală a regiunilor limitrofe complexului lagunar Razelm-Sinoe se face simțită prin accentuarea contrastelor termice dintre iarnă și vară, în creșterea amplitudinii de temperatură, în reducerea intervalului cu temperaturi medii zilnice pozitive, ca și în creșterea intervalului cu temperaturi negative, în diminuarea umidității relative și creșterea cantității de precipitații, în creșterea nebulozității și reducerea zilelor senine, a duratei de insolație și a radiației solare ca și în diminuarea vitezei vântului.

Repartiția spațială a indicelui de ariditate "Emm. de Martonne" indică faptul că gradul de ariditate crește dinspre vest (> 21) spre est (< 15). Acest fenomen se explică prin faptul că în zona litorală și a apelor puțin adânci de pe șelful Mării Negre, *precipitațiile anuale sunt cele mai reduse (<350 mm)* datorită frecvenței mari a inversiunilor de temperatură de pe suprafața mării care oprește formarea norilor și producerea precipitațiilor.

Tot aici se realizează și *cele mai mari temperaturi medii anuale din lungul litoralului românesc al Mării Negre*, sub influența apelor puțin adânci, cu rol de rezervor termic. Deși se realizează cel mai mare grad de ariditate, vegetația nu suferă din cauza uscăciunii, datorită umezelii mari a aerului și a depunerilor bogate de rouă⁶.

⁶ O. Bogdan, și I. Nicherșu, *op.cit.*, p. 469-475.

Evoluția țărmului și a nivelului mării

Marea Neagră este principalul factor de influență geo-climatic în zona Histriei - așa cum subliniam mai sus -, ca de altfel în tot arealul litoralului. Schimbările de orice tip survenite în legătură cu marea se răsfrâng imediat asupra uscatului.

Pentru cazul Mării Negre, opiniile cercetătorilor privind amplitudinea variațiilor de nivel a apei în timpul ultimului maxim glaciatic (cca. 16.000 ani a.Chr.) diferă destul de mult⁷. Estimările lor dau valori cuprinse între 90 și 151 m sub nivelul actual⁸. În funcție de autor, amplitudinea de variație a nivelului Mării Negre în timpul regresiei Phanagoriene și a transgresiei Nympheene, este diferită.

Astfel, Fedorov⁹ și Panin¹⁰ consideră că scăderea a avut o valoare de maximum 4 m pentru regresie. Banu¹¹ și Bleahu¹² dau amplitudini de 2-5 m pentru creșterea nivelului mării în timpul transgresiei Nympheene, pe care Bleahu o numește “transgresiunea Histriană”.

Modelul propus de Panin pentru evoluția liniei țărmului Mării Negre are următoarele elemente principale:

cca. 10.000 a.Chr.	=	golful din dreptul vărsării Dunării începe să se închidă prin cordonul Letea-Caraorman format din aluviunile transportate de curentul litoral N-S.
cca. 7.000 - 5.200 a.Chr.	=	se formează delta Sf. Gheorghe care avansează mult în interiorul mării.
cca. 5200 -175 a.Chr.	=	se formează delta Sulina care înaintează cca. 10-15 km în mare, coincizând cu regresiunea Phanagoriană care a scăzut nivelul mării cu 2-4 m.

⁷ P.A. Pirazzoli, *Sea level changes. The last 20.000 years*, 1996, p. 212.

⁸ P.V. Fedorov, *Postglacial transgression of the Black Sea*, *International Geology Review*, 14 (2), 1971, p. 160-164; L.R. Serebryanny, *Postglacial Black Sea coast fluctuations and their comparison with the glacial history of the Caucasian high mountains region*, Moscova, 1982, p. 161-167; A.L. Chepalyga, *Inland Sea Basins, în Late Quaternary environments of the Soviet Union*, Minneapolis, 1985, p. 229-247.

⁹ P.V. Fedorov, *idem*.

¹⁰ N. Panin, *Black Sea coast line changes in the last 10.000 years. A new attempt at identifying the Danube mouths as described by the ancients*, *Dacia*, NS, XXVII (1983), 1-2, p. 175-184; N. Panin, *Danube Delta genesis, evolution and sedimentology*, *Revue Roumaine de Géologie et Géophysique, Géographie*, 33 (1989), p. 25-36; N. Panin, *Danube Delta genesis, evolution and sedimentology*, *Geo-Eco-Marina*, 1 (1996), p. 11-34.

¹¹ A.C. Banu, *Date asupra unei transgresiuni de vârstă istorică în bazinul Mării Negre și al Dunării inferioare*, *Hidrobiologia*, 5 (1964), p. 237-252.

¹² M. Bleahu, *Observations sur l'évolution de la zone d'Istria au cours des trois derniers millénaires*, *Revue de Géologie et Géographie*, VI (1962), 2, p. 333-343.

		Brațul secundar Dunavăț începe să formeze delta Coșna-Sinoe, acest braț având un curs mult mai sudic decât cel actual.
175 a.Chr. - 535 p.Chr.	=	delta Sinoe este erodată, iar materialul sedimentar este redepozitat în cordoanele litorale Istria și Chituc. În paralel, începe transgresiunea Histriană care duce la creșterea nivelului mării cu 2-5 m.
0 - prezent	=	brațul Sulina se colmatează și se erodează, în timp ce delta Chilia și delta Sf. Gheorghe încep să-și construiască propriile delte, înaintând în mare cu cca. 16-18 km, în timp ce delta Sulina se retrage cu 10-12 km. Același proces se petrece și în cazul deltei Coșna-Sinoe, în sectorul litoral Portița-Periboina.

Pentru a urmări modificările geo-hidrologice, P. Coteț¹³ a divizat această ultimă perioadă în două mari etape:

Prima etapă ("pre-histriană") cuprinde intervalul de cca. 10.000 - 800-700 a.Chr.. În acest timp, apele marine au umplut complet vechile golfuri, invadând peste tot gura văilor fluviatile litorale pe care le-au lărgit și transformat în golfuri adânci și înguste. Chiar și gura Deltei Dunării a devenit în această fază un mare golf, ceea ce a dus la despletirea și meandrarea albiei, precum și la aluvionarea intensă a luncii, în special în Balta Brăilei și Ialomiței.

Apele mării ocupau întreaga regiune litorală, cu golfurile ei; grindurile nu se formaseră și de aceea sistemul lacustru (lagunar și limanic) nu exista, fapt confirmat și de posibilitatea amplasării aici a unor așezări (Planșa 3 - A)¹⁴.

A doua etapă ("histriană"), deși mult mai scurtă decât etapa precedentă (circa un mileniu), este mult mai complexă ca evoluție.

Amplasarea cetății Histria trebuie legată, din punct de vedere morfohidrografic, în primul rând de prezența unor condiții bune pentru navigație în această parte a litoralului dobrogean și de existența unei zone de uscat cu acces direct la Marea Neagră; este de presupus că uscatul se întindea mult și făcea legătura cu podișul Dobrogei¹⁵.

¹³ P. Coteț, *Țărutul Mării Negre și evoluția lui în timpurile istorice (cu privire specială asupra regiunii Histria)*, *Histria II*, p. 339.

¹⁴ Cf. *Histria II*, fig. 88.

¹⁵ Cu atât mai mult ne pare improbabilă existența unei insule pe locul acropolei.

Acest uscat, presărat cu mici lacuri sau bălți era format de o câmpie litorală joasă, nisipoasă, pe care s-au extins orașul și necropola tumulară din jurul Platoului și din nordul acestuia.

De altfel datarea tumulilor (sec. VI-IV a.Chr. - sec. I-II p.Chr.) nu diferă de la zona înaltă la cea joasă, ceea ce ne arată că terenul astăzi inundabil a fost folosit în mod permanent pentru această funcțiune a orașului.

Regresiunea pre-histriană care corespunde sfârșitului epocii Bronzului s-a efectuat de la ± 5 m până la cca. ± 2 m, în raport cu nivelul actual al Mării Negre, iar stabilizarea țărmului a durat circa un mileniu, într-o zonă în care raportul dintre mare și uscat a fost supus unor schimbări seculare locale.

Analiza profilelor geologice din regiunea Histria a permis, de asemenea, ca pe baza acestor date să se poată construi un profil geologic, schematic, de la nord la sud¹⁶:

Stratul de detritus vegetal și turbă corespunde în timp retragerii mării, odată cu decăderea porturilor litorale, iar formarea Chitucului corespunde ridicării apelor mării cu cca. 0,50 m deasupra celor actuale. Ca urmare, a avut loc inundarea câmpiei litorale din jurul cetății, inclusiv a zonelor tumulare joase.

Lacul Sinoe apare în regiunea Histria ca fiind mai nou decât cele două generații de grinduri între care se află situat.

Ridicarea nivelului mării¹⁷ care a urmat și inundarea din nou (în timpuri destul de recente) a câmpiei litorale explică prezența tumulilor sub nivelul apelor lacustre actuale, corespunzătoare nivelului marin de 0 metri.

Procesul de acumulare a nisipurilor sub formă de grinduri, care a dus la separarea limanelor litorale de tip Techirghiol-Mangalia sau a lagunelor de tip Razelm-Sinoe, a fost general pe litoralul dobrogean. El s-a petrecut sub influența predominantă a curentului cu direcția nord-sud și s-a făcut ritmic.

Compararea fotografiilor aeriene de care dispunem este o verificare a acestui proces furnizându-ne importante date care pot constitui indicii cu ajutorul cărora putem încerca să reconstituim vechea linie a țărmului lacului Sinoe.

În acest context, este interesant de remarcat faptul că din comparația cu prima fotografie aeriană a Histriei - publicată de M. Lambrino în 1938¹⁸ - cu ridicarea topografică din 1953 și cu fotografia aeriană din 1981, rezultă că linia

¹⁶ P. Coteș, *op. cit.*, fig. 99.

¹⁷ În legătură cu această ridicare a nivelului marin, altitudinea de X+1 m a grindului Chituc exprimă cu aproximație valoarea ei.

¹⁸ Fotografia trebuie să fi fost realizată înainte de 1935, așa cum a arătat Al. S. Ștefan, *Revista Muzeelor și Monumentelor*, 1975, 2, p. 57, n. 66.

țărmlui lacului Sinoe s-a modificat, retrăgându-se cu 50-60 m, după cum se vede din tabelul următor:

Anul	Dist. 1	Dist. 2	Dist. 3
1934	85 m.	75 m.	65 m.
1953	60 m.	42 m.	50 m.
1981	27 m.	13 m.	17 m.

(distanțele sunt aproximative)

Dist. 1. = distanța dintre turnul A – linia țărmlui lacului Sinoe.

Dist. 2. = distanța dintre "fractura" zidului roman târziu (est) - linia țărmlui lacului Sinoe.

Dist. 3. = distanța dintre sondajul lui V. Pârvan pentru traseul incintei romane târzii (care corespunde unui punct situat între turnurile C și D de pe flancul de vest) - linia țărmlui lacului Sinoe.

Având în vedere cele de mai sus, structura cunoscută ca "șoseaua" - fie ea interpretată ca "incintă" sau "dig" -, care s-ar afla la o distanță de cca. 50 m est de țărml actual, este foarte probabil să corespundă vechii linii a țărmlui. Chiar și presupusa orientare a acestei structuri (aprox. nord-est - sud-vest) ar putea fi explicată prin faptul că vechiul țărml pare să fi avut un mic golf în fața sectorului Templu (un al doilea golf era plasat de partea cealaltă a promontoriului "Domus").

Condiții de navigație

După cum se știe, Marea Neagră este o mare aproape închisă, care nu comunică cu Mediterana decât prin îngusta ieșire a Bosforului și Dardanelelor.

Navigația în apele Mării Negre nu era deloc ușoară. Lipsa insulelor, furtunile violente care se iscau din senin, cețurile care o acopereau adesea au constituit vreme îndelungată o piedică în calea cabotajului, tipul de navigație practicat cu precădere de greci.

Traversarea Mării Negre de-a curmezișul nu se putea face oricum. Cercetările actuale asupra regimului curenților și vânturilor ne ajută să reconstituim aceste căi.

Repartiția densității apei, vânturile, configurația malurilor și a fundului Mării Negre determină formarea unui curent litoral situat la o distanță de 3-9 km de țărmluri, cu o lățime de 35-50 km, având aspectul unui circuit închis. Mișcarea

sa are sensul invers acelor de ceas, având o oarecare stabilitate și o viteză relativ mare (0,9-1,5km/oră). În centrul celor două jumătăți ale Mării Negre se formează vârtejuri de caracter ciclonic, care le fac impropriei navigației; dar între acestea există un curent de apă, orientat nord-sud, neafectat nici de curenții litorali și nici de cele două vârtejuri ciclonice. Între vârful meridional al Crimeii (Capul Kriu Metopon) și coasta Turciei (Capul Karambi), corăbiile pot pluti direct de la o coastă la cealaltă (Planșa 3-B).

Rute maritime

Izvoarele istorice amintesc cele două rute care legau strâmtoarele de Crimeea. Prima (nordică) trecea pe lângă coasta apuseană a Mării Negre. Deși curentul ciclonic principal are direcție contrară, corăbierii puteau pluti în imediata apropiere a malurilor, folosind regimul constant al brizelor și vânturilor de coastă, precum și curentul circular de coastă anticiclonic (în sensul acelor de ceasornic), având viteza de 1 km oră (caracterul circular al acestui curent de coastă se observă destul de clar la Capul Caliacra și în golfurile Varna și Burgas). Odată ajunși la Histria, ei puteau fie să traverseze direct peste mare, până la capul sudic al Crimeii (Kriu Metopon) - folosind ca escală insula Șerpilor -, fie să urmeze în continuare coasta.

A doua cale era cea sudică. Corăbiile se angajau în curentul principal, plutind la 3-9 km depărtare de malurile anatoliene până la Sinope, de unde traversau marea ajungând la capul meridional al Crimeii. (Planșa 3-B)

Ambarcațiuni

Primele informații despre ambarcațiunile grecilor le avem dintr-o perioadă cu mult mai veche decât momentul colonizării. Pe amforele geometrice "Dipylon" apar deja figurate corăbiile de luptă ceea ce demonstrează că cel puțin din sec. VII a.Chr. grecii – ca și alte populații din bazinul mediteranean acumulasera cunoștințele necesare navigației pe distanțe lungi. De altfel Thucydide¹⁹ menționează marea bătălie navală dintre corintieni și corcyrieni care a avut loc în 664 a.Chr., dată la care vasele rapide de luptă se deosebeau deja de cele mai lente destinate comerțului.

¹⁹ Thucid., I, 13,4 și 14, 1-4.

Perfecționarea sistemului de vele, acumularea de cunoștințe privind regimul vânturilor și a curenților marini și continua îmbunătățire a formei vaselor au permis ca navigația să depășească limitele impuse de necesitatea contactului vizual permanent cu țărmlul.

Chiar dacă pentru multe secole principala forță de tracțiune a rămas ce umană vasele au căpătat viteze tot mai mari prin adoptarea diferitelor metode de organizare a vâslașilor și prin obținerea unui randament din ce în ce mai bun a efortului²⁰. *Trirema* ateniană clasică avea 170 de vâslași așezați pe trei rânduri suprapuse: cei mai de sus (*thranitai*), rândul mijlociu (*zeugitai*) și rândul inferior (*thalamitai*) ale căror vâsle ieșeau prin saborduri. Existau zece marinari care se ocupau de vele și alți zece care aveau rol de infanterie marină pentru apărarea vasului (*epibatai*). Vasul era comandat de un *trierarh* și de pilot (*keleustes*). Navigația folosea velele doar la depărtare de dușman, în timp ce toate manevrele de luptă se efectuau numai cu vâslașii.

Vechile corăbii ale grecilor, *triremele*, erau nave cu trei rânduri de vâsle, foarte ușoare și rapide, cu calități manevriere deosebite. *Trirema* din epoca clasică avea 35-50 m lungime, 4-7 m lățime, 1,20 m pescaj, 100 t deplasament, 24 vâsle mari de fiecare bord și velă pătrată, putând atinge o viteză de 9-10 noduri putând transforma până la 200 de oameni. Cârma era constituită din două vâsle mai mari, așezate de o parte și de alta a pupei, ceea ce contribuia la limitarea tonajului, la fel ca și obiceiul de a trage corabia pe uscat în caz de vreme nefavorabilă. Distanța medie parcursă de aceste nave era de cca. 500 stadii (50 mile marine) pe zi. Având un pescaj redus, aceste ambarcațiuni puteau pătrunde cu ușurință în golfuri, lagune și limane fluviatile²¹.

Ambarcațiunile de comerț, mai încăpătoare, aveau corpul mai lat, cu forme pline, erau greoaie și înaintau în special cu ajutorul velelor, viteza lor nedepășind 7-8 noduri²².

După cum am văzut, cabotajul – tipul de navigație predominant -, dar și traversarea Mării Negre de-a curmezișul se puteau face, chiar dacă nu erau ușoare, cu condiția cunoașterii regimului vânturilor și a curenților marini.

²⁰ Cf. D. Blackman, *The athenian navy and allied naval contributions in the pentekontaetia*, în *Greek, Roman and Byzantine Studies*, X, 1969, p. 179-216.; L. Casson, *The ancient mariners*, 1959, *passim*.

²¹ Despre tonajul vaselor cf. L. Casson, *The size of ancient merchant ships*, în *Studi Paribeni e Calderini*, I, 1956, p. 231-238.

²² St. Casson, *Ships and Seamanship in the Ancient world*, Princeton, 1971, *passim*.

Resurse naturale

Câmpia litorală pe care s-au instalat primii coloniști se continuă spre interiorul continentului (vest) cu văile râurilor Nuntași și Iunan-dere, mărginite spre vest și sud de dealuri de mică înălțime. Aceste câmpii propice agriculturii au constituit nucleul viitoarei *chora* a cetății și este foarte probabil ca ele să fi fost principalul element de atracție pentru primii coloniști²³.

Promontoriul pe care este așezată acropola Histriei oferă o vizibilitate foarte bună asupra întregii regiuni înconjurătoare de la Săcele (sud), la Mihai Viteazu (nord) și până la dealurile Tariverdi – Fântânele (vest), ceea ce este sigur că a contat în alegerea acestui loc²⁴.

De asemenea un rol important în alegerea amplasamentului viitoarei colonii trebuie că l-a jucat bogăția resurselor naturale ale zonei²⁵.

Evident, cea mai importantă resursă căutată din primul moment de greci era solul de o cât mai bună calitate pentru agricultură. Solul dobrogean era propice agriculturii dar această zonă nu a constituit niciodată unul din principalele grânare ale antichității (cum au fost Bosporul cimmerian, Egiptul sau Sicilia). Autorii greci nu sunt foarte preocupați de această problemă și mențiunile referitoare la agricultură sunt mai degrabă indirecte și de obicei se referă la întreaga zonă pontică. Abia din epoca romană²⁶, există autori care menționează calitatea solului dar fără a o exagera, așa cum mai degrabă se întâmplă în scrierile moderne.

Principalele plante alimentare cultivate erau meiul²⁷, orzul²⁸ și grâul²⁹. Pentru legume informațiile noastre sunt mai degrabă rare dar știm că se cultivau cel puțin castravetele³⁰ și usturoiul³¹.

²³ Sigeion bate la sfârșitul sec. VI a.Chr. o monedă (obol de Ag de tip atenian) care are pe revers bufnița ateniană și un spic de grâu. După J. Boardman, *The Greeks Overseas. Their early colonies and trade*, Londra, 1980, p. 265, această simbolistică este o reflectare clară a caracterului mărfurilor tranzitate prin Strâmtoarea din spre Pontul Euxin spre Mediterana.

²⁴ M. Lambrino, *Les vases archaïques d'Histria*, București, 1938, p. 2: "À l'Ouest, vient mourir le steppe dobroudjien, lui-même prolongement ultime du steppe russe. L'aspect est grandiose et désolé. Comme dans le désert, de loin en loin, entre les pentes jaunies, quelques oasis de verdure indiquent les villages. C'est un pays de contrastes, sec de longs mois et que dévastent soudain de terribles orages."

²⁵ Pentru resursele agricole dobrogene cf. V. Pârvan, *Getica*, p. 132-140; D.M. Pippidi, *Contribuții*, p. 120-166, Al. Suceveanu, *Viața economică a Dobrogei Romane*, p. 76-79.

²⁶ Solinus, 2,3; Polyb., 4, 38,4; Strabo, 7,4,5 (C 311); Pomp. Mela, 2,2,16; Columella, 7,2.

²⁷ Cf. Plin., *N.H.*, 18,10, (24), 100; Dio Chrysostomos, 33, 26.

²⁸ Cf. Athenaios, 10, 67, 477 C = Hellanicos, *FHG*, 1, 59; Verg., *Georg.*, 3, 379-380.

²⁹ Cf. Plin., *N.H.*, 23, 7 (12), 1, 63 și 3, 69.

³⁰ Plin., *N.H.*, 19, 5 (23), 1, 65.

Dintre plantele tehnice trebuie să fi fost cultivate inul și cânepa³² utilizate în principal pentru producerea îmbrăcămînții. Importanța agriculturii pentru noii coloniști este anevoie de pus la îndoială, iar documentele epigrafice o și menționează ca atare³³.

O altă importantă resursă naturală o constituia peștele. Chiar și înainte de sec. I p.Chr., atunci când este "aproape singurul venit al orașului"³⁴, această resursă a fost exploatată de greci datorită apropierii de Dunăre și Delta³⁵, zone cu un potențial piscicol evident și în acea perioadă. Autorii antici menționează delfinul, crapul, scrumbia de mare, scrumbia de Dunăre, tonul, pălămida, somnul, morunul etc.³⁶.

Este așadar perfect plauzibil de presupus existența unor instalații de sărare a peștelui în apropierea Histriei³⁷ - chiar dacă nu au fost încă descoperite -, așa cum au existat și în apropierea altor colonii pontice pentru care comerțul cu pește constituia o importantă resursă economică³⁸.

În privința resurselor minerale trebuie spus că zona era bogată în zăcăminte de fier³⁹ și cupru⁴⁰, precum și în cariere de piatră⁴¹. În afara acestei ultime resurse folosită la construcția principalelor monumente de la Histria, nu putem afirma cu siguranță că au existat exploatări de epocă greacă și nici cât de intense erau ele. O indicație ne-ar putea oferi numărul mare de statui de bronz pomenit de inscripțiile histriene, ceea ce ne poate indica faptul că acest material era la îndemâna artiștilor locali, mai mult decât marmura care trebuia importată.

³¹ Cf. Schol. la Aristof., *Acharn.*, v. 165.

³² Herod., 4, 74. Cf. comentariul lui V. Pârvan, *op.cit.*, p. 136.

³³ Cf. D.M. Pippidi, *Contribuții*, 48-51, 149-160.

³⁴ D.M. Pippidi, *ISM I*, nr. 68, r. 15-18, cu comentariu și bibliografie.

³⁵ Herod., IV, 53 despre sturionii pescuiți la vărsarea fluviilor în Pontul Euxin.

³⁶ Arist., *Hist. Anim.*, 6,12 și 8, 12; Polyb., 4,38,4; Ovid., *Ep.*, 3, 1, 11-30; Plin., *N.H.*, 9, 15 (19), 49; 15 (20),50, 52, 53; Athen., 7, 311, f.; Claud. Aelian., 4, 9; 5,4; 9,42 și 59; 14,23; Solin., 12,3 și 13; 13,1; Amm. Marcelinus, 22, 8, 47.

³⁷ Sopatros din Chios, la Athenaios, *Deipnosoph.*, III, 1119 despre prețuirea sturionilor dunăreni; cf. și M. Bleahu, *Revista de geologie și geografie*, 6, 1962, p. 333 urm., presupune existența unor astfel de instalații în preajma lacului Nuntași;

³⁸ O analogie în acest sens sunt instalațiile de la Tiritake; cf. Yu. Marti, *op.cit.*, MIA, 4, 1941, privind descoperirea a 24 de rezervoare pentru păstrarea peștelui sărat. Pentru diferite metode de conservare a peștelui cf. C.M. Danov, *op.cit.*, p. 965-977.

³⁹ Zăcăminte exploatate în epocă romană, dar poate și mai devreme, la Sinoe; cf. E. Zah, *Exploatarea fierului în Dobrogea antică*, Pontica, IV (1971), p. 204; Al. Suceveanu și E. Zah, *SCIV*, 22 (1971), p. 567 urm.

⁴⁰ D.M. Pippidi, *ISM I*, p. 21, cu întreaga bibliografie a problemei.

⁴¹ A. Murariu și A. Avram, *Considerații preliminare asupra pietrei de construcție folosite la Histria*, Pontica, XVI (1983), p. 189 urm.

Locul ales pentru noua așezare era, deci, nu numai favorabil agriculturii ci și activității piscicole ceea ce putea asigura

subzistența confortabilă a unei comunități. Să nu uităm că tot în apropierea gurilor unor mari râuri au fost fondate și orașele de pe coasta de nord a Pontului Euxin – Tyras (Nistru), Nikonion (Nistru) și Olbia (Nipru).

Importanța Dunării pentru existența economică a Histriei este superfluu de argumentat. Prezența acestui curs de apă în interiorul *chorei* trebuie să fi avut pentru histrieni o valoare incomensurabilă⁴².

2.b. Evoluția țărmului Mării Negre

Evoluția nivelului mării

Marea Neagră este principalul factor de influență geo-climatic în zona Histriei - așa cum subliniam mai sus -, ca de altfel în tot arealul litoralului. Schimbările de orice tip survenite în legătură cu marea se răsfrâng imediat asupra uscatului.

Pentru cazul Mării Negre, opiniile cercetătorilor privind amplitudinea variațiilor de nivel a apei în timpul ultimului maxim glaciatic (cca. 16.000 ani a.Chr.) diferă destul de mult⁴³. Estimările lor dau valori care variază între 90 și 151 m sub nivelul actual⁴⁴. În funcție de autor, amplitudinea de variație a nivelului Mării Negre în timpul regresiei Phanagoriene și a transgresiei Nympheene, este diferită.

Astfel, Fedorov⁴⁵ și Panin⁴⁶ consideră că scăderea a avut o valoare de maximum 4 m pentru regresie. Banu⁴⁷ și Bleahu⁴⁸ dau amplitudini de 2-5 m

⁴² L. Robert, *À travers l'Asie Mineure*, 1980, p. 88: "Ce qui importe pour une cité antique c'est la ville et son territoire: la ville est très rarement située sur le fleuve même; elle en est d'ordinaire plus ou moins éloignée. Ce qui compte seul, c'est que le fleuve – du moins une partie de son cours – soit dans le territoire de la ville. Celle-ci le met alors sur ses monnaies".

⁴³ P.A. Pirazzoli, *Sea level changes. The last 20.000 years*, 1996, p. 212.

⁴⁴ P.V. Fedorov, *Postglacial transgression of the Black Sea*, *International Geology Review*, 14 (2), 1971, p. 160-164; L.R. Serebryanny, *Postglacial Black Sea coast fluctuations and their comparison with the glacial history of the Caucasian high mountains region*, Moscova, 1982, p. 161-167; A.L. Chepalyga, *Inland Sea Basins, in Late Quaternary environments of the Soviet Union*, Minneapolis, 1985, p. 229-247.

⁴⁵ P.V. Fedorov, *Postglacial transgression of the Black Sea*, *International Geology Review*, 14 (2), 1971, p. 160-164.

⁴⁶ N. Panin, *Black Sea coast line changes in the last 10.000 years. A new attempt at identifying the Danube mouths as described by the ancients*, *Dacia*, NS, XXVII (1983), 1-2, p. 175-184; N. Panin, *Danube Delta genesis*,

pentru creșterea nivelului mării în timpul transgresiunii Nympheene, pe care Bleahu o numește “transgresiunea Histriană”.

Modelul propus de Panin pentru evoluția liniei țărmului Mării Negre are următoarele principale elemente:

cca. 10.000 a.Chr.	=	golful din dreptul vărsării Dunării începe să se închidă prin cordonul Letea-Caraorman format din aluviunile transportate de curentul litoral N-S.
cca. 7.000 - 5.200 a.Chr.	=	se formează delta Sf. Gheorghe care avansează mult în interiorul mării.
cca. 5200 –175 a.Chr.	=	se formează delta Sulina care înaintează cca. 10-15 km în mare, coincizând cu regresiunea Phanagoriană care a scăzut nivelul mării cu 2-4 m.
		Brațul secundar Dunavăț începe să formeze delta Coșna-Sinoe, acest braț având un curs mult mai sudic decât cel actual.
175 a.Chr. - 535 p.Chr.	=	delta Sinoe este erodată, iar materialul sedimentar este redepozitat în cordoanele litorale Istria și Chituc. În paralel, începe transgresiunea Histriană care duce la creșterea nivelului mării cu 2-5 m.
0 - prezent	=	brațul Sulina se colmatează și se erodează, în timp ce delta Chilia și delta Sf. Gheorghe încep să-și construiască propriile delte, înaintând în mare cu cca. 16-18 km, în timp ce delta Sulina se retrage cu 10-12 km. Același proces se petrece și în cazul deltei Coșna-Sinoe, în sectorul litoral Portița-Periboina.

Pentru a urmări modificările geo-hidrologice, P. Cotet⁴⁹ a divizat această ultimă perioadă în două mari etape:

Prima etapă (“pre-histriană”) cuprinde intervalul de la cca. 10.000 - 800-700 a.Chr.. În acest timp, apele marine au umplut complet vechile golfuri,

evolution and sedimentology, Revue Roumaine de Géologie et Géophysique, Géographie, 33 (1989), p. 25-36; N. Panin, *Danube Delta genesis, evolution and sedimentology*, Geo-Eco-Marina, 1 (1996), p. 11-34.

⁴⁷ A.C. Banu, *Date asupra unei transgresiuni de vârstă istorică în bazinul Mării Negre și al Dunării inferioare*, Hidrobiologia, 5 (1964), p. 237-252.

⁴⁸ M. Bleahu, *Observations sur l'évolution de la zone d'Istria au cours des trois derniers millénaires*, Revue de Géologie et Géographie, VI (1962), 2, p. 333-343.

⁴⁹ P. Cotet, *Țărmul Mării Negre și evoluția lui în timpurile istorice (cu privire specială asupra regiunii Histria)*, Histria II, p 339.

invadând peste tot gura văilor fluviatile litorale pe care le-au lărgit și transformat în golfuri adânci și înguste. Chiar și gura Deltei Dunării a devenit în această fază un mare golf, ceea ce a dus la despletirea și meandrarea albiei, precum și la aluvionarea intensă a luncii, în special în Balta Brăilei și Ialomiței.

Apele mării ocupau întreaga regiune litorală, cu golfurile ei; grindurile nu se formaseră și de aceea sistemul lacustru (lagunar și limanic) nu exista, fapt confirmat și de posibilitatea amplasării aici a unor așezări (Histria II, fig. 88).

A doua etapă ("histrionă"), deși mult mai scurtă decât etapa precedentă (circa un mileniu), este mult mai complexă ca evoluție.

Amplasarea cetății Histria trebuie legată, din punct de vedere morfohidrografic, în primul rând de prezența unor condiții bune pentru navigație în această parte a litoralului dobrogean și de existența unei zone de uscat cu acces direct la Marea Neagră; este de presupus că uscatul se întindea mult și făcea legătura cu podișul Dobrogei⁵⁰.

Acest uscat, presărat de mici lacuri sau bălți era probabil format de o câmpie litorală joasă, nisipoasă, pe care s-au extins orașul și necropola tumulară din jurul Platoului și din nordul acestuia.

De altfel, datarea tumulilor (sec. VI-IV a.Chr. - sec. I-II p.Chr.) nu diferă de la zona înaltă la cea joasă, ceea ce ne arată că terenul astăzi inundabil a fost folosit în mod permanent pentru această funcțiune a orașului.

Regresiunea prehistrieană care corespunde sfârșitului epocii Bronzului s-a efectuat de la ± 5 m până la cca. ± 2 m, în raport cu nivelul actual al Mării Negre, iar stabilizarea țărmului a durat circa un mileniu într-o zonă în care raportul dintre mare și uscat a fost supus unor schimbări seculare locale.

Analiza profilelor geologice din regiunea Histria a permis, de asemenea, ca pe baza acestor date să se poată construi un profil geologic, schematic, de la nord la sud⁵¹:

- Stratul de detritus vegetal și turbă corespunde în timp cu retragerea mării, odată cu decăderea porturilor litorale, iar formarea Chitucului corespunde cu ridicarea apelor mării cu cca. 0,50 m deasupra celor actuale. Ca urmare a avut loc inundarea câmpiei litorale din jurul cetății, inclusiv a zonelor tumulare joase.
- Lacul Sinoe apare în regiunea Histria ca fiind mai nou decât cele două generații de grinduri între care se află situat.

⁵⁰ Cu atât mai mult ne pare improbabilă existența unei insule pe locul acropolei.

⁵¹ P. Coteș, *op. cit.*, fig. 99.

- Ridicarea nivelului mării⁵² care a urmat și inundarea din nou (în timpuri destul de recente) a câmpiei litorale explică prezența tumulilor sub nivelul apelor lacustre actuale, corespunzătoare nivelului marin de 0 metri.
- Procesul de acumulare a nisipurilor sub formă de grinduri, care a dus la separarea limanelor litorale de tip Techirghiol-Mangalia sau a lagunelor de tip Razelm-Sinoe, a fost general pe litoralul dobrogean. El s-a petrecut sub influența predominantă a curentului cu direcția N-S și s-a efectuat ritmic.

O verificare a acestui proces a constat în compararea fotografiilor aeriene de care dispunem.

În acest context este interesant de remarcat faptul că din comparația cu prima fotografie aeriană a Histriei, publicată de M. Lambrino în 1938⁵³, cu ridicarea topografică din 1953 și cu fotografia aeriană din 1981, rezultă că linia țărmului lacului Sinoe s-a modificat, retrăgându-se cu 50-60 m, după cum se vede din tabelul următor:

Data	Dist. 1	Dist. 2	Dist. 3
1934	85 m.	75 m.	65 m.
1953	60 m.	42 m.	50 m.
1981	27 m.	13 m.	17 m.

(distanțele sunt aproximative)

Dist. 1. = distanța dintre turnul A – linia țărmului lacului Sinoe.

Dist. 2. = distanța dintre "fractura" zidului roman târziu (est) - linia țărmului lacului Sinoe.

Dist. 3. = distanța dintre sondajul lui V. Pârvan pentru traseul incintei romane târzii (care corespunde unui punct situat între turnurile C și D de pe flancul de vest) - linia țărmului lacului Sinoe.

Având în vedere cele de mai sus, structura cunoscută ca "șoseaua" - fie ea interpretată ca "incintă" sau "dig" -, care s-ar afla la o distanță de cca. 50 m est de

⁵² În legătură cu această ridicare a nivelului marin, altitudinea de X+1 m a grindului Chituc exprimă cu aproximație valoarea ei.

⁵³ Fotografia trebuie să fi fost realizată înainte de 1935, așa cum a arătat Al. S. Ștefan, Revista Muzeelor și Monumentelor, 1975, 2, p.57, n. 66.

țărmlul actual este foarte probabil să corespundă vechii linii a țărmului. Chiar și presupusa orientare a acestei structuri (aprox. NE-SV) ar putea fi explicată prin faptul că vechiul țărm pare să fi avut un mic golf în fața sectorului Templu (un al doilea golf era plasat de partea cealaltă a promontoriului "Domus").

2.c. Autohtonii din Dobrogea

Populația autohtonă menționată în izvoarele istorice ca ocupând teritoriul dintre Istros și Pontul Euxin era formată dintr-o masă majoritară de geți, cărora li s-au adăugat de-a lungul timpului diverse populații de origine tracă și scită care au fost însă, treptat absorbite de fondul majoritar.

Geții

Sofocle⁵⁴ și Hellanicos din Mytilene⁵⁵ sunt primii autori antici de la care aflăm despre geți, chiar dacă acești autori nu fac nici o precizare cu privire la teritoriul ocupat de ei. Cel care localizează însă precis aria de locuire a geților este Herodot⁵⁶, pentru ca mai apoi Thucydide să-l confirme⁵⁷.

Din păcate, apariția geților în izvoarele scrise antice nu este foarte frecventă în epoca elenistică⁵⁸, chiar dacă în comediile lui Menandru, getul pare să fi fost un personaj bine cunoscut contemporanilor autorului.

Practic, abia din epoca romană izvoarele scrise încep să ne ofere informații ceva mai consistente despre populația dintre Dunăre și Mare, pe măsura interesului tot mai crescut al Romei pentru zona Dunării de Jos.

Sciții

Reflectând o stare de lucruri cu mult anterioară - ca oricare dintre izvoarele antice - Thucydide⁵⁹ este primul dintr-o lungă serie de autori⁶⁰ în ale

⁵⁴ Sofocles, *Trag. Graec. Fragm.*, fragm. 547.

⁵⁵ Hellanicos, *F.H.G.*, I, fr. 73.

⁵⁶ Herod., IV, 93-96. D. Asheri, *Herodotus on Thracian Society and History*, în *Hérodote et les peuples non grecs, Entretiens sur l'antiquité classique publiés par O. Reverdin et B. Grange*, tome XXXV, Fondation Hardt, Geneva, 1990, p.131-170.

⁵⁷ Thuc., 2, 96, 1.

⁵⁸ Cf. voga informație din Ps. Skymnos, v. 740.

⁵⁹ Thuc., 2, 96.

căror relatări sunt pomenite diverse populații de origine scită, până târziu în plină epocă romană⁶¹, când încă își mențin caracteristicile proprii⁶².

Tracii

Cea mai veche populație tracă care apare într-o relatare antică referitoare la teritoriul dobrogean este cea a crobizilor⁶³, relativ des pomenită de diverși alți autori de-a lungul timpului⁶⁴ ca locuind în zona de sud-est a Dobrogei de azi. Tot în sudul Dobrogei au fost localizați sacii⁶⁵ și coralli⁶⁶.

În nordul Dobrogei izvoarele ne vorbesc despre troglodiți⁶⁷, iar în partea ei centrală au fost localizați oinensii și obulensii⁶⁸.

Izvoare mai târzii îi pomenesc pe odrysi și traci ca locuitori ai Dobrogei, fără să putem însă preciza ramurile sud-trace cărora le aparțineau⁶⁹.

Toate aceste populații de origine tracă despre care este neeste imposibil să emitem măcar ipoteze privind caracteristicile lor etno-sociale au locuit în aceste zone cu mult timp înainte ca ele să fie pomenite de sursele literare. În mod evident izvoarele citate reflectă o realitate cu mult mai veche decât cea a momentului redactării lor.

Populația autohtonă în mediul local arheologic

Avem acum dovezi că în momentul celui de al doilea val al colonizării grecești din sec. VII-VI a.Chr. populațiile autohtone atinseseră un stadiu de dezvoltare care le-a permis să facă din contactele cu grecii un fapt cu beneficii mutuale, mai ales în termeni economici.

⁶⁰ Cf. și J. Harmatta, *Herodotus, Historian of the Cimmerians and Scythians*, în *Hérodote et les peuples non grecs, Entretiens sur l'antiquité classique publiés par O. Reverdin et B. Grange*, tome XXXV, Fondation Hardt, Geneva, 1990, p. 115-130.

⁶¹ Trogus-Iustin, 9, 2-3; Clem. Alex., 5, 5, 240; Diod., 19, 73, 1; Ps. Skymn., v. 765;

⁶² D. M. Pippidi, *Contribuții*, nr. 188, r. 16 (Decretul lui Agathocles).

⁶³ Hecat., *F.H.G.*, fr. 170, 171.

⁶⁴ Hellanic., *F.H.G.*, fr. 173; Ps. Skymn., v. 755; Strabo, 7, 5, 12; Ptol., 3, 10, 4; Herodian gramm., 6, 1, 144, 3.

⁶⁵ V. Pârvan, *Getica*, p. 159 (p.v. 271), scolia la Aristofan, *Aves*, r. 13.

⁶⁶ Strabo, 7, 5, 12 (C 318); Ovid., *Ep.*, 4, 2, 37-38; 4, 8, 33.

⁶⁷ Strabo, 7, 5, 12 (C 318); Ptol., 3, 10, 4; Amm. Marcell., 22, 8, 43.

⁶⁸ Ptol., 3, 10, 4; cf. R. Florescu, *SCIV*, 7, 1956, 3-4, p. 383-390.

⁶⁹ Ovid., *Ep.*, 1, 8, 11-20; 4, 7, 1-30; 4, 7, 47-55; 4, 9, 75-80; *Trist.*, 3, 14, 47; Plin., *N.H.*, 3, 26 (29), 149; 4, 11 (18), 41.

În prima jumătate a mileniului I a.Chr. atât tracii din Balcani cât și geții de la gurile Dunării formau populații separate și clar definite, organizate în uniuni tribale puternice economic și politic (vezi centrele tribale fortificate de la Babadag⁷⁰ și Beidaud⁷¹). Grație stadiului avansat de urbanizare, grecii au adus un model de structurare nou, ceea ce a contribuit la realizarea unei coexistențe care ar fi fost altfel imposibilă.

Cultura Babadag

Cultura cea mai reprezentativă pentru Hallstattul dobrogean poartă numele celui mai important sit: Babadag. Primele ei două faze acoperă Hallstattul timpuriu.

Faza Babadag I: Babadag⁷², Garvăn - Mlăjitul Florilor, Revărsarea – Dealul Tichilești, Niculițel – Cornet, Telița – Amza, Ghindărești, Hârșova, Rasova⁷³, Malul Roșu⁷⁴, Satu Nou⁷⁵.

Faza Babadag II: continuă în localitățile în care este înregistrată faza I, la care se adaugă Murighiol – Ghiolul Pietrei, Piatra-Frecăței, Enisala⁷⁶, Cernavodă, Capidava, Tomis⁷⁷, Topalu-Stânca, Orgame⁷⁸.

Hallstattul mijlociu este reprezentat pe teritoriul Dobrogei de azi de faza Babadag III.

⁷⁰ S. Morintz, *Dacia*, NS, 8, 1964, p. 101-118 pentru cele trei faze ale fortificației - sec. XI=Troia VII B2, sec. X-IX, sec. VIII-VII; Cf. și G. Tonceva, în *Le monde thrace: deuxième Congrès International de Thracologie*, București, 1976 (1982), p. 232-237; M. Cicikova, în *Studia Balcanica*, 1971, p. 92.

⁷¹ G. Simion și E. Lăzucă, *Peuce*, 8, 1980, p. 37-54; Al. Vulpe, *Memoria Antiquitatis, Acta Musei Petrodavensis*, 2, 1970, p. 115-213; Al. Vulpe, *Révue des Études Sud-Est Européennes*, 16, 1978, p. 619-631

⁷² S. Morintz, *Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas Danube à la lumière des fouilles de Babadag*, *Dacia*, NS, 8, 1964, p. 101-118; S. Morintz, *Noi date și probleme privind perioada Hallstattului timpuriu în zona istro-pontică (cercetările dela Babadag)*, *Thraco-Dacica*, 8, 1-2, 1987, p. 39-71; S. Morintz, *Din nou despre Hallstattul din sud-estul României*, *Thraco-Dacica*, 11, 1-2, 1990, p. 90-116; B. Hänsel, *Beiträge zur regionalen u. chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, Bonn, 1976, p. 120-122, 125-134.

⁷³ M. Irimia, op.cit., *Pontica*, XIV, 1981, p. 239 urm.

⁷⁴ M. Irimia, *Observații privind arheologia secolelor VII-V în Dobrogea*, *Pontica*, VIII, 1975, p. 89-114.

⁷⁵ M. Irimia, N. Conovici, *Descoperiri hallstattiene în zona davei getice de la Satu-Nou (com. Oltina, jud. Constanța)*, *Pontica*, 26, 1993, p. 51-114.

⁷⁶ G. Simion, *Despre cultura geto-dacă din nordul Dobrogei în lumina descoperirilor de la Enisala*, *Peuce*, 2, 1971, p. 63-129.

⁷⁷ A. Rădulescu și C. Scorpan, *Rezultate preliminare ale săpăturilor arheologice din Tomis (parcul Catedralei)*, 1971-1974, *Pontica* VIII, 1975, p. 27-35.

⁷⁸ M. Coja, op.cit., *BMI*, 1972, 3, p. 33-52.

Cartarea așezărilor care aparțin culturii Babadag⁷⁹ denotă o concentrare a lor în nordul, vestul și sud-vestul Dobrogei, litoralul și interiorul podișului central dobrogean rămânând cvasi-neocupate. Această observație este foarte importantă pentru momentul așezării coloniștilor la Histria, precum și pentru reconstituirea cadrului relațiilor dintre greci și autohtoni privitoare la exploatarea agricolă a acestui teritoriu.

Locuirile de tip Babadag sunt stabile și de lungă durată, sugerând o evoluție lentă dar constantă. O dovadă în acest sens o constituie și menținerea acelorași tipuri de locuințe (bordei sau de suprafață), precum și caracterul conservator al formelor ceramice rămase neschimbate, în ciuda modificării decorului de la o fază la alta.

Cu alte cuvinte, în momentul sosirii grecilor avem de-a face cu o populație autohtonă stabilă, cu trăsături culturale proprii și aptă să preia elemente de cultură materială și spirituală de la cei cu care vor intra în contact.

Hallstattul târziu dobrogean (cultura Babadag III) nu mai are același caracter unitar, dar este dificil de discernut care este rolul fiecărei componente culturale în acest amalgam datat convențional în perioada 550-300 a.Chr.. Distincția metodologică a trei componente culturale diferite⁸⁰ este perfect valabilă, iar cercetările de până acum nu au avut drept rezultat izolarea caracteristicilor lor, componenta locală, cea greacă și cea scitică fiind deocamdată imposibil de determinat datorită influențelor reciproce⁸¹. Pe de altă parte, componenta tracică nu este de neglijat, ba chiar mai mult, s-ar putea ca dificultatea recunoașterii componentelor să fie îngreunată tocmai de prezența acestei populații sud-dunărene în așezările dobrogene ale epocii.

Autohtoni și coloniști

Este sigur că acei coloniști care au întemeiat Histria au adus cu ei o tradiție a tacticii în raporturile cu populațiile autohtone în mijlocul cărora aveau să se așeze. Era o tradiție clădită pe experiența acumulată de coloniștii micro-

⁷⁹ Al. Vulpe, *Archäologische Forschung und Historische Betrachtungen über des 7. bis 5. Jh. Im Donau-Karaptenraum*, Memoria Antiquitatis, 2, 1970, p. 115-214.

⁸⁰ D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, 1966, passim.

⁸¹ Al. Vulpe, *Limita de vest a Scitiei la Herodot*, St.Cl., 24, 1986, p. 33-43; la fel, nu avem încă nici o dovadă a contactului dintre ceramica Babadag III și cea greacă; cf. P. Alexandrescu și S. Morintz, *Pontica*, XV, 1982, p. 47.

asiatici⁸². Suplețea raporturilor politice și diplomatice, disponibilitatea pentru înțelegeri pașnice au predominat din moment ce nu avem nici o dovadă a luării în posesie a teritoriului pe calea armelor. Legăturile Histriei cu teritoriul din jurul său par să se fi stabilit extrem de rapid după fundarea cetății, în beneficiul reciproc al coloniștilor și al populației indigene. Nu avem informații epigrafice privitoare la limitele *chorei* histriene în această perioadă și de aceea ne vom mărgini la a reda foarte pe scurt stadiul cercetărilor în această privință.

Chora Histriei

Teritoriul rural al Histriei a suscitat o lungă și foarte aprinsă dezbateră⁸³ pe care încercăm să o rezumăm.

După V. Pârvan⁸⁴ - primul editor al Hotărniciei - teritoriul era mărginit de

“gura Dunării numită Peuce, lacul Halmyris de la hotarul cu Argamensii, apoi pe o linie până la vârful dealului Hamangi, de aici de la confluența Poturului cu Hagivatul, pe urmă de la gura până la izvoarele Hagivatului, apoi pe lângă Beidaud în sus; de aici granița trece pe pârâul Suflaru, iar pe urmă pe Casimcea; în total cam ...mii de pași”.

El a fost urmat de D.M. Pippidi⁸⁵ și Al. Suceveanu⁸⁶ care au acceptat ideea că *chora* histriană se întindea mai mult către nord.

O a doua variantă este cea propusă de P. Nicorescu⁸⁷ și are ca limite dealurile Babadagului, marginea lacului Halmyris (spre est), confluența râurilor Slava Cercheză cu Slava Rusă (spre vest), râul Beidaud, pârâul Duingi “până mai jos de satul Tariverdi”, gura pârâului Cogevalac, Capul Midia (spre sud). Această

⁸² Yu. Vinogradov, Actes du VIIe Congrès International d'Épigraphie grecque et latine, 1979, p. 300 urm.; cf. și Yu. Vinogradov, *Anticnaia Grecia*, I, Moscova, 1983, p. 370 despre caracterul războinic sau pașnic al colonizării ioniene în bazinul Mării Negre.

⁸³ D.M. Pippidi, *Contribuții*², p. 120-166; *ISM I*, p. 17 urm.; Vl. Iliescu, *Pontica*, 3, 1970, p. 87-97; Al. Suceveanu, *Pontica*, 5, 1972, p. 98-100; P. Alexandrescu, *Pontica*, 3, p. 77; *idem*, *Peuce*, 2, 1971, p. 27-35; Em. Doruțiu Boilă, *Peuce*, 2, 1971, p. 34-46; C. Preda, *Pontica*, 5, 1972, p. 84-86.

⁸⁴ V. Pârvan, *Histria*, IV, p. 582-584; *idem*, *Considerații asupra unor nume de râuri daco-scitice*, AARMSI, ser. III, t. I, 1, 1922, p. 2-31.

⁸⁵ D.M. Pippidi, *ISM I*, p. 198.

⁸⁶ Al. Suceveanu, *Fântânele*, p. 158-159.

⁸⁷ P. Nicorescu, *Contribuții la istoria Histriei*, p. 4-6; studiul rămas inedit este citat de D.M. Pippidi, *Contribuții*², p. 364-365.

variantă presupune o întindere mai mare a *chorei* către sud, probabil lăsând astfel loc unei presupuse mici *chore* argamense spre nord.

O a treia încercare de stabilire a limitelor *chorei* histriene are ca unic merit încercarea de armonizare a celor două variante anterioare⁸⁸, dar omite în chip inexplicabil descoperirea la Nistorești a singurului element cert în delimitarea *chorei* histriene către vest⁸⁹.

Oricare ar fi fost limitele *chorei* histriene, la mijlocul sec. VI a.Chr. zona din jurul Histriei pare să fi fost înfloritoare: așezările greco-indigene de la Nuntași⁹⁰, Tariverdi⁹¹, Sinoe, Vadu, Istria-sat o dovedesc⁹².

Din păcate, informațiile noastre arheologice referitoare la aceste așezări sunt extrem de reduse datorită inexistenței unui program științific coerent de cercetare a *chorei* histriene⁹³. Principala consecință este aceea că în acest moment nu avem decât informații parțial publicate.

Ceea ce putem afirma cu siguranță în acest moment este că în zona din apropierea Histriei există - începând din această perioadă - o serie de așezări rurale în care grecii locuiesc împreună cu elemente ale populației autohtone. Este clar că acestea sunt locuri în care avea loc schimbul de produse dintre coloniști și localnici.

Cea mai apropiată de Histria (cca. 4 km) este așezarea de la Histria-Pod care este constituită dintr-un complex de ferme rurale, în care - prin sondajele efectuate în diferite puncte - a fost surprinsă și o sporadică locuire arhaică târzie (cca. 500 a.Chr.), pusă în evidență de existența unor vetre⁹⁴.

⁸⁸ Al. Avram, în *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, 5-7, 1988-1989, p. 189-197; la p. 193: Brațul Sf. Gheorghe, lacul Halmyris, dealurile dintre Enisala și Slava Rusă, pârâul Slava Rusă, de la confluența cu Slava Cercheză până la izvor, pârâul Beidaud, pârâul Râmnic de la izvor până la vărsarea în Casimcea, râul Casimcea până la vărsarea în lacul Tașaul; *idem*, în *Histria. Eine Griechenstadt*, p. 11-14.

⁸⁹ CIL, III, 12480 = *ISM I*, nr. 373, ne spune clar "consist(it) r(egione) Hist(ri)" care nu poate fi tradus decât prin "stabilit în teritoriul Histriei"!

⁹⁰ C. Domăneanțu, *Rezultatele săpăturilor arheologice de la Nuntași*, Materiale, 1980, 14, p. 265-266.

⁹¹ D. Popescu și Gh. Cantacuzino, SCIV, III, 1952, p. 269-272; D. Popescu și Gh. Cantacuzino, SCIV, IV, 1-2, 1953, p. 129-135; R. Vulpe, SCIV, V, 1-2, 1954, p. 100 - 108; R. Vulpe, SCIV, VI, 3-4, 1955, p. 543 - 548; D. Berciu și C. Preda, Materiale, IV, 1959, p. 77-88; D. Berciu și C. Preda, Materiale, V, 1959, p. 318-323; D. Berciu și C. Preda, Materiale, VII, p. 273-279; C. Preda, *Pontica V*, 1978, p. 77-87.

⁹² C. Preda, *op.cit.*, *Thraco-Dacica*, 3, 1982, p. 19-24; C. Preda, *op.cit.*, *Pontica V*, 1978, p. 77-87.

⁹³ Excepții notabile constituie doar săpăturile pentru epoca greacă de la Tariverdi, Nuntași II (Catrinel Domăneanțu) sau Histria-Pod (Al. Avram, K. Zimmerman) și Fântânele (Al. Suceveanu - pentru epoca romană) sau Histria-sat.

⁹⁴ K. Zimmermann, Al. Avram, *Archäologische Ausgrabungen in Histria Pod, SR Rumänien. Zwischenbericht über die vorläufigen Ergebnisse der Kampagnen 1980-1985*, *Klio*, 69, 1987, 1, p. 6-27; K. Zimmermann,

Tot spre vest (cca. 10 km) se află așezările Nuntași I și II. Cercetările de aici au rămas, de asemenea, în mare parte inedite⁹⁵. Din informațiile pe care le avem de la doamna Catrinel Domăneanțu știm că și aici secolul VI a.Chr. este o epocă înfloritoare pentru așezare. Ceramica greacă are o clară preponderență asupra celei hallstattiene, iar importurile cele mai vechi sunt cele de la sfârșitul sec. VII a.Chr. (boluri cu păsări E.G.). Așezarea continuă să fie prosperă până către jumătatea sec. IV a.Chr.

În aceeași direcție (vest) dar ceva mai departe (15 km) se află așezarea de la Tariverdi.

Primele cercetări efectuate în importantul sit de la Tariverdi au fost sondajele întreprinse de D. Popescu și Gh. Cantacuzino în anii 1952 – 1953⁹⁶. Rezultatele obținute (demonstrarea existenței unei așezări cu caracter mixt greco-indigen) au impus noi cercetări, sub forma unei săpături sistematice.

Cercetările propriu-zise de la Tariverdi au început în 1953 sub conducerea lui R. Vulpe⁹⁷ (1953 - 1954), iar mai apoi (1955 – 1956 și 1958) au fost continuate de D. Berciu⁹⁸.

Rezultatele acestor cercetări au fost publicate sub forma unor rapoarte preliminare de săpătură dar, din păcate, singura sinteză a rezultatelor este cea publicată de C. Preda, inevitabil incompletă (autorul nu a avut la dispoziție întreaga documentație de șantier)⁹⁹.

Abordarea problematicii ridicată de situl de la Tariverdi este o sarcină dificilă. Materialele obținute din săpături au trecut prin mai multe mâini, documentația de șantier a fost împărțită după criterii arbitrare între D. Berciu și C. Preda. La aceasta se adaugă și faptul că au trecut 50 de ani de la efectuarea ultimelor săpături. Sunt circumstanțe agravante pentru întârzierea studierii tuturor implicațiilor pe care situl de la Tariverdi le poate avea asupra clarificării unor probleme foarte importante privind nu numai "zona" arheologică histriană, ci și aceea a elementului autohton. Impreciziile persistente în privința

Struktur - und Funktionsanalyse archäologischer Grabungsbefunde, Wiss. Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin, R. Geistes - und Sozialwissenschaft, 40, 1991, 6, p.110 și fig.42-48.

⁹⁵ C. Domăneanțu, *Materiale* 14, Tulcea 1981, p. 265-266. Cf. și Catrinel Domăneanțu, *Un sanctuaire hellénistique du site de Nuntași II (comm. d'Istria, dep. de Constanța)*, în *Dacia*, NS, 37, 1993, p. 59.

⁹⁶ D. Popescu și Gh. Cantacuzino, *SCIV*, III, 1952, p. 269-272; D. Popescu și Gh. Cantacuzino, *SCIV*, IV, 1-2, 1953, p. 129-135.

⁹⁷ R. Vulpe, *SCIV*, V, 1-2, 1954, p. 100-108; *idem*, *SCIV*, VI, 3-4, 1955, p. 543 – 548.

⁹⁸ D. Berciu și C. Preda, *op.cit.*, *Materiale*, IV, 1959, p. 77-88; *Materiale*, V, 1959, p. 318-323; *Materiale*, VII, p. 273-279.

⁹⁹ C. Preda, *op.cit.*, 1978, p. 77 - 88.

interpretării sfârșitului culturii Babadag precum și cele referitoare la imposibilitatea “ancorării” datărilor ceramicii autohtone la sistemul atât de precis al cronologiei ceramicii grecești nu au avut șansa de a fi lămurite.

Iată pe scurt câteva dintre problemele pe care cercetările de la Tariverdi le-au ridicat, fără a le și rezolva: stabilirea limitelor și ariei așezării; verificarea existenței unui strat pre-colonial (săpăturile vechi nu au identificat un asemenea nivel, dar ele nu au cuprins întreaga așezare); precizarea momentului de început al așezării (în vechile rapoarte se oscilează între al doilea sfert și jumătatea secolului VI a.Chr.); încercarea de a lămuri funcția numeroaselor gropi (de dimensiuni și forme variate), care au fost pe rând considerate gropi de provizii, gropi de depozitare a cerealelor sau chiar gropi rituale¹⁰⁰; verificarea existenței unei “cezuri stratigrafice” de la începutul secolului V a.Chr. până la mijlocul sec. IV a.Chr.¹⁰¹ sau chiar până în sec. III a.Chr.¹⁰²; precizarea caracterului etnic al așezării: getic, grec¹⁰³, greco-get (*mixhellen*) preponderența unuia sau altuia dintre elemente și, eventual, evoluția în diferitele perioade de existență (arhaic - hellenistic); funcția economică a acestei așezări și evoluția în diferitele perioade de existență (arhaic-hellenistic); apartenența¹⁰⁴ sau nu¹⁰⁵ la *chora* histriană.

Spre limita nordică a *chorei* histriene, în apropierea brațului Sf. Gheorghe al Deltei Dunării, o altă așezare care ia ființă tot la mijlocul secolului VI a.Chr.¹⁰⁶. Este cea de la Sarinasuf, rămasă din păcate și ea inedită. Acesteia i se adaugă un alt important sit, cel de la Vișina¹⁰⁷, cu locuire continuă și cu o importantă prezență a materialului ceramic autohton.

O mențiune specială merită și așezarea de la Capul Dolojman, identificată de unii cercetători¹⁰⁸ cu Orgame. Sigur, este de presupus că această așezare este o fundație histriană¹⁰⁹, dar în afara argumentelor logice nu avem nici un indiciu că acesta este adevărul.

¹⁰⁰ R. Vulpe, SCIV, V, 1-2, 1954, p. 100-108; SCIV, VI, 3-4, 1955, p. 543-548.

¹⁰¹ C. Preda, *op.cit.*, 1978, p. 80.

¹⁰² C. Preda, *op.cit.*, 1978, p. 79.

¹⁰³ S. Dimitriu, SCIV, 21, 2, 1970, p. 232.

¹⁰⁴ I. Stoian, *În legătură cu vechimea teritoriului rural al Histriei*, SCIV, 8, 1957, p. 183-204; C. Preda, *Tariverdi – așezare indigenă sau factorie histriană*, Pontica V, 1972, p. 85-86; cf. și P. Alexandrescu, Peuce, II, 1971, p. 27-35; *idem*, Histria în epoca arhaică, Pontica, 19, 1986, p. 25.

¹⁰⁵ Vl. Iliescu, Pontica, III, 1970, p. 87-97.

¹⁰⁶ Pentru cronologie, P. Alexandrescu, *op.cit.*, Thraco-dacica, 1, p. 122.

¹⁰⁷ M. Mănucu-Adameșteanu, *Materiale*, 14, Tulcea, 1980, p. 157-160; *idem*, *Materiale*, 15, Brașov, 1981 (1983), p. 174-177.

¹⁰⁸ V. Pârvan propunea încă din 1914 localizarea aici a anticului Argamum.

¹⁰⁹ M. Coja, *Les fortifications grecques*, p. 100 - “Orgame... fără îndoială o așezare fondată de histrieni.”

Cetatea este situată pe un promontoriu înalt de calcar ce avansează în apele lacului Razelm. Ea se află la cca. 60 km sud-vest de gura brațului Sf. Gheorghe al Dunării, la cca. 14 km vest de Gura Portiței, și la cca. 40 km nord de Histria (în linie dreaptă).

Cercetările de aici au fost inițiate în 1926 de Paul Nicorescu, fiind întrerupte după numai șase campanii. În aceeași perioadă a fost cercetată și insula Bisericuța, situată la cca. 2,5 km spre est, unde de asemenea au fost identificate urme de locuire greacă.

Săpăturile reluate de Maria Coja în 1965 au dus la descoperirea singurului caz în care avem dovezi pentru a susține existența unui nivel pre-colonial: un strat de 15-20 cm, așezat direct pe stâncă, avea urme ale unor podele de locuințe și gropi menajere cu fragmente ceramice Babadag II și III. Acest nivel pare să fi fost interferat cu cel arhaic (fr. de bol cu păsări greco-oriental "rodian", databil la sf. sec. VII a.Chr.)¹¹⁰.

Săpăturile recente au confirmat existența unor depuneri aparținând primei epoci a fierului (cultura Babadag) și epocii grecești arhaice (începutul sec. VI a.Chr.) în nivelurile inferioare. Mai mult, a fost descoperit și un mormânt multiplu (6 schelete) din prima epocă a fierului (Babadag II), suprapus parțial și deranjat de fundația unui zid grecesc (lat de 1,90 m, construit din bolovani de piatră nefasonați și legați cu pământ galben). Zidul urmează direcția est-vest, are talpa la nivelul stâncii, tăind extremitatea sudică a mormântului hallstattian menționat. Tot în sectorul incintei grecești, în punctele în care roca vie nu a putut fi atinsă, săpătura s-a oprit la nivelul unui strat conținând resturi din tencuiala cu lut a unor pereți din împletituri de nuiele (stuf ?) și ceramică arhaică datând din primul sfert al sec. VI a. C.¹¹¹

"*Orgame polis*" - așa cum este el numit de Hecateu din Milet¹¹² - a produs materiale ceramice de sorginte greacă orientală și continentală, nu numai în locuirea din cetate, dar și în necropola argemensă¹¹³.

Între 1990 și 2000 cercetarea necropolei atestă un model particular al organizării spațiului funerar. Acesta se compune din structuri tumulare cu elemente comune, dispuse în aliniamente paralele despărțite la intervale de cca. 15 m prin tronsoane de străzi pietruite, cu o lățime ce variază între 5 și 7 m.

Numeroase morminte arhaice au fost descoperite, dintre care se detașează un monument cu arhitectură complicată, desfășurată pe o suprafață cu un diametru de 42 m. Este datat la mijlocul secolului VII a. Chr. - când cultul

¹¹⁰ M. Coja, *Greek colonists*, p. 162.

¹¹¹ Un rezumat al cercetării, M. Mănușu Adameșteanu, *Cronica 2000, Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2000*, (2001), nr. 98, Jurilovca.

¹¹² Hecateu din Milet, fr. 172 (F.G.H. i. 28)

¹¹³ Un rezumat al cercetării, V. Lungu, *Cronica 2000, Cronica cercetărilor arheologice din România. Campania 2000*, (2001), nr. 98, Jurilovca, sector necropola tumulară.

continuă pentru cel puțin două secole - și căruia autoarea săpăturii nu ezită să-i atribuie funcția de *heroon*¹¹⁴.

Alte două necropole ne-au oferit date interesante privind această epocă: Istria-Bent și Corbu de Jos¹¹⁵. Prima cuprinde 104 morminte datate în perioada sec. VI – I a.Chr., iar a doua au fost cercetate 83 de morminte, cele mai vechi fiind databile, pe baza inventarului, în jur de 500 a.Chr.. Ambele necropole cuprind morminte de inhumație (geții contemporani foloseau diverse metode de incinerare), iar inventarul nu este în nici un caz excepțional.

Dezvoltarea economică de-a lungul secolului VI a.Chr. este evidentă chiar și în condițiile în care nu avem decât rezultate parțiale ale cercetărilor arheologice. Știm însă că ceramică greacă ajunge, evident prin intermediul Histriei, până la Curteni (jud. Iași)¹¹⁶ și până la Coțofenii-din-Dos (jud. Dolj)¹¹⁷.

În orice caz, impulsul dat de prezența coloniștilor și a mărfurilor lor este ușor de constatat. Grecii folosesc un sistem premonetar pentru a face față amplorii comerțului din această zonă¹¹⁸. Vârful de săgeți, jucând același rol cu "delfinașii" descoperiți în *chora* Histriei și a Olbiei¹¹⁹, își demonstrează valoarea, din moment ce sunt teaurizate¹²⁰.

O mențiune specială merită, în acest context, așezarea de pe grădiștea de la Roxolani, pe malul stâng al Nistrului, în estuarul prin care acesta se varsă în Marea Neagră.

Nikonion este fondată probabil de histrieni la începutul celei de a doua jumătăți a sec.VI a.Chr.¹²¹. Până la începutul sec. V a.Chr. se dezvoltă foarte rapid, devenind cel mai important centru economic, și mai ales comercial din zonă¹²².

¹¹⁴ V. Lungu, *Pratiques funéraires et formes d'organisation sociale dans la nécropole de la cité grecque d'Orgamé*, Actes du IIe Colloque International d'Arhéologie Funéraire, Tulcea 1995; *idem*, *Une tombe d'un (heros) et l'organisation de la nécropole d'une cité milésienne du Pont Euxin: le tumulus TA95 d'Orgamé*, Actes du IIIe Colloque International d'Arhéologie Funéraire, Tulcea 1997;

¹¹⁵ M. Irimia, *Observații privind arheologia secolelor VII-VI îen în Dobrogea, Pontica*, VIII, 1975, p. 89-114.

¹¹⁶ C. Ionomu, *Dacia*, op.cit., NS, 23 (1974), p. 79, 81-82 urm, fig. 4/1, 10/6 (cupă EG, 575-525 a.Chr.)

¹¹⁷ Fragmente de cupe cupe EG (a doua jumătate a sec. VI a.Chr.)

¹¹⁸ Bibliografia acestei probleme la G. Poenaru-Bordea, în *A survey of numismatic research 1978-1984*, în International Numismatic Commission, London 1986 (1986), p. 89-90.

¹¹⁹ V. A. Anohin, *Ol'vije i e okruga*, 1986, p. 68-89.

¹²⁰ Vișina (700 de piese) – M. Iacob, M. Mănușu Adameșteanu, Gh. Poenaru Bordea, *Argamum. Descoperiri monetare. Conспект preliminar*, Materiale, SN, 1, 1999, p. 203-213, și cel de la Nuntași II (cf. Catrinel Domăneanu, SCIVA)

¹²¹ S. B. Ohotnikov, *Niznee Podnestov'e v VI-V vv. do N.E.*, 1990, p. 66 (cu bibliografia anterioară); N.M. Sekerskaia, *Anticnij Nikonij i ego okruga v VI-IV vv. do. N.E.*, 1989, p. 13-16; cf. și Arbutov, 1979a, p. 14, n. 9; Sekerskaia, 1982, p. 3 și 20 (note din Tyras);

¹²² N.M. Sekerskaia, *Anticnij Nikonij i ego okruga v VI-IV vv. do. N.E.*, 1989, p. 7-11; cf. și Arbutov, 1979a, p. 15-17.

Fundarea de către Histria a unei colonii nu poate fi decât încă un argument al prosperității la care ajunsese cetatea noastră în cea de a doua jumătate a sec. VI a.Chr. și încă o dovadă a rapidității cu care coloniștii greci au știut să profite de toate condițiile oferite de locul ales pentru a se așeza.

Pe de altă parte, prezența ceramicii indigene¹²³ la Histria este o mărturie a existenței unor locuri autohtone în apropierea orașului grec¹²⁴, cum nu este de exclus nici posibilitatea ca unii dintre băștinași să fi locuit în cetate, foarte curând după fundarea ei¹²⁵.

În concluzie, în sec. VI a.Chr. putem vorbi în zona histriană de o adevărată “explozie” economică caracterizată de apariția unei multitudini de așezări mixte, în care se desfășoară un intens comerț care are drept consecință apariția unui sistem pre-monetar. Dublată de o “explozie” demografică pe măsură, imaginea creată este cea a unei epoci de înflorire pe toate planurile, inclusiv – foarte probabil – în cel al structurării politice în uniuni de triburi. Însă dacă cetatea descoperită la Beidaud era sau nu capitala unei asemenea formațiuni, acesta este un lucru cu mult mai greu de susținut, în stadiul actual al cercetării (la jumătatea sec. VII a.Chr., când fortăreața de la Babadag era abandonată, cea de la Beidaud este reparată)¹²⁶. În aceste condiții, este de înțeles de ce putem presupune un centru de uniuni tribale care s-a simțit destul de puternic pentru a încerca să i se opună lui Darius (vezi mai departe episodul campaniei persane, povestit de Herodot).

Problema aculturației - sau mai curând interculturației - greco-autohtone, pentru care datele din teritoriul histrian sunt total insuficiente, rămâne insolubilă.

Aplicarea unor clișee (colonizare pașnică, de tip ioniano-milesian spre deosebire de cea războinică, doriană), și acestea foarte discutabile, este însă

¹²³ Să menționăm că alături de fragmentele Babadag, atribuibile geților, întâlnim și ceramică de tipul “nord-pontic” a cărei apartenență etnică este deocamdată imposibil de decelat.

¹²⁴ S. Dimitriu, *Histria II*, p. 127-128. Săpăturile dinainte de 1942 au scos la iveală zece fragmente indigene, iar cele ulterioare alte câteva piese, atribuibile culturii Coslogeni (bronz final), Babadag I și II precum și Basarabi; pentru ceramica autohtonă din necropola tumulară, cf. P. Alexandrescu, *Histria II*, p. 271.

¹²⁵ S. Dimitriu, *Histria II*, p. 40-41, semi-bordei din nivelul NA II (încep. sec. VI a.Chr.), astfel de semi-bordeie au mai apărut la Tariverdi, Sarinasuf, Vișina; identificarea etnică a utilizatorilor lor este, însă, imposibilă deocamdată, cf. N. Kopeikina, SA, 1981, 1, p. 206 urm., care menționează 24 de astfel de locuințe în primul nivel de la Berezan (sf. sec. VII – încep. sec. VI a.Chr.); mai mult, cea mai veche etapă de locuire de la Olbia (încep. sec. VI) este caracterizată de semi-bordeie, cf. E. Levi, în *Anticnie Gosudarstva Severnoie Pricernomorja*, 1984, p. 31 urm.

¹²⁶ Descoperirile din așezarea întărită de la Beidaud, de tip Babadag, par a fi deocamdată incomplet și imperfect cercetate, iar declararea existenței unui “aspect cultural Tariverdi-Beidaud” de către C. Preda (*Thraco-dacica*, 3, 1983, p. 19-24), nu este convingătoare.

inevitabilă deocamdată. Cele de mai sus dovedesc însă că ideea unei inhibiții exercitate de factorul grecesc asupra celui autohton, în flagrantă contradicție cu rolul îndeobște atribuit grecilor, n-ar trebui integral abandonată, câtă vreme manifestările pe toate planurile ale elementului indigen (politic, monetar și ceramic) sunt infinit mai inconsistente decât cele nord-dunărene de acum, dar mai cu seamă de mai târziu¹²⁷.

Lăsând la o parte aceste incertitudini, să ne mărginim la a spune doar că această evoluție ascendentă - atât a Histriei, cât și a unei mari zone din jurul ei - a fost brutal întreruptă de evenimentele legate de expediția scitică a lui Darius.

2.d. Pătrunderea grecilor în Pontul Euxin

Sursele scrise sunt contradictorii și ne dau date diferite pentru orașele grecești din Pontul Euxin. Aceasta este singura certitudine pe care o avem despre epoca fundării coloniilor grecești.

Din păcate, nici arheologia nu poate oferi informații sigure pentru această epocă, din cauze obiective: cercetările din Bulgaria, Turcia și de pe țărmul sudic al Mării Negre nu sunt nici pe departe atât de avansate ca cele întreprinse în cetățile de pe coasta vestică și cea nordică; cronologia ceramicii contemporane colonizării nu este încă destul de rafinată pentru a putea aduce precizări stricte acestor date; există loturi de ceramică a căror proveniență nu este atât de clară pe cât am vrea noi.

Fundarea coloniilor pontice

Există voci care susțin colonizarea țărmurilor încă din epoca miceniană, bazându-se în principal pe descoperirile din această epocă făcute în interiorul continentului¹²⁸. Dar până acum nu avem astfel de dovezi care să susțină pătrunderea acestora pe cale maritimă încă de la sfârșitul epocii bronzului¹²⁹. De asemenea, a fost adus ca argument și un fragment ceramic descoperit la Old

¹²⁷ Al. Suceveanu, *90 de ani de cercetări arheologice la Histria. Bilanț și perspective*, SCIVA 54–56, 2003-2005, pp. 21–32.

¹²⁸ D. H. French, *Mycenaeans in the Black Sea?*, Thracia Pontica, I, 1982, p. 83-92, cu bibliografia problemei.

¹²⁹ J. Bouzek, *Studies of Greek pottery in the Black Sea area*, 1990, p. 13 și A. Nibbi, *Stone Anchors: the evidence reassessed*, în *The Mariner's mirror*, 1993, 79, 1, p. 5-26.

Smyrna (datat la mijlocul sec. VII a.Chr.) care are incizat numele Istrokles¹³⁰ (Planșa 3-C), cu siguranță derivat al numelui fluviului Istros, ceea ce constituie încă o dovadă a cunoașterii regiunii dunărene de către greci, chiar înainte de datele menționate de izvoarele literare. Alte argumente pentru a susține vechimea contactelor dintre greci și această parte a lumii au fost relatările lui Herodot despre călătoria în nordul Mării Negre a magicianului Aristeeas, la începutul sec. VII a.Chr.¹³¹, precum și existența evidentă a cunoștințelor despre regiunea pontică și țărmurile ei din sursele literare¹³².

Primul cercetător care a avansat un *terminus post quem* pentru pătrunderea grecilor în Pont a fost R. Carpenter¹³³ care susține că înainte de 680 a.Chr. nu poate fi vorba de navigație greacă în această zonă, deoarece numai după inventarea pentekonterelor au existat nave destul de puternice pentru a înfrunța puternicii curenți de după Strâmători, fapt susținut – în opinia autorului – și de lipsa ceramicii databile anterior acestei date în coloniile pontice.

Un punct de vedere contrar a fost susținut de B.W. Labaree¹³⁴ și de A.J. Graham¹³⁵ care susțineau că și vasele existente înaintea pentekonterelor puteau naviga în Pont. Graham se baza pe datele oferite de izvoare pentru fondarea Sinopei și a Trapezusului, în sec. VIII a.Chr., și explica lipsa de dovezi arheologice prin lipsa cercetărilor¹³⁶. Ulterior¹³⁷, el a îmbrățișat poziția acelor arheologi care datează cele mai vechi importuri din Pont în a doua jumătate a sec. VII a.Chr.

Cercetătorii care s-au ocupat ulterior de primele contacte ale grecilor cu autohtonii de pe țărmurile Pontului Euxin au încercat să stabilească conexiuni între izvoare și arheologie, ferindu-se de a mai fi la fel de fermi pe pozițiile lor¹³⁸.

Un alt gen de argument a fost introdus în discuție prin semnalarea de către A.J. Graham¹³⁹ a unor fragmente ceramice databile în sec. VIII a.Chr., care ar

¹³⁰ R. Cook, *The Greeks in Ionia and the East*, 1962, p. 53, fig. 12. Cf. Jeffery, BSA, 59 (1964), p. 45, pl. 5a.

¹³¹ Herod., IV, 13-16; Cf. J.D.P. Bolton, *Aristeeas of Proconessus*, 1962, p.133.

¹³² R. Drews, *op.cit.*, JHS, 91, 1976, p. 19-21, despre indicii care apar la Hesiod, fr. 241 Theogonia, 339; *Iliada*, 2, 851-7; Eumelos.

¹³³ R. Carpenter, *The Greek penetration of the Black Sea*, AJA, 52, 1948, p. 1-10.

¹³⁴ B.W. Labaree, *How the Greeks sailed into the Black Sea*, AJA, 61, 1957, p. 29-33.

¹³⁵ A. J. Graham, *The date of the Greek penetration of the Black Sea*, BICS, 5, 1958, p. 25-42.

¹³⁶ A.J. Graham, *op.cit.*, p. 31-33.

¹³⁷ A.J. Graham, *Colony and mother-city in ancient Greece*², Chicago, 1983.

¹³⁸ C. Roebuck, *Ionian trade and colonization*, New York, 1959, p. 116-124; J.M. Cook, *The Greeks in Ionia and the East*, London, 1962, p. 53-59; G.L. Huxley, *The early Greeks*, 1966 p. 64-69.

¹³⁹ A.J. Graham, *Pre-colonial contacts: questions and problems*, în *Greek Colonists and Native Populations*, Proceedings of the 1st Australian Congress of Classical Archaeology, held in honour of A.D. Trendall, Sydney, 1985 (Oxford 1990), ed. J.-P. Descoeudres, p. 53-54.

fi fost descoperite la Histria¹⁴⁰ și Berezan¹⁴¹. J.N. Coldstream¹⁴² a datat fragmentul de la Histria ca fiind o copie euboeană a unui tip de kotyl corintic databil 750-720 a.Chr., iar vasul de la Berezan, o mică hydrie geometrică (Middle Geometric II, cca. 800-760 a.Chr.), care a fost cumpărată de la un negustor de antichități. Acestea le-au fost adăugate fragmente de vase cipriote de tip White Painted IV, databile în stilul arhaic cipriot (cca. 740 – 660 a.Chr.), descoperite de asemenea la Histria¹⁴³ și Berezan¹⁴⁴.

Eminentul ceramolog și istoric al artei, J. Boardman, a susținut însă ideea - pe deplin rezonabilă - că afirmațiile unui comerciant de antichități nu pot fi o bază de discuție serioasă pentru vasul de la Berezan¹⁴⁵, iar Yuri Vinogradov a fost și el de acord cu acest punct de vedere¹⁴⁶. În privința fragmentelor presupuse a proveni de la Histria și aflate în depozitele de la Museum of Classical Archaeology din Cambridge, acestea par să vină de fapt de la Al Mina. Cel care a catalogat această colecție, R.M. Cook, a fost și el de acord cu această ipoteză¹⁴⁷. În plus, acest fragment pare mai degrabă a fi databil în Cypro-Arhaic II, ceea ce ar permite o datare în sec. VI a.Chr.

Graham a răspuns la acestea, reafirmându-și încrederea în datele oferite de izvoarele antice și nu în opinia arheologilor (deși fusese de acord că fragmentele de la Histria nu merită a fi luate în discuție¹⁴⁸).

În concluzie, Histria, Berezan și Sinope par a fi fost fondate de același "val colonizator" la fel de vechi și având o origine comună, așa cum indică și folosirea aceleiași simbolistici pe monedele celor trei orașe¹⁴⁹.

Încă un fapt ce trebuie subliniat este și caracterul relativ unitar al acestui veritabil imperiu colonial constituit de milesieni în Pontul Euxin, caracterizat ca o comunitate de cultură, civilizație, limbă, de instituții, credințe și culte religioase¹⁵⁰. Conservatorismul - în primul rând instituțional - al acestor colonii este cel care va asigura păstrarea unui facies comun de-a lungul întregii perioade grecești.

¹⁴⁰ P. Alexandrescu, *Histria IV*, p. 21, cat. 15, fragment de buză al unui kotyl, Late Geometric.

¹⁴¹ B.V. Farmakowski, *Archäologische Funde im Jahre 1909: Russland*, AA, 1910, p. 227.

¹⁴² J.N. Coldstream, *Greek geometric pottery*, London, 1968, p. 377, nr. 8 pentru Histria și nr. 7 pentru Berezan.

¹⁴³ P. Alexandrescu, *Histria IV*, p. 63, cat. 256

¹⁴⁴ A. Demetron, *Die Datierung der Periode Cypro-Archaisch nach Fundzusammenhängen mit griechischer Keramik*, AA, 1978, p. 12-25.

¹⁴⁵ J. Boardman, *Early Greek pottery on Black Sea sites?*, OJA, 10, 3, 1991, p. 387.

¹⁴⁶ Yu. Vinogradov, *The political history of the polis of Olbia, VII – I cents. B.C.*, 1989, p. 35, n.13.

¹⁴⁷ J. Boardman, *op.cit.*, p. 387: "It seemed to Cook improbable that an excavator [Mme. Lambrino] who was also a pottery expert would have given away what was obviously the earliest piece from the site".

¹⁴⁸ J. Boardman, *Early Greek Pottery on Black Sea Sites?*, OJA, 10, 1991, 3, p. 387-389;

¹⁴⁹ P.O. Karyshkovski, *Numizmatika anticnogo Pricernomor'ia*, Kiev, 1982, p. 72 urm.

¹⁵⁰ N. Erhardt, *Milet und seine Kolonien*, Frankfurt am Main, 1983, passim.

Cum șansa de a descoperi noi izvoare literare referitoare la fondarea cetăților din Pont este aproape inexistentă, rămâne ca numai arheologia să poată aduce noi elemente în această discuție al cărei sfârșit, deocamdată, nu este previzibil.

2.e. Fundarea – modele practice și teoretice

Din punct de vedere teoretic, o cetate se formează ca urmare a unei evoluții lente, ritmată de o serie de fundări ideologice¹⁵¹. Există o diferență între fundarea propriu-zisă a unei așezări (ca în cazul unei *apoikia*) și cea a unui *polis*. Din această perspectivă istorică, cercetarea celor mai vechi fragmente ceramice descoperite într-un sit ne poate da o indicație în privința vechimii locuirii unui anume spațiu, dar nu poate contribui la aflarea datei la care o cetate greacă accede la statutul de *polis*.

Chiar dacă un consens pare a statornici ideea că în sec. VIII putem vorbi despre *poleis*, totuși nu putem afirma cu certitudine că acest proces a premers colonizarea. Cele două evenimente par mai degrabă a fi fost contemporane și interdependente. Știm sigur că există colonii fondate de metropole care nu atinseseră statutul de *polis*, deci nu poate fi vorba de a vedea această evoluție ca un proces linear. Colonizarea nu începe neapărat numai după accederea la statutul de *polis*.

Pe de altă parte, atunci când discutăm despre fundarea unei noi așezări trebuie avut în vedere și un alt plan definitoriu al spiritualității grecești: fenomenul religios. Religia avea o importanță capitală pentru fundarea coloniilor. Ea oferea în același timp atât cadrul concret, cât și cel simbolic al actului fundării, prin crearea sanctualelor, prin stabilirea cultelor ce urmau a fi practicate, transferul focului sacru din orașul-mamă, stabilirea calendarului religios, ridicarea altarelor¹⁵² etc. Fundarea unei colonii echivala pentru greci cu stabilirea unei noi zone în care urmau să fie adorați zeii lor. De altfel, întemeierea presupunea de la început o serie întreagă de acte religioase ce trebuiau îndeplinite: *oikistul* se adresa oracolului lui Apollo pentru a i se indica locul viitoarei așezări, pentru a fi desemnat ca fondator și pentru a fi investit cu autoritatea religioasă necesară. Apoi focul sacru din orașul-mamă era transferat în noua colonie, ceea ce dădea naștere unei legături pline de implicații simbolice între cele două orașe. Uneori coloniile erau asociate unor mituri cunoscute (Argonauții și Achile în Pont¹⁵³, Herakles în Sicilia¹⁵⁴), ceea ce contribuia la

¹⁵¹ C. Bérard, *L'héroisation et la formation de la cité*, Architecture et société, p. 57.

¹⁵² W. Burkert, *Greek religion*, 1977, p. 264 urm.

¹⁵³ Plut., *De Pythiae oraculis*, 407f-408a, cf. A.J. Graham, *The colonial expansion of Greece*, CAH², vol. III, p. 123-124. Idmon, unul dintre argonauți, trebuia onorat de coloniștii care urmau să se stabilească în locul (Heraklea Pontică) în care se afla mormântul său și unde au fost conduși de megarianul Gnesiochos;

justificarea sau validarea pretențiilor asupra teritoriului colonizat. Fundarea presupunea de asemenea stabilirea și delimitarea locurilor sacre propice instalării noilor sanctuare, a *agorei*¹⁵⁵ și a calendarului religios care urma să ritmeze întreaga viață a orașului. Ca urmare, momentul fundării religioase era celebrat generații la rând prin cultul personajului devenit erou în calitatea sa de fondator: *oikistes*. Acest cult era menit a genera coeziunea și identificarea socială a coloniștilor. Era singurul cult ce aparținea numai orașului, el nefiind importat din orașul-mamă. În același timp, el reprezenta o manifestare concretă și perpetuă a posesiunii asupra teritoriului orașului oferind acestuia protecția unui erou.

După Herodot apartenența la lumea greacă era definită de două elemente – limba vorbită și religia: “întreaga lume elenică, de același sânge și un grai și care are aceleași lăcașuri de închinăciune și aceleași jertfe și obiceiuri ” (VIII, 144).

Dacă acestea sunt elementele definitorii ale coeziunii elenice, atunci ele constituie în același timp și explicația unității lumii coloniale în care, deși veneau din metropole atât de diferite - uneori din zone în care nici nu existau adevărate *poleis* -, coloniștii care înființaseră sute de noi așezări, din nordul Mării Negre până în sudul Franței, se comportau practic la fel. Vorbind dialecte diferite, venind de pe trepte diferite de dezvoltare socială și politică, grecii erau de fapt uniți de cel mai adânc dintre sentimentele iraționale, cel religios. Deși istoria fiecărei colonii este alta față de a celorlalte, practica religioasă a fundării era aceeași. Iată de ce memoria acestui act se cerea întreținută de fiecare comunitate în parte¹⁵⁶.

Oikistul

De cele mai multe ori actul de fundare a unei cetăți este pus în legătură cu persoana *oikistes*-ului. Acesta este eroul-fondator al cetății¹⁵⁷.

În momentul în care se decidea colonizarea unui spațiu, fondatorul¹⁵⁸ era cel care se ducea la oracol, de unde primea nu numai ordinul sau confirmarea de

¹⁵⁴ Coloniștii care s-au așezat la Eryx în Sicilia au căpătat acest drept ca fiind urmașii lui Herakles.

¹⁵⁵ Mormântul lui Battos fondator la Kyrene este în agora, lângă una dintre intrări, cf. S. Stucchi, *L'agora di Cirene*, Roma, 1965, p. 58; la Megara Hyblaea agora conține chiar mormântul fondatorului Lamis, cf. J. Boardman, *GO*, p. 174; G. Vallet și F. Villard, *Les dates de la fondation de Megara Hyblaea et de Syracuse*, BCH, 76, 1952, p. 337; P. Auberson, G. Vallet, F. Villard, *Megara Hyblaea*, 1, Roma, 1976, p. 209 și 391.

¹⁵⁶ “The religion of the polis was a collective religion, a religion which unified and provided a bond which held the community together”, M.P. Nilsson, *History of Greek Religion*, 1951, p. 17.

¹⁵⁷ Izvorul citat cel mai adesea pentru acest termen este Herodot, V, 46, 1. De multe ori izvoarele literare vorbesc însă de archēgetēs. Pentru definiție cf. P. Lévêque, P. Vidal-Naquet, *Clisthène l'Athénien*, Paris, 1964, p. 71-72; J.P. Vernant, *Mythe et pensée chez les Grecs*², Paris, 1966, p. 169.

a începe colonizarea, ci și o investiție personală ca *oikistes*, investiție religioasă care îi conferea autoritatea necesară pentru a deveni răspunzător de organizarea călătoriei, de alegerea locului pentru așezare, de relațiile cu indigenii, de împărțirea și alocarea pământurilor, de îndeplinirea ritualurilor necesare, de stabilirea locurilor de cult¹⁵⁹. Poziția de lider absolut a fondatorului era indiscutabilă: el era organizatorul vieții sociale și politice și comandant militar suprem. Autoritatea sa, cel puțin în prima fază de existență a unei colonii era comparabilă cu cea a unui rege¹⁶⁰ sau tiran.

Ce origine poate avea însă această autoritate indiscutabilă și nediscutabilă, dacă nu religioasă? *Oikistes*, prin nominalizarea sa de către oracolul lui Apollo, devenea legătura dintre coloniști și zei. Nu orașul-mamă solicita decizia oracolului privind viitoarea colonizare, iar oracolul nu acorda această nominalizare metropolei, ci personal *oikistului*. Tocmai această desemnare personală, combinată cu ficțiunea că actul colonizării era inițiativa lui Apollo, conferea *oikistului* autoritate religioasă. Această autoritate era deopotrivă o aură religioasă aplicată unei persoane, dar și autoritatea de a lua anumite decizii de ordin religios. Apollo era cel care îi răspundea *oikistes*-ului la întrebările la care acesta nu știa să răspundă, pentru ca, la rândul său, *oikistes*-ul să dea coloniștilor răspunsurile la care aceștia nu știau să răspundă. Astfel *oikistes*-ul devenea pentru coloniști ceea ce Apollo era pentru *oikistes*. Acest lucru îi dădea dreptul să fie cel care îndeplinea în metropolă sacrificiul ritual al plecării, să întreprindă cele necesare pentru a avea bunăvoința zeilor pe parcursul călătoriei, și să transfere în noua așezare focul sacru luat din *prytaneion*-ul orașului-mamă¹⁶¹. Așa cum a subliniat M. Nilsson¹⁶², tocmai această calitate a lui Apollo de a fi legătura dintre oameni și zei a fost principala sursă a influenței acestuia în lumea greacă. Deci, pe parcursul întregului proces presupus de fundare, *oikistul* era în același timp rege, preot, legiuitor și șef militar.

Rolul *oikistului* se termina prin actul inevitabil al morții sale, moment în care devenea, în orașul fundat de el, personajul principal al unui cult eroic. Acesta era de fapt momentul în care cultul *oikistului* și mormântul său consfințeau legătura cu

¹⁵⁸ Existența a doi oikiști putea duce la stasis, vezi cazul Thourioi. Cf. A.J. Graham, *Colony and mother city in ancient Greece*, New York, 1971, p. 93, n. 1 (Thuc., VI, 5, 1)

¹⁵⁹ A.J. Graham, *op.cit.*, p. 26.

¹⁶⁰ La Kyrene știm că *oikistes*-ul (Battos) a devenit chiar rege, dar aceasta este o excepție. Care era evoluția tranziției politice de la conducerea absolută de către *oikistes* către regimul politic ulterior este imposibil de reconstituit.

¹⁶¹ C. Bérard, *Eretria. Fouilles et recherches*, III, L'hérôon à la porte de l'ouest, Berne, 1970, p. 148.

¹⁶² M.P. Nilsson, *Gesichte der griechischen Religion*, p. 637-640.

solul, în locuri în care nu exista o tradiție religioasă, definitivând astfel însuși actul fundării. Cultul eroului-fondator servea ca punct de referință pentru coloniștii care nu erau întotdeauna de aceeași origine. Identitatea coloniei ca *polis* independentă era compusă dintr-o multitudine de elemente, dar cu cât mai repede erau stabilite tradițiile locale și cultul aferent, cu atât mai repede era ea dobândită. Relațiile religioase cu metropola erau puternice (festivaluri, calendarul), iar cultul *oikistului* era un prim semn al independenței religioase, indispensabilă unei *polis*¹⁶³.

Cultul eroului-fondator¹⁶⁴ supraviețuia încă mult timp eroului care-l avea la bază¹⁶⁵. Ceea ce este însă mai important este faptul că după moarte *oikistul* nu era înlocuit de un alt membru al comunității care să aibă aceleași puteri și atribuții. Cultul său devenea unul dintre cultele cetății, *polis*, care uneori chiar purta numele fondatorului său¹⁶⁶.

Legătura dintre *oikistes*, Apollo și oracolele patronate de el la Delphi și Didyma¹⁶⁷, a rămas definitivă de la fundarea primelor colonii și până la sfârșitul procesului colonizării.

Modele urbanistice

Din punct de vedere practic, există întrebări importante la care încă nu putem răspunde pentru a avea o imagine clară asupra a ceea ce însemna, concret, colonizarea: cum ajungeau grecii să cunoască noul teritoriu? Ce anume le sugera că era o zonă posibil de colonizat? Ce relații pre-coloniale aveau cu indigenii înainte de fundarea propriu-zisă? Aceste probleme, ridicate pe bună dreptate de A.J. Graham¹⁶⁸, le mai putem adăuga încă una: există posibilitatea ca arheologia să ne poată răspunde la vreuna dintre aceste întrebări? Din păcate, cel puțin în cazul Histriei, răspunsul este, deocamdată, negativ.

Coloniile erau fondate cu puțini oameni. Herodot¹⁶⁹ ne spune că Thera a fost fondată de lacedemonieni care călătoriseră în vase cu 30 de vâslași (*tricontere*). Pe de

¹⁶³ W. Burkert, *op.cit.*, p. 316.

¹⁶⁴ Herod., VI, 38 despre jocurile ecvestre și sacrificiile instituite la moartea lui Miltiade cel Bătrân, chiar dacă el nu era *oikistes*-ul Chersonesului Thracic ci fusese desemnat de oracolul din Delphi.

¹⁶⁵ Theras, ca fondator al polisului Thera de pe insula Santorin era celebrat încă în sec. II p.Chr. (Paus., III, 15,6) cf. I. Malkin, *What's in a name? The eponymous founders of Greek colonies*, Chiron, 14 1985, p. 114-130.

¹⁶⁶ Cazul *oikistului* Phanagoras care, în sec. VI, a dat numele Phanagoriei; cf. I. Malkin, *op.cit.*, p. 114-130.

¹⁶⁷ N.G.L. Hammond, *A history of Greece to 322 BC*, Oxford, 1967, p. 113.

¹⁶⁸ A.J. Graham, în *Greek Colonists and Native Populations*, Proceedings of the 1st Australian Congress of Classical Archaeology, Sydney, 1985 (Oxford 1990), p. 46.

¹⁶⁹ Herod., IV, 153.

altă parte, theranii care au fondat Cyrene au venit cu două *pentecontere*, deci nu puteau fi mai mult de 100 de oameni. Apollonia Pontica este fondată de 200 de corintieni¹⁷⁰. Aceste informații sunt importante pentru că pot dimensiona percepția pe care o avem asupra spațiului necesar și a celui ocupat de coloniști.

La fel de importantă este și "zestrea" urbanistică. Ce fel de "orașe" lăsau în urmă coloniștii? Cei care au colonizat Sicilia au venit din orașe care se aflau abia la începutul "experienței lor urbane"¹⁷¹. Acestea nu erau niște adevărate *poleis*, dacă acceptăm ideea conform căreia o *polis* este definită ca un sistem coerent care impune o coeziune a proprietății asupra pământului, cu un program clar definit al vieții sociale și în care locuințele, spațiile comunitare și zonele monumentale sunt integrate și armonizate conform unui plan prestabilit¹⁷². Nu multor orașe grecești li se putea aplica această definiție înainte de mijlocul secolului VII a.C¹⁷³.

În fapt, orașele-mamă ale coloniilor timpurii erau încă în stadiul de a fi fost formate din grupuri de locuințe, grupate în jurul surselor de apă, având fiecare cimitirul în apropiere și care erau legate între ele prin drumuri care, de regulă, urmau curbele de nivel. Cu această experiență pre-urbană veneau de fapt coloniștii.

Locul ales trebuia să asigure cel puțin două necesități primordiale pentru noua comunitate umană. Atingerea stadiului de autarhie alimentară trebuie să fi fost unul dintre principalele țeluri ale acestor comunități; la fel de importantă mai era asigurarea sentimentului de siguranță în mijlocul unui teritoriu, nu întotdeauna prietenos și întotdeauna puțin cunoscut.

oikistul trebuia să cunoască locul în care îi ducea pe coloniști; el nu era un aventurier, avea cunoștințe minime despre pământul pe care urma să decidă stabilirea unei noi comunități. De unde avea aceste informații și cât de profunde erau ele, ne este imposibil de spus.

În primul rând, coloniștii ocupau zonele fertile, cu surse de apă, și care trebuiau să fie destul de întinse pentru a asigura hrana, nu numai în acel moment, ci și în viitorul previzibil al noii așezări. Arii importante erau rezervate zeităților cu al căror cult veneau coloniștii de acasă. Astfel se păstrau aceleași tradiții cu cei lăsați în urmă. De obicei sanctuarele dedicate zeității protectoare erau construite cât mai departe de loturile agricole. Cele două arii, agricolă și religioasă, nu trebuiau să fie în contact.

¹⁷⁰ Thucyd, I, 26, 2.

¹⁷¹ R. Martin, *L'urbanisme dans la Grèce antique*, Paris, 1974, p. 289-292.

¹⁷² Cf. și F.E. Winter, *Greek Fortifications*, Toronto, 1971, p. 301 care chiar contestă existența incintelor urbane înainte de jumătatea sec. VI a.Chr.

¹⁷³ Achaenii au fondat mai multe colonii înainte ca aici să existe o polis, cf. A.M Snodgrass, *Archaic Greece*, London, 1980, p. 33.

Alte spații erau destinate activităților civice comune și lor li se alegea un loc din noul oraș, care să fie în centrul acestei zone, loc în care coloniștii să poată ajunge ușor. În acest fel apăreau *agora* sau uneori chiar două *agorai*, spații în care locuitorii se adunau pentru a lua deciziile importante pentru comunitate¹⁷⁴.

Tot de modelul urban inițial era legată și amplasarea necropolei. Aceasta era de regulă așezată departe, în afara ariei considerate vitală pentru noua colonie. Dezvoltarea ulterioară a orașului nu trebuia să fie împiedicată de amplasarea zonei funerare.

De obicei erau folosite limite naturale care puteau oferi protecție coloniștilor. Se știe că grecii știau să se adapteze foarte bine morfologiei terenului, fără a produce alterări violente ale acestuia, așa cum făceau uneori romanii.

Iată de ce, atunci când relieful o permitea, coloniile erau așezate pe mici peninsule cu largi câmpii în spatele lor, în apropierea locurilor favorabile amenajării de porturi. O peninsulă oferind un golf la adăpost de vânturi și cu un teritoriu ușor de supravegheat și exploatat era locul tipic pentru noua așezare.

De la început, aria ocupată era foarte întinsă, uneori peste 100 ha. În Sicilia timp de două-trei generații de la venirea primilor coloniști locuirea era organizată de-a lungul unor axe de circulație ortogonale și casele coloniștilor erau plasate pe loturi egale ca dimensiuni. Suprafața ocupată pentru oraș era cu mult mai mare decât cea necesară locuințelor¹⁷⁵.

Săpăturile de la Megara au arătat clar că organizarea spațiului era făcută *ab initio*, chiar dacă era departe de a fi fost folosit în întregime. Erau trasate câteva axe principale de circulație¹⁷⁶, spațiul viitoarei *agora*, spațiul dedicat divinităților.

Modelele de locuire diferă, chiar dacă în general locuințele nu aveau mai mult de o cameră și o mică curte: la Megara Hyblaea aceste case sunt prea apropiate ca să ne indice urma unui *kleros* regulat; la Syracuse cele mai vechi locuințe sunt grupate în funcție de sursele de apă, probabil după modelul contemporan al Corintului.

În concluzie, credem că nu este prea hazardat să presupunem că partiția pământului ocupat de primii coloniști era de natură agricolă, având în vedere

¹⁷⁴ Roland Martin, *L'espace civique, religieux et profane dans les cités grecques de l'archaïsme à l'époque hellénistique*, în *Architecture et société, de l'archaïsme grec à la fin de la république romaine*, Paris-Roma, 1983, p. 9-34.

¹⁷⁵ A. di Vita, *Town Planning in Greek Sicily*, în *Greek colonists and native populations. Proceedings of the First Australian Congress of Classical Archaeology held in honour of A.D. Trendall, Sydney (1985) 1990*, ed. J.-P. Descoedres, 1990, p. 348, exemplifică cu Syracuse și Megara. Himera, Camarina, Acragas – cimitirele atât de departe încât este clar că coloniștii nu ar fi putut crea un oraș de asemenea dimensiuni.

¹⁷⁶ La Timoleon străzile aveau o lățime de 4,5 m, ceea ce le face a fi considerate mari, cf. A. di Vita, *op.cit.*, p. 361.

existența unor spații vaste între locuințe¹⁷⁷ - cu excepția zonelor comunitare – *agora*, *temenoi* ale zeilor și *necropoleis*.

Modele teoretice

Construcția spațiului cetății, cu spațiul ideologic creat prin cultul eroului și nu numai, este dublată de construcția spațiului orașului, determinată de edificiile care îi erau necesare (nu numai *heroa*, dar și teatre, spații pentru procesiuni etc)¹⁷⁸.

“La notion de l’espace civique, quelles qu’en soient ses structures, simplifiées ou monumentales, quelles qu’en soient sa fonction, religieuse ou profane, ne peut se définir qu’en relation avec une communauté politique, constituée ou organisée, ayant pris une nette conscience de sa personnalité et de ses moyens.¹⁷⁹” Pornind de la această premisă, s-a constatat că spațiul civic nu poate fi tratat de fapt numai din punct de vedere urbanistic și arhitectural, iar J.P. Vernant¹⁸⁰ are meritul de a fi introdus distincția între spațiul civic construit și spațiul civic teoretic. Pornind de la analiza întreprinsă de P. Lévêque și P. Vidal-Naquet în volumul despre Clisthene¹⁸¹, a fost pusă în evidență existența acestei distincții în mentalul grec și au fost explicate originile sale. Rezultat al acumulărilor anterioare și al evoluției gândirii politice grecești, reformele instituționale clistheniene au pus în practică principii teoretice ce au contribuit la definirea ulterioară a spațiului civic fără de care o *polis* este de neconceput. Astfel cetatea dinaintea reformelor introduse de Clisthene era o aglomerare de indivizi, adunați în grupuri familiale și sociale, care constituiau elementele de disociere din interiorul cetății-*polis*. Sistemul politic urban creat acum, a conferit acestui amalgam în primul rând omogenitate.

Autorii citați apropie această formă a spațiului civic de filosofia și cosmologia gânditorilor milesieni din sec. VI a.Chr., care căutau în același timp

¹⁷⁷ A. di Vita, *Town Planning in Greek Sicily*, în Greek colonists and native populations. Proceedings of the First Australian Congress of Classical Archaeology held in honour of A.D. Trendall, Sydney (1985) 1990, ed. J.-P. Descoedres, 1990, p. 353, ex. Faza de la jum.sec. VII de la Selinus.

¹⁷⁸ P. Lévêque, în *Architecture et société. De l’archaisme grec à la fin de la république romaine*, Actes du Colloque international de la recherche scientifique et l’École française de Rome (Rome 2-4 decembre 1980), 1983, p. 60.

¹⁷⁹ R. Martin, *L’espace civique, religieux et profane dans les cités grecques de l’archaisme l’époque hellnistique*, în *Architecture et société. De l’archaisme grec à la fin de la république romaine*, Actes du Colloque international de la recherche scientifique et l’École française de Rome (Rome 2-4 decembre 1980), 1983, p. 9.

¹⁸⁰ J.P. Vernant, *Mythes et pensée chez les Grecs*, 1965, p. 159 urm.

¹⁸¹ P. Lévêque și P. Vidal-Naquet, *op.cit.*, Paris, 1964.

unitatea cosmosului în unitatea elementelor componente - apa sau focul - și în unitatea formei organizate în cercuri concentrice. Din acest punct de vedere, lumea politică a lui Clisthene este aproape de viziunea lui Anaximandru privind alcătuirea geometrică a cosmosului.

Acestei concepții unitare și centralizatoare a spațiului public i se opune concepția pluralistă, funcțională și diferențială a lui Hippodamos, pusă clar în practică la începutul sec. V a.Chr. de planurile ortogonale ale Pireului și Miletului. J.P. Vernant, urmat din nou de P. Lévêque și P. Vidal-Naquet, a căutat explicația și originile acestei metamorfoze în speculațiile matematice din sec. V a.Chr. Răspunsul l-a oferit concepția lui Pythagora pentru care totul este număr – atât în cosmos cât și în organizarea politică¹⁸².

Mai mult chiar, după R. Martin, Platon ilustrează și el cele două concepții. În *Critias*, el descrie două orașe centralizate (Atena – 109 urm. și capitala Atlantidei – 115c urm.), cu un plan în formă perfect unitară, de cercuri dispuse concentric în jurul unui nucleu central reprezentat de acropola pe care află sanctuarele și guvernării, templele și clădirile administrative. În *Legile*, unde este propus planul coloniei ideale, sistemul urban descris este cu totul diferit: acropola dispare (778b), *agora* cu sanctuarele sale devine elementul prioritar (fără a mai fi necesar ca ea să fie plasată în centrul orașului), în timp ce templele sunt dispuse radial spre exterior, devenind o coroană protectoare, adică exact așa cum arată planul orașului Agrigentum, cu templele dispuse pe înălțimile periferice¹⁸³.

Ilustrarea acestor principii a fost făcută de R. Martin care vede în planurile cetăților punerea în practică a acestor două concepții: cea centralistă (caracteristică și în acord cu gândirea sec. VI a.Chr.) la Atena, Corint și Argos și cea pluralistă (Democrit, Hippodamos) la Megara, Metapont, Selinunt și Paestum. Astfel, cele două texte din Platon constituie ilustrarea perfectă a celor două concepții despre *agora*, care domină gândirea greacă în sec. VI și V a.Chr.

Cazul Histriei

Căruia dintre cele două modele ale spațiului civic i se încadrează Histria este dificil de spus, datorită faptului că avem puține cunoștințe despre modelul urban

¹⁸² J.P. Vernant, *op.cit.*, 1965, p. 174 urm.

¹⁸³ R. Martin, *L'espace civique, religieux et profane dans les cités grecques de l'archaïsme l'époque hellénistique*, în *Architecture et société. De l'archaïsme grec à la fin de la république romaine*, Actes du Colloque international de la recherche scientifique et l'École française de Rome (Rome 2-4 decembre 1980), 1983., p. 29-30.

arhaic. Ne este necunoscut unul dintre elementele esențiale și definitorii: unde era amplasată *agora*. Cu toate acestea, despre așezarea celor două zone sacre (sub rezerva confirmării ipotezei M. Lambrino privind plasarea templului lui Apollo Ietros în marginea de sud a acropolei) avem unele indicii¹⁸⁴. Acestea nu se află pe înălțimile înconjurătoare *agorei*, zona sacră din partea de nord-est a orașului este chiar situată într-o depresiune accentuată față de punctul de maximă altitudine a acropolei. Este deci mai probabil să presupunem că ceea ce știm astăzi din Histria greacă (din punct de vedere monumental și urbanistic) pare mai degrabă a fi în conformitate cu concepția tipică a sec. VI a.Chr. De altfel, caracterul conservator-ionian al coloniștilor milesieni¹⁸⁵, deci și al histrienilor, este remarcabil și el este specific multor domenii: de la importurile ceramice¹⁸⁶ la arta sculpturală¹⁸⁷, de la cultul lui Apollo¹⁸⁸ la instituții și calendar¹⁸⁹ și chiar, poate, urbanism¹⁹⁰. Existența la Olbia a unui plan "hippodamic" încă din sec. VI a.Chr.¹⁹¹ ne indică o dată mai mult similitudinea de concepție cu gânditorii milesieni. Este deci normal de presupus existența unei Histrii arhaice, cu o *agora* centrală și zone sacre înconjurătoare, delimitate de restul așezării prin zidul de incintă al acropolei. Astfel, datorită constrângerilor topografice evidente, putem să ne imaginăm existența unei *agora* arhaice undeva dedesubtul mării basilici episcopale din centrul orașului romano-bizantin, așa cum deasupra templului lui Apollo Ietros se află o biserică creștină, conform unei scheme de continuitate a utilizării spațiilor sacre binecunoscută.

¹⁸⁴ Pentru opinii contrare cf. *Histria VII. La Zone Sacrée d'époque grecque*, Bucarest – Paris, 2005, sau Al. Avram, I. Birzescu și K. Zimmermann, « Die apollinische Trias von Histria », în R. Bol, U. Höckmann și P. Schollmeyer (edd.), *Kult(ur)kontakte. Apollon in Milet-Didyma, Histria, Myus, Naukratis und auf Zypern*, Akten der Table Ronde in Mainz vom 11.-12. März 2004, Internationale Archäologie, 11, Rahden/Westf., 2008, p. 107-144.

¹⁸⁵ N. Erhardt, *Milet und seine Kolonien*, Frankfurt am Main, 1983: "Identitatea instituțională între orașul-mamă și colonii, în etapa de întemeiere, și conservatorismul cu care coloniile au menținut rânduiele inițiale sunt elemente specifice ale colonizării milesiene".

¹⁸⁶ Cea mai mare parte a ceramicii East Greek de la Histria provine din zona Miletului; cf. P. Dupont, *Histria V*, p. 130-131

¹⁸⁷ M. Alexandrescu Vianu, *Histria IX*, p. 23.

¹⁸⁸ M. Lambrino, *VAH*, București, 1938, p. 356 și 97; D.M. Pippidi, *DID I*, p. 257.

¹⁸⁹ D.M. Pippidi, *DID I*, p. 256.

¹⁹⁰ M. Mărgineanu-Cârstoiu, *op.cit.*, p. 306, fig. 5; cele cinci străzi identificate de M. Coja pe Platou au fost încadrate de arh. M. Mărgineanu-Cârstoiu în cadrul unui posibil model de lotizare urbană păstrat în funcțiune până în epoca elenistică ce folosește insulae de cca. 72 m x 36 m a căror dimensionare a fost făcută pe baza piciorului ionian de 29,52 cm (122 p = 36 m.). În paralel, în sec. VI, pare să funcționeze și organizarea urbană a zonei acropolei, putând fi discernute principalele trasee stradale ce vor rămâne în funcțiune până cel puțin în epoca elenistică.

¹⁹¹ J. Boardman, *GO* (rom), p. 328, care îl aseamănă planului similar contemporan de la Old Smyrna pt care cf. R. Cook, *The Greeks in Ionia and the East*, 1962, p. 54 pentru Olbia și p. 72 pentru Old Smyrna.

În plus, putem reconstitui imaginea unui teritoriu foarte mare “rezervat” de primii coloniști noului oraș. Acesta cuprindea acropola și Platoul, precum și zona necropolei tumulare de la nord-vest de cetate. Principala partiție dintre “orașul celor vii” și “orașul celor morți” pare a fi fost, de asemenea, trasată de la bun început.

Locuirea din epoca arhaică este atestată pe toate cele trei laturi ale Platoului – în marginea de sud (săpăturile M. Coja la Sa și Sb), pe limita de vest (săpăturile de la Sg și XNV1) și în partea de nord (săpăturile S. Dimitriu la sectorul X). Ocuparea foarte de timpuriu a acestor zone, fără să însemne că locuirea era și foarte densă de la început, demonstrează că întregul teritoriu al cetății grecești a fost planificat încă din primele momente.

Amplasarea zonelor sacre pe acropola aflată în direcția diametral opusă zonei agricole și la mare depărtare de aceasta, constituie un alt argument important.

Pe de altă parte, menținerea unor trasee de străzi de-a lungul întregii existențe grecești a cetății este un motiv destul de puternic pentru a ne face să credem că și axele majore de circulație au fost trasate de la început.

Cu alte cuvinte, avem de-a face la Histria cu o colonie tipică din punctul de vedere al concepției spațiului civic și religios: o acropolă, o peninsulă plată (care devine teritoriul viitorului oraș și care permite trasarea de la bun început a axelor majore de circulație), un golf care apără portul de vânturile predominante de nord, o necropolă (plasată în așa fel încât să nu incomodeze dezvoltarea urbană ulterioară) și o câmpie ușor de supravegheat (care se întinde până la linia orizontului, unde este delimitată de dealuri destul înalte ca să îi ofere limite vizibile).

2.f. Fundarea Histriei

Fundarea Histriei constituie un caz aparte în controversa legată de data înființării primelor colonii pontice, chiar și prin precaritatea izvoarelor literare antice pe care le avem la dispoziție¹⁹².

Izvoare literare

Pseudo-Skymnos (*Periegesis ad Nicomedem regem*) este un izvor literar (poem în iambi) datat în sec. II a.Chr. care folosește informații mai vechi, dintr-o operă

¹⁹² D.M. Pippidi, *ISM I*, p. 39-43 pentru izvoarele literare privitoare la Histria și la chora ei.

pierdută a lui Demetrios din Callatis, și nu ne oferă o dată precisă ci plasează fundarea Histriei concomitent cu momentul în care sciții ar fi intrat în Asia:

“(Cetatea Istros)
și-a luat numele de la fluviul Istros,
întemeiată de milesieni pe vremea când
oastea barbarilor sciți a trecut în Asia
urmărind pe cimmerienii alungați din Bospor...”
(v. 766-770 ed. Diller, p. 167).

Această relatare face legătura între procesul colonizării țărmurilor Pontului Euxin și cel al mutațiilor provocate în Orientul Apropiat de amplele mișcări de populații din aceeași perioadă. Izvoarele cuneiforme asiriene pomenesc acum de o nouă populație ce își face apariția în zona anatoliană – *ghimirra* (cimmerienii). Această populație încerca să pătrundă în Asia prin traversarea Caucazului ceea ce a provocat conflicte cu populația Urartu și cu asirienii. Tot acum apar în izvoarele orientale și sciții și există orientaliști care susțin că “în textele asiriene este pe deplin posibilă confuzia de termeni cimmerieni-sciți”, așa cum este dovedit și de celebra inscripție a lui Darius de la Bisutun în care sciții – saci sunt numiți cimmerieni¹⁹³.

Pe de altă parte, sciții își încep migrația spre vest, dintr-o zonă aflată la est de Marea Caspică și Lacul Aral. Statele orientale vor avea de înfruntat astfel o presiune uriașă care se va diminua abia pe la jumătatea sec. VII a.Chr. odată cu stabilirea sciților în zona stepelor nord pontice. Din păcate, până în acest moment, nici problema identificării și separării celor două populații menționate de Ps.-Skymnos (sciții și cimmerienii) și nici problema unei datări mai precise decât în jurul jumătății sec. VII a.Chr. nu a putut fi rezolvată.

Cronica lui Eusebius din Caesarea este un izvor târziu și care ne oferă o informație lapidară:

(sub anul) 657
“Se întemeiază Histria, cetate în Marea Neagră”
(Eusebius, *Cronica* lui Hieronymus, Ed. Helm, 1956, p. 95 b)

După cum este ușor de constatat nici unul din aceste izvoare literare nu ne este de ajutor în stabilirea unei date absolute pentru evenimentul în cauză.

¹⁹³ G. Cameron, *Darius the Great and his Scythian (Saka) campaign. Bisutun and Herodotus*, Acta Iranica 4, 1975, Monumentum H.S. Nyberg, I, p. 77 urm.;

În acest context trebuie amintit că în literatura privitoare la data întemeierii Histriei nu figurează numai ipoteza fondării cetății la o dată în acord cu Pseudo-Skymnos¹⁹⁴ sau Eusebius¹⁹⁵, ci și aceea a existenței unui *emporion*¹⁹⁶ care ar fi funcționat într-un moment anterior întemeierii propriu-zise a cetății¹⁹⁷.

După cum observăm informațiile sunt nu numai foarte succinte ci și contradictorii. Dacă alungarea cimberienilor din Bospor pare, conform noilor cercetări¹⁹⁸, a fi databilă înaintea ultimei treimi a sec. VII a.Chr. ceramica cea mai veche de la Histria este Middle Wild Goat Style II, de producție milesiană, care nu poate fi datată înainte de 630-620 a.Chr.¹⁹⁹.

Ca paralelă, trebuie menționat că pentru coloniile din Sicilia este foarte probabil să fi existat două tradiții care ni s-au transmis: cea a datelor la care au ajuns primii coloniști și a datelor la care coloniile respective au fost recunoscute ca orașe propriu-zise²⁰⁰. Definirea momentului fondării unei colonii, așa cum am văzut, nu este ușor de făcut nici măcar din punct de vedere teoretic. În cele ce urmează ne vom mărgini, așadar, numai la argumentele arheologice.

¹⁹⁴ M. Lambrino, VAH, p. 12; *Histria I*, p. 17; S. Dimitriu - M. Coja, *La céramique archaïque et les débuts de la cité pontique d'Histria*, în *Dacia*, II, N.S., 1958, p. 90 - 91. V. Pârvan, *Getica*, p. 289; R. Vulpe, *Ancient History of Dobroudja*, Bucurest, 1940, p. 49; M. Lambrino, *op.cit.*, p. 12; cf. și pag. 352 (chiar prima jumătate a sec. VII); P. Alexandrescu, *Autour de la date de fondation d'Histria*, StCl., IV, 1962; *idem*, *Histria IV*, p. 19, n. 3; Alexandrescu 1980; *idem*, *Histria în epoca arhaică*, în *Pontica*, XVIII, 1985, pp. 41 - 54; *idem*, *Histria în epoca arhaică (II)*, *Pontica*, XIX, 1986, pp. 19 - 32.

¹⁹⁵ V. Pârvan, *Getica*, p. 289; R. Vulpe, *Ancient History of Dobroudja*, Bucurest, 1940, p. 49; M. Lambrino, VAH, p. 12; cf. și pag. 352 (chiar prima jumătate a sec. VII); P. Alexandrescu, *op.cit.*, StCl., IV, 1962; *idem*, *Histria IV*, p. 19, n. 3; *idem*, *op.cit.*, în *Pontica*, XVIII, 1985, pp. 41 - 54; *idem*, *op.cit.*, *Pontica*, XIX, 1986, pp. 19 - 32.

¹⁹⁶ Pentru utilizarea acestui termen cf.: J.G.F. Hind, *Traders and Ports-of Trade (Emporoi and Emporia) in the Black Sea in Antiquity*, *Il Mar Nero*, 2, 1995-1996, p. 113-126; M.H. Hansen, *Emporion. The study of the use and meaning of the term in the archaic and classical periods*, *Yet More Studies in the ancient Greek polis* (ed. Th.H. Nielsen), *Historia. Einzelschriften* 117, Stuttgart, 1997, p. 83-105.

¹⁹⁷ Em. Condurachi, *Cu privire la raporturile dintre autohtoni și greci în așezările sclavagiste din Dobrogea*, SCIV, II, 1951, 2, p. 46; *idem*, *Histria I*, p. 16-17; S. Dimitriu-M.Coja, *La céramique archaïque et les débuts de la cité pontique d'Histria*, în *Dacia*, II, N.S., 1958, p.78-80, 90-91; S. Dimitriu, *Histria II*, p. 38 - 39.

¹⁹⁸ A.I. Ivantchik, *Die Gründung von Sinope und die Probleme der Anfangsphase der griechischen Kolonisation des Schwarzmeergebietes*, *The Greek colonisation of the Black Sea Area. Historical interpretation of archaeology* (edit. Gocha R. Tsetkhldze), *Historia. Einzelschriften* 121, Stuttgart, 1998, p. 297-330.

¹⁹⁹ P. Dupont, *Clasificacions et détermination de provenance des céramiques grecques orientales archaïques d'Istros. Rapport préliminaire*, dans *Dacia*, N.S., 27, 1983, p. 19-43; cf. și R.M. Cook și P. Dupont, *East Greek Pottery*, London, 1998.

²⁰⁰ A. di Vita, *Town Planning in Greek Sicily*, în *Greek colonists and native populations. Proceedings of the First Australian Congress of Classical Archaeology held in honour of A.D. Trendall, Sydney (1985) 1990*, ed. J.-P. Descoeudres, 1990, p. 345.

Izvoare arheologice

Este evident că orice colonizare serioasă necesită cunoștințe anterioare, atât despre teritoriul ce urmează a fi colonizat, cât și despre eventualii locuitori. Aceasta este o premiză teoretică imbatabilă pentru a presupune contacte pre-coloniale între greci și populațiile autohtone. Din păcate izvoarele antice referitoare explicit la această problemă sunt inexistente - iată de ce orice dovadă arheologică adusă în sprijinul acestei teorii este considerată importantă.

Importurile ceramice

Herodot²⁰¹ ne spune că neguțătorii phoceenii navigau în vase de luptă (pentecontere) mai degrabă decât în vase comerciale. Faptul că phoceenii erau mai mult interesați de lupte decât de comerț este unanim recunoscut, așa cum este evident că mărfurile transportate de aceștia trebuie să fi ocupat un volum mic și să aibă valoare mare²⁰².

Din punctul de vedere al ceramicii descoperite până în acest moment cercetătorii sunt de acord că cele mai vechi importuri de ceramică East Greek și attică²⁰³ nu sunt databile înainte de 630 a.Chr., ceea ce înseamnă o dată plasată exact între cele două cronologii bazate pe izvoarele literare. Ceramica corintică poate fi însă un alt indicator la fel de important. Iată de ce considerăm util să trecem foarte pe scurt în revistă și descoperirile, deloc numeroase²⁰⁴, de acest tip de la Histria.

Ceea ce știm cu siguranță până acum este că la Histria avem cel mai vechi grup de ceramică corintică din Pont²⁰⁵: un "pointed" aryballos și un capac de pyxidă aparținând Transitional -ului. Urmează, cronologic, trei fragmente Early și 17 piese Middle Corinthian, primii din această serie fiind un skyphos și doi aryballoi "football"²⁰⁶.

²⁰¹ Herod., 1, 163.

²⁰² După B.B. Shefton, *Die 'rhodischen' Bronzekannen*, Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 2 (1979), p. 22 una din mărfuri pare să fi fost reprezentată de faimoasele oinochoai de bronz așa-numite rodene. Din ultima treime a sec VII a.Chr. acestea sunt găsite în tot bazinul mediteranean și Shefton crede că distribuitorii erau phoceenii.

²⁰³ Cf. P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat. 302, 620 - 600.

²⁰⁴ Inv. V 1075. Cf. P. Alexandrescu, *Autour de la date de fondation d'HistriaStCl*, 4, 1962, p. 59, fig. 2/43; *Histria IV*, cat. 275 (Transitional). Pentru discuție asupra datării cf. observația lui R.M. Cook din S. Dimitriu, *Histria II*, p. 52, n.100 (Early Corinthian) și *Histria IV*, p. 65.

²⁰⁵ P. Alexandrescu, *Histria IV*, p. 21, cat. 258-290.

²⁰⁶ P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat. 276, 277 și 269.

Din punctul de vedere al condițiilor de descoperire, situația se prezintă în felul următor:

- cele două fragmente încadrabile în Transitional provin din vechile săpături²⁰⁷;
- cele trei fragmente Early Corinthian sunt de asemenea din săpăturile Lambrino²⁰⁸;
- vasele Middle Corinthian provin din sectorul X (4 din nivelul NA II²⁰⁹, 2 "din strat"²¹⁰) din Zona Sacră (1 fragment²¹¹) și din vechile săpături (10 fragmente²¹²).

Deci, pentru 15 vase (din totalul de 22) nu cunoaștem condițiile stratigrafice, iar fragmentului din Zona Sacră îi sunt atribuite două poziții stratigrafice diferite²¹³.

Situația ceramicii corinthice de la Histria impune două concluzii:

1. - pe de o parte, contextele arheologice sigure nu au dus la identificarea acestui tip de ceramică decât - cel mai devreme - în NA II, datat de S. Dimitriu "începutul secolului al VI-lea și până spre 570-560 î.e.n."²¹⁴. (Pentru NA I se face mențiunea expresă a lipsei ceramicii corinthice).
2. - pe de altă parte, există fragmente mai vechi (Transitionalul este datat 640 - 625 după Payne), dar condițiile lor de descoperire nu ne sunt cunoscute. În plus, un vas de la Histria de tip 'G2-3 ware' are o datare și mai ridicată - sf. sec. VIII - prima jum. a sec. VII a.Chr.²¹⁵.

Deși aceste vase nu au contexte asigurate și nici nu sunt așa de numeroase, ele dovedesc totuși că măcar contacte sporadice au existat între zonele pontice și lumea greacă înainte de datele de fondare a coloniilor tradițional acceptate. Aceste descoperiri sunt în acord cu mărturiile oferite de

²⁰⁷ P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat. 267, 275; *Histria IV*, cat. 269, 271 și 276.

²⁰⁸ P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat. 269, 271 și 276.

²⁰⁹ S. Dimitriu, *Histria II*, cat. 737 și *Histria IV*, cat. 259; Dimitriu, *Histria II* cat. 744 și *Histria IV*, cat. 263; Dimitriu, cat. 729 și *Histria IV*, cat. 262 (Recent?); Dimitriu, *Histria II* cat. 727;

²¹⁰ S. Dimitriu, *Histria II*, cat. 730 și *Histria IV*, cat. 261; *Histria IV*, cat. 284.

²¹¹ S. Dimitriu, *Histria II*, cat. 731 și *Histria IV*, cat. 276. inv. V 3683; cf. S. Dimitriu, *Histria II*, p. 52 și cat. 727 - 746; *Histria IV*, p. 21 și cat. 258-290

²¹² inv. V 3683; cf. S. Dimitriu, *Histria II*, p. 52 și cat. 727 - 746; *Histria IV*, p. 21 și cat. 258-290. *Histria IV*, cat. 276 - "T/1951, sondaj A"; Dimitriu, cat. 731 "din strat".

²¹³ *Histria IV*, cat. 276 - "T/1951, sondaj A"; Dimitriu, cat. 731 "din strat". S. Dimitriu, *Histria II*, p. 27 și n. 11

²¹⁴ Dimitriu, *Histria II*, p. 27 și n. 11, Dimitriu, *Histria II*, p. 52 și p. 38.

²¹⁵ P. Bernard, *Céramiques de la première moitié du VIIe siècle à Thasos*, BCH, 1964, p. 88-105; A.J. Graham, *The Colonization of Samothrace*, BSA 73, 1978, p. 67-69; J.N. Coldstream, *Geometric Greece*, 1977, p. 263 urm.; M.B. Moore, *Samothrace*, V, 1981, p. 317-371.

literatura greacă și demonstrează "beyond reasonable doubt that by 700 the Black Sea was already becoming familiar to the Greeks"²¹⁶.

Evident, în stadiul actual al cercetării, cronologia primelor contacte este mai mult decât nesigură, nu știm nici cine a adus aceste mărfuri și de fapt poate că avem de-a face mai degrabă cu contacte proto-coloniale decât pre-coloniale. Din punct de vedere istoric suntem încă destul de departe de o situație pe care să o considerăm satisfăcătoare.

Prezenței unor fragmente ceramice - a căror datare este stabilită către jumătatea sec. VII a.Chr. - li se adaugă și argumente bazate pe două cercetări recente: sondajul α și cercetările întreprinse de C. Domăneanțu la Nuntași într-o așezare din chora histriană.

Sondajul α

Sondajul α a fost efectuat în 1989 și urma să verifice adâncimea până la care coboară fundația navei de nord a basilicii episcopale din centrul cetății și în același timp ne-a oferit prilejul de a efectua, după o lungă perioadă, o săpătură care să coboare până la stâncă în această zonă centrală a cetății.²¹⁷ Sondajul α a constatat într-o secțiune lungă de 4 m. și cu o lățime de 1,5 m., dimensiuni determinate de condițiile obiective impuse de săpătura din caroul respectiv (N 11). Cercetarea a pornit de la suprafața actuală a solului, trecând prin stratul gros de dărâmatură și prin nivelurile romane. În ciuda dimensiunilor reduse ale sondajului, situația stratigrafică înregistrată a fost surprinzător de elocventă. Au fost identificate 7 niveluri romane, și anume: 4 din epoca de tranziție spre perioada romano-bizantină și 3 romane timpurii, precum și 8 niveluri de epocă greacă repartizate astfel: 3 niveluri elenistice, 2 clasice, 3 arhaice.

Primul nivel - în ordine cronologică -, NA I se prezintă ca un strat de pământ care datorită apropierii de stâncă era umed. Materialul arheologic

²¹⁶ "...L-a toropit eacidul Ahile-n Scamandru, prin sorbul/Râului, unde viteazul pe-atâția troieni mai ucise./Forchis și-Ascaniu, un zeu în făptură, duceau de departe,/Chiar din Ascania, pe frigienii cei gata de harță" (Homer, Iliada, București, Trad. G. Murnu, ed. D.M. Pippidi, 1967); R. Drew, *The Earliest Greek Settlements on the Black Sea*, JHS, 96, 1976, p. 22 și S.M. Burnstein, Cl.Ph., 71, 1976, p. 339-341 au demonstrat că versurile din Iliada, 2, v. 853-855 nu sunt o interpolare târzie așa cum s-a considerat mult timp.

²¹⁷ După 1949, în partea de est a Histriei grecești au mai fost executate sondaje "de la iarbă" la stâncă dar informațiile păstrate sunt practic inutilizabile din punctul de vedere al analizei stratigrafice (cf. *Histria I*, pp. 162-205 și pl. XII - XIV). Astfel marea secțiune est - vest care a traversat cetatea a dus la identificarea a "patru straturi de cultură" (p. 164), cel mai vechi fiind atribuit sf.sec. VI - încep.sec. V.

descoperit este format din câteva fragmente ceramice atipice aparținând unor vase închise (probabil amfore), un foarte mic fragment de vas (probabil aryballos) corinthic, o greutate pentru plasa de prins pește și un vârf de săgeată bilamelar. De asemenea, trebuie menționat un fragment de vas lucrat la mână, autohton, fără elemente de decor pe fragmentul păstrat²¹⁸.

Cel mai interesant este faptul că sub primul nivel, descoperit în acest punct, a apărut un strat de pământ cenușiu amestecat cu mici fragmente de șist - provenite din suprafața rocii - care a fost folosit ca strat de nivelare a neregularităților stâncii²¹⁹. Amestecate cu pământul, în acest strat, au fost descoperite fragmente ceramice de o factură indiscutabil greacă și două vârfuri de săgeată. Faptul că ceramica de aici este "rulată" demonstrează că pământul folosit pentru a nivela stânca a fost adus dintr-o zonă, logic de presupus nu îndepărtată, în care cioburile au fost în contact cu apa un timp suficient de lung pentru a le "rula".

Din păcate nu am putut stabili o relație cronologică clară între cele două momente de început ale locuirii din aceste puncte (cel al nivelării stâncii și cel al primului nivel de locuire) pentru că materialul ceramic descoperit pe NA I este alcătuit numai din fragmente atipice, el neputând fi încadrat stilistic sau cronologic.

Lipsa unor elemente certe de datare a fragmentelor ceramice prezente în stratul de nivelare a stâncii, precum și absența oricărei referiri la o situație asemănătoare în săpăturile anterioare nu ne permite avansarea unei propuneri de datare a respectivului moment.

De asemenea, nu putem estima nici perioada scursă între momentul de locuire atestat de cioburile "rulate" și cel al nivelării stâncii. Credem însă că este normal să le considerăm, pe fiecare dintre ele, ca fiind separate în timp. În aceste condiții, nivelul NA I se plasează în ultima treime a secolului VII a.Chr. Rezultă că fragmentele "rulate" ar trebui să ateste o locuire anterioară acestui moment.

Compararea acestor rezultate a impus concluzia conform căreia similitudinile constatate între schema cronologică a stratigrafiei sondajului nostru și cea a altor puncte cercetate din cetate este evidentă.

Iată sintetizate principalele rezultate ale acestui sondaj :

²¹⁸ M. Angelescu și A. Băltăc, *Sondajul α din basilica episcopală a Histriei*, SCIVA, 2001, pl. 4, nr.140 și nr. 139.

²¹⁹ În marea secțiune est-vest săpată în anii 1949-1952 a fost de asemenea identificat un strat de nivelare a stâncii. Acest "postament de pietriș", înalt de 2 m. pe malul lacului și care descrește spre vest, ar fi fost realizat însă abia în epoca hellenistică (cf. *Histria I*, p. 164). Trecând peste faptul că o asemenea lucrare presupune o impresionantă decapare a straturilor anterioare (a cărei explicație, de altfel, ne scapă) și că ea pare mai plauzibil a fi fost realizată într-un moment apropiat primului moment de locuire, nu putem să trecem peste faptul că stratigrafia sondajului α nu confirmă o asemenea decapare - atât nivelurile clasice cât și cele arhaice nefiind deranjate.

<u>Epoca arhaică</u>	
NA I	nu avem nici un indiciu în privința datării acestui nivel dar putem presupune că el este anterior celui mai vechi material de pe NA II (boluri East Greek timpurii cu rozetă punctată), deci înaintea începutului secolului al VI-lea a.Chr. ²²⁰
NA II	prima jumătate a secolului al VI-lea a.Chr. și puțin după această dată (cca. 600 – cca. 540 a.Chr.).
NA III	ultima treime a secolului al VI-lea a.Chr.
<u>Epoca clasică</u>	
NC I	acoperă primele trei sferturi ale secolului al V-lea a.Chr.
NC II	este datat de ceramică între ultimul sfert al secolului al V-lea și până imediat după jumătatea secolului al IV-lea a.Chr.
<u>Epoca elenistică</u>	
NH I	se datează între 350/340 și începutul secolului al III-lea a.Chr.
NH II	ceramica din groapa care pornește din acest nivel se încadrează între începutul secolului al III-lea și primele decenii ale secolului al II-lea a.Chr.
NH III	deși materialul ceramic nu permite o datare exactă este rezonabil să presupunem ca moment de început o dată ulterioară primelor decenii ale secolului al II-lea a.Chr. – până la începutul secolului I a.Chr.

Dacă fragmentele ceramice prezente în stratul de nivelare atestă existența unui presupus *emporion*²²¹ - sau chiar a unei date de locuire în zona cetății anterioare celor mai vechi importuri ceramice datate cert - rămâne să fie confirmat, sau nu, de cercetări ulterioare.

²²⁰ În aceste condiții el ar trebui asimilat nivelului NA I surprins în alte puncte ale cetății unde este datat în ultima treime a secolului al VII-lea a.Chr.

²²¹ C. Roebuck, în CIPh 46, 1951, p. 219, n.22 pentru o discuție privind utilizarea de către Herodot a termenului de *emporion*; Em. Condurachi, *Cu privire la raporturile dintre autohtoni și greci în așezările sclavagiste din Dobrogea*, SCIV, II, 1951, 2, p. 46; *idem*, *Histria I*, p. 16-17; S. Dimitriu-M.Coja, *La céramique archaïque et les débuts de la cité pontique d'Histria, în Dacia*, II, N.S., 1958, p.78-80, 90-91; S. Dimitriu, *Histria II*, p. 38 - 39; cf. și supra n. 5.

Nuntași

Pe de altă parte, în așezarea de la Nuntași, aflată la circa 8 km de Histria, cea mai veche ceramică descoperită (boluri cu păsări) se datează la sfârșitul secolului VII a.Chr.²²², deci momentul de început al acestei așezări din *chora* histriană ar fi de plasat la aceeași dată cu fundarea Histriei.

Este de presupus că între momentul de început al Histriei și cel al așezării de la Nuntași trebuie să existe un decalaj cronologic, impus de logica cea mai elementară care ne indică faptul că un interval de timp oarecare trebuie să se fi scurs între așezarea primilor coloniști la Histria și momentul în care aceștia au început să înființeze așezări în care să se desfășoare schimburile cu populația autohtonă.

Tariverdi

Să mai adăugăm la această argumentație și datele obținute prin săpăturile de la Tariverdi²²³ care au avut drept rezultat identificarea unei așezări greco-indigene, aflată la circa 20 km de Histria, ale cărei începuturi nu pot fi plasate înainte de primul sfert al sec. VI a.Chr. Succesiunea acestor așezări, datorată depărtării lor de Histria în spațiu și în timp, oferă o schemă logică de evoluție spre interiorul *chorei*, în acord perfect cu datele cronologice ale începuturilor lor.

Orgame

La Orgame recente cercetări au scos la lumină ceramică arhaică (boluri cu păsări) de la sfârșitul sec. VII a.Chr.²²⁴ Or, dacă Orgame este o fundație histriană²²⁵

²²² Informație oferită cu amabilitate de autorul cercetărilor de la Nuntași, C. Domăneanțu, căreia îi mulțumim. Cf. C. Domăneanțu, *Un sanctuaire hellénistique du site de Nuntași II (comm. d'Istria, dep. de Constanța)*, în *Dacia*, NS, 37, 1993, p. 59.

²²³ D. Popescu, Gh. Cantacuzino, SCIV, III, 1952, p. 269-272; D. Popescu, Gh. Cantacuzino, SCIV, IV, 1-2, 1953, p. 129-135; R. Vulpe, SCIV, V, 1-2, 1954, p. 100-108; R. Vulpe, SCIV, VI, 3-4, 1955, p. 543-548; D. Berciu, C. Preda, *Materiale*, IV, 1959, p. 77-88; D. Berciu, C. Preda, *Materiale*, V, 1959, p. 318-323; D. Berciu, C. Preda, *Materiale*, VII, p. 273-279; C. Preda, *Pontica* V, 1978, p. 77-87 cu discuție asupra caracterului așezării.

²²⁴ Informație M. Mănușu-Adameșteanu și L. Oța.

²²⁵ M. Coja, *Les fortifications grecques dans les colonies de la côte ouest du Pont-Euxin*, în *La fortification*, dans l'histoire du monde grec, Actes du colloque international CNRS, *La fortification*, 1982 [Paris 1986], p. 100 - "Orgame... fără îndoială o așezare fondată de histrieni."

atunci din nou avem un motiv să credem că primii coloniști au sosit la Histria mai degrabă către jumătatea sec. VII a.Chr.. Aceasta cu atât mai mult cu cât, la Orgame, un strat de 15-20 cm, așezat direct pe stâncă, conținea vestigii ale unor podele de locuințe și gropi menajere cu fragmente ceramice Babadag II și III. Acest nivel pare să fi fost interferat cu cel arhaic (fr. de bol cu păsări greco-orietal 'rodian' databil la sf. sec. VII a.Chr.). Este singurul caz în care avem dovada că ne aflăm în fața faptului că o așezare autohtonă a precedat o colonie greacă.

O paralelă din lumea vestică sunt fenicienii care, după cum ne spune Thucydide (VI,2.6) aveau așezări pe țărmul Siciliei, cu mult înainte de venirea grecilor. Deși nici această relatare nu este confirmată arheologic, ea atestă cel puțin tradiția că fenicienii i-au precedat pe greci în această zonă. În a doua jumătate a secolului VII a.Chr. fenicienii aduceau ulei de la Atena în Spania în așa-numitele amphore SOS. Din păcate, în cazul Histriei nu putem spune cine transporta amforele SOS aici.

Este o concepție simplistă să credem că mărfurile ateniene erau transportate de atenieni, cele etrusce de etrusci sau cele egiptene de egipteni. Avem dovezi clare că ceramica de lux era fabricată într-un loc, dar era transportată de vase ale altui oraș²²⁶, ca în cazul fenicienilor care transportau mărfuri cu o mare varietate de locuri de producere încă din sec. VIII a.Chr.. La fel, s-a presupus că, în Pont, primele mărfuri attice ar fi putut fi aduse de egipteni²²⁷.

Rezultatele celor două noi cercetări de la Histria și Orgame, confirmate de informațiile oferite de ceramica corintică descoperită la Histria, credem că se constituie în argumente importante ale susținerii datării fondării Histriei în jurul mijlocului secolului VII a.Chr.

2.g. Topografia Histriei

Chiar dacă astăzi ne este greu să ne închipuim peisajul histrian așa cum trebuie să fi arătat el în antichitate, putem spune cu siguranță că el arăta cu totul și cu totul altfel.

Modificările pedologice survenite de-a lungul timpului au fost numeroase și au afectat zone importante ale Histriei. Acoperirea cu apă a părții de nord a cetății²²⁸ și aluvionarea golfului de la sud - prin sedimentele depuse de Dunăre

²²⁶ A.W. Johnston, *Trademarks on Greek Vases*, 1979, p. 51 urm.

²²⁷ P. Alexandrescu, *Histria arhaică*, Pontica, XVIII (1985), p.

²²⁸ Transgresiunea marină a avut drept rezultat ridicarea nivelului Mării Negre cu 5 până la 9 m, ceea ce a produs inundarea zonelor mai joase din câmpia litorală. Cf. P.P. Fedorov, *International Geology Review* 14, 1972, p. 160-164; F.A. Scerbakov, E.V. Korneva, E.K. Zabelina, *The internal and marginal sea*

de-a lungul litoralului²²⁹ - au răsturnat practic această imagine: golful a devenit uscat și plat, în timp ce o parte a Platoului a fost acoperită de apă. În același timp, câmpia joasă aflată la vest de Platou a fost și ea inundată și astfel au apărut lacurile Istria și Nuntași care au acoperit nu numai o parte a necropolei tumulare, ci și drumurile care veneau dinspre interiorul continentului spre cetate.

Profilele geologice

Profilele geologice ne oferă în acest sens informații importante²³⁰:

Platoul este în întregime o formă de relief antropică, ridicată treptat, pe o bază geologică constituită din nisipuri marine *in situ*. Această bază nisipoasă, care conține multe midii, cardiacee, este situată uneori la 1-2 m deasupra apelor lacului Sinoe, alteori se află mai jos, iar peste ea urmează umplutura antropică în strătulețe subțiri, cu grosime generală de 3,50-4,50 m. Acestea din urmă au fost întâlnite la nivelul lacului și chiar mai jos.

Profilele din nordul Platoului. Dintre acestea, amintim profilul de la săpătura din 1959 a Suzanei Dimitriu, pe malul lacului Sinoe, unde spre bază (pe cca. 1 m, începând de la nivelul apei) apare o alternanță de nisipuri cenușii cu urme de cărbuni și nisipuri mai albicioase ce conțin resturi materiale. La partea inferioară aceste nisipuri devin argiloase și conțin apă. Deasupra, pe o grosime de 3,50 m, urmează o alternanță de nisipuri și luturi loessoide de umplutură, cu blocuri de calcare și sisturi verzi, precum și resturi materiale.

Un alt profil (situat mai la vest) conține o umplutură cu o grosime de 2,20-2,50 m, de asemenea nisipuri argiloase cenușii, cu urme feruginoase *in situ*, cochilifere în bază, pe cca. 0,50 m.

Profilele din sudul Platoului au fost urmărite în săpăturile făcute de Maria Coja în 1958 și 1959 (Planșa 3-D). La baza acestor profile apar nisipuri cenușii și albicioase, cochilifere, cu apă și fără resturi materiale.

evolution during the late Quaternary, Moscova, 1979, p. 46; K.K. Silik, *Ol'via*, Kiev, 1975, p. 51-91; B. Dimitrov, A. Orachev, *The harbour system along the west pontic coast (II-I millenia BC)*, *Arkheologya* 1 (1982), Sofia, p. 1-11.

²²⁹ N. Panin, *Black Sea coast line changes in the last 10.000 years. A new attempt at identifying the Danube mouths as described by the ancients*, *Dacia* 27, 1983, p. 175 urm.; P.V. Coteș, *Materiale* 5, 1956; N. Panin, Șt. Panin, N. Herz și E. Noakes, în *Quaternary Research* 19, 1983, p. 249-255; I.V. Bruyako, V.A. Karpov, *Ancient Geography and fluctuations of the sea levels*, *VDI*, 2 (1992), p. 101-109; J.C. Neville, *Opportunities and challenges in the Black Sea*, *The INA Quarterly*, 20.3, 1993, p. 12-6.

²³⁰ P.V. Coteș, *Histria II*, p. 344-345

Nisipul din nordul și sudul Platoului formează o zonă litorală întinsă, care apare și în săpăturile de la Z₄, sub umplutura cu vetre de locuit. Deasupra acestei umpluturi se poate vedea un orizont de nisip eolian, solificat la partea superioară.

Profilele din vestul Platoului ne arată același lucru. Într-una din săpături, situată pe versantul vestic, sub umplutură, în bază, apar nisipuri argiloase, cochilifere, cu blocuri de șisturi verzi *in situ*.

Profilele din câmpia litorală joasă, din sudul cetății. Această câmpie se întinde între lacul Sinoe (în est) și lacul Duingi-Nunțași sau Tuzla (în vest). Pe marginea estică a acestor câmpii, la o distanță de 50 -100 m de lacul Sinoe, se află grindul Saele, constituit din nisipuri albicioase și roșcate foarte cochilifere, de tip falună, cu numeroase midii și cardiacee, în grosime de cca. 2-4 m. Acest grind stă discordant peste nisipurile marine din bază și are, la partea superioară, numeroase resturi materiale (din secolele IV - VI p.Chr.²³¹), precum și bucăți de șisturi verzi, slab rulate. Nisipuri asemănătoare cu ale acestui grind au fost folosite la construcția zidului de incintă roman, lucru ce se recunoaște după culoarea lor roșcată. De la 50 - 60 m lățime (cât are în apropierea cetății), acest grind ajunge la 150-200 m în sud, unde se termină și lacul Duingi. Grosimea mare a nisipurilor condiționează filtrarea apelor meteorice care se acumulează la baza lui sub forma unei pânze freatice cu apă potabilă.

În afară de acest grind, morfologia câmpiei litorale se mai caracterizează și prin numeroase micro-depresiuni și grinduri lacustre foarte înguste și lungi, precum și prin microrelieful de tumuli rotunzi, înconjurați de depresiuni lacustre, situat în colțul de sud-vest al Platoului.

Profilele din tumulul XXXV - aflat tot în zona sudică joasă - scot în evidență nisip marin *in situ*, gălbui, foarte bogat în cochilii de midii, situat în bază pe o grosime de 0,50 m. Prezența acestui tumul cu urme arheologice din sec. I-II p.Chr. ne arată că zona joasă era uscată în acel timp. Tumulul XXXVI confirmă și el acest fapt.

În legătură cu linia unui profil general - începând de la tumulii XXXVI și XXXV, situați în zona joasă, și până la tumulii de pe Platou -, se poate remarca o trecere interesantă. De la tumulii mai noi se ajunge la cei mai vechi printr-o zonă de tranziție aflată pe versant, între câmpia joasă din sud și Platoul din nord, partea mai înaltă. Această constatare nu constituie o regulă generală.

Profilele din jurul "punctului Pescărie". Săpăturile făcute în numeroșii tumuli situați la est de dig, pe plaja lacului Sinoe, au scos la iveală temelia de

²³¹ Determinarea resturilor materiale a fost făcută de Suzana Dimitriu.

nisipuri *in situ*, cu o grosime de 0,40-0,60 m. Peste acestea stau depozitele de umplutură ale tumulilor, constituite din nisipurile câmpiei litorale, din loess cărat de pe terasa înaltă din nord și din blocuri de șisturi verzi, calcare și cuarț (fig. 104).

Mai la est de zona tumulilor, în apropiere de martorul de abraziune denumit "Cele 7 movile", apare un grind litoral foarte întins, tăiat la capul de sud-vest de apa lacului Sinoe. Grindul conține numeroase resturi arheologice, rulate. El are trei orizonturi de nisipuri cochilifere, uneori cu aspect de falună, în care predomină faciesul mitiloid, cu cardiacee; orizontul mijlociu este solificat la partea superioară, iar peste el stă discordant un orizont de nisipuri albicioase, cu resturi arheologice care aparțin unui interval de timp destul de vechi: începând cu secolul VII a.Chr. și până în secolul VI a.Chr..

Orizontul de nisipuri din bază este desigur mai vechi. Acesta este sincron probabil cu nisipurile de la baza zidului elenistic și cu cele de la baza Platoului, iar cele de deasupra corespund cu cele din grindul Saele.

Profilele de tumuli de pe terasa înaltă (de 20-30 m), denumită "Terasa șurelor", acoperită cu loess și nisipuri de dune sunt mai simple.

Cu siguranță putem spune că primii coloniști au ocupat o peninsulă - care adăpostea un golf în partea sa de sud -, propice adăpostirii navelor în fața vânturilor predominant nord-nord-estice²³². Capătul dinspre mare al acestei peninsule - deși nu foarte înalt - oferea o bună vedere atât spre mare, cât și către zona interioară, mai joasă, unde vizibilitatea nu era împiedicată, pe o rază de 15 - 20 km, de forme de relief înalte.

De-a lungul vremii, cercetătorii preocupați de problematica colonizării țărmurilor Pontului Euxin au stabilit diverse "modele" conform cărora s-ar fi produs acest fenomen²³³. Este cert că fondarea Histriei are loc în primul val de colonizare a Mării Negre, adică în aceeași perioadă cronologică cu fondarea coloniilor de la Berezan, Sinope, Amisos și Apollonia²³⁴. Poate chiar să fi existat relații mai strânse între grupurile de coloniști, așa cum pare a dovedi emblema orașelor Histria, Sinope și Olbia²³⁵ (vulturul de mare pe delfin), precum și faptul că divinitatea protectoare este în toate cazurile *Apollon Ietros*²³⁶.

²³² Tot o peninsulă au ales și coloniștii de la Sinope și cei de la Berezan.

²³³ A.J. Graham, *Colony and mother-city in ancient Greece*, Chicago, 1983; J. Boardman, *The Greeks overseas*, London; N. Ehrhardt, *Milet und seine kolonien*, Frankfurt am Main, 1983.

²³⁴ G. Tsetkhladze, F. de Angelis (eds.), *The Archaeology of Greek colonisation*, Oxford, 1994, p. 115-118.

²³⁵ P.O. Karyshkovski, *Numizmatika anticnogo Pricernomor'ia*, Kiev, 1982, p. 72 urm.

²³⁶ N. Ehrhardt, *Milet und seine Kolonien*, 1983, p. 145-147; Yu. Vinogradov, 1989, p. 30-31.

Organizarea urbană

La Histria în foarte puține locuri săpăturile au ajuns până la primele nivele de locuire, deși este poate cel mai intens cercetată astăzi. Suprafața redusă a săpăturilor pentru epoca arhaică nu ne permite, credem, să putem afirma că avem măcar cunoștințe vagi despre primele zone ocupate de coloniști, funcțiunile acestora sau extinderea lor²³⁷. Dacă pentru epoca greacă pare că trama stradală era formată din străzi care străbăteau acropola pe direcția est-vest pentru a flexa apoi către sud-vest (a,b,c și foarte probabil d)²³⁸, despre străzile de pe Platou cunoștințele noastre din această epocă sunt și mai puține. De asemenea, nu avem nici informații referitoare la prezența unei așezări autohtone care să fi premers locuirea greacă²³⁹.

Din punctul de vedere al tramei stradale, singurele structuri despre care avem cunoștință cu ceva mai multă precizie sunt străzile și drumurile observabile pe fotografiile aeriene. Cercetările aerofotogrametrice²⁴⁰ au pus în evidență existența unor rețele de axe de comunicație care traversează Platoul de la vest la est, cele mai multe dintre ele fiind terminații ale unor drumuri care vin din teritoriu. Aceste drumuri pătrund pe Platou prin patru puncte situate pe limita lui occidentală (Planșa 2).

Cel mai sudic este punctul de acces (A) al mai multor drumuri convergente în proximitatea sa: drumul a-a₁ se întâlnește (în fața intrării) cu drumul b-b₁ care, la rândul său, adunase la 110 m spre vest ramificația laterală b₂-b₃. Din punctul A, drumul unic descrie pe Platou un arc de cerc a₁-a₂, pentru a continua în linie dreaptă (a₂-a₃) până la intersecția cu drumul c-c₂. Acesta din urmă, vizibil doar de la intrarea pe platou (B), prezintă un prim segment (c-c₁), orientat vest-est, iar din c₁ se îndreaptă spre poarta I a incintei romane timpurii.

²³⁷ A. Sion, Al. Suceveanu, *Revista Monumentelor și Muzeelor. Monumente Istorice și de Artă*, 43, 1974, 1, p. 5-15; Al.S. Ștefan, *ibidem*, 43, 1974, 2, p. 39-51; 44, 1975, 2, p. 51- 62; 45, 1976, 1, p. 43-51; P. Alexandrescu, *Dacia* 22, 1978, p. 331 cu o bibliografie veche a acestor probleme; cf. și M. Mărgineanu-Cârstoiu, *Dacia* 28, 1984, p. 157-180; M. Mărgineanu-Cârstoiu, *Bauplanung und Bauphysik der Antike* (Discussionen zur archäologischen Bauforschung, 4, Berlin, 1983, p.297-314 și comentariile lui Al. Suceveanu, *Dacia*, N.S., 29, 1985, p. 139-146.

²³⁸ În timp ce pentru toți cei care s-au ocupat de urbanismul Histriei (vezi nota 13) traseul acestor străzi datează din epoca elenistică, pentru dna Monica Mărgineanu-Cârstoiu ele ar data din epoca arhaică, când zidul acropolei (identificat – după o informație a prof. Dinu Adameșteanu - în săpăturile antebelice) s-ar găsi la flexiunea acestor străzi.

²³⁹ Așa cum pare să fi fost cazul la Berezan (Marchenko 1979, Kopeikina 1981) și la Orgame, cf. infra.

²⁴⁰ Al. S. Ștefan *Revista Monumentelor și Muzeelor. Monumente Istorice și de Artă*, 43, 1974, 2, p.39-51; 44, 1975, 2, p. 51- 62; 45, 1976, 1, p. 43-51.

Artera următoare spre nord (d-d₁), venind din teritoriul necropolei tumulare, pătrunde prin șaua descrisă de teren în C, pentru a traversa apoi Platoul în linie dreaptă, cu orientare perfectă vest-est, până în pragul porții II a incintei amintite. Din același punct C, ca o ramificație sinuoasă spre nord-est, poate fi urmărit un alt drum (e-e₁-e₂), a cărui amprentă e însă mult mai slabă.

Cea mai nordică axă (f-f₁), orientată vest-est, își are originea în interiorul Platoului, în intersecția cu drumul g-g₁. Extremitatea orientală (f₁) a acestei axe se pierde în depresiunea din această zonă, pentru a lăsa o linie cu aceeași orientare - dar deplasată puțin spre sud - să se facă vizibilă în apropierea zidului roman timpuriu.

Cu o direcție net diferită (nord-vest – sud-est), drumul g-g₁, vine de departe, din interiorul chorei, traversează în diagonală Platoul și intersectează arterele f și d, înainte de a ajunge la poarta I (cea mai nordică) a incintei romane timpurii.

Aceste axe de circulație au fost folosite în epoca greacă și este de presupus că au fost trasate de la bun început pentru a asigura condiții optime transportului mărfurilor, dar și pentru deplasarea locuitorilor în interiorul cetății. Împreună cu loturile de locuințe, drumurile au constituit un prim schelet urbanistic al Histriei.

Săpăturile din sectorul X²⁴¹ ne arată că locuirea era în case care variază de la bordeie semi-îngropate până la locuințe cu 2 camere. De regulă, ele sunt cu o singură încăpere rectangulară și mai rar cu două încăperi (4x4, 4x6 m). Pereții erau construiți din stuf și nuiele împletite, lipite cu lut. Unele locuințe aveau pereții din chirpici și într-un singur caz zidurile aveau fundație de piatră de șist. Podelele sunt din lut curat, uneori așezate peste un strat izolator de nisip sau peste straturi succesive de lut și pământ amestecat cu arsură. Vetrele rotunde predomină, iar acoperișurile erau din stuf. Cele mai vechi locuințe identificate sunt datate în prima jumătate a sec. VI a.Chr. Suprapunerea acestor locuințe ne oferă și o imagine a intensității locuirii în partea de nord-vest a orașului. Intensificarea locuirii în a doua jumătate a sec. VI a.Chr. este probată și de creșterea stratului de depunere corespunzător acestei perioade (nivelul NA III)²⁴².

Rețeaua urbană a Platoului este deja formată în sec. VI²⁴³. Cele cinci străzi identificate de M. Coja pe Platou au fost încadrate de arh. M. Mărgineanu-Cârstoiu într-un posibil model de lotizare urbană, păstrat în funcțiune până în epoca

²⁴¹ S. Dimitriu, *Histria II*, p. 21 urm.; S. Dimitriu, *Palast und Hütte in Istros*, în *Palast und Hütte. Bauen und Wohnen im Altertum*, Mainz, 1982, p. 312.

²⁴² S. Dimitriu și C. Dumitrescu, *Sectorul X*, MCA, 7, p. 243, săpătura X/1959 cu locuințe suprapuse din 580-570 a.Chr. (L.9 – L.10) și 530-520 a.Chr.

²⁴³ P. Alexandrescu, *Histria în epoca arhaică (II)*, Pontica XIX (1986) crede că abia în sec. VI se constituie rețeaua stradală, fapt greu de crezut a avea loc abia la cca. un secol după fundarea cetății – cf. și *supra*, exemplele din lumea greacă vestică.

elenistică, epocă ce folosește *insulae* de cca. 72 m x 36 m, a căror dimensionare era făcută pe baza piciorului ionian de 29,52 cm (122 p = 36 m).

În paralel, în sec. VI, pare să funcționeze și organizarea urbană a zonei acropolei, putând fi discernute principalele trasee stradale, rămase în funcțiune până cel puțin în epoca elenistică²⁴⁴.

Ceea ce știm astăzi despre Histria arhaică este suma rezultatelor cercetărilor arheologice din numai patru zone: sectorul T, sectorul X, sondajele efectuate în zona Z₂ și cercetările întreprinse pentru determinarea traseului zidului de incintă arhaic. Imaginea cetății arhaice trebuie precizată pornind de la elementele pe care le avem în acest moment despre zonele adiacente orașului propriu-zis.

Latura de est

Spre est, cetatea era limitată de apele golfului Mării Negre, în care înainta peninsula. Chiar dacă astăzi nu știm cât de mult înainta vârful peninsulei spre est, traseul incintei romane ne indică faptul că aceasta nu se prelungea pe o distanță foarte mare. Partea din cetate pierdută în această zonă, nu poate fi, deci, foarte mare. O indicație în acest sens poate fi structura identificată la circa 20 m spre est, în dreptul sectorului T, presupusă a fi un dig sau poate resturile unuia dintre zidurile de incintă ale cetății²⁴⁵.

Latura de nord

În această zonă Histria a avut mai mult de suferit. Ca urmare a transgresiunii marine, nivelul apelor mării a crescut destul de mult pentru a inunda această zonă mai joasă. Rezultatul a fost formarea lacului Istria și inundarea unei părți din cetate. Construirea în 1981 a canalului piscicol de-a lungul laturii de nord a contribuit și el la distrugerea acestei părți a cetății aflate sub apă. Cu acest prilej au fost scoase la suprafață diferite materiale ceramice, cele mai vechi datând din epoca arhaică²⁴⁶. Din păcate, cercetările ulterioare au

²⁴⁴ M. Mărgineanu-Cârstoiu, *Bauplanmung*, p. 306, fig. 5.

²⁴⁵ V. Canarache a fost cel care a semnalat acest "dig" a cărui lungime este de cca 250 m, *Topografia Histriei*, în SCIV, VII, 1956,3-4, p. 297, fig. 4, nr.14; cercetările efectuate cu ajutorul sonarului în această zonă de o echipă condusă de dr. O. Höckmann în 1996 și 1998 nu au avut rezultate concludente.

²⁴⁶ Autorul a identificat în pământul proaspăt scos pe maluri mai multe fragmente arhaice, dintre care cel mai elocvent este un fragment de kotyl chiot, databil cu puțin înainte de mijlocul sec. VI a.Chr.

fost îngreunate de viteza mare de sedimentare provocată de unirea lacului Sinoe cu lacul Razelm și cu Delta Dunării, în cadrul programului din anii '80, de rentabilizare a deltei²⁴⁷. Întinderea maximă a cetății ne este dată de limita sudică a necropolei tumulare care se află, spre nord, până la marginea de miazănoapte a satului actual. La rândul ei, necropola este limitată (spre nord) de un val de pământ dublat probabil de un șanț, observabile pe fotografiile aeriene ale zonei²⁴⁸ - ceea ce ar putea o constitui o asemănare destul de marcată cu sistemul defensiv al Olbiei²⁴⁹. Din păcate, lipsa unei cercetări arheologice în această zonă nu ne permite să avansăm o dată pentru construcție. Necropola este străbătută de mai multe drumuri care leagă cetatea cu interiorul, P. Alexandrescu considerând că poate avansa chiar ideea existenței unei lotizări a acestei arii tumulare²⁵⁰.

Latura de vest

Pe această latură cetatea este mărginită de lacul Istria, format în urma transgresiunii marine pe locul unei presupuse câmpii joase. Între malul estic al lacului și traseul zidului de incintă de pe latura de vest există încă o fâșie de uscat, de aproximativ 400 m, ocupată de rari tumuli de epocă elenistică și romană. Această necropolă este constituită din 40 de tumuli, dintre care circa 30 aproape complet aplatizați. Aceștia sunt evidențiați de studiile aerofotogrametrice făcute pe baza diferențelor structurilor pedologice, diferențe datorate aducerii pământului din alte locuri, pentru a-i ridica. Cu diametre între 10 și 35 m, tumulii sunt relativ uniform distribuiți între drumurile observabile pe fotografiile aeriene. La fel de importantă este și limita estică pe care doar trei tumuli o depășesc, ceea ce impune concluzia că aceasta poate constitui o linie de demarcație între necropolă și cetate sau o eventuală locuire extra-muros. De asemenea, este de luat în seamă și necesitatea păstrării în fața incintei a unui spațiu suficient de larg pentru a permite vizibilitatea necesară.

²⁴⁷ Echipa condusă de dr. O. Höckmann a constatat, prin comparație, acceleratul proces de sedimentare în 1996 și 1998; O. Höckmann, G.J. Peschel, A. Woehl, *Zur Lage des Hafens von Histria. Die Prospektionskampagne von 1996*, Dacia NS, 40-42, 1996-1998, p. 55-102, măsurătorile nu au putut înregistra decât existența unor structuri mai dure (ziduri?) la circa 20 de m nord de actualul țărm sudic al lacului Istria ("Balta Mică").

²⁴⁸ P. Alexandrescu, *Notes de topographie histrienne*, Dacia 22, 1978.

²⁴⁹ Pentru o situație asemănătoare la Olbia, cf. A. Wasowicz, *Le système de défense des cités grecques sur les côtes septentrionales de la Mer Noire*, în *La fortification*, p. 85.

²⁵⁰ *Ibidem*, p. 340-341, fig. 3; P. Alexandrescu, *Histria în epoca arhaică (I)*, Pontica, XVIII, 1985, p. 49.

Pe latura vestică limita naturală, vizibilă astăzi, este formată de diferența de nivel rezultată prin acumularea de depuneri antropogene în interiorul Platoului.

Latura de sud

Din colțul de sud-vest (tumulul XXXIV), pornind către est, constatăm că există o linie aproximativ dreaptă care ajunge până la lacul Sinoe. La sud de această linie nu întâlnim nici tumuli și nici nu avem alte indicii care să indice existența unor vestigii arheologice.

Ni se pare important să subliniem că toate drumurile ce vin spre cetate dinspre sud și sud-vest fac un ocol pentru a intra pe Platou numai prin latura sa vestică. Cum este probabil ca aceste drumuri să fi fost folosite și în epocă romană, rezultă că obligativitatea acestui traseu nu putea fi impusă decât de un important obstacol natural aflat la sud de Platou (fotografiile aeriene ne arată foarte clar că drumurile pornesc radial dinspre traseul incintei Platoului către vest și nord, străbătând necropola aflată în apropiere²⁵¹). Acest obstacol natural era cel mai probabil marea. De aceea, în această zonă este de presupus existența unui golf care adăpostea portul histrian²⁵².

2.h. Histria - tipul de așezare

Există susținători ai ideii conform căreia Histria ar fi "eine Doppelgründung"²⁵³, deci am avea de-a face cu o așezare "în doi timpi": o așezare pe acropolă și una pe Platou. Conform acestei teorii, despre care se susține că ar avea analogii în lumea colonială greacă occidentală, așezarea de pe Platou avea caracter civil, în timp ce pe acropolă se afla centrul religios²⁵⁴. Acest "model" are implicații deosebite pentru modul în care putem imagina Histria arhaică, unii cercetători mergând până la a susține că aceste două unități au funcționat în paralel, dar separat una de cealaltă, până la începutul sec. III a.Chr.. Mai mult, se susține chiar și funcționarea simultană a două ziduri de incintă, câte unul pentru fiecare din aceste nuclee²⁵⁵.

²⁵¹ Pentru o situație asemănătoare la Olbia, cf. A. Wasowicz, *op.cit.*, p. 83.

²⁵² D. Theodorescu, *La signification de quelques éléments architecturaux archaïques d'Histria*, în Actes du premier Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes, Sofia, 1970, p. 333.

²⁵³ Alexandrescu 1980, p. 47-90; P. Alexandrescu, *Histria în epoca arhaică*, Pontica, XVIII (1985), p. 48-49.

²⁵⁴ Această idee nu este nouă. Ea a fost susținută într-o primă fază de către G. Bordenache, în *Histria alla luce degli ultimi dieci anni di scavo (1949-1958)*, în Comptes rendus de l'Academia di Archaeologia, lettere e belle arti di Napoli, 1959, Napoli 1960, p. 191-192.

²⁵⁵ Alexandrescu *op.cit.*, p. 49.

Premise teoretice

Credem că o discuție pe această temă își găsește locul firesc în acest moment, dacă luăm în considerare atât punctul de vedere teoretic, cât și cel al dovezilor arheologice pe care le avem acum la dispoziție.

R. Martin²⁵⁶ a încercat să stabilească o tipologie a modului de organizare a cetăților grecești din punctul de vedere al felului în care este structurat spațiul lor interior și al dinamicii dintre unitățile constitutive ale spațiului civic, al celui religios și al celui profan. Stabilirea acestor raporturi are loc în paralel cu procesul de dezvoltare urbană a unei așezări, numai în aceste condiții putând fi decelate trăsături specifice ale topografiei, arhitecturii și artei monumentale. Spațiul civic capătă formă și creează structuri care depind de tipul și de funcțiunile grupurilor sociale și politice care constituie fiecare comunitate.

Această tipologie cuprinde: (1) **tipul evolutiv și progresiv** caracteristic orașelor care se dezvoltă pe măsura trecerii timpului, fiind în același timp observabil în orașe ce au la bază *synoecism*-ul care unește diferite grupuri sociale inițial dispersate (Atena, Corint); (2) **tipul voluntar**, diferențiat, dar rezultat al caracterului unitar al actului de creație urbană, care definește fondarea de centre urbane noi și care este aplicabil coloniilor. În acest al doilea tip este încadrată și Histria de cei care cred în existența unui oraș "în doi timpi". Să vedem însă și care sunt analogiile posibile pentru acest tip de așezare.

Din analiza țesutului urban arhaic identificat la Megara Hyblaea, Siracusa, Selinus, Gela, Agrigentum, Metapont și Paestum rezultă în primul rând că, deși putem deosebi cazuri în care centrul civic al orașului (marcat de agora) este plasat la o distanță mai mare sau mai mică de centrul religios (sanctuarul divinității protectoare), aceasta nu duce la o "rupere" a orașului²⁵⁷. Astfel, la Siracusa axul central al așezării este dat de linia care unea cele două zone sacre dedicate una Athenei (în partea mai înaltă) și una a lui Apollo-Artemis (în partea joasă). Pe acest ax se plasează *agora*.

La Megara Hyblaea *agora* - structurată deja la mijlocul sec. VII a.Chr. - este plasată la intersecția celor două sisteme de axe de circulație paralele și este net separată în spațiu de sanctuare²⁵⁸.

²⁵⁶ Roland Martin, *L'espace civique, religieux et profane dans les cités grecques de l'archaïsme à l'époque hellénistique*, în *Architecture et société, de l'archaïsme grec à la fin de la république romaine*, Paris-Roma, 1983, p. 9-34.

²⁵⁷ Sicilia antica, 1980 (Storia de la Sicilia), T. I, 2, 3, passim.

²⁵⁸ Analiza detaliată a acestui spațiu la G. Vallet, F. Villard, P. Auberson, *Mégara Hyblaea. Le quartier de l'agora archaïque*, Roma, 1976.

Selinus oferă un alt model de organizare: un centru plasat pe înălțime, iar în zona înconjurătoare – dar la distanță de acesta – sanctuarele, dispersate “radial” pe marginea sudică a orașului.

Deși la Gela există, ca și în cazul precedent, un pol bine conturat al orașului, în partea sa superioară sanctuarele sunt dispersate în zona de la est de acropolă.

La Agrigentum există în rețeaua urbană un centru civic marcat de *agora*, apoi un altul având în centrul său un *eklesiasterion*. Sanctuarele sunt dispuse în aliniament pe acropola din partea de nord-est a orașului și pe un arc de cerc ce merge de la nord-vest la sud-est mărginind orașul la sud.

Paestum ne oferă un alt tip al acestui model: există o axă nord-sud pe care sunt plasate sanctuarele dedicate Herei, temple și altare anonime, apoi agora cu *heroon*-ul, apoi templul Atenei.

Dar nu numai în coloniile vestice putem întâlni acest mod de divizare a spațiului orașului, ci și la Thasos. Aici orașul este dominat de sanctuarele Atenei și al lui Apollo, plasate pe acropola, în timp ce partea joasă a orașului este organizată în jurul a două sanctuare (Artemision și Herakleion) legate de un ax ce are direcția nord-est – sud-vest²⁵⁹.

Ceea ce este însă cel mai important de remarcat pentru discuția noastră este faptul că în nici unul din aceste cazuri **nu** este vorba de co-existența a două nuclee ale aceluiași oraș care să fi fost “afrontate”, și, cu atât mai puțin, înconjurate fiecare dintre ele cu câte un zid de incintă. Zonele interne ale orașului, afectate unor funcțiuni diferite (religioase, civice sau profane) – fie că aceasta se petrece din momentul fondării sau ulterior – nu presupun în nici un fel o separare a lor. Conviețuirea acestora, suprapunerea sau întrepătrunderea lor, modificarea limitelor lor în timp și/sau spațiu, toate acestea nu fac decât să definească specificitatea urbanistică a întregului pe care îl numim „orașul grec”. Lumea colonială vestică nu ne oferă – la nivel teoretic - nici un fel de motive să credem că o asemenea dihotomie a spațiului urban ar fi fost posibilă la Histria.

De altfel, unul dintre puținele lucruri asupra cărora cercetătorii coloniilor din Pont sunt de acord, este și acela al caracterului unitar al acestei lumi aproape eminentamente milesiene²⁶⁰. N. Ehrhardt²⁶¹ a analizat și demonstrat că în coloniile pontice milesiene exista o comunitate de cultură, de civilizație, de limbă și de instituții manifestată la nivel social și religios. Ori, din cunoștințele noastre de până acum, acest model de așezare nu mai este cunoscut în lumea milesiană. În cazul în care el s-ar fi dovedit util, pragmatismul ionian ar fi făcut ca același tip

²⁵⁹ J.S. Boersma, *Athenian building policy from 561/0 to 405/4 B.C.*, Groningen, 1970.

²⁶⁰ Miletul ar fi fondat între 75 și 90 de colonii pe țărmurile Pontului, Strabo, XIV. 1. 6 .

²⁶¹ N. Ehrhardt, *Milet und seine Kolonien*, 1983.

de așezare să fi fost fondată și la Berezan-Olbia, dar nu este cazul. În aceste condiții ne întrebăm cum este posibil să fim de acord cu unitatea milesiană și în același timp să afirmăm că Histria este “eine Doppelgründung”²⁶²?

Date arheologice

Din punct de vedere arheologic, lucrurile sunt chiar mai clare. În primul rând, la Histria, ceea ce numim acropolă nu are nici pe departe înălțimea care să-i permită o detașare naturală în peisajul orașului. Singurul element care pare să constituie o limită a unei anumite arii cu o funcțiune bine precizată este valul de pământ care constituie limita nordică, pre-elenistică, a necropolei tumulare aflată la vest și la nord-vest de cetate²⁶³. Nici o altă structură care să constituie o limită de acest fel nu a mai putut fi identificată până în prezent.

Pe de altă parte, ceea ce putem afirma cu certitudine este că zona în care au fost descoperite primele temple histriene (nici unul mai vechi de sec. VI a.Chr.) nu este plasată pe partea cea mai înaltă a acropolei, ci într-un punct situat nu cu mult deasupra nivelului mării, la nord-est de zona înaltă a acropolei²⁶⁴. Alegerea acestui loc pentru a construi cele mai vechi sanctuare descoperite până în acest moment este probabil de pus în legătură cu existența unei depresiuni naturale aflate în stânca din vecinătatea imediat estică a templului Afroditei, aceasta constituind în mod evident un loc “naturally sacred”²⁶⁵.

O a doua arie sacră - și probabil cea mai importantă, din moment ce este pusă în legătură cu divinitatea protectoare a mai tuturor coloniilor milesiene, *Apollo Ietros* - a trebuit să funcționeze în extremitatea sudică a orașului²⁶⁶. În ce raporturi funcționale și urbanistice se aflau cele două zone ale cetății în care sunt semnalate temple, este imposibil de precizat în stadiul actual al cercetărilor²⁶⁷.

În aceste condiții, trebuie remarcat că separarea celor două nuclee nu ar fi putut avea decât cauze naturale: existența unei zone inundate între cele două puncte. Chiar dacă conformația de azi a terenului ar putea sugera o asemenea ipoteză, ea nu poate fi luată în calcul datorită radicalelor schimbări petrecute în

²⁶² De comparat Alexandrescu 1985, p. 48-49 cu Alexandrescu 1986, p. 19-20.

²⁶³ P. Alexandrescu, *Notes de topographie histrienne*, Dacia 22, 1978, p. 340, fig. 3, 7.

²⁶⁴ M.V. Angelescu, *Histria's New Look - a 3D Model*, în *Living Past*, 1, 2001.

²⁶⁵ *Placing gods*, p. 141.

²⁶⁶ M. Lambrino, *VAH*, 1938; D. Theodorescu, *Remarques sur la composition et la chronologie du kymation ionique suscitées par quelques exemplaires découverts à Histria*, Dacia 11, 1967, p. 119 urm.

²⁶⁷ Pentru opiniile contrare din această dezbateri cf. *supra*, n. 184.

relieful histrian, din antichitate până acum. Ce trebuie adăugat este că, practic, în zona care ar separa cele două nuclee nu au fost executate niciodată săpături arheologice sistematice și pe arii extinse²⁶⁸, singura modalitate pertinentă pentru a putea “decreta” la un moment dat inexistența unei zone locuite între acropolă și Platou. Mai mult, în depresiunea inundabilă aflată aproximativ la jumătatea distanței dintre acropolă și Platou, sunt vizibile ziduri al căror nivel este prea coborât pentru a indica că este vorba despre construcții de epocă romană²⁶⁹.

În concluzie, nici la nivel teoretic și nici arheologic nu avem indicii care să susțină acest punct de vedere.

Amplasarea portului

Există în literatura de specialitate trei ipoteze privind amplasarea portului cetății:

Prima dintre ele susține că portul se afla la nord – nord-est de cetate. Această ipoteză se bazează pe observațiile făcute în 1952 și 1953 de V. Canarache²⁷⁰ care, prin metoda sondării, susține că a identificat un “dig” în dreptul sectorului T, sub apele lacului Sinoe. Construcția ar fi lungă de peste 200 m și are o lățime constantă de 12 m. Materialul din care este făcută este calcar și gresie, ceea ce demonstrează că nu poate fi vorba despre stânca din zona histriană care este eminentemente șist verde și care, în plus, are o altă orientare. În urma secetei din 1949 când apele lacului s-au retras cu aproape un kilometru, localnicii susțineau că ar fi văzut construcția care le-a semănat cu o “șosea”, nume folosit și astăzi pentru a o desemna. Acest “dig” avea o înălțime de cel puțin 1 m. Din păcate, cercetările întreprinse cu mijloace mult mai moderne (sonar) de o echipă germană condusă de O. Höckmann în 1996, nu au adus lămuriri în acest caz, datorită unor probleme tehnice care au împiedicat verificarea ipotezei²⁷¹.

Lăsând deschisă posibilitatea existenței unei astfel de structuri în acest loc – funcțiunea ei rămâne în continuare neclară -, ne vom mulțumi doar a sublinia unele contradicții. În primul rând, vom menționa că în același articol²⁷², V. Canarache susține o altă ipoteză, referitoare la conformația terenului în antichitate,

²⁶⁸ Cf. sondajul lui M. Coja, *Phases d'habitat du plateau Ouest de la cité d'Histria*, Dacia 14, 1970, p. 102, n. 13.

²⁶⁹ V. Pârvan, în ANRMSI, vorbește despre un mare monument care se află aici.

²⁷⁰ V. Canarache, *Topografia Histriei*, în SCIV, VII, 1956,3-4, p. 297, fig. 4, nr.14 și p. 306-307.

²⁷¹ Vezi totuși ipotezele lansate cu prea puțin fundament în O. Höckmann, G.J. Peschel, A. Woehl, *Zur Lage des Hafens von Histria. Die Prospektionskampagne von 1996*, Dacia NS, 40-42, 1996-1998, p. 55-102.

²⁷² *Ibidem*, p. 304.

în zona de la nord de cetate, ipoteză conform căreia întreaga arie acoperită astăzi de ape ar fi fost pământ ferm. Pe de altă parte, autorul descrie “digul” ca fiind o “construcție de piatră, cu ambele laturi formate din blocuri de calcar, cu umplutură de bolovani de șist verde”(p. 306), pentru ca în alt loc (p. 307) să ne spună despre probele recoltate că “Ele ne-au arătat calcar și gresie”. Din prima descriere, suntem tentați mai degrabă să recunoaștem tehnica de construcție a zidurilor de incintă de la Histria (cu paramenți de calcar și *emplekton* de șist verde), decât cea a unui dig.

Un argument împotriva amplasării portului la nord îl reprezintă însăși existența valului și a șanțului, aflate la nord de necropolă²⁷³, despre care se spune că ar fi putut constitui o “fortificație”. Or aceasta nu ar fi avut nici un rost dacă exista un golf la nord de cetate! Pe de altă parte, fortificația nu ar fi putut în nici un caz apăra presupusul port dinspre nord, din moment ce arcul său nu închide complet toate posibilitățile de acces, din această direcție, către cetate.

A doua ipoteză este cea a amplasării portului la sud de cetate²⁷⁴. Modul de formare a grindului Saele (sau Saelelor)²⁷⁵ care ocupă acum zona sudică a Histriei, a determinat, conform specialiștilor hidrologi²⁷⁶, formarea – într-un prim moment – a două cordoane care marchează foarte exact limitele antice ale golfului. Ulterior, în sec. V – VI p.Chr., s-au mai format încă trei cordoane care au contribuit și ele la “umplerea” acestui golf, transformându-l în câmpia pe care o vedem azi.

A treia ipoteză este cea care are în vedere posibilitatea ca Histria să fi avut două porturi, situate unul la nord și altul la sud²⁷⁷.

În afara argumentelor hidrologice și geomorfologice există și alte argumente care pledează pentru o aproape certă plasare a portului la sud de cetate – și anume cele de ordin urbanistic. Fotografiile aeriene și ridicările topografice indică faptul că la nord și vest se întindea o marea arie tumulară întreruptă astăzi de lacul Istria. Nici existența unui mic golf al mării la nord de cetatea romană nu este de susținut: fortificația ridicată în sec. IV p.Chr. are turnuri puternice pe această latură (cum nu se întâmplă pe latura de sud) și o mică poartă pietonală. Dacă aici ar fi fost portul, atunci una dintre axele principale de circulație ale cetății romane târzii ar fi trebuit să treacă pe aici.

²⁷³ P. Alexandrescu, *Dacia*, NS, 1978, p. 341.

²⁷⁴ D. Theodorescu, RA, 1970, p. 29-48; argumente și la Al. Suceveanu, *Histria VI*, p. 81.

²⁷⁵ P. Coteș, în *Histria II*, p. 347-350 definește grindul ca fiind rezultatul transgresiunii “histriene”; P. Alexandrescu, *Notes de topographie histrienne*, *Dacia* 22, 1978, p. 331-333 preia această concluzie; la fel O. Bounegru, *Portul Histriei în antichitate*, *Studii Clasice* 26, 1989, p. 69.

²⁷⁶ P. Coteș, în *Materiale*, VIII, 1962, p. 430.

²⁷⁷ M. Gramatopol, *Un port comercial la Callatis*, *Revista Muzeelor*, 3, 1966, 34, p. 383-385; C. Scarlat, *Portul antic Callatis. Cercetări de arheologie marină*, AMN, 10, 1973, p. 23-51; O. Bounegru, *Portul Histriei în antichitate*, *Studii Clasice* 26, 1989, p. 68, n. 4.

Pe de altă parte, convergența a trei dintre cele cinci mari artere de circulație de pe Platou – dintre care a₁-a₂ constituie confluența a trei drumuri din interior – presupune existența unei zone de interes excepțional în partea de sud a orașului. Această constatare este întărită și de faptul că drumul principal dinspre nord lasă la o parte porțile mai apropiate III și II și își prelungește traseul până la poarta meridională a zidului de incintă roman timpuriu. Interesul dovedit de trama stradală pentru această arie nu poate fi explicat decât prin localizarea aici a portului.

În favoarea acestei localizări pledează și o precizare privind configurația antică a limitei sudice a uscatului, și anume constatarea că toate drumurile ce vin spre cetate dinspre sud și sud-vest fac un ocol pentru a intra pe Platou numai prin latura sa vestică. Cum este probabil ca aceste drumuri - sesizabile pe fotografiile aeriene – să fi fost folosite și în epocă romană, rezultă că obligativitatea acestui traseu nu putea fi impusă decât de un important obstacol natural.

Să mai adăugăm și un alt fapt elocvent: nu există nici un indiciu al existenței unor tumuli la sud de limita acestei laturi a Platoului, așa cum în nici una dintre numeroasele perieghize întreprinse anual, timp de opt ani, nu au apărut materiale arheologice care să indice urme de locuire sau folosire a acestui spațiu.

Aceeași observație este valabilă și pentru epoca romană timpurie. Flexiunea zidului de incintă roman timpuriu pe aceeași linie a extremității sudice a Platoului constituie o indicație foarte clară că și această structură a fost obligată să își modifice traseul pentru a respecta aceeași limită naturală.

În ceea ce privește incinta romană târzie, este ușor de observat că și ea respectă aceeași linie pentru traseul său sudic. Într-o primă fază – atunci când ea suprapune zidul elenistic din valul III – incinta este mai retrasă în colțul de sud-vest al cetății, în momentul în care se adaugă cartierul mărginit de curtilele k. Ea respectă aceeași limită naturală. Această concluzie se întemeiază și pe rezultatul secțiunilor efectuate de Gh. Papuc în anul 1994 la sud de curtea l. În nici una din cele trei secțiuni, late de 2 m și lungi de 20 m, nu a apărut nici un material arheologic, stratigrafia oferită de profilele șanțurilor arătând foarte clar că în această zonă nu există decât straturi de nisip.

La aceste date putem adăuga și rezultatele cercetărilor efectuate în secțiunea S IV din sectorul Domus IV cu ocazia săpăturii efectuate aici de V. Lungu și O. Bounegru. În această secțiune, după degajarea de către titularii săpăturii a nivelurilor romane, a apărut material ceramic elenistic. Săpătura din acest punct s-a dovedit a fi surprinzător de bogată în descoperiri datând din această epocă, elemente care sugerează existența și în acest punct a unei fortificații elenistice distrusă – inevitabil – în momentul construcției incintelor romane. Pentru moment, o să ne mărginim la a spune că și pe frontul sudic al cetății romane târzii aceeași limită naturală este respectată.

În concluzie, putem spune că pe frontul sudic, pe o distanță de aproximativ 1 000 m, orașul a respectat limita naturală peste care nu a trecut în nici una din etapele sale de existență. Este astfel plauzibil să dăm dreptate ipotezei care presupune existența în această zonă, astăzi aluvionată, a golfului necesar adăpostirii corăbiilor și a instalațiilor portuare. O precizare foarte importantă este aceea care privește forma acestei limite, care în nici un caz nu este imaginabilă ca o linie dreaptă, ci mai degrabă ca un arc de cerc neregulat, cu punctul de maxim avans spre interior în zona Muzeului de astăzi²⁷⁸.

3.a. Schimburile comerciale

Raporturile coloniilor milesiene nu se limitau doar la cele pe care le aveau cu metropola lor. C. Roebuck a demonstrat că orașele ioniene alcătuiau o *koiné* – format din Chios, Teos, Phocea, Clazomenai, Rodos, Cnidos, Halicarnass, Phaselis, Mytilene, Samos și Milet - în cadrul căruia se desfășura această activitate²⁷⁹. La un moment dat s-a asociat acestei întreprinderi și Egina, așa cum dovedește marea cantitate de ceramică EG descoperită în cele două sanctuare de pe această insulă²⁸⁰. Acest lucru ne dă, în același timp, și măsura calităților de mijlocitor pe care le avea Egina. Prezența coloniilor ei, încă de la mijlocul sec. VII a.Chr., mai întâi în Protopontida, apoi în Marea Neagră, indică interesul acestei cetăți pentru zona pontică²⁸¹, chiar dacă de cele mai multe ori acestea nu jucau decât rolul de “transportatori”²⁸².

La jumătatea sec. VI a.Chr. producția de ceramică a Histriei este deja destul de dezvoltată. Ea produce nu numai ceramică de uz curent, ci și – fapt remarcabil! – ceramică decorată, care imită câteva stiluri regionale din Grecia de Est²⁸³. Instalarea la Histria a unui artist venit din Ionia de nord și transplantarea tehnologiei producerii vaselor decorate în stilul Fikellura și Wild Goat²⁸⁴, sunt

²⁷⁸ P. Cotet, *Histria II*, p. 429.

²⁷⁹ C. Roebuck, *Ionian trade and colonization*, p. 131.

²⁸⁰ E. Walter Karydi, în *Alt-Ägina*, II, 1, Mainz, 1982, p. 9 urm.

²⁸¹ J. Boardman, *GO*, p. 240 urm.; cf. și A.J. Graham, *JHS*, 91, 1971, p. 35 urm.

²⁸² O singură indicație avem despre prezența unui vas de bucătărie eginet la Histria, *Histria IV*, cat. 816 urm?; cf. și P. Alexandrescu, *Histria în epoca arhaică (I)*, Pontica, 18 (1985), p. 52

²⁸³ P. Dupont, *Recherches de laboratoire sur les céramiques gréco-romaines. Essai de différenciation des productions locales*, în *Histria V*, Les ateliers céramiques, Bucurest, 1979, p. 63-165.

²⁸⁴ P. Dupont, *Clasificacions et détermination de provenance des céramiques grecques orientales archaïques d'Istros. Rapport préliminaire*, Dacia, NS, 27, 1983, p. 38.

argumente care susțin nu numai existența unei piețe de desfacere (suficient de importantă pentru a absorbi astfel de produse), ci și faptul că cererea era destul de mare. Cu toate acestea, este greu de cuantificat astăzi modificarea gusturilor estetice ale populației autohtone, sau măcar a elitelor sale, potențiali cumpărători.

Conform analizelor chimice efectuate de P. Dupont²⁸⁵, principalele orașe din Grecia Orientală care exportau ceramică în această zonă sunt Chios (amfore cu angobă albă, benzi largi și s-uri culcate, precum și cele fără angobă, cu gâtul cilindric sau umflat); Clazomenai și Teos (amfore fără angobă cu decor în benzi late, tipul Lambrino B); Lesbos (amfore cu gâtul și toartele cilindrice, arse reducător sau oxidant); Milet (diverse tipuri de amfore), Samos. Cu toate acestea, importurile de amfore attice (de tip SOS) erau încă puține în acea vreme.

Deși ceramica attică a constituit obiectul celor mai vechi importuri (în întregul bazin pontic), la Histria situația este mult asemănătoare cu cea a importurilor attice din Egipt, în aceeași epocă. Este o constatare care poate să pară la prima vedere surprinzătoare. Dar dacă avem în vedere apropierea constatată dintre Histria și Naukratis în privința tabloului importurilor de ceramică East Greek din această perioadă²⁸⁶, observația nu va părea deloc forțată. În general, coloniile pontice s-au dovedit o bună piață pentru produsele ceramice East Greek; la fel Egiptul și Siria, dar mai ales Naukratis și Al Mina. Aceasta nu face decât să confirme ideea că ionienii erau principalii vehiculatori ai comerțului pontic. Dacă mai adăugăm și asemănările existente între Naukratis și Etruria²⁸⁷ obținem imaginea clară a ionienilor care sunt principalii transportatori ai ceramicii, inclusiv a celei attice. Cele de mai sus trebuie completate cu posibilitatea ca la Histria, în această perioadă, să funcționeze și un atelier care imită producția attică a grupului lui Lydos²⁸⁸.

La Histria și negoțul cu grâne este deja, în sec. VI a.Chr.²⁸⁹, deosebit de activ. Ca și celelalte colonii milesiene²⁹⁰, Histria are o preocupare comercială intensă, atestată de diversitatea importurilor ceramice din sec. VI a.Chr. Pe de altă parte, activitatea productivă este în continuă creștere și diversificare, la

²⁸⁵ P. Dupont, *Histria V*; P. Dupont, *op.cit.*, p. 19 urm.

²⁸⁶ *Histria IV*, p. 19-27. *****

²⁸⁷ M. Martinelli Cristofani, în *Les céramiques de la Grèce de l'est et leur diffusion en Occident*, Paris, 1978, p. 190-194.

²⁸⁸ C. Domăneanțu, *Importuri attice în bazinul Mării Negre în epoca arhaică. Grupul Lydos*, SCIVA, 45, 2, 1994, p. 174.

²⁸⁹ T.S. Noonan, *AJPh*, 94 (1973), p. 231 urm.

²⁹⁰ C. Roebuck, *CIPh*, 46 (1951), p. 219, n. 22 cu discuția privind folosirea de către Herodot a termenului de *emporion* pentru a le defini.

mijlocul acestui secol. Atelierele locale de ceramică produc nu numai ceramică de uz curent²⁹¹, ci chiar și imitații de vase în stilurile Fikellura și Wild Goat din Chios²⁹². Lucrul nu trebuie să ne uimească, având în vedere strânsele legături ale Histriei cu orașele din Asia Mică²⁹³. A fost chiar identificat și un atelier local de sculptură²⁹⁴ care a produs cunoscutul *kouros* (datat 560-550 a.Chr.), *kore* (date la sfârșitul sec. VI a.C) și alte fragmente de sculpturi arhaice chiar mai vechi (una datată cca. 570 a.Chr.)²⁹⁵.

3.b. Expediția lui Darius

Distrugerea incintei arhaice a Platoului este pusă în legătură cu campania scitică a lui Darius²⁹⁶ din anul 519 a.Chr.²⁹⁷. Iată de ce considerăm utilă o rapidă trecere în revistă a evenimentelor legate de expediția persană și mai ales a urmărilor ei pentru ținuturile vest-pontice.

Fără îndoială că deplasarea armatei persane de-a lungul litoralului vestic al Pontului, așa cum ne este ea descrisă de Herodot²⁹⁸, nu s-a desfășurat de loc pașnic. Cu toate acestea istoricul grec nu menționează decât confruntări ale armatei persane cu indigenii traci și mai apoi cu geții.

Cetățile ioniene supuse acum lui Darius au sprijinit această expediție, probabil mai ales din rațiuni economice – comerțul cu coloniile lor din Pont se putea desfășura în continuare după supunerea acestor cetăți autorității persane.

²⁹¹ M. Coja, *Histria V*

²⁹² P. Dupont, *Dacia*, NS, 27 (1983), p. 38.

²⁹³ Chiar și marmura pentru cele mai vechi sculpturi cunoscute de la Histria provine din carierele din apropierea Miletului (cf. M. Alexandrescu-Vianu, *Histria IX*, *Les statues et les reliefs en pierre*, 2000, p.19).

²⁹⁴ M. Alexandrescu Vianu, *Die Steinskulptur von Histria*, în *Histria. Eine griechenstadt an der rumänischen Schwarzmeerküste*, P. Alexandrescu u. W. Schuller eds., *Xenia* 25, Konstanz, 1990, p. 184.

²⁹⁵ M. Alexandrescu-Vianu, *Histria IX*, *Les statues et les reliefs en pierre*, 2000, cat. 1-5, p. 31-36.

²⁹⁶ Em. Condurachi, *Contribuții la studiul epocii arhaice la Histria*, în *Omagiu lui C. Daicoviciu*, p. 114; S. Dimitriu, *Événements du Pont Euxin de la fin du Vie s.av.n.è reflétés dans l'histoire d'Histria*, *Dacia*, NS, VIII, 1965, p. 133-144; S. Dimitriu, *Poziția Histriei arhaice în cadrul cronologiilor secolelor VII-VI îen*, *SCIV*, 16,4,1965, p. 663-674; S. Dimitriu, *Histria II*, p. 38-39; M. Coja, *La fortification*, p. 98.

²⁹⁷ G. Cameron, *Darius the Great and his Scythian (Saka) campaign. Bisutun and Herodotus*, *Acta Iranica* 4, 1975, Monumentum H.S. Nyberg, I, p. 77 urm.; completări la J.M. Balcer, *The date of Herodotus IV,1. Darius' Scythian expedition*, *Harvard Studies in Classical Philology*, 76, 1972, p. 77-88; E.V. Cernenko, *Skifopersidskaya voyna*, Kiev, 1984, p. 7 urm.

²⁹⁸ Herod., IV, 83-98.

Aceasta este probabil și explicația fidelității ioniene față de Darius pe tot parcursul expediției, până la întoarcerea acestuia în Asia. Mai mult, din relatarea lui Herodot reiese că ionienii au fost cei care au asigurat paza podului de peste Dunăre construit pentru înaintarea în stepele scitice²⁹⁹.

Întoarcerea armatei persane este, reiese din aceeași relatare, destul de precipitată. Cert este că ea nu a avut ca urmare instaurarea dominației persane, nici măcar nominală, asupra zonei dobrogene³⁰⁰. Pe de altă parte nu avem nici indicii ale extinderii dominației scite la sud de linia Dunării, ca urmare a victoriei împotriva perșilor. Cu alte cuvinte retragerea persană nu a avut ca urmare politică decât restabilirea situației anterioare din această zonă de la nord de Munții Balcani.

În ce împrejurări a avut loc distrugerea Histriei nu putem ști, o altă ipoteză fiind că ar fi fost distrusă de sciții aflați în urmărirea lui Darius ca pedeapsă pentru sprijinul acordat de ionieni, deci probabil și de histrieni, invadatorilor³⁰¹.

Cert este că nu numai incinta arhaică a Platoului este distrusă cu acest prilej³⁰². Zona Sacră histriană a avut de suferit și ea. Sondajele din interiorul templului Afroditei arată un strat de distrugere violentă compus din dărâmătură, bogate urme de lemn ars, teracote arhitectonice și obiecte votive³⁰³. Și în acest caz datarea distrugerii este făcută pe baza ceramicii attice: stratul de distrugere conținea fragmente de cupă cu firnis negru "tip C", datate în ultimul sfert al sec. VI

²⁹⁹ Herod., IV, 89: "...Darius trecu în Europa, dând mai întâi poruncă ionienilor să se îndrepte, pe mare, până la fluviul Istru, iar când vor fi ajuns la Istru, să lege marilurile fluviului printr-un pod și să-l aștepte acolo(...) Oștirea de pe corăbii trecu deci de stâncile Cyanee și se îndreptă întins spre Istru; de la țărnuțul mării, urcă fluviul cale de două zile și începu să lege malurile printr-un pod la cotul fluviului unde se răsfiră gurile Istrului(...)"

³⁰⁰ N.G.L. Hammond, *The Extent of Persian Occupation in Thrace*, Chiron 10 (1980), p. 53.

³⁰¹ P. Alexandrescu, *Izvoarele grecești despre retragerea lui Darius din expediția scitică*, SCIV, 7, 1956, 3-4, p. 319-342; D.M. Pippidi, *DID I*, p. 162 urm; P. Georges, *Darius in Scythia*, AJAH, 12, 1987, p. 97-147; O. Picard, *Les Grecs devant la menace perse*, Paris, 1995. Contra: S. Dimitriu, *Événements du Pont Euxin de la fin du Vie s.av.n.è reflétés dans l'histoire d'Histria*, Dacia, NS, 8, 1964, p. 133-144.

³⁰² Recent, o teorie mult mai probabilă pare să fie cea care plasează prima distrugere a Histriei, inclusiv a incintelor sale arhaice, în legătură cu campania militară condusă de Mardonios. Cf. Al. Avram, *Istros, la Thrace et les Perses à l'époque de Darius*, în «Grecità di frontiera» Frontiere geografiche e culturali nell'evidenza storica e archeologica Atti del Convegno Internazionale Università degli Studi di Napoli «L'Orientale», Napoli, 5-6 giugno 2014 (2017) – " Il ne resterait qu'à supposer qu'un contingent de l'armée de Mardonios fut envoyé à Istros dans le but de venger la défection de ca. 497/6 et de restaurer la domination perse sur cette cité et sans doute sur l'ensemble de la côte ouest-pontique de la Thrace" (p.18).

³⁰³ D.M. Pippidi, *DID I*, p. 173; K. Zimmermann și P. Alexandrescu, *Steingerate griechischer Zeit aus Histria*, Dacia, NS, 24, 1980, p. 270 urm.

a.Chr.³⁰⁴. Un nivel de distrugere contemporan a fost înregistrat și în săpăturile întreprinse de S. Dimitriu în cartierul de locuințe din sectorul X, care pune capăt nivelului NA III³⁰⁵. Datarea nivelului s-a făcut pe baza fragmentelor de skyphoi attici cu figuri negre (CHC Group³⁰⁶). De asemenea, s-a constatat și distrugerea, în aceleași împrejurări, și a așezării de la Tariverde³⁰⁷, cum este probabil că s-a petrecut și cu alte așezări din *chora* histriană.

La fel de cert este însă că această distrugere a fost urmată, la scurt timp, de refacerea orașului și că viața economică a acestuia nu a avut prea mult de suferit.

Sigur, expediția scitică a marcat și începutul stăpânirii ahemenide a regiunii trace – dar este important să menționăm că Dobrogea actuală nu era inclusă în aceasta. Problema ariei geografice asupra căreia s-a exercitat controlul persan este esențială pentru influența exercitată doar episodic de aceștia și în Dobrogea³⁰⁸. Dacă suntem de acord cu ideea că perșii ar fi ocupat numai coasta Traciei pentru a forma satrapia “Skudra” atunci această influență ar fi trebuit să fie restrânsă numai la zona litorală. Dimpotrivă, dacă acceptăm dominația ahemenidă și în afara așezărilor de pe coastă – ceea ce pare a fi mult mai logic – atunci este de presupus că ar fi ocupat și câmpia Mariței din centrul Balcanilor. Practic, numai o astfel de dominație putea asigura fundamentul economic al unei stăpâniri de durată, efective, asupra zonei Balcanilor. Această interpretare bazată pe analiza relatărilor lui Herodot, completată cu datele oferite de arhivele persane, conduce la concluzia că “...este esențial să înțelegem că valea Mariței lega Doriscus de pe coasta egeeană nu numai cu câmpia centrală ci și cu coloniile de pe coasta Mării Negre: Apollonia, Mesambria și Odessus. Cine domină câmpia centrală controlează și drumul dintre cele două țărmuri maritime ale Traciei pe unde este mai ușor de făcut comerț decât pe mare”³⁰⁹.

De altfel, aceasta este și singura explicație a rezistenței perșilor în Tracia până către 460 a.Chr. - ei dețineau controlul și asupra interiorului Traciei, populația de aici aprovizionându-i cu hrană și soldați. Exemplul cel mai elocvent

³⁰⁴ B. Sparkes și L. Talcott, *Agora XII*, cat. 398-414.

³⁰⁵ M. Angelescu și A. Băltăc, *Sondajul α din basilica episcopală a Histriei*, SCIVA, 2001; S. Dimitriu, *Événements du Pont Euxin de la fin du Vie s.av.n.è reflétés dans l’histoire d’Histria*, Dacia, NS, VIII, 1964, p. 133, n. 1; S. Dimitriu, *Poziția Histriei arhaice în cadrul cronologiilor secolelor VII-VI îen*, SCIV, 16,4,1965, p. 663-674; S. Dimitriu, *Histria II*, p. 38-39;

³⁰⁶ P. Alexandrescu, *Histria IV*, cat. 347-348, 351-353.

³⁰⁷ C. Preda, *Tariverde - așezare băștinașă sau factorie histriană ?*, Pontica, V, 1972, p. 77-88. Pentru datare cf. *Histria IV*, cat. 437, cupă Leafless Group (500-490).

³⁰⁸ W. Wolska, *Suivant les traces de l’expédition de Darius contre les Scythes*, Actes XII Eirene, 11-12, 1980-1981, p. 99-116; N.G.L. Hammond, *The Extent of Persian Occupation in Thrace*, Chiron 10 (1980), p. 53-61.

³⁰⁹ N.G.L. Hammond, *op.cit.*, p. 55-56.

este cel în care tracia trimiteau provizii guvernatorului persan al Eion-ului în 476/5 atunci când atenienii și aliații lor asediau orașul³¹⁰. Chiar și mai târziu, în anii 460 a.Chr., când Atena domina Hellespontul și nordul Egeei, Persia încă mai avea posesiuni pe coastă ceea ce se explică prin stăpânirea de către ei a interiorului de unde recrutau soldați. Mascames - guvernator persan - încă mai reușea să mențină Doriscus în ciuda nenumăratelor atacuri ale grecilor probabil tot datorită stăpânirii din interior³¹¹. Cheia acestor succese este deținerea de către perși a centrului Traciei și cooperarea tracilor care le trimiteau provizii și trupe pe valea Hebrusului³¹².

Stăpânirea efectivă a unor vaste regiuni din interiorul Traciei de către perși, cu tot ce aceasta a însemnat în planul aportului de cunoștințe tehnologice și militare, explică de ce – exact în această zonă a bazinului Hebrusului, principală arteră de comunicație și comerț folosită de perși – se pun în această epocă și bazele regatului odrys de către Teres. Condițiile economice și militare fiind îndeplinite, cu largul concurs al perșilor, Teres a putut să își impună autoritatea în locul celei ahemenide, imediat ce aceasta a fost înlăturată de către greci.

A doua putere, după cea persană, susceptibilă a fi implicată în viața Dobrogei după retragerea lui Darius este cea a sciților. Remarcăm faptul că nici un izvor literar nu menționează vreo formă de autoritate politică sau militară scitică dominatoare în Dobrogea. Autoritatea lor nu s-a extins niciodată la sud de gurile Dunării. Cu toate acestea, prezența sciților în estul Traciei și în Dobrogea nu poate fi ignorată; trebuie însă disociată o prezență temporară cu scop militar, de una stabilă, cu caracter pașnic.

În Dobrogea, dincolo de distrugerile provocate la Histria și împrejurimi de raidurile lor sud-dunărene, sciții ar putea constitui o prezență stabilă, integrată grupului etnic majoritar dar ale cărei trăsături caracteristice sunt dificil de discernut³¹³.

3.c.1. Incinta arhaică - istoricul cercetărilor

Odată precizate coordonatele topografice ale zonei adiacente cetății, vom continua prin a lua în discuție descoperirile arheologice legate de incinta arhaică a Histriei.

³¹⁰ Plut., *Cim.* 7,2.

³¹¹ Herod, 7, 106.

³¹² Puțin mai târziu vedem funcționând în regiunea centrală emporion-ul de la Pistiros; cf. V. Velkov și L. Domaradzka, *Kotys I et l'emporion de Pistiros en Thrace*, BCH, 118, 1994, p. 1-15.

³¹³ Em. Condurachi, *Contribuții la studiul epocii arhaice la Histria*, în Omagiu lui C. Daicoviciu, p. 114.

Fortificațiile arhaice în lumea greacă

Pentru aceasta, socotim însă utilă o scurtă privire de ansamblu asupra modului de evoluție a incintelor din epoca arhaică, din restul lumii grecești. În general este admisă existența a două "modele" de fortificare a coloniilor, unul valabil mai ales pentru coloniile ioniene și un altul aplicabil celor din Magna Graecia.

Există autori care consideră că "modelul" ionian de fortificație - care constă în "the peninsular *enceinte*" - a fost aplicat și de coloniștii porniți din Asia Mică către alte puncte din bazinul mediteranean³¹⁴.

Astfel, foarte important pentru tipologia și tehnica de construcție a incintelor coloniilor din Magna Grecia este cadrul geo-morfologic în care este așezată colonia. La Siris prima fortificație este construită din chirpici (sec. VII a.Chr.) pe un mic soclu de piatră de râu; la fel la Sybaris și la Metapont, toate fiind așezate în zone în care piatra de construcție era greu de procurat. Dimpotrivă, la Cumae, Leontinoi, Megara Hyblaea - așezate în zone stâncoase - primele incinte sunt construite din blocuri de piatră de la bun început³¹⁵.

Deosebit de răspândită în coloniile vestice era tehnica de construcție cu cărămizi crude, care a dat naștere unui fel de „substitut tehnologic”³¹⁶, mai ales în orașele așezate la câmpie. Pentru tehnica de construcție care folosea lemnul și chirpicii, îmbrăcarea structurilor în teracotă era cea mai bună protecție împotriva mediului. Primele generații de coloniști foloseau metodele simple de construcție, de cele mai multe ori împrumutate de la autohtoni. De altfel, aceasta este și explicația faptului că o mare parte a caselor din orașele arhaice din bazinul occidental al Mediteranei, erau parțial îngropate³¹⁷.

Același cadru geografic, precum și constrângerile determinate de acesta, este considerat a fi preponderent și în determinarea modului de construire a incintelor din Ionia și din insulele Cyclade³¹⁸.

Fortificațiile de epocă arhaică din lumea greacă sunt departe de a fi structuri defensive, ușor de apărat și greu destructibile. Ele sunt privite mai degrabă ca "physical manifestation of the workings of Archaic Greek politics"³¹⁹

³¹⁴ F.E. Winter, *Greek fortifications*, London, 1971, p. 19-25.

³¹⁵ D. Adameșteanu, *Quadro storico delle fortificazioni greche della Sicilia e della Magna Grecia*, în *La fortification*, dans *l'histoire du monde grec*, Actes du colloque international CNRS, *La fortification*, 1982 [Paris 1986], p. 105.

³¹⁶ Cf. și D. Mertens, *Atti XXI, CMGr*, 1981 (1982), p. 115 urm.

³¹⁷ A. De Siena, în M. Castoldi (ed.), *I Greci sul Basento: Mostra degli scavi archeologici di Metaponto 1971-1984* (1986), p. 199 urm.

³¹⁸ A.M. Snodgrass, *The historical Significance of fortification in archaic Greece*, în *La fortification*, p. 129.

³¹⁹ *Ibidem*, p. 130.

și sunt puse în legătură cu evoluția politică a unei *polis*. Numărul, tipul și mărimea monumentelor, inclusiv incintele, sunt o expresie a condițiilor sociale și politice ale dezvoltării unui oraș³²⁰.

La începutul epocii arhaice majoritatea orașelor din Grecia continentală nu au decât, cel mult, o acropolă fortificată – exemplul Atenei fiind în acest sens paradigmatic. Către sfârșitul sec. VI a.Chr. avem nenumărate exemple de orașe care adaugă acesteia un zid care înconjoară întreaga așezare (Corint, Paros, Naxos, Thasos etc), chiar dacă până atunci avuseseră o acropolă fortificată (Eretria³²¹, Thasos) sau mai multe nuclee având fiecare o fortificație proprie (Corint)³²².

Pe de altă parte, orașe ioniene ca Smyrna sau Iasos știm că au fost distruse tocmai pentru că nu aveau decât acropola fortificată³²³. Din păcate, relația dintre fortificația acropolei de la Milet (Kalabaktepe) și cea care înconjura orașul nu este clar stabilită încă³²⁴ astfel încât suntem lipsiți de o analogie importantă, aceea a fortificațiilor orașului-mamă al numeroaselor colonii ioniene din Pontul Euxin. La Larisa (Buruncuk), înainte de 500 a.Chr., doar acropola avea fortificație, pentru ca mai apoi să se construiască în jurul întregii așezări un puternic zid dotat cu turnuri³²⁵.

La fel se întâmplă la Halieis, Eleusis³²⁶ (în Grecia continentală), la Megara Hyblaea, Leontinoi, Selinus, Akragas (în vest)³²⁷, la Melia, Gordion, Ephesos³²⁸, Samos³²⁹, Mytilene, Zagora³³⁰ (Andros), Eresos (Lesbos), Vroulia³³¹ (Rhodos).

³²⁰ De comparat grandioasele temple de la Selinus construite în timpul tiraniei cu cele mult mai modeste din timpul democrației. Cf. D. Mertens, *Some principal features of west greek colonial architecture*, în *Greek colonists and native populations. Proceedings of the First Australian Congress of Classical Archaeology held in honour of A.D. Trendall, Sydney (1985) 1990*, ed. J.-P. Descoeudres, 1990, p. 377.

³²¹ C. Krause, *La structure et l'évolution de l'espace urbain d'Érétrie*, *Architecture et société. De l'archaisme grec à la fin de la république romaine*, Actes du Colloque international de la recherche scientifique et l'École française de Rome (Rome 2-4 decembre 1980), 1983, p. 69

³²² H. Treziny, *Les techniques grecques de fortification et leur diffusion à la périphérie du monde grec d'Occident*, în *Architecture et société. De l'archaisme grec à la fin de la république romaine*, Actes du Colloque international de la recherche scientifique et l'École française de Rome (Rome 2-4 decembre 1980), 1983, p. 187.

³²³ A.M. Snodgrass, *The historical Significance of fortification in archaic Greece*, în *Architecture et société. De l'archaisme grec à la fin de la république romaine*, Actes du Colloque international de la recherche scientifique et l'École française de Rome (Rome 2-4 decembre 1980), 1983, p. 130.

³²⁴ C. Weickert et al., *Die ausgrabung beim Athena Tempel in Milet*, *IstMitt*, 9-10 (1959-1960), p. 94-96; mai recent cf. Justus Cobet, *Milet 1994-1995. Die mauern sind die stadt. Zur Stadtbefestigung des antiken Milet*, în *AA*, 1997, p. 249-284.

³²⁵ A.W. Lawrence, *Greek aims in fortification*, Oxford, 1979, p. 34-36.

³²⁶ G.E. Mylonas, *Eleusis and the eleusian mysteries*, Princeton, 1961, p. 63-66.

³²⁷ F.E. Winter, *op.cit.*, London, 1971, p. 19-29.

Pe țărmul nordic și vestic al Pontului Euxin, dimpotrivă, cetățile nu sunt prevăzute în epoca arhaică cu fortificații³²⁸. La Olbia săpăturile arheologice de până acum nu au scos la iveală o incintă de sec. VI a.Chr.³²⁹. La fel se întâmplă și în cazul cetăților din Bosphorul cimmerian și în întreaga peninsulă Taman (Kerch)³³⁰. Cea mai timpurie fortificație din această zonă este cea descoperită înainte de război, la Tiritake datată puțin înainte de 470³³¹. Myrmekion își construiește o incintă abia la începutul sec. IV a.Chr.³³².

Ce îi va fi determinat pe histrieni să își construiască un sistem defensiv format din două incinte este greu de aflat, dar poate că ideea lui Aristotel referitoare la zidurile de apărare este aplicabilă și în acest caz: "A refuza unui oraș zidul de incintă..." (Polit., VII, 7-8, 1331)

După această sumară, dar utilă trecere în revistă, să ne întoarcem la obiectul lucrării de față – fortificațiile de epocă greacă de la Histria.

Fortificațiile arhaice ale Histriei

Sistemul fortificațiilor grecești ale Histriei nu a făcut până acum decât obiectul unei foarte sumare sinteze, publicată în 1982 de Maria Coja³³³. Rezultat al unei lungi serii de sondaje (12) realizate în cadrul cercetării sistematice a Platoului pe parcursul anilor '50 - '70, sondajele au dorit să urmărească evoluția liniilor de apărare ale sitului, din epoca arhaică până în epoca elenistică.

Cercetări anterioare

Potrivit Mariei Coja, tabloul general rezultat este că, de-a lungul timpului, ar fi fost construite trei incinte concentrice succesive care s-au retras continuu pe frontul de

³²⁸ Herod., I, 26.

³²⁹ Herod., III, 54.

³³⁰ A. Cambitoglu et al., Zagora I, 1981, p. 36.

³³¹ K.F. Kinch, Fouilles de Vroulia (Rhodes), Berlin, 1974.

³³² Yu. Vinogradov, *Die historische Entwicklung der Poleis des nördlichen Schwarzmeergebietes im 5. Jhr. V. Chr.*, în Chiron, 10 (1980), p. 71.

³³³ Yu. Vinogradov și Brashynskij, *Olbia eine*, p. 34.

³³⁴ V.P. Tolstikov, *L'apport de La fortification, à l'histoire du Bosphore antique*, p. 168.

³³⁵ V.F. Gajdukevic, *Les fouilles de Tyritake en 1935-1940*, MIA, 25 (1952), p. 20, p. 87-90. Zidul se păstra pe o distanță de 36m, avea o lățime de 1,9 m și era construit, pe un soclu de piatră, din chirpici.

³³⁶ V.P. Tolstikov, *Architecture et société*, p. 171.

³³⁷ M. Coja, în *La fortification*, p. 95-103, fig. 211-217.

vest (Planșa 1). Un ansamblu urban unitar (deși cu o densitate a locuirii departe de a fi unitară, se pare) s-ar fi dezvoltat pornind de la promontoriul pe care s-ar fi instalat primii coloniști ionieni (acropola). Foarte rapid – de la începutul secolului VI a.Chr. – acesta avea să atingă extensia maximă, cuprinzând și platoul din vestul cetății.

Autoarea încadrează fundarea Histriei în tabloul colonizării Mării Negre, făcând distincția că dintre cele opt colonii grecești de pe țărmul vestic al Mării Negre – Apollonia, Mesembria, Odessos și Dionysopolis pe teritoriul bulgar, Callatis, Tomis, Istros și Orgame pe litoralul român – numai Mesembria și Callatis sunt fundații megariene de la sfârșitul secolului VI; celelalte șase sunt colonii ioniene fondate în secolele VII și VI³³⁸.

După primul val din secolul VII a.Chr., milesienii au fondat patru alte colonii la începutul secolului VI a.Chr.³³⁹. Deși izvoarele menționează date anterioare³⁴⁰ pentru cele două colonii doriene, din punct de vedere arheologic nu avem încă dovezi mai vechi de începutul secolului V a.Chr. la Mesembria și de secol IV a.Chr. la Callatis.

Suprafața Histriei arhaice era de aproape 35 ha și cercetările au dovedit că această arie a început a fi locuită de coloniștii ionieni de la 650-630 a.Chr., dar prima fortificație a orașului s-a construit la mai mult de o jumătate de secol mai târziu, probabil spre 580-570³⁴¹ având o formă cvasirectangulată, cu frontul dominant spre vest, și cu colțul de nord-est erodat și parțial distrus.

Cele 12 sondaje stratigrafice și săpături în suprafața ale Mariei Coja de-a lungul traseului zidului pe latura de sud și vest au pus în evidență – în opinia autoarei – că avem de-a face cu trei structuri interdependente: zidul de apărare și cele două străzi care urmează traseul acestuia prin exterior și interior. Iată care este, pe scurt, imaginea pe care autoarea o avea despre acestea:

Chiar dinainte de construcția zidului, ar fi fost trasată și construită o stradă (1) din cocciopesto, lată de 9,30 m, cu o bordură din pietre cubice, și care funcționa deja la începutul secolului VI, dacă nu chiar mai înainte. “Fără îndoială

³³⁸ C. Danov, *R.E.*, Suppl. IX, col. 951-955.

³³⁹ C. Danov, *R.E.*, Suppl. IX, Apollonia, col. 1067-1071, sec. VI; Odessos, col. 1074-1078, sec. VI; Tomi, col. 1080-1081, sec. VI; Histria, col. 1082-1090.

³⁴⁰ C. Danov, *R.E.*, Suppl IX, Messambria, col 1071-1074, 510 a.Chr.; Kallatis, col. 1079, sec. VI; C. Preda, Callatis, București 1963, p. 5.

³⁴¹ M. Coja, *Materiale VIII*, 1962, p. 397-415, susține că “Profilul stratigrafic ne-a oferit date cronologice, ceea ce nu s-a întâmplat în alte sondaje efectuate, unde depozitele arheologice erau destul de bulversate.” și datează construcția la 580-575 a.Chr. fără alte precizări. În M. Coja, *Les fortifications grecques dans les colonies de la côte ouest du Pont-Euxin*, în *La fortification*, dans l’histoire du monde grec, Actes du colloque international CNRS, *La fortification*, 1982 [Paris 1986], la p. 98, n. 16 adaugă “Nu este posibil să insistăm asupra detaliilor.”

este vorba de o cale de acces spre portul cetății, situat către capătul de sud al peninsulei, înconjurând aria de locuințe și continuând prin istm, spre zona necropolei arhaice situată la nord.”³⁴²

Tot atunci a fost construită o a doua stradă (2), al cărei traseu, dimensiuni și tehnică erau aceleași. Aceasta a preluat rolul străzii (1), deci traficul spre port o folosea, în același timp fiind apărată de incinta cetății³⁴³.

Din incintă n-au mai fost regăsite decât resturile soclului, la o adâncime de 1,5-2 m, datorită demolărilor sistematice practicate în momentele reorganizării urbane a zonei apărute din epoca clasică și până la sfârșitul secolului II p. C. Autoarea ne face următoarea descriere: “Nu există decât două puncte pe latura de sud, unde am descoperit un tronson mai bine conservat – de aproape 5 m lungime, 2,20 lățime și 0,70 înălțime – ceea ce ne permite o reconstituire mai sigură a tehnicii sale constructive. Soclul zidului era construit din zidărie care utiliza șistul verde local, aceeași rocă ca cea care formează acropola cetății, iar suprastructura era din cărămizi neare (fig. 211-215). Și mai semnificativ este un alt complex, descoperit aproape de această substrucție și care era construit din piatră de calcar. În interior, am descoperit un rând de plăci de calcar aliniate pe o distanță de aproape 8 m; plăcile, aproape pătrate, (1x1,05 m) constituiau la origine apareiajul isodom regulat al zidului³⁴⁴, atașat emplectonului. Astăzi, acest rând de plăci este aproape acoperit de apa freatică, fiind curbat și deplasat de presiunea straturilor superioare (fig. 213). Chiar dacă cercetările continuă, credem că putem să afirmăm că avem de-a face cu o poartă cu decroș (fig. 1,3), acoperită de o masă de pământ provenit din cărămizile crude, astăzi informe, care formau fără îndoială partea superioară a cortinelor zidului (fig. 212-213)”³⁴⁵.

Conform aceleiași autoare, celelalte sondaje de pe latura de sud a Platoului nu au mai evidențiat decât negativul fundațiilor, ca de altfel și pe latura de vest. Singura excepție o constituie Secțiunea G (SG)³⁴⁶ care a scos la lumină un șanț de fundație lat de 3,30 m. Aceasta dovedea că pe latura de vest, acolo unde habitatul era cel mai amenințat, zidul ar fi fost întărit, acesta fiind motivul pentru care ar fi fost conceput cu un metru mai lat decât pe celelalte laturi.

În sfârșit, cercetările de pe traseul zidului, cele din sectorul X și din Zona sacră dovedesc că spre sfârșitul secolului VI a.Chr. cetatea a fost grav afectată. Au

³⁴² M. Coja, *Les fortifications*, în *La fortification*, p. 98.

³⁴³ *Ibidem*.

³⁴⁴ Analogie la Eretria, în Eubeea.

³⁴⁵ M. Coja, *Les fortifications*, în *La fortification*, p. 98.

³⁴⁶ Lățimea inițială a zidului a fost calculată prin lățimea șanțului de fundație umplut cu resturi de cărămizi crude și șist după distrugere.

fost necesare reparații importante (de ex. templul lui Zeus), refaceri precum și reorganizări ale anumitor cartiere, data acestor evenimente fiind pusă de Maria Coja în legătură cu expediția scitică a lui Darius I.

Pe scurt, o mare arteră de circulație – numită de Maria Coja strada nr. (1) – ar fi înconjurat de la început întreg acest ansamblu pe laturile de sud și vest, cu scopul de a asigura comunicarea dintre *chora* și portul aflat la sud. Abia în al doilea sfert al sec. VI a.Chr. s-ar fi construit prima incintă a orașului³⁴⁷. Așezat pe un soclu din piatră de șist verde, cu elevație realizată din chirpici, cu o grosime de 2,2 m pe latura de sud și 3,3 m. pe latura de vest (cea mai expusă), acest zid ar fi lonjat strada (1) pe partea exterioară. Simultan cu ridicarea zidului, s-ar fi construit o a doua arteră de circulație – strada nr. (2) a Mariei Coja - care urma traseul zidului prin exterior. Această stradă avea același dimensiuni (9,3 m lățime) și era realizată în aceeași tehnică (*coccio pesto*) cu strada (1) ale cărei funcțiuni le preluase. Cele mai consistente urme ale acestui complex format din cele două străzi care aveau la mijloc fortificația, ar fi fost descoperite într-unul din sondajele realizate pe latura de sud a Platoului, cercetare rămasă inedită. În același loc, în apropiere, s-ar fi descoperit un tronson de zid cu apareiaj din plăci de calcar de formă pătrată, încă legate de masivul de șist verde al soclului, și care ar fi corespuns unei porți “à décrochement”.

O descoperire mai veche (sector X, săpături 1949, Suzana Dimitriu³⁴⁸) credem că trebuie de asemenea integrată discuției. Este vorba despre un tronson de parament construit din blocuri de calcar rectangulare, dispuse în sistem pseudo-isodom. Acest zid este construit din blocuri mari de calcar, de dimensiuni neregulate (Planșa 5), în același sistem cu cel constatat de M. Coja și noi la Sa-Sb. Asemănările de tehnică constructivă nu se opresc aici. Pe laturile de nord și est acest zid este placat cu plăci de calcar dispuse regulat (Planșa 5-A), la fel cu placajul constatat de Maria Coja pe latura de sud unde era păstrat pe o lungime de cca. 8,00 m (Planșa 6). Emplectonul este dintr-o umplutură de pietre neregulate legate cu lut, având o grosime de cca. 0,80 m. Din păcate săpătura nu a fost continuată spre est unde erau observabile urme ale emplectonului și nici pentru a se putea determina grosimea acestui zid (Planșa 4), concluzionându-se că era un “parament, servind la întărirea malului și apărându-l în același timp de furia valurilor”³⁴⁹. Datarea acestui zid este în epocă elenistică “datorită fragmentelor ceramice găsite în masa sa și este posterior temeliei olbiene pe care o taie” deși

³⁴⁷ Cel puțin în jurul Platoului. Vom reveni mai jos asupra problemei acropolei.

³⁴⁸ S.Dimitriu, în *Histria I*, 1954, p. 206, 217-218, fig. 79-81, pl. XXIV-XXV.

³⁴⁹ S.Dimitriu, în *Histria I*, 1954, p. 218

planul săpăturii ne arată că între zid și temelia olbiană este o distanță de cca. 2m. Însă în explicația planșei XXV din volumul Histria I (Planșa 4) trimiterea la acest zid este "zidul elenistic care străpunge atticul superior și inferior". Pe de altă parte ni se spune că în jurul zidului a fost găsită o masă de chirpici și imediat la sud vedem figurate trei podele numerotate III, II, I cu explicația "strate de locuire (din chirpici, cărbune și nisip) pre-attice sub Atticul inferior". Mai mult, în exteriorul zidului apare figurat un strat de nisip pe care se întinde dărâmătura de chirpici. Înțelegem că zidul are fundația contemporană cu unul din cele trei strate "pre-attice", deci arhaice, aflate sub cele două nivele clasice (attic superior și attic inferior). Peste ele se suprapun cele trei niveluri elenistice (strat hellenistic recent, mediu și vechiu).

Să remarcăm în primul rând prezența în această săpătură a tuturor nivelelor de epocă greacă de la Histria (trei arhaice, două clasice, și trei elenistice³⁵⁰).

În al doilea rând asemănările cu situația constatată la Sg-Sg ext și Sa-Sb sunt numeroase: existența unui strat de nisip amestecat cu urme de cărbune (plante arse), o locuire (podele) continuă în cele trei niveluri arhaice, un zid din blocuri de calcar neregulate placat pe o porțiune a sa cu plăci de calcar apareiate pseudo-isodom.

Evident, o încercare de a redeschide această săpătură va aduce noi și importante clarificări acestei situații dar cred că ipoteza că avem de-a face cu incinta arhaică (așa cum este ea documentată a fi fost construită la Sa-Sb) a Platoului poate fi avansată în acest moment.

Existența acestei prime incinte arhaice ar fi luat sfârșit în ultimii ani ai sec. VI a.Chr., în momentul expediției lui Darius împotriva sciților, chiar dacă autoarea (Maria Coja) admite că aceasta ar mai fi putut funcționa un timp, după reparații sumare și minime modificări de traseu, în special pe latura de sud.

3.c.2. Incinta arhaică a Platoului - noile cercetări

Din inițiativa responsabilului științific al șantierului, prof.dr. Al. Suceveanu a fost redefinit planul de cercetare a Histriei. Ca urmare, în 1991³⁵¹ a fost începută o nouă cercetare având ca obiectiv incinta arhaică și problemele ei conexe.

³⁵⁰ M. Angelescu și A. Băltăc, *Sondajul α din marea biserică episcopală a Histriei*, SCIVA, 2001.

³⁵¹ Colectivul inițial a fost format din M. Angelescu (IAB), P. Dupont (CNRS Lyon), L. Buzoianu (MINAC). Lor li s-au adăugat în diverse etape (L. Noca, P. Sejalons, C. Dubosse, I. Achim, S. Dănilă, D. Nicola)

Pentru că problemele ridicate de interpretarea datelor rezultate din săpăturile Mariei Coja sunt importante, lor a încercat să le caute răspunsuri noua cercetare.

Sectorul SG

Reluarea investigării atelierului ceramic descoperit în 1973 de Maria Coja la limita de vest a zonei de locuire a Platoului (sectorul Sg)³⁵², a adus noi elemente susceptibile de a repune în discuție schema de evoluție a incintelor grecești propusă anterior.

Deși la origine a fost un simplu sondaj pentru a regăsi traseul zidului arhaic în acest loc, săpătura din acest punct a evoluat, transformându-se într-o secțiune perpendiculară pe marginea Platoului. Ulterior, datorită descoperirii a cinci cuptoare a căror funcționare acoperă întreaga epocă greacă - de la arhaic până la elenistic - secțiunea inițială a fost lărgită pentru a stabili relaționarea acestor cuptoare.

Pentru a cunoaște planul atelierului, pentru a-l putea relaționa cu celelalte vestigii descoperite și pentru a-l integra urbanistic s-a procedat la executarea unor noi sondaje. Obiectivele erau acelea de a delimita perimetrul ocupat de atelier - nu numai cel al zonei cuptoarelor - de a vedea dacă avem de-a face într-adevăr cu un cartier artizanal periferic - specializat sau nu în producția ceramică -, de a cunoaște traseul căilor de acces și modul de integrare urbanistică în zona de locuințe înconjurătoare. În principal, am încercat regăsirea acelor structuri constructive și instalații specifice unui atelier ceramic (zonă de depozitare a materiei prime, bazin de decantare a argilei, amenajări pentru uscarea vaselor etc), precum și gropile de rebuturi inerente funcționării lui, informații care ne-ar fi putut oferi importante indicii privind tipologia și cronologia vaselor produse aici.

Deși în primii trei ani au fost descoperite urmele mai multor clădiri datate în epoci diferite (arhaic - elenistic) și în ciuda numeroaselor sondaje stratigrafice efectuate, nici una dintre structurile caracteristice funcționării unui atelier ceramic nu a putut fi regăsită sau atribuită cu certitudine unui asemenea scop. Deși am constatat că datarea celor cinci cuptoare descoperite de Maria Coja (căroră li se adaugă încă unul descoperit de noi în 1994 - F.6) era corectă, totuși importanța acestei descoperiri s-a dovedit a fi limitată, datorită absenței totale a

³⁵² Maria Coja, *Les fours de potiers d'époque grecque*, în *Histria V, Ateliers céramiques*, Bucarest, 1979, p. 18-33.

rebuturilor de fabricație care ar fi permis atribuirea unei reale producții de ceramică, în afara celei de țigle³⁵³.

Cu această ocazie s-a constatat însă prezența, la nordul cuptoarelor, a unei străzi cu direcția est-vest, lată de cca. 3 m cu bordură din mici blocuri de calcar nefasonat, (Planșa 14), ale cărei niveluri de construcție și reparații au fost înregistrate în C1-C3, deci pe o lungime de 14 m. Extinderea săpăturii către vest, în încercarea de a regăsi intersecția cu strada (1), nu a adus rezultatele scontate, datorită amplasării în această zonă a unui dens grup de morminte romane ale căror gropi au perforat nivelurile inferioare, făcând imposibilă orice interpretare. De asemenea, extinderea săpăturii spre est nu a contribuit la verificarea ipotezei continuării acestei străzi către est, datorită faptului că nivelurile ei superioare au fost distruse de o locuință elenistică cu două anexe, conținând ceramică care se încadrează între începutul secolului al III-lea și primele decenii ale secolului al II-lea a.Chr. (N.H. II).

De asemenea, sondajul din colțul de SV al atelierului a pus în evidență, la vest de cuptoare, diverse tronsoane de ziduri. Aici a fost descoperit un zid construit din șist verde - cu direcție nord-sud - care constituie limita de vest a atelierului (Planșa 13). Problema ridicată de acest zid era aceea că el se afla pe traseul teoretic al străzii (1) postulată de Maria Coja, ceea ce făcea ca lățimea de 9,30 m sugerată de autoare să nu poată fi regăsită în acest loc. În interiorul spațiului delimitat de acest zid, a fost descoperit spre est un altul, mai vechi și de orientare est-vest. Pe podeaua acestei construcții - un strat de lut galben gros de aprox. 5-7 cm - am găsit ceramică elenistică (picioare de kantharoi, fragmente de one-handler "histrion", fragmente de fish-plate), databilă între jumătatea sec. IV și începutul secolului III a.Chr. (N.H. I). În imediata ei apropiere a fost descoperită o „rampă” care cobora către gurile de alimentare ale cuptoarelor F1 și F5, probabil pentru a asigura aprovizionarea lor cu combustibil.

Pentru stratigrafia acestui sector deosebit de important am făcut sondajul care a coborât de la nivelul zidului α („zidul de cioburi” al Mariei Coja³⁵⁴) până la pânza de apă freatică (-4, 10m față de nivelul solului). Ea scâldea un strat de nisip cochilifer pe care se afla podeaua arsă a unei locuințe arhaice, datată către sfârșitul sec. VI a.Chr. (N.A. III) pe baza ceramicii descoperite: fragmente de cupe attice cu figuri negre – din care două fragmente de cupă din clasa Droop - un fragment de cupă attică din clasa Kassel, funduri de amfore ioniene clasate de

³⁵³ Fragmentele ceramice comune elenistice invocate de Maria Coja, *Histria V*, p. 31 și 39-40 nu pot fi totuși interpretate ca veritabile rebuturi ale unor cuptoare care au produs ceramică.

³⁵⁴ Maria Coja, *Histria V*, p. 44 și pl. II.

Zeest în categoria "cu fundul în formă de pahar" etc. Stratul corespunzător primelor trei sferturi ale sec. V a.Chr. (N.C. I) are o grosime de circa 1 m dar, din păcate, era perturbat de o groapă conținând material atipic. Acest strat era suprapus de un alt strat gros cu numeroase fragmente de cărbune și zgură, ceea ce denotă o intensă activitate productivă a atelierului în perioada cuprinsă între ultimul sfert al sec. V și jumătatea secolului IV a.Chr. (N.C. II). Peste acest strat este construit zidul α (lat de cca. 30-35 cm), din care nu se mai păstra decât prima asiză a fundației și care a fost atribuit celei de a doua jumătăți a sec. IV a.Chr. (N. H. I), pe baza fragmentelor ceramice descoperite în partea lui sudică, acolo unde săpătura Coja nu ajunsese. La rândul său, zidul α este tăiat de temelia olbiană pe care stă construcția rectangulară (5x5 m) denumită T.O., pe a cărei podea a fost descoperită ceramică databilă în sec. III a.Chr. (N.H. II). Din păcate, nivelul superior a fost și aici deranjat, ca peste tot în zonă, de morminte de epocă romană. Contemporane cu clădirea T.O. sunt cele două locuințe - fiecare dintre ele cu câte o vatră -, descoperite în carourile B2 și B3.

Rezultatele săpăturii din anii 1991-1994, făcută în vechea secțiune SG, lărgită acum cu cele două șiruri de carouri paralele la nord și la sud, nu ne-au făcut să progresăm foarte mult în rezolvarea problemelor puse de cartierul artizanal. În schimb, ne-au permis câteva observații interesante privitoare la urbanismul și la intensitatea locuirii în diverse epoci (Planșa 13).

Astfel, pentru epoca arhaică locuirea cuprinde cuptorul F. 4, datat de Maria Coja în a doua jumătate a sec. VI a.Chr., (cuptorul este tăiat de o groapă care conține un fragment de crater cu figuri negre, datat 510-500 a.Chr.) și locuința incendiată la sfârșitul secolului VI a.Chr., găsită sub zidul α . Dimensiunile cuptorului arhaic (diam. max. = 1,05 m) nu credem că ne permite presupunerea că acesta era mai mult decât un simplu cuptor casnic, fapt dovedit și de podelele de locuințe (pomenite de Maria Coja că ar fi existat în imediata apropiere³⁵⁵). Acest lucru contravine regulii generale potrivit căreia locuințele nu erau amplasate în imediata apropiere a cuptoarelor. Locuința arhaică se află așezată direct pe stratul de nisip care constituia solul antic, iar materialul ceramic nu ne permite o datare mai înaltă de ultimele două decenii ale sec. VI a.Chr. Putem deci concluziona, pe baza acestor date, că în această zonă din interiorul cetății arhaice locuirea începe în jurul jumătății sec. VI a.Chr.

Epoca clasică (N.C. II) este documentată de funcționarea cuptoarelor F. 2³⁵⁶ și F. 3³⁵⁷. Intensitatea utilizării lor ne este dată de grosimea impresionantă a

³⁵⁵ M.Coja, *Histria V*, p. 19-20 (mijlocul sec. VI a.Chr.).

³⁵⁶ M.Coja, *Histria V*, p. 20-22 (sf.sec. V - încep.sec. IV a.Chr.).

stratului de cărbune și zgură înregistrat în sondajul de sub zidul α , sondaj aflat în imediata apropiere a gurii de alimentare cu combustibil a cuptorului F.2. În plus, strada est-vest din carourile C1 – C4 își începe existența tot în această epocă, iar resturile unei construcții din calcar albicios - observabile în profilul de nord al SG - sunt databile tot la sfârșitul sec. V – începutul sec. IV. Indiciile oferite contravin astfel imaginii noastre despre slaba intensitate a locuirii din epoca clasică.

Epoca elenistică este desigur mai bine reprezentată, încă de la începuturile ei. Nu numai că în această epocă funcționează trei cuptoare (F.1³⁵⁸, F.5³⁵⁹ și F.6³⁶⁰), dar au fost descoperite numeroase construcții și amenajări din această epocă. Locuința T.O. cu temelie olbiană ne demonstrează că și pe latura de vest a Platoului epoca elenistică aduce întrebuințarea acestei tehnici de realizare a fundațiilor³⁶¹.

Sectorul SGext

Vom descrie în continuare rezultatele cercetărilor efectuate la SG, la vest de vechea suprafață SG.

În 1995 am deschis o nouă suprafață (20x5 m) amplasată pe panta vestică a Platoului, paralelă cu vechea secțiune SG, realizând astfel o extensie a acesteia (Sg_{ext}).

La cca 3 m spre vest de cuptoarele elenstice F. 1 și F. 5 a apărut un șanț orientat aproximativ nord-sud, de peste 1 m lățime, umplut cu nisip fin și acoperit cu fragmente de calcar galben (Planșa 10). El se detașa clar de restul suprafeței decopertate și se întindea pe cei 5 m ai lățimii. Comparând această situație cu profilul vechii săpături, ne-au atras atenția fragmente de dale de calcar galben care au apărut la vest de cuptoarele F. 1 și F. 5. Aceste dale, aflate într-o stare foarte proastă de conservare, erau așezate pe o fundație constituită dintr-un șanț umplut cu nisip fin, pe aceeași linie cu șanțul descoperit de noi.

Toate aceste observații ne-au determinat să extindem săpătura către vest, încercând a stabili o relație stratigrafică și urbanistică între atelier și limita de vest a cetății pe care o forma zidul de incintă.

³⁵⁷ M.Coja, *Histria V*, p. 24-27 (prima jumătate a sec. IV a.Chr.).

³⁵⁸ M.Coja, *Histria V*, p. 27-30 (sf.sec. IV - încep.sec. III a.Chr.).

³⁵⁹ M.Coja, *Histria V*, p. 30-33 (sec. III a.Chr.).

³⁶⁰ Cuptorul F.6 a fost descoperit în 1993. El a fost distrus în momentul construcției lui F.1, deci a funcționat în perioada anterioară.

³⁶¹ S.Dimitriu, *Despre temelile olbiene de la Histria*, SCIV, 17, 3, 1966, 473-489; Alexandra Wasowicz, *Les fondation en terre d'Olbia et Histria*, Archeologia, 20, 1969, p.39-61.

Prima operațiune întreprinsă a fost aceea a curățării profilului de nord al vechiului sondaj Sg, unul dintre scopuri fiind chiar elucidarea problemei funcționării acestor dale de calcar ce nu fuseseră menționate de rapoartele de săpătură.

În paralel, a fost curățat și profilul de nord al secțiunii XV1 (Planșa 12), pentru a verifica dacă situațiile stratigrafice sunt sau nu identice, mai ales că nu dispunem de altă documentație în afara profilului publicat de S. Dimitriu³⁶², dar care nu corespunde în nici un fel cu situația constatată pe teren. Este adevărat că Maria Coja a extins acest sondaj la un moment dat (1974) – mai mult ca sigur pentru a regăsi traseul incintei arhaice.

Imediat la vest de cuptorul elenistic F. 5, acolo unde Maria Coja presupunea existența străzii (1) – lată de 9,30 m, cu orientarea nord-sud – nu am regăsit decât o stradă în *coccio pesto* cu o lățime de 3,5 m, despărțită de cuptorul F. 5 printr-un nivel de locuire semnalat de o casă cu două camere și o groapă de gunoi care conținea și fragmente de amforă. Ansamblul, și mai ales nivelul principal de circulație, poate fi datat pe baza ștampilelor de amforă³⁶³ descoperite în a doua jumătate a sec. IV a.Chr.

Această arteră de circulație pare să fi fost folosită până la mijlocul sec. III a.Chr., ceea ce se poate data tot pe baza ștampilelor de amforă din stratul superior descoperit în 1996. Pe de altă parte, dacă numeroasele straturi inferioare coboară până în epoca arhaică, nici unul dintre ele nu poate fi asimilat unui nivel de stradă anterior. Singurul strat susceptibil de a fi avut această funcțiune este cel care conținea fragmente ceramice amestecate cu urme de arsură, dar acesta este mai degrabă asimilabil unui pavaj. La circa 0,30 m mai jos, a apărut un strat de argilă arsă care ar putea fi asimilat nivelului de distrugere a unei structuri din chirpici, dar existența lui poate fi pusă și în legătură cu apropierea de cuptoarele care funcționau în acel moment. La baza acestui profil am înregistrat o succesiune de straturi de loess și nisip care coboară circa 2 m, cel mai vechi material ceramic putând fi datat la sfârșitul sec. VI – începutul sec. V. a.Chr. Tot acest ansamblu stratigrafic are la bază straturi de nisip alternând cu cele de cenușă, cu rolul de a asigura drenajul terenului. De aici provin câteva fragmente ceramice care ar putea urca până către prima jumătate a sec. VI a.Chr.

În concluzie, avem de-a face cu resturile unui zid de secol IV a.Chr., demantelat probabil către sfârșitul sec. IV - începutul sec. III a.Chr. Acest zid este deci posterior cu mult refacerilor elenistice ale incintei arhaice de pe laturile de sud și nord³⁶⁴ și anterior aceluși misterios zid elenistic de calcar (lat de 1,20 - 1,50 m),

³⁶² S. Dimitriu, în *Histria II*, București, 1966, pl. XIV.

³⁶³ Maria Coja, în *Recherches sur les amphores grecques*, în BCH, Suppl. XIII, 1986, p. 419-450.

³⁶⁴ M.Coja, *op.cit.*, nota 1, p. 99, p. 102.

evocat de Maria Coja³⁶⁵, al cărui traseu ar fi urmat linia incintei arhaice și despre care ni se spune că ar fi datat în sec. III – I a.Chr. De fapt, datarea acestor refaceri (chiar și cea a tronsonului de parament descoperit pe latura de sud) este departe de a fi sigură. Informațiile despre un eventual îngust zid de închidere în jurul Platoului sunt deconcertante prin laconismul lor³⁶⁶.

Șanțul de fundație al zidului de calcar suprapune patul de așteptare al unui zid anterior (KK) cu avea o lățime de minimum, 0,80 m (Planșa 11). Acesta era realizat din bucăți de calcar și șist verde deasupra cărora se păstrau resturi de chirpici ars – provenind probabil din suprastructura sa – în care au fost descoperite câteva fragmente ceramice de la sfârșitul secolului VI – începutul secolului V a.Chr. Acest zid din piatră de șist verde poate fi interpretat ca fiind paramentul interior al fundației zidului de incintă arhaic. Groapa care i-a distrus paramentul exterior și emplectonul a fost apoi umplută cu lut amestecat cu bucăți mici de calcar, rezultând astfel o structură deosebit de solidă. Această structură pare să fi fost în legătură, imediat la est, cu un nivel de locuire (podea ?) cu urme de distrugere violentă, printre care au apărut de asemenea fragmente de șist verde. Existența acestui zid pe traseul presupus al străzii (1) arhaice nu face decât să infirme datarea înaltă (al doilea sfert al sec. VI a.Chr.) propusă de Maria Coja pentru această arteră de circulație.

Imediat la vest de zidul KK - și aproape la același nivel - am constatat prezența unui șanț de aproximativ 3 m lărgime și adânc de cel puțin 1 m, umplut, după cum pare, în două etape, cu un amestec de lut galben și sfărâmătură de calcar (câteva blocuri mai mari fiind găsite în partea inferioară a laturii de vest). Această umplutură ar corespunde cu ceea ce Maria Coja a descris ca fiind negativul zidului arhaic din chirpic, din care cel mai bine păstrat tronson a fost descoperit pe latura de sud a Platoului. În acest caz, avem de-a face cu urmele unei recuperări sistematice de material de construcție (piatră) care a fost înlocuit cu argilă și sfărâmătură de calcar³⁶⁷. În această umplutură nu am găsit nici un fragment ceramic. Singurele descoperiri de acest fel au fost câteva fragmente de amfore, databile în prima jumătate sau la mijlocul secolului V a.Chr., găsite în stratul imediat superior. Pe

³⁶⁵ Maria Coja (*op.cit.*,1986) p. 102 despre descoperirea, atât pe latura de sud cât și pe cea de vest, a urmelor unui "mur en calcaire de quelque 1.50 m de large, suivant le même tracé que le mur archaïque et pouvant être daté des IIIe-Ier s.av.n.è.". Cf. și: *idem*, Greek colonists and native populations in Dobroudja (Moesia Inferior)", Greek Colonists, p. 167, unde lățimea acestui zid nu este mai mare de 1,2 m.

³⁶⁶ Maria Coja, *op.cit.*, nota 1, p. 102.

³⁶⁷ Acest amestec de lut și sfărâmătură de calcar nu are aspectul unei depuneri naturale și aceasta ne poate face să ne întrebăm dacă nu este vorba despre resturile păstrate in situ ale emplectonului unui zid cu paramente – așa cum se întâmplă la Mesambria, Olbia sau Vani.

fundul acestui șanț se află un nivel de chirpici ars, cel pe care, probabil, Maria Coja îl interpreta ca fiind dărâmtura suprastructurii zidului arhaic.

Destul de deranjate, straturile, care suprapuneau această umplutură compactă și foarte dură erau acoperite cu sfărâmtură de calcar care era scursă pe pantă de la nivelul vestic superior al șanțului cu nisip. Acest lucru sugerează că straturile trebuie puse în legătură cu resturile rezultate din debitarea pe loc a plăcilor de calcar. De asemenea, ele ar putea fi puse în legătură și cu resturile acelorași blocuri de calcar care s-au dezintegrat sub acțiunea factorilor naturali, de-a lungul timpului.

La rândul ei, această groapă este distrusă în epoca elenistică de o altă groapă care a fost umplută cu nisip. Pe ea este așezată fundația zidului elenistic din blocuri rectangulare de calcar, căreia îi corespunde nivelul de utilizare a unei străzi interioare, păstrată pe o lățime de cca. 3,60 m. Materialul ceramic recoltat (fragmente și ștampile de amfore), ne-a permis datarea acestui nivel în sec. IV a.Chr. Spre vest, strada este deranjată de o groapă de cca. 2,80 m lățime (în partea superioară) și cca. 1,60 m adâncime și aflată în legătură cu momentul de utilizare a marelui cuptor elenistic (F. 2) din imediata sa apropiere.

Suprafața deschisă în 1997 la nord de vechea secțiune Sg cu scopul stabilirii succesiunii stratigrafice și distribuției planimetrice a structurilor descoperite la marginea de vest a Platoului cetății - a adus noi lămuriri importante.

Astfel, am realizat delimitarea precisă în plan a șanțului de nisip care lonjează șirul de blocuri galbene, după care am trecut la golirea acestuia. Am constatat cu această ocazie că șanțul are o formă foarte regulată și urmează strict traseul blocurilor de calcar galben. Fundul său este constituit dintr-un nivel cu lut, arsură, chirpici ars și cu fragmente ceramice databile în sec. VI a.Chr. Acest nivel continua spre vest și depășea linia șanțului cu nisip, fiind deci anterior acestuia. Prin tăierea acestui strat, am pus în evidență grosimea sa de cca. 15-20 cm și faptul că este format din sfărâmtură de chirpici (Planșa 10-12). Poziția stratigrafică confirmă observațiile făcute în campaniile precedente asupra nivelului de distrugere al zidului arhaic, cum ar fi aceea că, pe măsura depărtării de zid, fragmentele de lemn ars (cărbune) devin mai dese. Explicația cea mai probabilă este căderea zidului arhaic spre exterior (vest) - cel puțin în această zonă - și prăbușirea suprastructurii de lemn pe panta dinspre vest. Fragmentele ceramice culese de pe nivelul de distrugere sunt databile către sfârșitul secolului VI a.Chr.: fragmente de ceramică produsă în Grecia Orientală, fragmente de cupe attice cu figuri negre, fragmente de amforă.

Secvența stratigrafică cea mai grăitoare este aceea surprinsă de profilul de sud al acestei suprafețe pe care se poate vedea foarte clar cum nivelul de distrugere al zidului arhaic a fost tăiat în momentul construcției șanțului umplut cu lut și

piatră sfărâmată. Foarte important este și micul profil dintre blocurile de calcar din fundația zidului elenistic, rămase *in situ*, precum și nivelul de dedesubt: blocuri de calcar, strat subțire de lut cu fragmente foarte mici de calcar sfărâmat, marcând nivelul de construcție, nivel cu importante urme de arsură, blocuri de șist din soclul zidului arhaic. Exact în nivelul cu arsură am avut șansa de a găsi câteva mici fragmente dintr-o cupă florală (databilă spre 510 - 500 a.Chr.), ceea ce confirmă momentul distrugerii zidului arhaic la sfârșitul secolului VI a.Chr..

Din punct de vedere planimetric, principalele observații se referă la traseul diferit pe care cele două ziduri le au în acest punct, ele depărtându-se pe măsura înaintării către nord. Pe de altă parte, nivelul de distrugere a zidului arhaic - constituit din mase de chirpici ars, ne-au permis să punem în evidență faptul că în acel moment panta cobora destul de abrupt spre vest și avea o altă orientare decât actuala pantă.

Așadar, rezultatele obținute ne permit să datăm cel mai vechi nivel de locuire arhaică din acest sector al cetății în cel de al doilea sfert al sec. VI a.Chr. Situația stratigrafică ulterioară acestui moment este însă destul de complexă, datorită succesivelor amenajări ale terenului, concretizate în trei gropi succesive, cu limite diferite. Ele au fost umplute cu diferite materiale (argilă, argilă cu bucăți de calcar, nisip).

Și în ceea ce privește problema incintei arhaice interpretarea datelor este foarte delicată, puține lucruri fiind conservate *in situ* în Sg, chiar dacă considerăm șanțul umplut cu lut galben și sfărâmată de calcar ca fiind o umplutură a negativului zidului arhaic (ipoteză Maria Coja) sau ca resturile unui emplecton ale unui zid cu dublu parament. La fel, în XV1 am văzut că masivul de argilă arsă lat de cca. 3,80 m) nu corespunde, contrar aparențelor, elevației unui zid din cărămizi crude, datat în al doilea sfert al sec. VI a.Chr. În sfârșit, în Sg - ca și în XV1 - observațiile stratigrafice nu ne permit datarea structurilor asimilabile zidului arhaic mai înainte de ultimul sfert al sec. VI (în timp ce Maria Coja îl data în cel de al doilea sfert al sec. VI a.Chr.³⁶⁸).

Poate că histrienii nu au simțit nevoia să-și construiască o incintă decât în momentul apropierii lui Darius, ceea ce nu ar fi un fapt singular în această zonă a Pontului Euxin³⁶⁹.

³⁶⁸ Conform unei informații a dnei C. Domăneanțu, participantă la săpăturile Mariei Coja din 1971 la Sa în imediata apropiere a zidului ar fi fost găsită o amforă gri de Lesbos care stătea pe un mic soclu piramidal placat cu cochilii . Această amforă expusă în muzeul Histria (fără n.inv.) este databilă în primul sfert al sec. V (cca. 480-470).

³⁶⁹ La Olbia nu există deocamdată indicii ale existenței unei incinte înainte de sec. IV, chiar dacă Herodot (IV, 78-79) sugerează existența unei fortificații încă de la jumătatea sec. V. Cf. Yu.G. Vinogradov - S.D. Kryzickij, *Olbia*, p. 33-34, p. 42-43 și fig. 20.

Întrucât din documentația de șantier preluată nu reieșea înregistrarea unei asemenea situații am verificat dacă este un fapt singular sau dacă vechile săpături din zonă conțineau aceleași elemente care să ne permită o generalizare de ordin constructiv pentru aceste structuri de pe latura de vest a Platoului.

Sector XV1

Prima constatare a fost că această situație este identică cu cea înregistrată în sondajul XV1, de pe aceeași margine vestică a Platoului - rămas inedit până în prezent -, care se află la aproximativ 70 m la nord de Sg. Am observat că și aici există un șanț umplut cu același nisip fin, care este limitat spre vest de un masiv de chirpici ars și spre est de o stratificare corespunzătoare nivelurilor de stradă presupuse de Maria Coja pentru strada (1). Curățarea profilului de nord al vechiului sondaj XV1 (Planșele 12) a permis constatarea unei situații diferite, dar în același timp complementare celei surprinse în Sg. Astfel, dacă nivelul de secol IV a.Chr. al străzii (1) pare să fi lăsat urme în extremitatea de est, în acest loc el pare să suprapună mai multe niveluri anterioare ale acestei străzi din *coccio pesto* (cele mai vechi pot fi datate pe baza fragmentelor de amfore ioniene, la sfârșitul secolului VI – începutul secolului V a.Chr.).

Toate aceste niveluri de stradă sunt limitate către vest – la fel ca în Sg – de un șanț umplut cu nisip fin, care în acest punct are lățimea de circa 1 m și este la fel de adânc. Datorită apropierii de stratul vegetal, nu am putut regăsi fragmente ale plăcilor de calcar galben. În profil se observă însă foarte clar un strat cu sfărâmătură din această rocă aflată stratigrafic imediat sub nivelul străzii de secol IV a.Chr.. Cu alte cuvinte, putem presupune și aici existența unei structuri asemănătoare cu cea din Sg: un zid cu dale de calcar galben așezat pe un șanț cu nisip.

Șanțul este el însuși tăiat spre est de un masiv omogen de argilă arsă, lat de cca. 3 m și larg de aproximativ 0,8 m, al cărui amplasament corespunde celui umplut cu amestecul de lut și sfărâmătură de calcar de la Sg, interpretat de Maria Coja ca fiind negativul zidului arhaic. Masivul de lut ars este întrerupt spre vest de groapa unui mormânt de epocă romană, a cărui limită nu o depășește ceea ce face ca grosimea lui să fie dificil de aflat. Secțiunea acestui masiv de argilă nu a pus în evidență urme vizibile de cărămizi de chirpici. Trebuie însă spus că această structură, șanțul cu nisip, precum și nivelurile suprapuse ale străzii (1) suprapun același nivel gros de straturi intercalate de nisip și cenușă. Din moment ce nivelurile cele mai vechi ale străzii nu pot fi datate mai devreme de ultimul sfert al sec. VI a.Chr., rezultă că masivul de chirpici nu poate fi nici el anterior acestei date, ceea ce contrazice datarea înaltă a zidului arhaic susținută de Maria Coja pe baza descoperirilor de pe latura de sud a Platoului.

În sfârșit, la extremitatea vestică a sondajului XV1, curățenia făcută în 1995 a pus în evidență o suprafață acoperită de *coccio pesto*, care se întinde pe aproximativ 6 m, fapt confirmat de o fotografie a săpăturii de aici, făcută în 1974 de P. Dupont. Lucru care ne face să credem că aceasta este strada (2) despre care vorbește Maria Coja.

Profilul de nord al acestei secțiuni prezintă unele similitudini cu cel din Sg (groapa umplută cu nisip, strada interioară corespunzătoare), dar și unele diferențe (strada interioară este aici mult mai bine păstrată, datorită inexistenței cuptoarelor). De asemenea, acest profil a permis punerea în evidență foarte clară a unui masiv de chirpici ars (cu o lățime de cca. 3,80 m) ce corespunde traseului presupus al zidului de incintă arhaic.

Cele două sondaje din Sg și XV1 au în comun două repere cronologice principale: un strat arhaic - format dintr-o alternanță de nisip și cenușă surmontat de un strat de nisip cochilifer - și strada orientată nord-sud datată în secolul IV a.Chr.. În schimb, situația constatată între aceste două momente nu este identică în cele două puncte.

Mai întâi, nivelurile arhaice și clasice ale străzii - vizibile în XV1 - nu se regăsesc și în Sg. Admițând că această arteră a constituit de la început un "bulevard de centură" *intra muros* al cetății (ipoteză Maria Coja), ar fi logic ca aceasta să fi urmat traseul incintei, așa cum se întâmplă în XV1. Absența acestor niveluri ale străzii din Sg sugerează că, de fapt, aceasta cotea spre est, undeva în zona dintre XV1 și Sg.

Sectorul Sb

În 1998 a fost reluată săpătura din zona secțiunilor Sa și Sb, începută de Maria Coja. Obiectivul a fost clarificarea situației stratigrafice din acest important punct de pe latura de sud a Platoului histrian.

Autoarea săpăturilor a atras în primul rând atenția asupra unei modificări - poate doar parțiale - a traseului original: era vorba despre un tronson de fundație de curtină construit din piatră, precum și despre o zonă pavată - care părea să indice intrarea unei porți -, flancată de o construcție care ar fi putut reprezenta o parte a unui turn. În opinia autoarei - care plasa construcția zidului arhaic în cel de al doilea sfert al sec. VI a.Chr. - acest complex, datat pe baza fragmentelor ceramice descoperite pe o podea din apropiere posterior lui 513, constituia demonstrația faptului că aveam de-a face cu o refacere³⁷⁰. Vis-à-vis de

³⁷⁰ Maria Coja, în *La fortification*, p. 99.

acest complex a regăsit strada (1) din care pornește, în unghi drept, o altă stradă (3) care merge spre nord și care pare să fi funcționat, de asemenea, în epoca elenistică. La o distanță de circa 40 m spre vest³⁷¹, intersectându-se tot cu strada (1), a fost identificată o altă stradă, (4), paralelă, care merge tot spre nord și care împreună cu străzile (1) și (3) delimitează o *insula* de locuire. Cum distanța dintre cele două străzi³⁷² corespundea aproximativ modulului ionian de 100 de picioare, rezulta în opinia autoarei că era vorba despre o rețea urbană bazată pe acest modul. Adăugând și strada (5) - care traversează platoul spre centrul cetății -, rezulta că aveam de-a face în această zonă cu "un sistem urbanistic care înglobează zidul de incintă într-o organizare complexă a spațiului civic"³⁷³.

În afara acestor scurte referiri, informațiile noastre despre această veche săpătură provin direct de la autoarea ei. Pe scurt, situația cunoscută în acel moment era următoarea:

- la est de profilul rămas în picioare (în locul în care fuseseră efectuate 4 secțiuni paralele cu vechea Sa) se păstra unicul fragment din soclul zidului arhaic de incintă.

- la vest de profilul menționat, zidul continua spre vest; fusese identificată o porțiune a lui care păstra încă urmele unui placaj din blocuri de calcar. Tot aici se afla o poartă flancată de două mici turnuri ale acestei incinte, de la care pornea spre interior o stradă cu direcția nord-sud. Incinta era lonjată de o parte și de alta de cele două străzi: (1) în interior și (2) în exterior.

- în epoca elenistică această structură ar fi fost refăcută.

În consecință, am început prin a curăța vechea săpătură, degajând soclul zidului arhaic (Planșa 15) În paralel, am curățat profilul prăbușit al vechii săpături, care putea oferi noi date privind traseul zidului arhaic.

În urma curățării profilului rămas în picioare și a zonei adiacente, am putut face următoarele observații. La est de profil a apărut un strat compact de dărâmatură de chirpici, dar nici o urmă a zidului de epocă arhaică, aflat la cca. 3 m mai spre est. Situația se datora unei săpături mai vechi care a coborât în această zonă până la stratul de nisip pe care fusese ridicat soclul din pietre de șist verde.

Pe latura de est a profilului (Planșa 17) putea fi observat șanțul de demantelare al zidului („negativul”) - aflat exact pe direcția fragmentului de zid păstrat -, iar spre sud, dărâmatura de chirpici care cobora pe panta solului antic. Totul fusese apoi distrus de o intervenție care instalase o stradă și imediat la sud

³⁷¹ Ceea ce corespunde secțiunii cu sigla Sc.

³⁷² Străzile (3) și (4).

³⁷³ Maria Coja, *La fortification*, p. 98-99.

de ea, un șanț cu nisip, mult mai lat (cca 3 m) și mai puțin adânc (cca 0,5 m) decât cel observat la SG.

La vest de profil, (în suprafața de la sud de traseul zidului) a apărut mai întâi o dărâmatură de șist verde, amestecată cu urme de chirpici ars, care se întindea pe toată suprafața vechii săpături, spre sud. Această dărâmatură era formată din bucăți mult mai mici decât cele care se mai păstrează din presupusele turnuri cu dimensiuni impresionante (Planșa 16).

Spre limita de sud a acestei dărâmături, imediat sub fragmentele de șist verde, au apărut fragmente de calcar alb-gălbui care, însă, coboară spre linia zidului (spre nord).

Între masivul de chirpici și profilul de nord al vechii suprafețe, săpătura a pus în evidență două niveluri de stradă elenistică. Materialul recuperat din această zonă (arsură, pământ negru, multe cioburi și oase) confirmă existența străzii (1) pentru perioada elenistică. Din păcate, sub primul nivel de utilizare a străzii am surprins o groapă cu pământ foarte negru și cu foarte multe fragmente ceramice cu figuri roșii, databile în sec. IV a.Chr.

După prelevarea dărâmăturii de șist verde de la sud de traseul zidului am observat că bucățile de calcar alb păreau să acopere o suprafață mai mare decât se putea bănuși la început. Curățând și această dărâmatură și avansând spre sud (de-a lungul peretelui de est al turnului de sud al porții), am constatat că ea continua să se întindă atât către est cât și către sud, acoperind întreaga suprafață dintre limita de miazăzi a zidului și cea pe care o lărgisem (către sud) pentru a putea observa mai bine relația cu zidul și zona din jur.

Totodată am secționat masivul de chirpici pentru a vedea cum arată în profil și din ce este compus. Sub o crustă foarte dură formată din cărămizi de chirpici arse, au apărut fragmente decelabile de cărămidă crudă, printre care puteau fi observate fragmente de lemn ars. Suprafața mică ocupată de această secțiune nu ne permite să precizăm dacă este vorba despre lemn folosit pentru a întări structura masivului de chirpici sau lemn plasat acolo tocmai pentru ca, prin ardere, să producă solidificarea zidului.

Însă cea mai importantă descoperire făcută în masivul de chirpici (puțin deasupra nivelului liniei pietrelor de șist - soclul presupusului zid arhaic) a fost apariția a două ștampile de amforă thasiană, databile în ultima treime a secolului IV a.C (cca. 330³⁷⁴). Această descoperire a determinat schimbarea totală a modului de interpretare a vestigiilor din această zonă, deoarece a devenit clar că masivul de chirpici secționat până în acel moment aparține unui zid de epocă elenistică și nu arhaică.

³⁷⁴ Mulțumim d-lui Al. Avram pentru datarea oferită.

Coborând în masivul de chirpici, am văzut două blocuri de șist pe linia a ceea ce ar fi trebuit să fie paramentul interior al zidului elenistic. Din păcate situația din acest loc a fost deranjată de cele două morminte romane ale căror gropi coboară până la acest nivel. Interesant de remarcat este că fundul gropilor romane, ca și pereții lor, erau "tapisate" cu mici pietre (calcar și șist, amestecate), săpate din straturile succesive de dărâmtură.

Ultimul nivel până la care am coborât (sub gropile mormintelor romane) conținea câteva bucăți de calcar alb, identic cu cel din care era formată masiva dărâmtură ce se întindea imediat la sud. Fragmentele de calcar erau singurele resturi rămase *in situ* din ceea ce trebuie să fi fost soclul zidului arhaic din această zonă.

La sud de această linie (în zona ocupată de dărâmtura de șist verde), am putut face o altă importantă observație: sub stratul de arsură - care nu coboară mai jos de nivelul superior al soclului din șist verde - a apărut o "podea" galbenă de lut, care marchează foarte clar limita dintre cele două dărâmături de chirpici - cea elenistică și cea arhaică - cu foarte puține fragmente ceramice, atipice. Imediat sub acest strat de nivelare a apărut o altă dărâmtură de chirpici, de această dată amestecată cu fragmente ceramice arhaice - în special ceramică produsă în Grecia Orientală (East Greek) și ceramică attică (fragmente de cupe Klein Meister) - care stăteau pe nisipul ce acoperea solul antic. Dărâmtura de calcar alb acoperea aproape în întregime suprafața de la sud de linia zidului. Era mai rară și se diminuea pe măsură ce avansam către sud și est. Cu alte cuvinte, era clar o situație nederanjată de intervenții ulterioare, deoarece aceasta era forma normală pe care trebuia să o aibă dărâmtura în colțul format de zid cu turnul de est.

În privința structurii interpretată de Maria Coja ca fiind o poartă flancată de două turnuri, am constatat alte câteva lucruri interesante. Din punct de vedere constructiv, există o suprapunere clară a două structuri similare ca formă, dar nu și ca material de construcție. Cea mai nouă dintre ele este realizată din blocuri mari de șist verde; cea mai veche este realizată din blocuri de calcar. Nu putem interpreta acest complex ca fiind o singură structură deoarece ni se pare absurd să presupunem că s-ar fi ridicat o construcție din blocuri de șist care să utilizeze ca fundație blocuri de calcar. Deci, dacă avem de-a face cu două structuri succesive în timp, atunci trebuie spus că ele respectă materialul de construcție al celor două ziduri.

În primul rând, zidului arhaic placat cu calcar cel puțin în partea lui inferioară, îi corespunde o structură din blocuri de calcar. Trebuie amintit în acest context informația (oferită de Maria Coja și confirmată de M. Mărgineanu-

Cârstoiu) conform căreia în vechea săpătură din interiorul acestei structuri ar fi fost găsit *in situ* un șir de plăci de calcar ce se întindea pe o distanță de cca. 8 m (Planșa 6). Amplasarea lor nivelmetrică nu lasă loc nici unei posibilități de confuzie pentru datarea lor în epoca arhaică. Din păcate, pe linia paramentului interior al zidului arhaic (ce părea a fi indicată de un bloc de calcar pus pe cant, păstrat foarte prost) nu am mai regăsit linia de blocuri menționată. Nici nivelul ridicat al pânzei de apă freatică nu ne-a permis verificarea acestei informații la un nivel mai coborât.

În al doilea rând, zidului elenistic (cu soclu din șist) îi corespunde construcția realizată din mari blocuri de șist, care o suprapune perfect pe cea de calcar. Trebuie remarcată suprapunerea perfectă dintre cele două structuri, fapt care a și produs o parte a confuziei ce plana asupra acestei săpături.

În privința funcțiunii acestor structuri ne este greu să ne pronunțăm. Forma rectangulară a turnului de est și amplasarea perpendiculară pe traseul celor două ziduri, credem însă că dă dreptate ipotezei susținută de Maria Coja privitor la existența unui turn aici. Pe de altă parte, dimensiunea blocurilor folosite pentru construcție aduce încă un argument în favoarea acestei teorii.

Ar mai fi de menționat două situații deosebite, legate de zidurile de incintă. În zona de sud a săpăturii printre fragmentele de calcar, au fost descoperite scheletul unui cal și un schelet uman. Poziția în care au fost găsite ne fac să presupunem că zidul arhaic s-a prăbușit peste ei. Din păcate, nici un obiect de inventar nu a putut fi găsit, în ciuda atenției cu totul deosebite cu care au fost scoase la lumină.

3.d. Incinta arhaică a acropolei

După cum am văzut³⁷⁵, în lumea greacă cetățile care au un sistem defensiv format din două incinte - una a acropolei și alta a așezării "civile" - sunt departe de a constitui excepții.

În aceste condiții, orice informație referitoare la posibilitatea existenței unei astfel de construcții la Histria, se cerea a fi luată în seamă datorită implicațiilor pe care verificarea ei ar fi putut-o avea pentru istoria urbanismului histrian.

Rețeaua stradală a Histriei romane - reparată în cursul secolelor I-IV p.C³⁷⁶. - în mare parte de tradiție greacă³⁷⁷, prezintă o anomalie majoră față de

³⁷⁵ Cf. supra, p.

sistemul ortogonal, preferat pentru simplitatea lui de greci: toate străzile din zona acropolei prezintă o "flexiune" către sud-vest.

M. Mărgineanu-Cârstoiu a presupus existența unei astfel de fortificații, al cărei traseu ar fi de reconstituit ca fiind exact linia care unește aceste "flexiuni". Așa se face că a fost postulată ideea unei fortificații a acropolei, deși informația exista deja³⁷⁸.

Conform unei informații furnizate încă din 1967 de către Dinu Adameșteanu care a participat la săpăturile de la Histria dintre anii 1936-1939, Scarlat și Marcelle Lambrino ar fi identificat în punctul „C” (Planșa 23) o fortificație a acropolei. Zidul s-ar fi aflat la o adâncime destul de mare pentru a putea fi de epocă arhaică și era destul de lat pentru a putea fi interpretat ca o incintă.

La nu mai puțin de 34 de ani după aflarea acestui indiciu, în sfârșit, în campania 2001, această informație crucială pentru istoria și urbanismul Histriei arhaice a fost verificată de dna. C. Domăneanțu în săpătura făcută în navele laterale ale basilicii civile din fața turnului G al incintei romane târzii.

Săpătura³⁷⁹ a pus în evidență, sub fundația basilicii romane, existența unui zid masiv din piatră de șist verde, realizat fără mortar, în mod cert de factură greacă. Zidul a fost surprins pe toată lățimea secțiunii (2 m) și are o direcție aproape paralelă cu o axă nord-sud, ușor deviată spre nsv. Grosimea acestui zid este deocamdată imposibil de precizat, ca și tehnica sa de construcție.

Mai mult, în exteriorul acestui zid (spre vest) a fost descoperit și un turn rectangular care a fost la un moment dat - poate ulterior construirii corpului - adosat zidului, așa cum pare să indice existența unui rost lăsat la intersecția dintre cele două structuri. Interesant de remarcat în acest context este faptul că zidurile arhaice din coloniile occidental-mediteraneene au toate turnuri semicirculare, în timp ce turnurile rectangulare par a fi caracteristice fortificațiilor ridicate în acele zone în care este prezentă influența orientală³⁸⁰. În cazul în care

³⁷⁶ Gh. Florescu, *Histria I*, p. 352-357; A. Sion, Al. Suceveanu, RMM.MIA, 43, 1974, 1, p. 5-8.

³⁷⁷ A. Sion, Al. Suceveanu, RMM.MIA, 43, 1974, 1, p. 5-8; Al.S. Ștefan, RMM.MIA, 43, 1974, 2, p. 44-47.; Al. Suceveanu, *Histria VI*, p. 84.

³⁷⁸ M. Mărgineanu-Cârstoiu, *Baupalmnung*, p. 306, fig. 5; cf. și punerile la punct ale lui Al. Suceveanu, *Dacia*, NS, 29, 1985, p. 146; *idem*, SCIVA, 45, 2, 1994, p.134.

³⁷⁹ C. Domăneanțu, *Cronica Cercetărilor Arheologice - Campania 2002 (2003)*, p. 165-166; cf. și precizările din C. Domăneanțu, *Două complexe arheologice de epocă arhaică redescoperite la Histria*, *Pontica*, XXXIX (2006), p. 75-93.

³⁸⁰ A.W. Lawrence, *Greek aims in fortification*, 1979, p. 36 distinge turnurile rectangulare ca fiind tipic arhaice, în timp ce cele semicirculare nu ar fi apărut decât mai târziu. Descoperirile de la Smyrna, Eleusis

datarea turnului și a zidului se confirmă în epoca arhaică, avem atunci o nouă și importantă dovadă a strânselor interdependențe culturale - și nu numai - ale Histriei cu zona metropolei ioniene.

Lipsa unui context stratigrafic clar (deranjat de săpăturile Lambrino, dar și de intervențiile ulterioare ale lui Gr. Florescu, în încercarea sa fără succes de a regăsi acest zid³⁸¹), împiedică deocamdată alte precizări de ordin stratigrafic și cronologic. Să remarcăm însă faptul că acest zid a fost protejat în momentul descoperirii lui prin realizarea în vechea săpătură a unei construcții seci, care căptușea spre interior acest fragment de zidărie greacă.

Extinderea săpăturii la nord de basilica romană din fața turnului mare și continuarea ei în campaniile viitoare, vor permite probabil stabilirea traseului acestui zid (în sectorul despre care vorbim) și va aduce, sperăm, noi și valoroase informații suplimentare. Ceea ce se poate însă preciza, este că ceramica descoperită la nivelul acestui zid - în puținele zone din nava de sud rămase neatinsă de vechile săpături - este arhaică și poate fi datată, în majoritatea ei, în cea de a doua jumătate a sec. VI a.Chr.

În opinia noastră, existența unei incinte fortificate a acropolei în a doua jumătate a sec. VI a.Chr. cu greu mai poate fi pusă la îndoială, mai ales în urma recentelor descoperiri.

Dar este oare existența unui zid de incintă al acropolei un argument în favoarea teoriei celor „două nuclee afrontate”? Răspunsul la această întrebare ne este dat de evoluția fortificațiilor acropolelor în alte zone.

Lumea greacă cunoaște numeroase exemple în care habitatul se dezvoltă progresiv, pornind de la un nucleu fortificat care apoi se dezvoltă prin înglobarea ariilor adiacente locuite.

În lumea colonială occidentală așa se întâmplă la Siris (Policoro) - unde prima incintă a acropolei, datată la mijlocul sec. VII a.Chr., este realizată din chirpici³⁸² -, la Gela³⁸³ și la Poseidonia³⁸⁴.

La Leontinoi prima fază a fortificației este limitată la colina occidentală a orașului³⁸⁵ și este datată spre mijlocul sec. VI a.Chr..

și din Sicilia au infirmat însă acest punct de vedere. Cf. H. Treziny, în *Les techniques grecques de fortification et leur diffusion à la périphérie du monde grec d'Occident*, p. 189, n. 23.

³⁸¹ *Histria I*, p. 110-111.

³⁸² D. Adameșteanu și H. Dilthey, *Siris. Nuovi contributi archeologici*, MEFRA, 90, 1978, p. 515-528.

³⁸³ M. Wentker, *Die ktisis von Gela bei Thucydides VI, 4, 3*, MDAL, 63, 1956, p. 129-139; P. Orlandini, *La più antica ceramica di Gela e il problema di Lindioi*, CASA, 2, 1963, p. 50-56.

³⁸⁴ E. Greco, *Qualche riflessione ancora sulle origini di Poseidonia*, DA, ns, 1,1, 1979, p. 51-56.

La Megara Hyblaea³⁸⁶ prima fortificație este construită din piatră și are turnuri semi-circulare, fiind ridicată la sfârșitul epocii arhaice. Ei i se adaugă curând o alta, care protejează platoul de sud al așezării, deși această arie era locuită încă de la sfârșitul secolului VIII a.Chr.. Este o schemă care va fi folosită și în epocile ulterioare de existență ale orașului³⁸⁷.

La Selinunt³⁸⁸, în epoca arhaică, apărarea orașului se baza pe fortificația acropolei în timp ce la Velia recente descoperiri au demonstrat că sistemul de fortificații cu mai multe ziduri de apărare nu a fost rezultatul unei dezvoltări concentrice pornite de la fortificația acropolei, ci al unui plan conceput încă din epoca arhaică³⁸⁹.

La cealaltă extremitate a lumii grecești, în Asia Mică, se întâmplă același lucru; la fel și în cazul primelor fortificații de la Old Smyrna³⁹⁰.

În concluzie, implicațiile existenței acestei incinte asupra cunoștințelor noastre despre urbanismul acropolei – dar și al întregii cetăți - are o importanță covârșitoare. Urmează ca această cercetare să se extindă. Pe măsură ce în tot mai multe alte sectoare ale acropolei săpăturile vor coborî până la nivelurile arhaice, vom avea la dispoziție noi și importante informații privind Histria arhaică.

3.e. Incintele arhaice - concluzii

Se știe că zidurile de incintă ale unei cetăți sunt structuri de foarte mari dimensiuni. Săpăturile de la Histria, de pe Platou, au arătat că vestigiile zidului arhaic se află la mare adâncime, în unele puncte trebuind să se coboare chiar până la -4 m față de nivelul actual al solului. Așadar săpăturile implică deplasarea unor cantități imense de pământ, ceea ce face ca cercetările să fie

³⁸⁵ G. Rizza, *Leontini nell'VIII e nel VII secolo a.Chr.*, în *Insedimenti coloniali greci in Sicilia nell' VIII e VII secolo a.Chr.*, Atti della 2 riunione scientifica della Scuola di perfezionamento in archeologia classica dell'Università di Catania (Siracusa, 24-26 nov. 1977), CASA 17, 1978 (1980), p. 26-37.

³⁸⁶ G. Vallet și F. Villard, *Megara Hyblaea*, VI, în *MEFRA*, 70, 1958, p. 39-40 și 43-44

³⁸⁷ H. Treziny, *Les techniques grecques de fortification et leur diffusion à la périphérie du monde grec d'Occident* p. 188.

³⁸⁸ V. Tusa, *L'attività della Soprintendenza alle Antichità della Sicilia Occidentale*, Kokalos, 22-23, 1976-1977, p. 664 și D. Mertens, *Lavori eseguiti dall'Istituto Archeologico Germanico a Segesta e Selinunte*, Kokalos, 22-23, 1976-1977, p. 669; pentru o datare mai târzie cf. J. de la Genière și D. Theodorescu, *Ricerche topografiche nell'area di Selinunte*, *Revue Archeologique*, 34, 1979, p. 391.

³⁸⁹ F. Krinzinger, *La fortification*, p. 121-124.

³⁹⁰ R.V. Nicholls, *Old Smyrna. The iron age fortifications and associated remains on the city perimeter*, *ABSA*, 53-54, 1958-1959, [pp. 35-137] p. 36 și urm.

anevoioase și să înainteze într-un ritm deosebit de lent, în condițiile în care finanțarea nu acoperă nici pe departe nevoile lor.

Pe de altă parte, lungimea totală a zidului arhaic pe latura de sud și de vest este de apreciată la cca. 2 000 m. Însușind lățimile secțiunilor și suprafețelor efectuate perpendicular pe traseul lui, ajungem la o lungime ce se situează undeva între 50 și 70 m. Cu alte cuvinte, zidul arhaic - sau măcar traseul lui - nu ne este cunoscut în totalitate, ci numai în proporție de cel mult 5%. În aceste condiții, concluziile noastre nu pot fi decât provizorii.

Așa cum știu toți cei care au fost puși în situația de a săpa un zid de incintă construit din cărămidă crudă, istoria acestuia este mult mai complexă decât cea a unei incinte de piatră, dar în aceeași măsură mult mai greu de reconstituit. Confuziile și ezităările de interpretare sunt astfel pe deplin explicabile, datorită însuși materialului de construcție care suferă modificări structurale importante.

Dimensiunile, tehnica și materialele de construcție folosite de zidul arhaic al Platoului ridică și o altă problemă: aceea a funcțiunii pe care o avea structura constructivă în discuție. Este vorba despre o fortificație cu caracter militar-defensiv sau este mai degrabă o simplă demarcare a teritoriului unei polis ?

Practic, la sfârșitul sec. VI a.Chr. în toată lumea greacă se constată preocuparea de a înconjura cu un zid întreaga arie locuibilă a unei polis. Această arie era întotdeauna mai mare decât cea necesară locuirii în momentul construcției. Se evita astfel pericolul distrugerii așezărilor civile rămase în afara apărării, așa cum s-a întâmplat la Old Smyrna³⁹¹ și Iasos³⁹². Să nu uităm că Thucydide (I, 7,1 și I, 8, 3) leagă în mod expres bogăția unei cetăți de existența zidului de incintă. Cu toate acestea, puține sunt cetățile care în epoca arhaică au adevărate fortificații din piatră, cu turnuri și cu toate cele necesare transformării lor în adevărate fortărețe³⁹³.

În general, în lumea colonială greacă, atât în vest cât și în Pontul Euxin³⁹⁴, predominante sunt incintele din cărămizi nearse, care implicau un efort minim al

³⁹¹ R.V. Nicholls, *Old Smyrna: the Iron Age fortifications and associated remains on the city perimeter*, ABSA, 53-54 (1958-1959), p. 137.

³⁹² D. Levi, *Le due prime campagne di scavo a Iasos*, în *Annuario Scuola Archeologica*, 39-40 (1961-2), p. 534.

³⁹³ H. Treziny, *Les techniques grecques de fortification et leur diffusion à la périphérie du monde grec d'Occident*, în *La fortification*, p. 185-188.

³⁹⁴ Pentru incinte din chirpici arhaice, există analogii în coloniile nord-pontice la Dia-Tiritaki (a doua jumătate a sec. VI a. C.), înlocuită apoi în secolul al V a.Chr. printr-un zid de piatră; cf. D. Blavatski, *Despre situația proprietății bosporanilor în sec. VI-II a. C.*, în SCIV, X, 1959, p. 296; V.P. Tolstikov, *L'apport de la fortification à l'histoire du Bosphore antique*, în *La fortification*, p. 168-169, zid lat de 1,90 m, soclu de piatră și chirpici.

comunității³⁹⁵ în construirea lor; altele nu aveau de loc instalații militare defensive³⁹⁶ (de ex. Clazomenai³⁹⁷, Cnidos³⁹⁸, Cos³⁹⁹, Camiros⁴⁰⁰).

O primă concluzie care se impune este aceea că o cetate trebuia mai întâi să ajungă la un anumit grad de prosperitate pentru a-și putea permite ridicarea unei incinte⁴⁰¹. Este neîndoielnic cazul Histriei care, simțindu-se amenințată de apropierea armatelor persane ale lui Darius, a consimțit la efortul financiar și uman cerut de ridicarea unui zid de incintă în jurul Platoului.

În al doilea rând, ridicarea incintei din chirpici pe un soclu de piatră este departe de a constitui o excepție: atât lumea colonială greacă occidentală cât și cea orientală ne oferă numeroase exemple în acest sens⁴⁰². Mai mult, chiar în vestul Mediteranei este în general acceptat punctul de vedere care susține un caracter mai degrabă "foarte frust"⁴⁰³ al fortificațiilor de epocă arhaică. Dezvoltarea tehnicii și a strategiei militare face ca o astfel de structură să fie gândită ca fiind suficientă apărării.

Cu alte cuvinte, ridicarea incintei arhaice a Platoului, precum și tehnica de construcție folosită, demonstrează că la sfârșitul epocii arhaice Histria era o cetate prosperă capabilă să se doteze cu o structură defensivă în acord cu progresul tehnologic constatat și în restul lumii grecești.

Iată, sintetizând, care este imaginea despre zidul arhaic, creată de noile săpături și corelată cu informațiile din cercetările Coja.

Pe frontul de vest (SG) limita cetății arhaice era constituită dintr-o pantă naturală a cărei linie înaltă avea aproximativ direcția nord-sud și se afla cu cca. 5 m mai spre vest decât creasta actuală. De la această linie, panta era destul de accentuată, coborând abrupt către vest – ceea ce constituia o limită naturală folosită pentru a amplasa prima incintă.

Imediat la vest de această "creastă" am constatat prezența unei suprafețe cu o lățime greu de precizat care are aspectul a ceea ce M. Coja numea strada (2).

³⁹⁵ P. Leriche și O. Callot, *Observations sur les remparts de brique crue d’Ai Khanoum et de Doura Europos*, în *La fortification*, p. 294.

³⁹⁶ "Astfel, cetățile din Ionia, nefiind înconjurate cu ziduri, se temeau foarte tare..." (Thuc., III, 33,2.)

³⁹⁷ Thuc., VIII, 31, 2-3.

³⁹⁸ Thuc., VIII, 35, 3-4.

³⁹⁹ Thuc., VIII, 41, 2.

⁴⁰⁰ Thuc., VIII, 44, 2.

⁴⁰¹ P. Ducrey, *Les fortifications grecques: rôle, fonction, efficacité*, în *La fortification*, p. 135.

⁴⁰² P. Leriche și O. Callot, *Observations sur les remparts de brique crue d’Ai Khanoum et de Doura Europos*, *La fortification*, p. 294, n. 17.

⁴⁰³ H. Treziny, *op.cit.*, p. 200.

Dacă este într-adevăr vorba despre o axă de circulație sau avem de-a face cu materiale scurse pe pantă în momentul construcției ori al distrugerii zidului arhaic este mai greu de spus. Bazându-ne însă pe concluziile și observațiile făcute de M. Coja, tindem să fim de acord cu existența acestei axe de circulație orientată aproximativ nord-sud și care urma, prin exterior, traseul incintei.

În interiorul limitei naturale despre care vorbeam mai sus, spre est, primele locuințe de epocă arhaică își făcuseră deja apariția – cel mai probabil încă de la începutul secolului VI a.Chr. -, din moment ce cuptorul F. 4 suprapune locuințe mai vechi, databile cel puțin din al doilea sfert al secolului VI a.Chr.. În ultimul sfert al acestui secol, locuirea din zonă era destul de intensă, de vreme ce funcționarea cuptorului F. 4 în această perioadă nu poate fi pusă la îndoială.

Așa cum ne-o dovedesc observațiile stratigrafice făcute cu prilejul săpăturilor de la SG unde fragmentele unei cupe attice cu decor floral au fost descoperite în cenușa ce suprapune resturile zidului distrus, cândva în ultimul sfert al sec. VI a.Chr. (NA III), locuirea din această zonă este afectată de o primă restructurare a spațiului urban, determinată de necesitatea construirii unei fortificații. Neîndoielnic, evenimentele legate de expediția scitică a lui Darius au contribuit la această decizie și viitorul apropiat avea să arate temeinicia acestei hotărâri.

Prima fortificație a cetății (zidul de incintă arhaic) urma - firesc – linia cea mai înaltă a terenului. Nisipul din această zonă asigura drenarea apei în exces și vegetația existentă (stuf?) a fost incendiată pentru a permite construcția. Ne-o dovedește grosul strat de nisip amestecat cu cenușă, deasupra căruia se află cele mai vechi structuri constructive. Această tehnică este, de altfel, frecvent folosită în toată lumea greacă și ea asigură în același timp o și mai bună izolare hidrologică.

Construcția propriu-zisă a fost realizată prin săparea unui șanț de fundație lat de cca. 3,2 – 3,5 m, în care a fost așezat un soclu realizat din șist verde legat cu lut. Înalt de circa 0,40 m, acest soclu asigura stabilitatea zidului amplasat pe nisip. De la 0,4 – 0,5 m în sus, zidul era construit din cărămizi nearse până la o înălțime imposibil de determinat în acest moment.

Suprastructura era realizată din lemn, așa cum demonstrează urmele de cărbune găsite cu preponderență în partea exterioară a zidului. Situația înregistrată în plan - concentrația de cărbune este mai mare în zona mai îndepărtată de zid - pare să indice că în acest sector zidul s-a prăbușit spre exterior, cu tot cu suprastructura sa incendiată.

După momentul distrugerii sale, cândva, în intervalul cronologic 520-510 (oferit de cupa attică florală descoperită în stratul de cenușă ce suprapune vestigiile acestui zid), materialul de construcție a fost recuperat. Este vorba despre bolovanii de șist verde care alcătuiau soclul și care au fost reutilizați într-un scop greu de precizat.

Pe latura de sud a Platoului (Sa - Sb) imaginea care se conturează este în acest moment următoarea:

Și în această zonă a cetății, pentru ridicarea incintei arhaice, a fost folosită configurația naturală a terenului. Zidul a fost așezat pe partea mai înaltă a laturii de sud, fără ca pentru aceasta să fi fost nevoie de lucrări de terasare. Panta antică (spre sud) era mult mai accentuată decât cea observabilă astăzi și linia ei înaltă se afla la cca. 3-4 m mai spre exterior.

Zidul arhaic a fost construit pe un soclu de calcar înalt de cca. 30-40 cm. Elevația lui era realizată din cărămizi crude și, cel puțin în această zonă, a avut un placaj din piatră de calcar alb. Nu avem nici o indicație în privința suprastructurii, care poate fi doar presupusă a fi fost din lemn.

Secționarea atentă a masivului de chirpici ne-a permis recuperarea câtorva cărămizi crude. Acestea au o formă ușor concavizată pe una din părți și sunt aproximativ pătrate. Explicația acestei forme rezidă în modalitatea de uscare pe loc, la soare, ceea ce determină concavizarea părții expuse radiației solare, uscată mai repede decât partea ne-expusă.

Cărămizile au dimensiuni cuprinse între 35-40x35-40 cm și o grosime de cca. 5 – 7 cm⁴⁰⁴. Colțurile tuturor cărămizilor sunt rotunjite ca urmare a obținerii lor prin "turnarea" în grile de lemn.

De asemenea, s-a putut observa că la construcția părții realizate din chirpici au fost folosite bucăți de lemn care - prin incendiere - au produs arderea pe loc a cărămizilor crude, pentru a mări soliditatea zidului⁴⁰⁵.

Datarea oferită de fragmentele ceramice descoperite în dărâmătura zidului arhaic este în concordanță cu cea precizată pentru tronsonul de vest (Sg) al incintei: ultimele decenii ale sec. VI a.Chr.

Și în această zonă există urme de locuire anterioară construcției zidului documentate, conform informațiilor M. Coja, prin podele de lut tipice pentru locuințe care au fost distruse în momentul construcției zidului.

În privința existenței celor două străzi paralele cu zidul, nu putem decât să precizăm că prezența străzii (1) - interioare - a fost confirmată cel puțin pentru epoca elenistică.

⁴⁰⁴ Dimensiunile tipice pentru cărămizile crude grecești (pentadoron) sunt de 40x40x8 cm; cf. R. Martin, *Manuel d'architecture grecque*, 1965, p. 46-63; A. Orlandos, *Les matériaux de construction*, 1966, p. 58; pentru utilizarea lor în Orient cf. și P. Leriche, *Ai Khanoum. Un rempart hellénistique en Asie Centrale*, RA, 1974,2, p. 239.

⁴⁰⁵ Tehnică utilizată frecvent la sfârșitul epocii arhaice și în alte părți ale lumii grecești. Tehnica era cunoscută în Mesopotamia și a fost larg utilizată în Orient. Pentru folosirea ei la Ai Khanoum cf. P. Leriche și O. Callot, *op.cit.*, p. 294.

În exteriorul traseului zidului a fost descoperită numai dărâmătura corespunzătoare momentului de distrugere al zidului, dar nu și urme ale străzii (2) exterioare.

După distrugerea acestui zid, pe terenul nivelat printr-o lutuială subțire s-a construit în epoca elenistică un alt zid de chirpic, așezat pe un soclu de piatră de șist. În această zonă traseele celor două ziduri par să fi fost identice, fapt explicabil prin conformația terenului. Structurile din zona de vest a săpăturii par să reflecte, de asemenea, această succesiune cronologică și a tehnicii constructive dar numai continuarea și extinderea săpăturii în acest interesant punct va putea confirma, sau nu, această teorie.

Corelând observațiile de pe latura de vest a Platoului (Sg – XV1) cu cele de pe latura de sud (Sa – Sb) și cele de pe latura de nord (X 1949) putem desprinde următoarele concluzii:

- în cele trei zone, locuirea începe înaintea momentului construirii zidului arhaic, cândva, în prima jumătate a sec. VI a.C – la sfârșitul sec. VII pe latura de nord.

- pe latura de vest, zidul arhaic este construit pe un soclu de mici bolovani de șist - lat de 3,30 - 3,50 m - și avea o elevație din chirpici (a cărei înălțime este imposibil de precizat), precum și suprastructură din lemn.

- pe latura de sud, zidul este construit din cărămizi crude, pe un soclu de mici bolovani de calcar - cu o lățime de cca. 2,50 m - și a fost placat cu plăci de calcar pătrate (1x1,05 m) în sistem pseudo-isodom.

- pe latura de nord, zidul este construit din blocuri de calcar neregulate, placat pe o porțiune cu plăci de calcar apareiate pseudo-isodom, de grosime necunoscută. Masa de chirpici din fața lui pare să îndreptățească presupunerea, și aici, a unei elevații din chirpici.

- explicația oferită de M. Coja pentru diferența de grosime pare a fi rezonabilă și pe deplin acceptabilă: frontul de vest era mai expus atacurilor decât cel de sud și deci a fost nevoie ca el să fie mai puternic.

- explicațiile pentru diferențele constructive (dintre latura de vest pe de o parte și cea de nord și cea de sud pe de alta) nu sunt de ordin cronologic; este deci probabil ca zonei de zid din apropierea unei porți (pe latura de sud) să i se fi acordat mai multă atenție din cauze ce țin de necesitatea asigurării unei rezistențe sporite sau de amplasarea portului în apropiere.

- rezultatele cercetărilor recente confirmă existența în Sb a unei structuri constructive cu rol de turn și, prin extensie, a unei porți pe această latură. Existența colțului de zid de pe latura de nord lasă și aici loc presupunerii existenței unui turn.

- pe laturile de vest și sud, zidul este construit în ultimele decenii ale sec. VI a.Chr. și este distrus la puțină vreme după aceasta. Pe latura de nord existența zidului este confirmată, dar informațiile din acest moment nu ne permit precizări cronologice.

- după dărâmarea zidului prin mijloace violente – urmele de incendiere sunt prezente de fiecare dată – histrienii au recuperat materialul de construcție care mai putea fi reutilizat (piatra), lăsând pe loc numai câteva blocuri din asizele inferioare ale fundațiilor sau părți din placajul de calcar.

- ne este imposibil să precizăm pentru moment dacă zidul arhaic din chirpici a fost incendiat și demolat complet la această dată.

- atât în Sb cât și în Sg există urme ale unor reparații ulterioare de mici dimensiuni, în epoca clasică (prima parte a sec. V- prima parte IV).

- pe laturile de vest și sud ale Platoului, traseul incintei arhaice este urmat de construcția - cu o tehnică constructivă parțial diferită - a unei noi incinte în epoca elenistică (sf. sec. IV).

- existența marilor străzi (late de 9,5 m) nu a fost confirmată, chiar dacă sunt zone în care avem indicii pentru existența unor axe de circulație pe traseele descrise de M. Coja. Acestea însă nu depășeau 3,5 – 4 m lățime.

- atât prin dimensiunile sale, cât și prin tehnica de construcție folosită, incinta arhaică a Histriei constituia în același timp o linie de demarcație a teritoriului ocupat de *polis*, dar și o fortificație cu caracter militar, menită să-i asigure protecția necesară.

* * *

În epoca arhaică, Histria, ajunsă la un nivel de dezvoltare economică care îi asigura o prosperitate evidentă, a avut un program urbanistic pus în practică la puțină vreme după fundarea orașului. Dovezile evidente ale acestei afirmații sunt: amplul program de construire a primelor temple în zona de nord-est a cetății, de constituirea sistemului defensiv prin ridicarea celor două incinte - a acropolei și a Platoului -, precum și articularea unei rețele urbanistice care înglobează toate aceste elemente definitorii ale oricărei *polis* din lumea greacă.

4. HISTRIA ÎN EPOCA CLASICĂ

4.a. Histria la începutul secolului V a.Chr.

Situația din bazinul Mării Egee

Unicul rezultat sigur al campaniei lui Darius din 519 a.Chr.⁴⁰⁶ pot fi considerate ocuparea Traciei și a insulelor din nord-estul bazinului egeean, ceea ce va avea efecte dintre cele mai puternice asupra economiei acestei regiuni.

Practic, Imperiul persan domina acum Propontida, dar și regiunile care se aflau în imediata sa apropiere. Controlul asupra ariei dintre Lesbos și Byzantion permitea perșilor să influențeze comerțul pe această importantă rută⁴⁰⁷.

Această dominație persană nu putea să nu trezească neliniștea celor care mai înainte fuseseră stăpâni pe acest unic drum ce ducea spre Pont: Miletul, Egina, Megara. Atena avea și ea, evident, importante interese în această zonă. Este suficient să amintim faptul că Peisistratizii fuseseră stăpâni peste regiunile bogate în argint din jurul Pangeion-ului. Această zonă intrase sub stăpânirea perșilor și mai apoi sub cea a triburilor trace locale, ceea ce nu a putut să-l lase indiferent pe Hippias. Singura speranță într-o eventuală salvare a intereselor ateniene din zonă era deci, la începutul secolului V a.Chr., Miltiades care, în ciuda comportării sale din timpul expediției lui Darius, își păstra stăpânirea asupra Chersonesului Tracic⁴⁰⁸.

Stăpânirea persană asupra Traciei a impus în această regiune pacea până în 492, singura tulburare a ei fiind, eventual, cea din 495/6 a.Chr. Foarte curând, ionienii - și mai ales milesienii - și-au dat seama că această situație nu poate decât să le convină. Ca supuși persani, aveau în continuare deschis drumul spre Pont,

⁴⁰⁶ G. Cameron, *op.cit.*, p. 77 urm.;

⁴⁰⁷ N.G.L. Hammond, *The Origins and the Nature of the Athenian Alliance of 478/7 BC*, JHS, 1967, p. 53.

⁴⁰⁸ Herod. VI, 31-33, 41, 136-140.

păzit acum de orașele supuse regelui și nu avem nici un motiv să credem că milesienii nu au profitat de situație⁴⁰⁹.

Poziția Atenei în nord-estul egeean era însă periclitată: stăpânirea persană asupra orașelor din Propontis lăsa oricând loc unei intervenții a regelui în această zonă, și deci în comerțul dintre Pont și Atena: alungarea în 510 a.Chr. a lui Hippias și retragerea acestuia la Sigeion⁴¹⁰ însemna pierderea a încă unui punct important de la intrarea în Hellespont, stăpânit de atenieni încă din 535 a.Chr. când Pisistrates îl cucerise de la mytilenieni⁴¹¹. În aceste condiții, poziția lui Miltiades era dintre cele mai importante pentru atenieni: pierderea dominației asupra acestui punct ar fi însemnat înlăturarea Atenei din concurența ce o opunea ionienilor și egețenilor în această zonă. Miltiades și-a dat seama și el de importanța și în același timp delicata poziție în care se găsea și a încercat să mențină un echilibru între milesieni și atenieni, pe de o parte, și între interesele ateniene și cele persane, pe de altă parte. Emisiunile sale monetare cuprind tetradrachme bătute după standardul attic și care au pe avers leul milesian, iar pe revers efigia Atenei, dar și tetroboli și dioboli care corespundeau normelor monetare persane⁴¹². Atena nu putea însă să se mulțumească cu faptul că efigia zeiței protectoare a orașului figura pe monedele lui Miltiades, mai ales în condițiile în care Hippias făcea tot posibilul pentru a dobândi ajutor persan în vederea revenirii sale la Atena, iar persanii păreau să fi prețuit mai mult pe

Miltiades și pe Hippias decât pe atenieni, din moment ce vor refuza o înțelegere cu aceștia din urmă⁴¹³.

Cum am mai spus însă, dacă această situație era departe de a conveni Atenei, ea avea să fie pe deplin exploatată de ionieni, și mai ales de milesieni. Prezența flotei feniciene asigura pacea și siguranța transporturilor și este probabil ca și pirateria să fi pierdut din forță. Mai mult ca sigur, ionienii puteau acum transporta produsele Traciei (în special lemn și argint) spre Siria și Egipt⁴¹⁴. Scăderea riscurilor a avut ca urmare o creștere a prosperității ionienilor care controlau acum cea mai mare parte a comerțului prin Stâmtori, în timp ce la

⁴⁰⁹ J.M. Balcer, *The Persian occupation of Thrace (519-492). The economic effects*, în Second International Congress of Southeast European Studies, Atena, 1-13 mai, 1970, p. 4 și n.13.

⁴¹⁰ Herod. V, 65. Thuc., VI, 59.

⁴¹¹ Herod., V, 94.

⁴¹² J.M. Balcer, *op.cit.*, p. 5.

⁴¹³ Herod., V, 96.

⁴¹⁴ E. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge, 1913, p. 339. T. Dunbabin, *The western Greeks*, Oxford, 1948, p. 242.

Atena democrația recent înscăunată nu părea a fi de loc preocupată de menținerea flotei create de Peisistrates.

Creșterea volumului comercial vehiculat prin Strâmători este indicat și de faptul că numeroase orașe din regiune continuă să bată monedă de argint sau electrum. Cyzicul și Lampsakos-ul sunt orașe ale căror monede sunt cele mai numeroase și mai căutate în Pont și în Propontis. Tot în perioada ocupației persane, Abydos începe să bată și el monedă, alături de Parion, Astakos și Selymbria, în timp ce Byzantionul și Chalcedon-ul se mulțumesc să vehiculeze monede străine, în special pe cele cyziciene⁴¹⁵.

Este clar că "monopolul" ionian din Egeea este un fapt incontestabil în ultimii ani ai sec. VI a.Chr. și în primii ani ai celui următor. În aceste condiții, ne apare cu atât mai ciudată hotărârea ionienilor de a se revolta, dar, după cum vom vedea, aceste cauze sunt cu deosebire politice și nu economice. Dacă dominația persană asupra Ioniei ar fi dus mai târziu la decăderea acesteia, rămâne doar o ipoteză. Oricum semnele acestei decăderi nu erau vizibile în primii ani ai secolului V a.Chr.

În aceeași ordine de idei trebuie spuse câteva cuvinte și despre ceramica ioniană din această perioadă. O teză deseori vehiculată⁴¹⁶ vrea ca Darius să fi favorizat în mod deliberat fenicienii în detrimentul ionienilor, iar cucerirea Byzantionului ar fi indicația cea mai sigură a faptului că Marea Egee ar fi vrut să taie comunicațiile Ioniei cu Pontul. Acest lucru ar fi fost fatal pentru economia cetățitorilor grecești de pe coasta Asiei Mici. Așa cum arată însă O. Picard⁴¹⁷ sub această formă teza nu poate fi apărută în nici un fel. Am văzut că cercetările numismatice contrazic acest punct de vedere în totalitate, iar studiul ceramicii East Greek ne oferă aceleași rezultate. Este adevărat că ceramica E.G. a fost până la jumătatea secolului VI a.Chr. fără rival aproape, în întregul bazin al Mediteranei și că după această dată cantitatea de ceramică provenită din atelierele Greciei de est este într-un declin evident. Dar să nu uităm că același lucru se întâmplă și cu ceramica corintică și cea eubeeană⁴¹⁸. Cauza acestui declin aproximativ simultan, căruia i se adaugă și cel laconian început mai de timpuriu, nu poate fi decât creșterea cererii de ceramică attică - calitativ mai bună și superioară din punct de vedere estetic, așa cum demonstrează și o comparație a importurilor din aceeași perioadă din Etruria sau Sicilia (grafice 9 și 10). Acestei

⁴¹⁵ J. Boardman, *Greeks Overseas*, p. 266.

⁴¹⁶ J.M. Cook, *The Greeks in Ionia and the East*, p. 123.

⁴¹⁷ O. Picard, *Les grecs devant la menace perse*, p. 83.

⁴¹⁸ R. Cook, *Greek painted pottery*, London, 1960, p. 102.

decăderi, căreia în nici un caz nu-i putem atribui drept cauză cucerirea persană a Ioniei, îi va pune capăt revolta cetăților ioniene din 499 - 494 a.Chr.

Revolta ioniană

Este semnificativ faptul că revolta a fost de la început îndreptată împotriva tiranilor susținuți de perși, ori chiar din momentul în care perșii s-au hotărât să-și impună și mențină autoritatea prin intermediul tiranilor, această instituție politică era deja condamnată pentru lumea greacă, iar cetățile ioniene păreau mai preocupate de a deveni libere decât de a-și crește bogăția⁴¹⁹.

La fel de sugestiv este faptul că inițiativa revoltei a aparținut milesienilor - în acel timp fără îndoială cei mai bogați dintre ionieni -, iar ideea libertății a aprins în cel mai scurt timp întreaga Ionie. Revoltaților li se vor alătura repede cetăți din Aeolia și Hellespont, precum și cel puțin o parte a celor din Caria. Această revoltă și totodată supremația grecilor din Asia Mică în comerțul din Mediterana se încheie prin dezastrul flotei ioniene de la Lade din 494 a.Chr.⁴²⁰. Atenienii nu sunt încă pregătiți pentru a le lua locul, dar după războaiele medice flota ateniană nu va mai avea concurent.

Așadar și pentru zona dobrogeană cel mai important eveniment al sfârșitului secolului precedent a fost, fără îndoială, expediția lui Darius din 519 a.Chr. împotriva sciților, o acțiune cu numeroase consecințe pentru lumea pontică.

Raidul scitic

Izvoarele literare menționează însă că retragerea lui Darius a fost urmată de o acțiune a sciților care, lansați pe urmele perșilor, au ajuns până în Chersonesul Tracic. Ctesias (29,17) spune chiar că graba lui Darius a fost atât de mare, încât el ar fi demontat podul de peste Bosfor mai înainte ca toată armata sa să fi apucat să traverseze strâmtoarea. Așa cum s-a observat deja, un asemenea eveniment nu ar fi trecut neremarcat de Herodot și de ceilalți istorici antici greci⁴²¹.

⁴¹⁹ R. Meiggs, *op.cit.*, p. 25; G. de Sanctis, *Aristagora di Mileto. Problemi di storia antica*, Bari, 1932; S. Mazzarino, *Fra Oriente e Occidente*, 1946, 243 urm. H. Bengston, *Griechische Geschichte*, 1960, p. 149 urm.

⁴²⁰ Herod., VI, 15-16, 23, 25, 41, 47.

⁴²¹ P. Alexandrescu, *Izvoarele grecești despre retragerea lui Darius din expediția scitică*, SCIV, VII, 1956, p. 320 urm.

În privința acestei expediții scitice s-au emis două păreri: prima aparține lui H. Bengtson⁴²² care susține că evenimentul ar fi avut loc în 496, pe baza celor relatate de Herodot (VI, 40) , în timp ce H. Berve⁴²³ este partizanul unui raid de represalii al sciților imediat după retragerea persană .

Beneficiind de “apropierea” de evenimente, Herodot⁴²⁴ ne oferă date destul de precise și credibile. În cele relatate după VI, 40 este vorba despre evenimente petrecute în 492. Dacă la această dată adăugăm cei patru ani scurși de la fuga lui Miltiades de frica sciților din Chersonesul Tracic, ajungem la concluzia că raidul scitic nu ar fi putut avea loc decât în 496 a.Chr.⁴²⁵

Acest raid scitic ridică și alte probleme, cea mai importantă dintre ele fiind poate aceea a cauzelor care au determinat această acțiune (în afară de cauza tradițional acceptată și anume aceea a iritării sciților de către Darius). Pentru a reuși să ajungă până în Chersonesul Tracic, sciții ar fi trebuit să aibă o forță militară deosebit de puternică, dar și motive la fel de întemeiate. Nu ne putem gândi oare că atacul lui Darius a fost doar un pretext?

Din datele pe care le avem, se pare că în primul sfert de veac al sec. V a.Chr. Olbia își pierde în totalitate *chora*⁴²⁶. Acest proces a dus la decăderea unor așezări din acest teritoriu, unele dintre ele părând chiar a fi suferit distrugeri. Este deci de presupus că potențialul economic și militar al sciților a fost într-o continuă creștere după momentul în care Darius a eșuat în a-și impune autoritatea asupra lor. Așadar, după expediția lui Darius din 519 a.Chr., rolul sciților în regiunea din nordul Mării Negre a fost dintre cele mai importante. După A. Moruzenko⁴²⁷, expediția lui Darius a cauzat importante mutații care au avut ca efect final un proces de expansiune a sciților, pe direcția sud-vest, așa cum par a indica rezultatele cercetărilor din *chora* olbiană. Acestea au demonstrat că dezvoltarea economică, și mai ales cea agrară - observabilă încă din al treilea sfert al secolului precedent, dar mai ales în a doua jumătate a acestui secol - pare să fi fost stopată la începutul celui de al doilea sfert al secolului V a.Chr.⁴²⁸

Expansiunea sciților spre sud-vest, care va afecta și Olbia, începe pe la 496 a.Chr., prima ei manifestare fiind și cea mai violentă: sciții străbat toată Tracia,

⁴²² H. Bengtson, *Einzelpersonlichkeit und Athenischer Staat zur Zeit des Peisistratos und Miltiades*, SB Munchen, 1939, p. 32.

⁴²³ H. Berve, *Miltiades, Studium zur geschichte des Mannes und seiner Zeit*, Berlin, 1937, p. 1940.

⁴²⁴ J. Harmatta, *op.cit.*, p. 115-130. D. Asheri, *op.cit.*, p.131-170.

⁴²⁵ Cf. și P. Alexandrescu, *SCIV*, 7, 1956, p. 327.

⁴²⁶ K. Marcenko, *Model greceskoi colonizacii Nijnego Pobuznia*, VDI, 1980, 1, p. 131 urm.

⁴²⁷ A. Moruzenko, *Skifskii mir*, Kiev, 1975, p. 144.

⁴²⁸ A. Melukova, *K voprosu o granice mejdu skifami I getami*, în *Drevniie fakicii v Severnom Pricernomorie*, Moscova, 1969, p. 79.

ajungând până în Chersonesul Tracic. Conflictele cu tracii vor continua până către jumătatea secolului, întrerupte de scurte perioade de pace⁴²⁹. Incursiunile reciproce în teritoriile scitice ale tracilor par a fi confirmate de descoperirea în așezări din *chora* olbiană - în nivelele de secol V a.Chr. - a unor fragmente de ceramică tracică lucrată de mână⁴³⁰, a cărei prezență în acest teritoriu, la o dată la care suntem siguri de controlul scit asupra *chorei* olbiene, nu are o altă explicație⁴³¹.

Interpretarea expediției din Tracia ca manifestare a unei expansiuni scitice generale pare a fi cea mai corectă. Organizarea unei acțiuni de o asemenea intensitate și amploare este de presupus că cerea timp, ceea ce îndreptățește punctul de vedere conform căruia străbaterea Traciei nu putea avea loc imediat după retragerea lui Darius. Cu atât mai puțin probabilă ne apare posibilitatea unei urmăririi scitice de amploare a lui Darius, fără ca aceasta să fi fost menționată de Herodot. Urmăririle acestuia sunt însă greu de discernut în condițiile tăcerii absolute a izvoarelor literare din epocă referitoare la această zonă și perioadă în care atenția întregii lumi grecești e captivată de războaiele medice.

Nu putem însă încheia aceste considerații generale privind începutul secolului V a.Chr. fără a spune că nimic din descoperirile arheologice de până acum nu ne indică o prezență scită stabilă⁴³², la începutul sec. V a.Chr., în apropierea Histriei.

Comerțul egeean la începutul secolului V a.Chr.

În ceea ce privește ceramica, trebuie precizat de la bun început că importurile attice au devenit între timp predominante atât la Histria (grafic 1 și 2) cât și în coloniile din Pont (tabelul 1) – cu caracteristicile fiecărei colonii în parte (grafic 5-8). Ele se află, de-a lungul sec. V a.Chr. într-o permanentă creștere. Interesant este că ceramica attică trimisă spre nordul Egeei la sfârșitul secolului V ajunge atât în cetăți aflate în război cu Atena, în altele în imperiu, cât și în cele nealiniat -, ceea ce arată cât de mic este impactul pe care politica îl are asupra comerțului. Creșterea volumului negoțului cu aceste arii poate fi pusă în relație cu

⁴²⁹ Herod. IV, 80.

⁴³⁰ K. Marcenko, *Frakijci na teritorii Nijnego Pobuzhja vo vtoroi polovine VII-I v. do n.e.*, VDI, 2, 1974, p. 157.

⁴³¹ Yu. Vinogradov, *Die historische Entwicklung der Poleis des nördlichen Schwarzmeergebietes im 5. Jhr. V. Chr.*, în *Chiron*, 10 (1980), p. 74.

⁴³² Cf. pentru un mormânt conținând elemente probabil scitice cf. P. Alexandrescu, *Histria II*, p. 155 urm., fig. 19-21, pl. 71-73.

creșterea cantității de grâne importate de Atena din Pont în această perioadă. Ceramica attică a rămas cel mai important articol de export la sfârșitul secolului V și nu există dovezi că războiul peloponesiac a afectat comerțul, înainte de faza sa finală. Vasele comerciale au continuat să străbată Mediterana, chiar dacă uneori erau jefuite sau rechiziționate de statele aflate în conflict. Poate dovada cea mai concludentă a acestui fapt este instituirea de către Atena (în 414/413) a unei taxe de 5% în tot imperiul pe toate importurile și exporturile pe mare, precum și unei taxe de 10% (din anul 410), pusă la Chrysopolis pe toate mărfurile care treceau prin Bosfor (Thuc 7. 28. 4 și Xen., *Hell.*, I. 1. 22)⁴³³. Ceramica attică continuă să ajungă, în anii războiului, în toate colțurile lumii grecești. În Egeea circuitul ei include Kameiros și Ialysos în Dodecanes; Eretria importă ceramică până la expulzarea cetățenilor atenieni în 411; cetățile aliate cu Sparta - în afara Corintului și Olynthosului - continuă și ele să importe ca Tegea, Theba și Tanagra; state ne-aliniat sau prea puțin implicate în război ca Tarrha (din sud-vestul Cretei) sau Old Smyrna, la fel. În vestul Mediteranei importurile attice se reduc la sfârșitul secolului V - începutul secolului IV în Italia și Sicilia, dar rămân stabile la Spina, Aleria, Emporion și cresc în așezările din sudul Franței și Spania. Războiul nu a influențat distribuția ceramicii attice, dar el a afectat producția în sine.

De-abia la începutul secolului IV a.Chr. totalul exportului de ceramică attică scade. Dar ar fi o greșeală să credem că această industrie trecea printr-o criză sau că schimbările intervenite în distribuția ceramicii trebuie legate de un declin economic al Atenei. Olarii atenieni continuau să aprovizioneze piețele locale. Pentru că Atena continuă să fie un port major, ceramica sa a continuat să fie principala marfă de export în bazinul mediteranean. Declinul industriei ceramice era mai mult artistic decât economic și poate fi observat și în formele ceramice importate (tabel 2). Cererea de ceramică de lux depindea în mare măsură de unicitatea sa ca produs de foarte bună calitate, caracteristică ce nu mai poate fi aplicată ceramicii attice din sec. IV a.Chr. (tabelele comparative 4 și 5).

După emigrarea olarilor din Atena, în timpul războiului peloponesiac, vasele attice încetează a mai fi produse deosebite. Stilul cu figuri roșii nu mai era numai al Atenei, acum el era produs și în alte locuri; ceramica cu firnis negru - și ea produsă în multe locuri non-attice - se răspândește în toate zonele. Ceramica attică nu mai este produsul superior care fusese timp de două secole. Pe termen lung, acest declin artistic avea să aibă și un impact economic (grafice 3 și 4). Deși încă competitivă, ceramica attică nu mai monopoliza comerțul de acest tip și pe

⁴³³ B.R. MacDonald, *The Emigration of Potters from Athens in the Late Fifth Century BC and its Effect on the Attic Pottery Industry*, *AJA* 85, 2, 1981, p. 159-168.

măsură ce înaintăm în secolul IV a.Chr. acest declin se va accentua așa cum o demonstrează modificarea structurii importurilor attice la Histria – atât din punctul de vedere al stilurilor (grafic 2), cât și al formelor (grafic 11). Această schimbare este evidentă și în Etruria, sau Orient (tabel 6-8).

Emiterea monedei histriene în jur de 480 a.Chr.⁴³⁴ a însemnat un răspuns la cererea economică a pieței, dar este firesc ca în același timp evenimentul să fi influențat pozitiv întreaga economie histriană. Cartarea răspândirii monedei histriene din sec. V – IV a.Chr.⁴³⁵ pune foarte bine în evidență influența economică a Histriei în epocă – moneda cu roată este găsită în toate punctele terminale ale principalelor căi de comunicație de-a lungul cursului Dunării – așa cum arată și importurile de la Nikonion comparate cu cele ale Histriei (tabel 3).

Dacă adăugăm faptul că modele grecești ale ceramicii la roată (reflectate mai ales în privința formelor) se întâlnesc în Moldova până la Curteni (jud. Iași)⁴³⁶ și în Oltenia până la Coțofenii-din-Dos⁴³⁷ (jud. Olt), atunci imaginea noastră poate fi cu mult mai clară.

4.c. Schimbarea regimului politic

Secolul V a.Chr. și în special perioada dintre războaiele medice și cel peloponesiac este considerată în unanimitate “epoca de aur a Atenei”. Este epoca în care Atena reușește nu numai să-și construiască o flotă puternică, ci și să își extindă influența asupra întregului bazin mediteranean. Ridicând un imperiu pe care nu puțini l-au caracterizat drept colonial⁴³⁸, Atena a dobândit resurse uriașe care i-au permis punerea în practică a unor realizări importante și pe plan intern.

Pentru Pontul Euxin și orașele grecești de pe țărmurile sale, războaiele medice nu au avut consecințe directe. În schimb, trebuie subliniat că în această zonă au loc procese importante care influențează atât zona balcanică cât și stepele nord pontice. Dobrogea constituie în această perioadă - ca și în cele ce vor urma -

⁴³⁴ O. Iliescu, *Le système monétaire et pondéral à Histria, Tomis et Callatis aux VI-II s.av.n.è*, în Actes du VIII Congrès International de Numismatique, New York, sept. 1973 (Paris 1976), p. 85-98.

⁴³⁵ C. Preda, *Istoria monedei în Dacia preromană*, 1998; C. Preda și A. Doicescu, *Histria III*, 1973, p. 26 și fig. 1; B. Mitrea, *StCl*, 7 (1965), p. 143 urm.

⁴³⁶ C. Iconomu, *Dacia*, NS, 23 (1974), p. 79, 81-82 urm, fig. 4/2 și 10/7 (cup-skyphos, attic, 490-470 a.Chr.).

⁴³⁷ Fragmente de cupe attice (sec. V a.Chr.).

⁴³⁸ A.H Jackson, *The Original Purpose of the Delian Ligue*, *Historia XVIII*, 1, 1969, p. 12-15; N.G.L. Hammond, *The Origins and the Nature of the Athenian Alliance of 478/7 BC*, *JHS LXXXVII* (1967), p. 60. Cf. și A. Andrewes, *The opposition to Perikles*, *JHS, XCVIII*, 1978, p. 1-8.

o "zonă tampon" între cele două mari puteri aflate în expansiune: sciții din nord și tracii din sud.

Am vorbit deja despre procesul de expansiune al sciților și despre efectele lui asupra Olbiei și a *chorei* ei. Această deplasare către sud-vest a interesului scitic este manifestă, dar constatăm că ea nu a depășit niciodată linia Dunării⁴³⁹.

Statul odrys a fost înființat cândva, în a doua jumătate sec. VI a.Chr., probabil după părăsirea Balcanilor de către perși. Poate că într-adevăr acest "regat este foarte probabil să fi fost de fapt o uniune de triburi trace"⁴⁴⁰. Despre teritoriul ocupat, Thucydides ne spune că el cuprindea "o bună parte din Tracia"⁴⁴¹, dar în altă parte precizează că stăpânirea odrysă nu cuprindea Munții Rodopi⁴⁴². O altă informație este aceea că în timpul lui Teres autoritatea odrysilor se întindea până la Istru⁴⁴³. Acest ultim text a dus la interpretări care variază între certificarea unei stăpâniri odryse efective în Dobrogea⁴⁴⁴ și atestarea unei stăpâniri doar nominale a acestui teritoriu⁴⁴⁵.

În sec. V a.Chr. istoria Histriei nu pare a fi fost influențată direct de cele două puteri vecine. Mai degrabă zona Dobrogei poate că a avut statutul de "no man's land", chiar dacă Dunărea ar fi putut fi linia fizică de demarcație.

Herodot⁴⁴⁶ ne vorbește despre un conflict între Skyles și Oktamasades, fiii regelui scit Ariapeithes. Armata lui Oktamasades pornește împotriva odrysilor care îi acordaseră azil lui Skyles. Trecând granița constituită de Istru, este întâmpinat de armata lui Sitalkes, cu care evită înfruntarea, cu prețul capului fratelui său. Acest episod trebuie să fi avut loc nu cu mult înainte de jumătatea sec. V a.Chr., deoarece Herodot spune că a auzit această poveste la Olbia. Or, știm că istoricul a vizitat această colonie nord-pontică la jumătatea secolului⁴⁴⁷. Rezultă că odrysii și sciții respectau la această epocă granița dintre cele două teritorii, pe care o constituia Dunărea.

Două informații interesante furnizate de Herodot merită aduse în discuție în acest moment. Prima dintre ele se referă la căsătoria dintre Ariapeithes, regele scit, cu fiica lui Teres, fondatorul statului odrys⁴⁴⁸. Din această căsătorie au

⁴³⁹ Al. Vulpe, *Limite de vest a Sciției la Herodot*, St.Cl., XXIV, 1986, p. 43.

⁴⁴⁰ St. Casson, *Macedonia, Thrace and Illyria*, p. 175 urm.

⁴⁴¹ Thuc., II, 29.

⁴⁴² Thuc., II, 98.

⁴⁴³ Thuc., II, 97, 1.

⁴⁴⁴ R. Vulpe, HAD, p. 53-54.

⁴⁴⁵ D.M. Pippidi, *DID I*, p. 167, n. 33.

⁴⁴⁶ Herod., IV, 78-80.

⁴⁴⁷ P. Alexandrescu, *Călătoria lui Herodot în Marea Neagră*, Pontica, XI, 1978, p. 29-30.

⁴⁴⁸ Herod.,

rezultat cei doi fii, Skyles și Oktamasades, pe care i-am văzut războindu-se, în pasajul anterior. Dacă luptele fratricide au loc nu cu mult înaintea mijlocului sec. V a.Chr., rezultă că această căsătorie “strategică” a avut loc cândva către începutul celui de al doilea sfert al sec. V a.Chr., deoarece este greu de presupus că luptele interne scite au avut loc înainte ca cei doi frați să aibă măcar 20 de ani. Dacă această însoțire a contribuit și la stabilirea graniței dintre cele două mari puteri este greu de spus, dar ea consfințește un moment important în evoluția relațiilor acestora⁴⁴⁹.

A doua informație este cea referitoare la destinul tragic al lui Skyles⁴⁵⁰, despre care ni se spune că “pe acesta l-a născut o femeie din Histria, și nu o băștinașă; chiar mama lui l-a învățat limbă și carte elinească”, ceea ce denotă că între sciți și histrieni relațiile din prima jumătate a sec. V a.Chr. erau destul de bune.

Nu putem ști ce semnificație au avut aceste căsătorii, dar știm că atât în lumea barbară cât și în cea greacă ele denotă voința părților de a concretiza înțelegeri teritoriale și politice⁴⁵¹. Stabilirea liniei de demarcație între sferele de influență pe Dunăre ar fi poate cea mai plauzibilă dintre ele.

Domnia odrysă a lui Teres și a urmașului acestuia, Sitalkes, nu a schimbat starea de fapt din Dobrogea. În al doilea și al treilea sfert al sec. V a.Chr. nu există nici un element care să trădeze interesul deosebit al regatului tragic pentru această zonă. Măcinat de tot mai dese lupte dinastice în timpul lui Seuthes I, la sfârșitul sec. V a.Chr. regatul odrys dădea semne tot mai mari de slăbiciune. În același timp, sciții erau mai preocupați de impunerea și menținerea autorității lor asupra zonei Bosforului cimmerician⁴⁵².

Acest *statu quo* s-a menținut pe întregul parcurs al sec. V a.Chr., dar echilibrul lui putea fi stricat în orice moment. Aceasta ar putea constitui cauza externă pentru care histrienii ar fi putut dori să adere la Liga deliană care să le garanteze apărarea în caz de conflict cu unul dintre puternicii lor vecini.

Cauzele interne ale transformărilor politice prin care trece Histria la jumătatea sec. V a.Chr. sunt și mai greu de deslușit, chiar dacă pentru acestea avem la dispoziție singurul izvor scris despre Histria din această perioadă.

Aristotel ne vorbește despre inconvenientele regimurilor oligarhice, dând ca exemplu coloniile unde “magistraturile nu se încredințau decât celor de viță

⁴⁴⁹ A. Vulpe, *Autour de la fondation du Royaume Odryse*, Civilisation grecque et cultures antiques périphériques, Hommage P. Alexandrescu, p. 76-82, presupune un conflict scit-odrys anterior.

⁴⁵⁰ Herod., IV, 87.

⁴⁵¹ L. Gernet, *Mariages de tyrans*, în *L'anthropologie de la Grèce antique*, Paris, 1968, p. 359 urm.

⁴⁵² Yu. Vinogradov, *op.cit.*, Chiron, 10, 1980, p. 77.

aleasă, coborâtori ai întemeietorilor și puțini la număr față de restul locuitorilor⁴⁵³". El exemplifică, apoi, cu evenimentele produse în acele orașe unde schimbarea regimului a fost impusă nu de masa locuitorilor, ci de acea pătură a celor bogați care nu aveau dreptul la magistraturi: "*Uneori, când deținătorii puterii sunt puțini la număr, răzvrătirea se face de oameni cu dare de mână care n-au parte de magistraturi, așa cum s-a întâmplat la Massalia, la Histria, la Heracleea și în alte cetăți... În aceste orașe oligarhia a făcut loc unei forme de organizare politică mai puțin strictă, la Histria mergând până a se preface în democrație....*"⁴⁵⁴.

Avem de-a face deci, în perioada de până la momentul descris de Aristotel, cu o cetate care imită modelul metropolei: structură socială de tip gentilic, restrânsă oligarhie bogată care monopolizase funcții publice ce se transmiteau ereditar. În ce condiții interne și sub presiunea căror factori externi a izbucnit nemulțumirea celor ce se simțeau îndreptățiți de a participa și ei la magistraturi nu putem ști, chiar dacă evenimentele contemporane (expediția lui Pericle, Liga de la Delos) trebuie să fi avut rolul lor bine determinat.

D.M. Pippidi⁴⁵⁵ a interpretat textul în sensul presupunerii existenței unor familii privilegiate histriene, descendente din primii coloniști milesieni, care ar fi acaparat demnitățile civice și religioase ale orașului. Existența unei adevărate "dinastii" histriene este presupusă pe baza mărturiilor epigrafice histriene. De aici concluzia: "înseamnă că avem de-a face cu o familie de <descălecători>, mândră de a fi făcut parte dintre ctitorii cetății și proclamându-și noblețea prin folosirea din generație în generație a acelorași nume compuse care, pretutindeni în lumea greacă, treceau drept un privilegiu al aristocrației".

Din păcate, nici data la care aceste schimbări s-au petrecut nu ne este cunoscută⁴⁵⁶, dar există elemente care ne-ar putea ajuta la fixarea unui „terminus post quem”: unul dintre cele mai importante este căsătoria lui Ariapeithes cu o histriană⁴⁵⁷, moment despre care am mai vorbit. Obiceiul de a consfinți înțelegeri politice prin astfel de căsătorii este binecunoscut și atestat și la Milet, unde orașul este condus tot de oligarhi. Din păcate nu dispunem de un alt *terminus ante quem* decât cel constituit din însăși data redactării de către Aristotel a lucrării sale.

⁴⁵³ *Polit.*, IV, 4, 1920 b 11 urm.

⁴⁵⁴ *Polit.*, V, 6, 1305 b 1-12.; Pentru interpretare, cf. Em. Condurachi, *Bul. Științific*, I, 1949 (2), p. 117-125; R. Weil, *Aristote et l'histoire. Essai sur la Politique*, Paris, 1960, p. 281, 290; pentru argumente epigrafice, cf. D.M. Pippidi, *DID I*, p. 178-179; cf. și P. Alexandrescu, *Aristotel despre constituția Hstriei*, St.Cl., XXIV, 1986, p.64.

⁴⁵⁵ D.M. Pippidi, *DID I*, p. 178-180.

⁴⁵⁶ R. Weil, *op.cit.*, p. 281 referitor la datarea textului.

⁴⁵⁷ Herod., IV, 78.

De asemenea, necunoscute ne rămân și modul în care s-au realizat aceste schimbări. În ciuda valorii informației transmise de Aristotel nu ne putem împiedica sentimentele de frustrare față de puținătatea datelor transmise: "Sans doute, Aristote décrit-il aussi des constitutions qui s'opposent diamétralement: la démocratie extrême, l'oligarchie la plus étroite, la tyrannie la plus rude. Mais tout effort du moraliste politique tend précisément à réduire ces oppositions, pour définir et imposer une constitution qui soit <la plus accessible à tous>"⁴⁵⁸.

Deși data la care s-au produs aceste importante schimbări nu ne este cunoscută, condițiile economice (emiterea primelor serii monetare histriene⁴⁵⁹), precum și cele create de influența ateniană prin Liga de la Delos, îndreptățesc punctul de vedere conform căruia aceste evenimente trebuie plasate în jurul jumătății sec. V a.Chr.

4.d. Expediția lui Pericle

S-a discutat mult și încă se mai discută asupra datării și consecințelor expediției lui Pericle asupra coloniilor grecești din Pontul Euxin. Datorită acestei influențe, considerăm utilă o trecere în revistă a informațiilor principale pe care le avem astăzi, încercând în același timp să aducem unele clarificări.

Încă de la început trebuie să spunem că sursele literare antice nu sunt foarte relevante. Principalul nostru izvor este un pasaj din Diodor (XII, 4, 4), la care nu putem adăuga decât precizările târzii ale lui Plutarh (*Pericles*, XX).

În aceste condiții, credem că discuția trebuie să țină cont de trei factori principali: preocuparea Atenei pentru această zonă (în momentul istoric care ne preocupă); cronologia acestui eveniment; presupusele consecințe ale acestei expediții.

Sfârșitul războaielor medice deschide o nouă etapă în existența Atenei și una dintre caracteristici este interesul manifestat pentru nordul egeean. Ultimele operațiuni militare contra perșilor au loc în zona Strâmtoarelor. La sfârșitul acestui conflict, Atena luptă în aceeași zonă în care își va epuiza forțele la sfârșitul războiului peloponesiac, Aigos Potamos fiind bătălia care va pune punct dominației ateniene din zonă.

Eion⁴⁶⁰ este ocupat în 477-6⁴⁶¹ și aici se stabilesc primii cleruhi atenieni. Îi urmează Doriscus, pe care mulți încercaseră să-l cucerească⁴⁶². Apoi este distrusă

⁴⁵⁸ R. Weil, *op.cit.*, p. 355.

⁴⁵⁹ C. Preda și A. Doicescu, *Histria III*, p. 11 urm.

⁴⁶⁰ Thucydide, I, 98, 1, cf. R. Meiggs, *The Athenian Empire*, Oxford, 1972, p. 68.

baza piraților din Skyros⁴⁶³. Urmează Carystos și pedepsirea naxienilor pentru tentativa lor de a părăsi Liga deliană. În contextul operațiunilor militare ale grecilor din Asia Mică⁴⁶⁴, are loc confruntarea de la Eurymedon⁴⁶⁵. Victoria ateniană este decisivă: Tucydides vorbește despre 200 de vase persane distruse, la care trebuie adăugate și cele pierdute prin distrugerea bazei navale din Cipru⁴⁶⁶. În aceeași zonă, Atena se impune cu autoritate în conflictul cu locuitorii Thraciei⁴⁶⁷, unde va implanta 10 000 de coloniști la Enea Hodoi⁴⁶⁸. Următoarea acțiune este cea a distrugerii flotei tasiene⁴⁶⁹. Din acest moment, Thassos va contribui cu bani - și nu cu nave - la tezaurul comun al Ligii⁴⁷⁰.

Spre mijlocul secolului V a.Chr., Atena va reuși să învingă și vechea ei rivală maritimă, Egina⁴⁷¹, după care va câștiga și bătălia de la Oenophyta⁴⁷².

Nu este acum momentul și nici locul pentru a discuta problema păcii lui Kallias⁴⁷³, care a făcut - pentru o lungă perioadă - să nu mai existe conflicte cu perșii. Dacă aceasta este urmarea⁴⁷⁴ - sau nu⁴⁷⁵ - a unei înțelegeri dintre atenieni și perși, sau dacă ea a fost - sau nu - înscrisă într-un decret, este secundar pentru subiectul nostru.

Un alt conflict naval care ne interesează este cel care opune Atena Samosului. La o privire mai atentă asupra operațiunilor de război putem spune că ele au fost destul de complicate, mai ales datorită faptului că flota Ligii se

⁴⁶¹ Herodot, VII, 107; Plutarh, *Cimon*, 7-8. Cf. B. D. Meritt, H. T. Wade-Gery, M. F. Mc Gregor, *Athenian Tribute Lists*, Cambridge (Mass.), 1939-52, vol. III, p. 158-160;

⁴⁶² Herod., VII, 106.

⁴⁶³ Thuc., I, 89, 2; Plut., *Cimon*, 8.

⁴⁶⁴ R. Meiggs, *op.cit.*, p. 72-75.

⁴⁶⁵ Thuc., I, 100; Diod., XI, 60-62.

⁴⁶⁶ Plut., *Cimon*, 13.

⁴⁶⁷ Thuc., I, 100, 2.

⁴⁶⁸ Thuc., IV, 108, 1.

⁴⁶⁹ Thuc., IV, 102, 2.

⁴⁷⁰ Thuc., I, 101, 3.

⁴⁷¹ Thuc., I, 105, 2.

⁴⁷² Thuc., I, 108, 2-3; Diod., XI, 82, 1-2.

⁴⁷³ R. Meiggs, *op.cit.*, p. 127-151.

⁴⁷⁴ Walsh, J., *The Authenticity and the Dates of the Peace of Callias and the Congress Decree*, *Chiron* 11, 1981, p. 31-63 (o datează în 460); E. Badian, *The Peace of Callias*, *JHS* CVII (1987), p. 37-38; A.B. Bosworth, *Plutarch, Callisthenes and the Peace of Callias*, *JHS* CX (1990), p. 12 (problema veridicității nu se pune înainte de secolul IV).

⁴⁷⁵ R. Seager, *Liverpool classical monthly*. Liverpool : University of Liverpool III (1978), p. 44 și K. Meister, *Die Ungeschichtlichkeit des Kalliasfriedens und deren historische Folgen*, *Palingenesia* XVIII, Wiesbaden, 1982, p. 124-130 apără foarte ferm ideea că pacea nu a existat.

aștepta la o intervenție persană. S-a spus că perșii nu s-au grăbit să rupă pacea, dar nu credem că aceasta ajunge pentru a explica poziția lor în acest conflict. Mai degrabă putem presupune că ei nu dispuneau de mijloacele necesare unei intervenții care să aibă șanse de reușită. Este de crezut că dezastrul flotei persane de la Eurymedon își spunea încă cuvântul. Că este așa, o poate demonstra decizia luată de Pericle de a lua cu el numai 50 de trireme în acțiunea sa ce viza supunerea Samosului⁴⁷⁶.

Toate acestea nu fac decât să demonstreze interesul viu al Atenei pentru regiunea nord-egeeană din perioada următoare războaielor medice.

A doua problemă care ne interesează este momentul în care a avut loc expediția lui Pericle. Deci să încercăm a fixa un moment cronologic, examinând puținele izvoare literare pe care le avem.

Operațiunile militare provocate de revolta samiană au fost complicate. Plecând spre Caria, Pericle a luat cu el numai 50 de vase⁴⁷⁷. Au urmat mai multe mișcări ale flotei ateniene: în 440 au plecat spre Samos 40 de nave care aveau ca misiune instaurarea democrației⁴⁷⁸; după restaurarea oligarhiei, atenienii au intervenit cu alte 60 de nave și mai apoi cu încă 30 (venind din Chios și Lesbos); după scurt timp, alte 65 de nave au ajuns pe teatrul de operațiuni (40 din Atena și 25 din partea cetăților aliate); următoarea etapă a acțiunilor navale a fost spargerea blocadei de către asediați; situația a fost remediată de Pericle: el a venit cu alte 60 de nave ateniene, cărora li s-au adăugat încă 30 din Lesbos și Chios. Deci atenienii au mobilizat în total 285 de nave, dintre care 200 din propria flotă.

Efortul atenian este destul de mare și el dovedește două lucruri. În primul rând, că în această campanie flota ateniană a fost mobilizată aproape în totalitatea sa. Probabil că la Atena nu a rămas decât rezerva flotei, din moment ce Thucydide afirmă că samienii au fost foarte aproape de a lichida controlul atenian asupra mării⁴⁷⁹. În al doilea rând, este clar că în 440 și 439 aliații lui Pericle nu își puteau permite o altă operațiune navală, deci nici expediția din Pont.

Defecțiunea samiană impune și alte concluzii. De exemplu, aceea că perșii nu ajunseseră la apogeul forței lor și că au preferat alte mijloace pentru a-și demonstra ajutorul către samieni. Nimeni nu se poate îndoii de faptul că revolta de la Byzantion⁴⁸⁰ - concomitentă cu cea a Samosului - trebuie pusă în legătură cu

⁴⁷⁶ Thuc., I, 116, 3.

⁴⁷⁷ Thuc., I, 116, 3.

⁴⁷⁸ Thuc., I, 115, 3.

⁴⁷⁹ Thuc., VIII, 76, 4.

⁴⁸⁰ Thuc., I, 115, 4.

mașinațiunile lui Peiseuthnes, satrapul de la Sardes⁴⁸¹. Că revolta n-a avut o mare amploare o demonstrează și absența unei cât de mici preocupări a atenienilor. De aceea, credem că ea a fost reprimată numai de garnizoana cetății, ceea ce a făcut inutilă intervenția flotei. Nu vedem o altă explicație pentru imobilismul atenienilor în cazul defecțiunii unui punct atât de important pentru ei.

Nu ne îndoim însă de faptul că revolta byzantinienilor a atras atenția atenienilor asupra eventualității unor astfel de încercări ale altor orașe din zonă. Pentru a împiedica acest lucru, se impunea o demonstrație de forță care să reamintească cetățivilor de aici că Atena stăpânea marea și că nu vroia să mai fie pusă într-o situație dificilă, ca cea din 440-449. Aceasta este deci una dintre cauzele expediției lui Pericle în Pont.

În mod clar Pericle a înțeles că trebuia să intervină rapid, dar acest lucru era imposibil de realizat în 439, după un asediu de 9 luni în jurul Samosului.

Datarea acestei expediții a provocat numeroase discuții. Diodor⁴⁸² ne-a transmis data de 449-448, dar agitația din Marea Egee, după cum am văzut, ne face să excludem această posibilitate. G. Glotz⁴⁸³ credea că această croazieră pontică a avut loc în 437, iar G. de Sanctis era de părere că ea a avut loc în 436-5⁴⁸⁴. Editorii ATL considerau că expediția ar fi avut loc în jur de 450⁴⁸⁵ și mulți cercetători i-au urmat⁴⁸⁶. A fost formulată și ipoteza care datează expediția în 439⁴⁸⁷ sau pe la 437⁴⁸⁸. Au fost chiar și cercetători care au coborât datarea la 436-5⁴⁸⁹.

Putem adăuga, de asemenea, opiniile radicale care susțin ideea că această expediție nu a avut loc niciodată, sau că ea s-a rezumat numai la sudul Pontului⁴⁹⁰. P. Ferrarese⁴⁹¹ argumentează, de exemplu, că panhellenismul Atenei, din secolul IV, ar fi creat mitul expediției lui Pericle, bazându-se pe absența

⁴⁸¹ Thuc., I, 115.

⁴⁸² Thuc., XII, 4, 4.

⁴⁸³ G. Glotz, *Histoire grecque*, Paris, 1925, t. II, p. 210-212.

⁴⁸⁴ G. de Sanctis, *Storia della Repubblica Ateniense dalle origini alla eta di Pericle*, Torino, 1912, p. 218.

⁴⁸⁵ ATL, III, p. 114-117.

⁴⁸⁶ Ts. Susuki, *Journal of Classical Studies*, Kyoto, III, 1955, p. 46-52; cf. J.H. Oliver, *The Peace of Callias and the Pontic Expedition of Pericles*, *Historia*, VI, 2, 1957, p. 254-255.

⁴⁸⁷ I. B. Brashynskii, *VDI*, 1958, 3, p. 111.

⁴⁸⁸ D. Kagan, *The outbreak of the Peloponnesian War*, London, 1969, p. 180; cf. p. 387 urm.

⁴⁸⁹ J. Beloch, *Griechische Geschichte*, I, Strassbourg, 1893, p. 503; cf. Karyshkowski, *Materialii z arheologii pionicinogo Pricernomor'ia*, III, 1959, p. 77-80.

⁴⁹⁰ I.B. Brashynskii, *Afinii i Severnoe Pricernomorie v VII-II vv do n.e.*, III, 1959, p. 77-80.

⁴⁹¹ P. Ferrarese, *Contributi dell'Istituto di storia antica*, vol. 2; Propaganda e persuasione nell'antiquita, Milano, 1974, p. 7-19.

comentariilor asupra acestui eveniment de către Tucydide și Xenophon, dar și din Medeea lui Euripide. Nu putem însă ține seama de aceste argumente pentru că știm că "argumentum ex silentio ad se non est argumentum".

Așadar, dacă cea mai mare parte a cercetătorilor este de acord cu plasarea expediției în intervalul 439-435⁴⁹², să încercăm o datare mai precisă.

Am precizat deja că operațiile militare necesitate de campania samiană au făcut imposibilă deplasarea flotei ateniene în 439. Pe de altă parte, în 437-6 atenienii au re-fondat o colonie pe locul vechii așezări de la Enea Hodoi, de data aceasta numind-o Amphipolis⁴⁹³. În 436-5⁴⁹⁴ au avut loc evenimentele legate de Epidamnos, care au deschis calea războiului peloponesiac.

Fondarea Amphipolisului a avut loc în vara lui 437 – când flota a apărut noua colonie până în momentul construcției zidului de incintă –, iar după 436 nu este rezonabil să ne mai imaginăm operațiuni navale la mare distanță de Grecia. Așadar, singura perioadă favorabilă navigației rămasă la dispoziția atenienilor pentru demonstrația de forță rămâne cea din anul 438 a.Chr.

Pentru această datare pledează și încercarea perșilor de a abate atenția atenienilor prin instigarea la revoltă a Byzantionului. Defecțiunea unuia dintre cele mai importante puncte ale rutei de nord-est - chiar dacă ea a fost rezolvată de garnizoana ateniană prin propriile forțe - este foarte probabil să-i fi sugerat lui Pericle faptul că o acțiune a flotei în această regiune era necesară, mai ales în condițiile de iminență a războiului.

Atena era în acel moment dependentă de importurile de grâne. Lupta pentru Sigeion, implantarea familiei Miltiades în Chersonesul Tracic, războaiele dintre locuitorii acestei cetăți cu cei din învecinatul Lampsakos, toate acestea demonstrează un permanent și viu interes pentru această zonă. Mai târziu, măsurile pe care le-au luat atenienii (sau alții în numele lor) - ca de exemplu ocuparea Lemnosului și a Imbrosului – demonstrează, de asemenea, o permanentă insecuritate a rutei spre Pont.

Este demonstrat că stăpânirea lui Darius asupra Strâmtorilor nu a împiedicat comerțul attic să se desfășoare, mai ales în punctele atât de greu cucerite în zona Hellespontului. Pe de altă parte, Miltiades bătrânul - dar și nepotul său cu același nume - s-au bucurat de un bun tratament, nu numai din partea lui Cressus, dar și din cea a lui Darius. Niciodată cei doi regi nu s-au arătat a fi inamici ai stăpânilor de la Sigeion și Chersones. Problema este să știm dacă

⁴⁹² R. Meiggs, *op.cit.*, p. 199.

⁴⁹³ Thuc., IV, 108.

⁴⁹⁴ Thuc., I, 24-31; cf. R. Meiggs, *op.cit.*, p. 199.

Atena – ca stat dependent în cea mai mare măsură de importul de *biotos* – putea fi mulțumită numai cu atât.

Dacă adăugăm plecarea lui Miltiades din Chersones și cea a lui Hippias spre Sigeion, înțelegem că Pericle avea destule motive pentru a fi îngrijorat. Mai mult, ionienii nu mai aveau posibilitatea de a menține, în această epocă, intensitatea comerțului în zonă.

De la apariția Ligii de la Delos - și bineînțeles a flotei sale - atenienii aveau pentru prima oară la dispoziție instrumentele necesare pentru a se impune în regiunea Hellespontului. Era, deci, momentul ca ei să acționeze.

În același timp Atena, "imperialistă" cum era, nu a reușit întotdeauna să-și acopere nevoile de grâu, nici măcar în condițiile supremației sale pe mare. Acest fapt este dovedit într-o manieră incontestabilă de catastrofa egipteană din 454-450⁴⁹⁵, de repetatele încercări de impunere a stăpânirii asupra golfului Corinth (în perioada 460-445), de implantarea de cleruhi în Eubeea și de fundarea orașului Thourioi. Toate aceste fapte nu fac decât să demonstreze că Atena, la apogeul puterii sale, nu își putea asigura necesarul de grâne. Expediția din Sicilia este poate cea mai bună dovadă a eforturilor ateniene pentru asigurarea aprovizionării din această regiune.

Creșterea tensiunilor - care vor duce la izbucnirea războiului - a determinat noile preocupări privind aprovizionarea cu grâu. Atenienii au fost bucuroși când au primit în dar grâu din Egipt și dacă distribuirea lui a provocat agitație - așa cum ne spune Plutarh⁴⁹⁶ - avem motive să credem că din acest punct de vedere lucrurile nu mergeau chiar atât de bine la începutul epocii lui Pericle.

Putem ușor distinge din relatările lui Thucydide că Pericle era conștient de pericolele războiului și deci putem crede că el avea în vedere soluții pentru a rezolva o atât de importantă problemă. Acesta este contextul exact al unor măsuri care au fost luate: fundarea coloniei de la Thourioi și expediția din Pont. În anii premergători războiului, Atena era obligată să asigure puncte de sprijin pentru comerțului săi care străbăteau ruta de nord-est. Vasele de război nu puteau transporta grâne, dar flota putea asigura pacea în Egeea – o condiție esențială pentru desfășurarea în condiții normale a comerțului.

⁴⁹⁵ A.J.Holladay, *The Hellenic Disaster in Egypt*, JHS, CIX (1989), p. 176-181. Opiniei lui Meiggs *op.cit.* (p. 101-108, 439-441 și 473-7) urmat de M.J. Libourne, (AJP XCIII (1971), 605-615) cum că atenienii ar fi pierdut 230-240 de vase și 46-48.000 oameni i se opune concluzia că din punct de vedere lingvistic relatarea lui Thucydide despre Egipt dă dreptate lui Meiggs dar din punctul de vedere al cifrelor pare totuși mai plauzibil să credem că atenienii au pierdut cca 100 de vase și 20.000 de oameni.

⁴⁹⁶ Plut., *Pericles*, 37; Schol. Arithophane, *Viespile*, v. 718; Cf. I.G., I, nr. 34, r. 6.

În 438 Pericle a considerat necesară o demonstrație de forță în Pont pentru a descuraja eventualele defecțiuni. Dacă această acțiune a avut și alte obiective este mai greu de spus. Raporturile speciale pe care Atena avea să le aibă mai târziu cu Bosforul, ar putea să ne sugereze unele ipoteze în această direcție.

Cu aceasta iată-ne ajunși în punctul în care suntem obligați să ne punem următoarea întrebare: există dovezi pe baza cărora să se poată afirma o prezență ateniană în Pont, în epoca despre care vorbim?

Plutarh ne relatează un singur eveniment militar: Lamahos a fost lăsat cu 13 nave la Sinope, pentru a-l răsturna pe tiranul Timesilaos. Această confruntare a lăsat urme evidente.

Prima dintre ele este cea a întreruperii emisiunilor monetare ale lui Timesilaos. Apoi, o inscripție⁴⁹⁷: un fragment de listă cu soldații atenieni căzuți pe câmpul de bătaie. Primul editor⁴⁹⁸ a datat fragmentul în perioada expediției Pontice. A. E. Raubitschek⁴⁹⁹ a contestat lectura și datarea și a susținut părerea lui A. Wilhelm care plasa inscripția în 431. Y. Vinogradov⁵⁰⁰ este cel care a demonstrat că lectura dată de Wilhelm a fost convingător contestată de A. W. Gomme⁵⁰¹. Astfel, urmându-l pe Gomme, trebuie să ne întoarcem la argumentele conjuncturale ale lui Hondius și, în consecință, la datarea acestei inscripții în momentul expediției, ceea ce nu face decât să-l confirme pe Plutarh. Este deci foarte probabil ca Timesilaos să fi fost răsturnat cu ajutorul atenienilor. Aceasta ar explica de ce Atena a trimis aici 600 de cleruhi, după instaurarea democrației.

Numele lui Timesilaos mai apare și într-o inscripție olbiană datată de Vinogradov în 437. Decretul este dedicat fraților Timesileos și Theopropos, tirani la Sinope⁵⁰².

Este clar că Timesileos și Timesilaos sunt una și aceeași persoană, diferența dintre nume datorându-se dialectului ionic vorbit de olbieni și celui attic al lui Plutarh.

Există și alte dovezi privind trecerea la democrație a Sinopei. M. I. Maximova⁵⁰³ a observat nu numai o schimbare a emisiunilor monetare, dar și faptul că emblema monetară a orașului s-a schimbat. Ea a pus trecerea de la monedele cu cap de vultur la cele cu vulturul pe delfin în legătură cu trecerea la

⁴⁹⁷ I.G., P, nr. 944.

⁴⁹⁸ J.J.A. Hondius, *Mnemosyne*, 49,1921, p. 202, nr. 11, r. 3.

⁴⁹⁹ A.E. Raubitschek, *Greek inscriptions*, în *Hesp.*, 12, 1, 1943, p. 25-27.

⁵⁰⁰ Yu. Vinogradov, op.cit., VDI, 2, 1981, p. 68.

⁵⁰¹ A.W. Gomme, *Historical comentary on Thucydides*, I, Oxford, 1945, p. 365-370.

⁵⁰² Y. Vinogradov, op.cit., *Chiron*, 10, 1980, p. 77.

⁵⁰³ N. Maximova, *Anticnie goroda bostocinogo pricernomoria*, Moscva, 1956, p. 98-100.

democrație. Mai mult, Maximova a constatat o altă schimbare în momentul lichidării cleruhiilor ateniene și al recuperării autonomiei, după catastrofa ateniană din Sicilia⁵⁰⁴. Astfel, Maximova a subliniat apariția la Sinope a unei instituții caracteristice ateniene – colegiul *prytanilor* – menționată de o altă inscripție de la Sinope⁵⁰⁵, pe care autoarea a pus-o în legătură cu o reformă constituțională care ar fi avut loc în perioada următoare expediției. La Milet, metropola Sinopei, această instituție apare cam în aceeași perioadă⁵⁰⁶. Vinogradov a atras atenția asupra faptului că explicația ar putea fi exercitarea aceleiași influențe ateniene asupra celor două orașe⁵⁰⁷.

Un alt exemplu îl constituie plăcile de bronz descoperite la Sinope (aflate acum la Luvru⁵⁰⁸), care au fost interpretate de L. Robert⁵⁰⁹ ca fiind plăci cu *helliastai*. Ele sunt identice cu cele de la Atena și datate în al treilea sfert al secolului IV.

Un alt argument posibil este cel al orașului Amissos: fondat pe la 435⁵¹⁰, numele său este schimbat în Peiraieus. În secolul IV aici s-au bătut monede pe al căror revers apare bufnița pe un scut⁵¹¹.

În ceea ce privește Olbia, situația nu este foarte clară. Refugierea celor doi tirani din Sinope aici, în urma expediției, pare a demonstra că în acest oraș încă funcționa un regim tiranic și că trecerea la democrație a avut loc la Olbia ceva mai târziu. Un terminus ante quem ne este oferit de Vinogradov⁵¹² care observă schimbarea denumirii lui Zeus (la începutul secolului IV), ceea ce pare de asemenea a indica o schimbare politică. Un fragment de inscripție din depozitul muzeului Odessa (datat la sfârșitul secolului V și începutul secolului IV) conține și el informații interesante⁵¹³. Conform reconstituirii propuse de Karyshkovski⁵¹⁴, ne aflăm în fața unui angajament al Atenei de a proteja cetățenii Olbiei în eventualitatea unor atacuri. Dacă restituția textului este corectă, am putea avea o confirmare a lui Plutarh care ne spune că Pericle "... a adus democrația popoarelor de acolo".

⁵⁰⁴ J.G. Hind, op.cit, Numismatic Cronicle, 136,1976, p. 1-6.

⁵⁰⁵ D. Robinson, AJA, 9, 1905, p. 372, nr. 40.

⁵⁰⁶ P. Herman, Klio, 52, 1970, p. 165.

⁵⁰⁷ Yu. Vinogradov, op.cit., VDI, 2, 1981, p. 70.

⁵⁰⁸ A. de Reider, *Bronzes antiques du Musee du Louvre*, II, Paris, 1915, p. 217, nr. 4072, pl. 123.

⁵⁰⁹ L. Robert, *Etudes anatoliennes*, 1937, p. 296 urm, nr. 13.

⁵¹⁰ P. Karyshkovski, op.cit., p. 80 urm.

⁵¹¹ P. Karyshkovski, op.cit., p. 77-80.

⁵¹² Yu. Vinogradov, op.cit., p. 67-69.

⁵¹³ *Ibidem*, p. 68-70.

⁵¹⁴ *Ibidem*, p. 68-69.

Regatul Bosphoran ne aduce și el câteva indicații legate de expediție, mai ales prin coincidența dintre data avansată de noi și data transmisă de Diodor pentru schimbarea dinastiei de aici.

Din pasajul lui Diodor (XII, 31,1) s-a tras concluzia că Spartokos, ca moștenitor al puterii, nu a schimbat decât de formă regimul politic⁵¹⁵. Adăugând informații numismatice, Vinogradov consideră că la începutul epocii spartokizilor a fost menținut același regim ca mai înainte⁵¹⁶. Important este faptul că schimbarea de dinastie a avut loc chiar în 438-7, chiar dacă nu avem nici o informație asupra cauzelor care au determinat-o.

În legătură directă cu expediția lui Pericle în Pont se află și comentarea unui fragment dintr-un discurs al lui Eschines⁵¹⁷, care ne oferă date interesante despre o altă colonie pontică – Nympheion. Analizând genealogia lui Demostene, autorul ne spune că bunicul celebrului orator se numea Gylon și că locuia în Kerameikos. Fiind condamnat la moarte, el a preferat exilul, deci acuzația era fondată. Condamnarea se datora faptului că “a dat cetatea pe mâna inamicilor”. Deși este dificil să precizăm cine erau inamicii, este totuși sigur că evenimentul se plasează înainte de 425, când Nymphaion apărea pe listele de tribut⁵¹⁸. După ce a predat tiranilor fortăreața ateniiană, el a fost recompensat cu o proprietate numită “Grădinile” și s-a căsătorit cu o bogată scită, probabil din aristocrația bosphorană.

Înființarea unei fortărețe ateniene în apropierea Bosphorului - al cărei comandant fusese Gylon - putea foarte bine să fie un punct de control implantat în timpul expediției ateniene din 438, sau nu mult după. În același timp, să constatăm că trădarea lui Gylon are loc după 425, când este de crezut că spartokizii au profitat de dificultățile prin care trecea Atena pentru a scăpa de acest punct de control.

Pentru celelalte cetăți din Pont, în ceea ce privește organizarea lor politică, informațiile noastre sunt mult mai restrânse. Ce știm sunt spusele lui Aristotel care relatează că au avut loc tulburări politice la Apollonia, Histria și Heracleea. Despre Apollonia ni se spune că au fost revolte din cauza prezenței străinilor și a fraudelor fiscale. Nu știm nici cine erau străinii și nici în ce consta afectarea bunului public. Contextul ne lasă totuși să ghicim că evoluția era în direcția democrației.

Tot Aristotel ne spune despre Heracleea Pontică că bogații care nu participau la magistraturi au fost cei care au instigat la revoltă. Rezultatul a fost

⁵¹⁵ T. Blavatskaia, *op.cit.*, p.45.

⁵¹⁶ A. Zograf, *MIA*, 16,1951, p. 167.

⁵¹⁷ Eschines, *C. Ctesiphone*, III, p. 171-172.

⁵¹⁸ *ATL*, III, lista 34, r. 78.

admiterea la magistraturi a 6 000 de cetățeni, deci o lărgire considerabilă a cercului magistraților.

În ceea ce privește Histria, lucrurile, se pare, s-au petrecut într-o manieră asemănătoare. Dar, în plus, ni se precizează că Histria a ajuns la democrație.

4.e. Liga de la Delos

Problematica Ligii de la Delos este extrem de vastă, una dintre cele mai dezbătute probleme fiind aceea a caracterului ei. Sunt cercetători care susțin că Liga era o organizație cu scopuri pirateresti, înființată doar pentru pradă⁵¹⁹, în interesul ateniilor⁵²⁰, în timp ce alții spun că informațiile noastre despre alianța ateniană între 476 și 454 sunt atât de limitate încât orice interpretare este eronată. Cercetătorii și-au concentrat atenția asupra singurului document în piatră existent în acest moment încercând să obțină din el mai mult decât spune prin el însuși⁵²¹. Unii cred că afirmația conform căreia imperiul atenian era nepopular printre supușii săi este contrazisă de ceea ce spune chiar Thucydide în II, 8,5 și VIII,2,2⁵²². Alții susțin poziții mai nuanțate, atrăgând atenția asupra izvoarelor care vorbesc despre revolte împotriva ateniilor (Clazomene, Milet, Lebedus, Herae, Methymna, Mytilene, Eresus, Rhodos, Euboea, Thasos), dar subliniind totodată că din acestea nu reiese o ostilitate generală față de Atena⁵²³. În același timp nu trebuie uitate efectele benefice pe care crearea Ligii le-a adus pe plan intern Atenei⁵²⁴.

Punctele cele mai importante și care ne interesează în acest context sunt cele legate de relațiile acestei organizații cu orașele grecești din Asia Mică (și mai ales cu Miletul), precum și problema includerii cetăților pontice în Ligă. Relațiile Atenei cu Miletul sunt foarte importante, dar și prea complicate pentru a încerca să reconstituim aici relațiile dintre cele două țarmuri ale lumii grecești⁵²⁵.

⁵¹⁹ R.Sealey, *The Origin of the Delian Ligue*, Ancient Society and Institutions, Studies presented to V. Ehrenberg on his 75th birthday, Oxford, 1966, p. 238, 253); cf. contra A.H Jackson, *The Original Purpose of the Delian Ligue*, *Historia* XVIII, 1, 1969, p. 12-15.

⁵²⁰ N.G.L. Hammond, *The Origins and the Nature of the Athenian Alliance of 478/7 BC*, *JHS* LXXXVII (1967), p. 60. Cf. și A. Andrewes, *The opposition to Perikles*, *JHS*, XCVIII, 1978, p. 1-8.

⁵²¹ W.K. Pritchett, *The Transfer of the Delian Treasury*, *Historia* XVIII, 1, 1969, p. 20-21.

⁵²² G.E.M.Ste. Croix, op.cit., *Historia*, 3, 1, (1954-5), A.W. Gomme, *Commentary on Thucydides*, IV, 88,108.

⁵²³ T.J. Quinn, *Thucydides and the Unpopularity of the Athenian Empire*, *Historia* 13, 3, 1964, p. 257-266.

⁵²⁴ Z. Petre, *L'élaboration de la pensée démocratique athénienne*, *St.Cl.*, XI, 1969, p. 49.

⁵²⁵ O foarte bună sinteză la D. Hegyi, *The historical background of the ionian revolt*, *Acta Antiqua*, 1966, XIV, 3-4, 285-302.

De altfel, relațiile sale cu ionienii au constituit o preocupare permanentă a Atenei⁵²⁶. S-a afirmat că însăși crearea Ligii deliene i se datorează, iar atenienii au folosit pretențiile lor de “fondatori” ai Ioniei ca pretext pentru a înființa această organizație⁵²⁷, idee întâlnită încă de la Thucydide⁵²⁸. Există însă și autori care consideră atenția acordată de atenieni ionienilor ca fiind un slogan creat în condițiile războaielor medice, dar de fapt, așa cum reiese din autorii contemporani analizați, grecii continuau să se refere la grecii din Asia Mică ca la orașe (milesieni, carieni etc)⁵²⁹.

Oricum, după revolta unor orașe ioniene în 454/3 a.Chr. Atena a susținut, la Milet, un guvern fidel condus de familia Neleizilor care pretindeau a fi urmașii lui Neileus, fiu al regelui Kodros al Atenei, cel care ar fi dus primii milesieni pe coasta Asiei, de la Atena. Iată de ce s-a spus că revolta din 454 a.Chr. împotriva Atenei ar fi avut de fapt loc mai devreme. Dar nu avem nici o dovadă că ea ar fi început înaintea momentului refuzului Miletului de a trimite un contingent pentru expediția împotriva Egiptului, deci în momentul strângerii tributului care apare pe prima listă de tribut din primăvara lui 453 a.Chr. (ATL III, 253). Dacă a fost mai devreme, nu putea fi înainte de 456 a.Chr. și această dată ar putea să explice graba mutării Tezaurului Ligii de la Delos, de frica flotei persane care acum avea intrare liberă în porturile din Asia Mică.

La începutul anilor 450 Miletul era condus de un guvern pro-atenian. Între 456-454 orașul a ieșit din Ligă, dar a fost adus înapoi, înainte de colectarea tributului din 452/1 (ATL III, 254 ff); la conducere au venit oligarhi care au fost fideli, probabil și datorită prezenței unei garnizoane ateniene aici, începând din 452/1 (ATL II, D 11, l.77); în 446 tributul a fost plătit normal, dar în același an au profitat de faptul că Atena era ocupată cu tulburările din Megara și Euboea și datorită invaziei spartane în Attica - orașul a secesionat din nou; revolta a fost înăbușită. În primăvara lui 442 tributul a fost plătit în mod normal.

Toate aceste schimbări au avut loc în cea de-a doua jumătate a secolului V a.Chr. și sunt autori care nu ezită să le pună în legătură cu expediția lui Pericle.

Prezența coloniilor pontice pe listele de tribut ateniene nu trebuie să ne surprindă. Este posibil ca ele să fi plătit *phoros*, chiar înainte de 425. Ipoteza este

⁵²⁶ Tradiția fondării Ioniei de către atenieni urcă cel puțin până la Solon (fr. 4. 2), cf. J.P. Barron, *Milesian Politics and Athenian Propaganda, c. 460-440 BC*, JHS LXXXVI (1962) p.6 și n. 40.

⁵²⁷ J.P. Barron, *Religious Propaganda of the Delian League*, JHS LXXXIV, 1964, p.46.

⁵²⁸ Thuc. I, 95.1

⁵²⁹ R.J. Seager și C.J. Tuplin, *The Freedom of the Greeks of Asia: on the origins of a concept and the creation of a slogan*, JHS, C (1980), p. 141-154.

susținută de afirmația lui Plutarh⁵³⁰ care ne spune despre Aristide că a murit în Pont. Prezența coloniilor pe aceste liste după 425 este încă o dovadă a expediției lui Lamahos în Pont⁵³¹, expediție întreprinsă pentru a aduna tributul. În cursul celui de-al treilea sfert al secolului V a.Chr. se pare că viața coloniilor pontice a suferit importante mutații. Bineînțeles, rămâne de văzut măsura în care aceste influențe s-au manifestat în structura instituțională. Totuși, acest lucru nu vrea să spună că expediția lui Pericle din 438 ar fi fost singura - sau măcar principala - cauză a acestei evoluții marcate de o creștere pregnantă a influenței ateniene.

Din punct de vedere epigrafic, singura referință directă la prezența pe listele de tribut ateniene o constituie chiar inscripția cu aceste liste⁵³². Se pot citi pe ea, cu certitudine, numai numele câtorva cetăți: Heraclea⁵³³, Apollonia⁵³⁴ și Nymphaion⁵³⁵. Din păcate, piatra este atât de deteriorată în porțiunea care conținea cetățile dobrogene, încât nu mai este de presupus decât Kallatisul. Întregirea toponimului Ka[...] de către editorii ATL cu Ka[rkinitis] numai pe temeiul cronologic al întemeierii Callatidei în timpul lui Amintas al III-lea (393-370) a fost respinsă de D.M. Pippidi pe bună dreptate. Argumentul dezvoltării economice și politice din sec. IV-III a.Chr. rezultat din analiza epigrafică îndreptându-l la întregirea Ka[l]latis⁵³⁶.

Informațiile pe care le avem despre dezvoltarea acestei din urmă cetăți în sec. V a.Chr. sunt relativ sumare, dar ele ne lasă totuși să vedem că acest oraș era cu mult mai puțin dezvoltat decât Histria contemporană. În aceste condiții, presupunerea logică că Histria nu putea lipsi de pe listă, ni se pare perfect acceptabilă, mai ales datorită faptului că economia histriană - aptă deja să emită primele serii monetare - își putea permite, fără probleme, plata *phoros*-ului cerut de atenieni.

Pe de altă parte este interesant de subliniat și că alte două întregiri de pe listele de tribut ateniene aduc, indirect, argumente includerii Histrei. Pe de o parte este vorba despre ipoteza ce câștigă tot mai mult teren a înlocuirii Olbiei cu Orgame⁵³⁷. Pe de altă parte este cazul Nik[onion]⁵³⁸, o așezare înființată foarte

⁵³⁰ *Ibidem*, p. 180-181.

⁵³¹ Plut., *Aristides*, 26.

⁵³² IG P 63, r. 200-220; ATL, I, 1939, p. 539.

⁵³³ ATL, r. 201.

⁵³⁴ ATL, r. 202.

⁵³⁵ ATL, p. 539.

⁵³⁶ ATL, p. 539; cf. discuția de la D.M. Pippidi, *DID I*, p. 182.

⁵³⁷ A. Avram, *Poleis und Nicht-Poleis im Erstem und Zweiten Attischen Seebund*, în *Studies in the Ancient Greek Polis*, Historia, 95, 1995, p. 191-200.

probabil de histrieni la limanul Nistrului (Roksolanskoe Gorodisce, Rep. Ucraina)⁵³⁹. Cum spuneam, indirect, acceptarea includerii acestor două cetăți pe listele de tribut implică și prezența Histriei.

Influențe economice

Din păcate, datele la care s-au petrecut toate aceste schimbări nu ne sunt cunoscute cu precizie, dar condițiile economice (mai ales emiterea primelor serii monetare histriene), precum și cele create de influența ateniană prin expediția lui Pericle și includerea în Liga de la Delos, îndreptățesc punctul de vedere conform căruia aceste evenimente trebuie plasate în preajma jumătății și în al treilea sfert al sec. V a.Chr.

În condițiile în care săpăturile arheologice de până acum au atins în prea puține puncte ale orașului nivelurile de locuire clasică, principalul indicator pe care îl putem folosi pentru a încerca o cuantificare a evoluției Histriei rămâne analiza importurilor de ceramică.

Prima constatare care trebuie făcută aici este că în tot bazinul Mării Negre primul sfert al secolului V a.Chr. este caracterizat de o scădere semnificativă a importurilor attice (*tabel 1 – grafic 5*). Că avem de-a face cu factori locali de influențare este clar, din moment ce observăm astfel că primul sfert al secolului V a.Chr. aduce cu sine o creștere a cantității de ceramică importată în Rhodos, Etruria, Magna Graecia, Sicilia. Singurele locuri unde sunt în scădere în această perioadă sunt Al Mina și Cipru (*tabel 4 și 5*).

Cel de-al doilea sfert al secolului V a.Chr. aduce cu sine o revigorare a importurilor attice. Această tendință este ilustrată și de numărul mai mare de artiști reprezentați în coloniile pontice (*vezi tab.1 și 2*). După cum se poate lesne observa, acest moment este perioada maximei afluențe de ceramică attică în Etruria (*grafic 9*) și, într-o mai mică măsură, în Sicilia (*grafic 10*). Este clar că cele două piețe absorb cea mai mare cantitate din ceramica produsă la Atena, în timp ce în Orient se remarcă de asemenea o scădere cantitativă (*tabel 7*).

Ajunși la intervalul 450-420 a.Chr. vom observa că importurile attice în Pont ajung din nou, din punct de vedere cantitativ, la un nivel relativ ridicat.

⁵³⁸ ATL, I, A, r. 9. Cf. D.M. Pippidi, *Studii de istorie și epigrafie*, București, 1988, p. 20 urm.

⁵³⁹ N.M. Sekerskaia, *Nikonion, North Pontic Archaeology. Recent discoveries and Studies*, Leiden, 2001, p. 67-90.

Creșterea cantității de ceramică importată în această perioadă trebuie pusă însă mai degrabă pe seama vaselor cu firnis negru decât pe cele decorate cu figuri roșii. Această constatare devine evidentă prin enumerarea puținilor artiști identificați în Pont, în această perioadă care constituie totuși epoca de apogeu a figurilor roșii. (vezi tab. 2)

Pentru a nu deforma imaginea oferită de trecerea în revistă a prezențelor stilistice în coloniile pontice despre comerțul atenian cu această parte a lumii grecești, va trebui să adăugăm și câteva considerații pe marginea importurilor de ceramică cu firnis negru, care - în lipsa unui mare număr de vase cu figuri roșii - a fost diferit interpretată (tabel 1 - grafic 9).

Primele vase de acest tip apar la Histria puțin înainte de mijlocul secolului VI a.Chr., așa cum demonstrează o cupă stemless⁵⁴⁰.

În perioada imediat următoare (500 - 480 a.Chr.) ceramica cu firnis negru lipsește de la Histria, seria ei reîncepând cu o *olpe* datată în jur de 480 a.Chr.⁵⁴¹. Începând de acum, următoarele două sferturi ale secolului V a.Chr. se vor caracteriza printr-o creștere continuă a ceramicii cu firnis negru importată. În ultimul sfert al secolului și în primele decenii ale celui următor, asistăm la o nouă "cădere", căreia îi va urma o altă perioadă de creștere până către jumătatea secolului IV a.Chr. (grafic 1).

Pentru al doilea și al treilea sfert al secolului V a.Chr. este de remarcat marele număr al cupelor care fac parte din "Delicate Class"⁵⁴².

Așa cum am mai spus, acest tip de ceramică va fi din nou importat în mare cantitate abia către jumătatea secolului IV a.Chr.; tot atunci trebuie remarcată și prezența vaselor cu figuri roșii aparținând de Group G, reprezentat cu peste 50 de *pelikai* în coloniile pontice.

În comparație, la Bassit⁵⁴³ importul de ceramică cu firnis negru începe în al treilea sfert al secolului VI a.Chr., marchează o creștere importantă în ultimul sfert al acestui secol, pentru ca, începutul secolului V a.Chr., să fie caracterizat printr-un și mai mare număr de vase de acest tip. Cel de al doilea sfert al secolului V a.Chr. aduce o scădere a acestor importuri sub nivelul înregistrat cu o jumătate de secol mai devreme (tabel 1).

Din punct de vedere cantitativ, (tabel 1 - grafic 1 și 9) la începutul secolului V a.Chr. se remarcă o scădere bruscă și de amploare a importului de

⁵⁴⁰ *Histria IV*, cat. 516.

⁵⁴¹ *Histria IV*, cat. 513

⁵⁴² *Histria IV*, cat. 520-539.

⁵⁴³ C. Perreault, *op.cit.*, tab. 1.

ceramică attică. După 490/480 până către jumătatea secolului, Histria primește foarte puțină ceramică attică. Doar câteva vase cu figuri negre și alte câteva cu figuri roșii sunt prezente acum. Este adevărat însă că ceramica cu firnis negru preia supremația în această perioadă, dar, chiar și cu această contribuție, cantitatea rămâne mică.

După jumătatea secolului V a.Chr. situația se modifică, în sensul că se observă o revitalizare a circulației ceramicii attice. Fără îndoială că acum este importată mult mai multă ceramică cu firnis negru decât cea cu figuri roșii (aflată totuși și ea într-o oarecare creștere).

Ultimul sfert al secolului V a.Chr. și începutul secolului IV a.Chr. aduc o creștere mai mare a importului de ceramică cu figuri roșii, ceea ce se pare că atrage automat o scădere a numărului de vase cu firnis negru.

Astfel, după căderea importurilor attice de la 490/80 la Histria, (tabel 1 - grafic 9) este ușor de constatat că până la jumătatea secolului V a.Chr. cetatea este în refacere. Începând din al doilea sfert al secolului, cantitatea de ceramică importată este în continuă creștere. Se remarcă în această direcție chiar și revenirea figurilor negre; după dispariția lor, întâietatea fusese preluată de ceramica cu firnis negru. Cu toate acestea, și figurile roșii sunt în creștere, ceea ce arată că după 480 evoluția este permanent ascendentă⁵⁴⁴. Pe de altă parte, studiul importurilor amforice pare să confirme și el această evoluție generală⁵⁴⁵.

Este incontestabil faptul că organizarea politică, programele social-politice, economice și ideologice se reflectă în formele de amenajare a spațiului orașelor grecești. Corelarea și influențele dintre programele urbane și cele socio-politice au existat întotdeauna și peste tot în lumea greacă⁵⁴⁶.

Diferitele programe urbanistice ale cetății sunt influențate de regimurile politice. Din această cauză, unii cercetători au văzut chiar inventarea sistemului

⁵⁴⁴ Pentru comparația cu situația importurilor de ceramică attică din alte centre din Marea Neagră, vezi tabel 6-8.

⁵⁴⁵ J. Bouzek, *Athènes et la mer Noire*, BCH, 113, 1989, p. 249-259; *idem*, *Studies of Greek pottery in the Black Sea area*, Praga, 1990; P. Dupont, *Amphores archaïques de Grèce propre en mer Noire. État de la question*, în *Il Mar Nero*, 2, 1995-1996, p. 85-98.

⁵⁴⁶ A. Wasowicz, *Le programme urbain de la polis grecque*, în *Architecture et société. De l'archaïsme grec à la fin de la république romaine*, Actes du Colloque international de la recherche scientifique et l'École française de Rome (Rome 2-4 decembre 1980), 1983, p. 87.

urbanistic hippodamic ca pe o inovație legată și determinată de trecerea la democrație. "Apariția sistemului hippodamic aduce o schimbare importantă - prin definirea unor <module> egale. Acestea devin interschimbabile, cu alte cuvinte urbanismul devine, din acest punct de vedere, dialectic. Momentul în care acest sistem este gândit nu are oare legătură cu evoluția gândirii democratice? Democrația introduce tragerea la sorți care are ca rezultat garantarea interschimbabilității magistraților. Oare nu sunt tocmai aceste <module> trecerea la o arhitectură dialectică, bazată pe elemente interschimbabile, trecere determinată de impunerea ideilor democratice ateniene?"⁵⁴⁷.

Am arătat în paginile de mai sus că pe tot parcursul sec. V a.Chr. Histria nu a fost amenințată de nici un pericol extern. În acest caz putem presupune, în mod rezonabil, că schimbarea de regim politic a putut avea și în cazul Histriei consecințe urbanistice, una dintre ele fiind chiar construirea zidului clasic de incintă.

4.e.1 Histria în sec. IV a.Chr.

Importanța coloniilor din Pontul Euxin este pusă în evidență de declarația lui Demosthene care, pe la mijlocul sec. IV, ne spune că două treimi din necesarul de grâne al Atenei venea din zona pontică și că jumătate din această cantitate este produsă de Regatul bosporan⁵⁴⁸. Care era, din punct de vedere cantitativ, aportul celorlalte cetăți este greu de apreciat. La fel de greu este însă și determinarea celorlalte orașe din Grecia care se aprovizionau din această sursă.

Cert este că din această perioadă datează și primele descoperiri de monede emise de alte centre cu care Histria avea relații economice : Olbia, Cyzic, Sinope. O modificare importantă a sistemului monetar o constituie pentru Histria trecerea de la etalonul fenician (amplu folosit în coloniile pontice) la cel eginet, pentru ca după intrarea în sfera de influență a macedonenilor să fie adoptat standardul attic. Callatisul începe și el baterea de monedă tot în această perioadă, dar adoptă de la bun început etalonul eginet⁵⁴⁹.

⁵⁴⁷ A. Bammer, *Architecture et société en Asie Mineure au IVe s.*, în *Architecture et société. De l'archaisme grec à la fin de la république romaine*, Actes du Colloque international de la recherche scientifique et l'École française de Rome (Rome 2-4 decembre 1980), 1983, p. 282.

⁵⁴⁸ Demosth., *In Lept.*, 31-35; cf. comentariul lui D.M. Pippidi, *DID I*, p. 188 urm.

⁵⁴⁹ Gh. Poenaru Bordea și E. Oberlander Târnoaveanu, *Contributions à l'étude des monnaies-pointes de flèche à la lumière des trésors de Jurilovca*, dép. de Tulcea, Actes du Iie Congrès International de Thracologie (Bucarest, 1976), II, *Histoire et archéologie* (1980), p. 141-150.

După înfrângerea ei în războiul peloponesiac (404 a.Chr.), cel mai important eveniment al istoriei lumii grecești este, fără îndoială, încercarea Atenei de a re-crea în noile condiții politice Liga deliană. Cea de a doua ligă ateniană (378/7) este înființată cu un statut juridic diferit de prima, fără cetățile grecești de pe țărmul asiatic al Mării Egee, de această dată pentru a evita intervenția persană în conflictul cu Atena. În schimb, este de remarcat ca membru Byzantion-ul, orașul de la intrarea în Pontul Euxin. Peste 60 de orașe își trimit reprezentanții în *synedrion*, iar rolul Atenei este mult diminuat față de epoca lui Pericle. Luptele interne, apariția unui nou concurent – Theba – duc în final la dispariția hegemoniei ateniene. Ultimele mari bătălii, de altfel, nici nu se mai dau pe mare: Leuctra (371), Kynoskephalai (364), Mantinea (362) deschid calea unei rapide hegemonii macedonene ce avea să devină inevitabilă după Cheronea (338).

În timpul domniei lui, Filip al II-lea, printr-un joc diplomatic inteligent sprijinit atunci când era nevoie de falanga macedoneană, va aduce Macedonia în poziția de conducător al lumii grecești.

Expansiunea macedoneană

Expansiunea macedoneană la Dunărea de jos a venit ca o urmare firească a controlului său asupra unui spațiu mai întins decât Peninsula Balcanică. Preluarea "moștenirii" odryse implică și clarificarea relațiilor cu coloniile de pe coasta de vest a Pontului și eventuala lor supunere sau dominație. Dorința exercitării acestui control îi face pe macedoneni să se opună încercării sciților de a se așeza în zonele aflate la sudul Dunării, migrație determinată de modificarea condițiilor de mediu din stepile nord pontice. După ce au avut de înfruntat opoziția autohtonilor⁵⁵⁰, sub conducerea unui *rex Histrianorum*⁵⁵¹, sciții lui Ateas (Ataias, Atheas) sunt învinși de Filip II, undeva în dreapta Dunării⁵⁵². Campania dobrogeană a lui Filip II (339 a.Chr.)⁵⁵³, ca de altfel și cea împotriva Byzantion-ului (341 a.Chr.), a însemnat însă

⁵⁵⁰ Noul stadiu de organizare al geților este pus în evidență de începutul cristalizării primelor formațiuni tribale, fapt dovedit de datarea în această perioadă a unei noi faze de utilizare a fortificației de la Beidaud, de mormântul princiar de la Agighiol.

⁵⁵¹ V. Pârvan, *Getica*, p. 53 urm.; P. Nicorescu, *Dacia*, II, 1925, p. 27-28;

⁵⁵² Cererea de ajutor a lui Ateas adresată lui Filip II prin intermediul Apolloniei este clar atestată de Trogus Pompeius (Iustinus IX, 2, 1). Cf. și interpretarea lui P. Alexandrescu, *Ataias*, StCl, 9, 1967.

⁵⁵³ Diferite interpretări la: D.M. Pippidi, *Parerga*, p. 153 urm.; D.B. Selov, *Car' Atej, Numizmatika i sfragistika*, 2, 1965, p. 16-40; Vl. Iliescu, *Le problème des rapports scytho-byzantins au IVe s.av.n.è (Clem. Strom. V,5, p.*

și lupte cu tribalii și cu alte neamuri tracice din interiorul continentului, ceea ce îndreptățește punctul de vedere care susține că frontiera de nord a regatului macedonean era fixată pe linia Dunării⁵⁵⁴. Dacă adăugăm și argumentul că prezența macedoneană este atestată și de marea cantitate de monede emise de Filip II și Alexandru cel Mare⁵⁵⁵, avem încă o dovadă a interesului lor pentru această zonă, nu numai din punct de vedere militar.

În același mod gândea și Alexandru, care a avut de luptat cu tribalii pentru a menține aceeași graniță cu agresivii sciți, la fel cum, mai târziu, Zopyrion va fi trimis (în 326) în expediție împotriva Olbiei⁵⁵⁶, dar va fi învins tocmai de sciți⁵⁵⁷. Moartea fulgerătoare a lui Alexandru va pune capăt doar pentru o scurtă perioadă încercărilor de supunere a cetăților grecești de pe coasta de vest. Domnia lui Alexandru cel Mare va extinde lumea greacă până în inima Asiei, făcând să dispară cauza unei adânc înrădăcinate obsesii elene: Imperiul persan. Diadohii săi vor încerca să mențină acest nou imperiu elen, dar rezultatul nu va fi pe măsura realizărilor înaintașului lor.

Lysimach va impune orașelor de pe coasta de vest a Mării Negre garnizoane macedonene care nu se vor retrage de aici în cei patruzeci de ani ai lui de domnie, în ciuda încercărilor lor repetate de a ieși de sub această dominație⁵⁵⁸. Conflictul cu Lysimach al cetăților vest-pontice conduse de Callatis⁵⁵⁹ (313 a.Chr.) va face chiar ca 1.000 de callatieni să ceară "azil" regelui Eumelos al Bosporului⁵⁶⁰, stabilindu-se în zona Panticapaionului. Dar Lysimach a

240), în *Historia*, 20, 1971, p. 175-185; *idem*, *Die aussenpolitische Krise der hellenischen Poleis Klein-Scythiens im 4 Jh.v.u.Z., Hellenistische Poleis. Krise-Wandlung-Wirkung*, II, Berlin, 1974, p. 664-681; *idem*, *Agrarische Verhältnisse in Klein-Scythien im 4 Jh. V. Chr.*, în *Klio*, 64, 1982, p. 75-82;

⁵⁵⁴ D.M. Pippidi, *DID I*, p. 195 urm.; *idem*, *Parerga*, *Écrits de philologie, d'épigraphie et d'histoire ancienne*, București, 1984, p. 151 urm.; B. Isaac, *The Greek settlement in Thrace until the macedonian conquest*, Leiden, 1986.

⁵⁵⁵ O. Picard, *Monnaies et guerre en Grèce classique*, Pallas, 51, 1999, p. 205-221; V. Lungu și Gh. Poenaru Bordea, *Un trésor de monnaies d'Istros à Orgame*, în *Civilisation grecque et cultures antiques périphériques. Hommage à P. Alexandrescu*, p. 282-300.

⁵⁵⁶ N.M. Sekersakaia, *Nikonion, North Pontic Archaeology, Recent discoveries and studies* (ed. G. Tsatskhladze), Leiden, 2001, p. 67-90; J. Vinogradov, *Pontische Studien*, p. 323 urm.

⁵⁵⁷ Al. Suceveanu, *O ipoteză despre Zopyrion*, SCIV, 17, 1966,4, p. 636-644; Vl. Iliescu, *Campania strategului Zopyrion la Dunărea de Jos*, Pontica, IV, 1971, p. 57-73; Yu. Vinogradov, *Pontische Studien*, p. 276 urm.

⁵⁵⁸ D.M. Pippidi, *DID I*, p. 216 urm.; H.S. Lund, *Lysimachus. A study in early hellenistic kingship*, London, 1992, p. 33 urm.; C. Franco, *Il regno di Lisimaco. Strutture amministrative e rapporti con la cita*, Pisa, 1993, p. 21 urm.

⁵⁵⁹ Asediul din 313 (Diodor, XIX, 73, 2-7 "symachia" a cetăților vest pontice) a fost reluat în 309 (Diodor, XX, 25, 1) și apoi în 307 a.Chr.

⁵⁶⁰ Diod., XX, 25, 1; Cf. Yu. Vinogradov, *Pontische Studien*, p. 38 urm.

încercat o extindere a autorității sale (300 – 292 a.Chr.) nu numai asupra orașelor de pe coastă, ci și asupra unor teritorii din interior, ocazie cu care se va înfrunta cu diferiți dinastii locali⁵⁶¹. Plasarea țării lui Dromihaites⁵⁶² în Oltenia, Muntenia sau Podișul central al Moldovei⁵⁶³ nu este relevantă pentru discuția de față, dar conflictul în sine este o bună indicație a intențiilor și direcțiilor de expansiune avute în vedere de stăpânul Traciei⁵⁶⁴.

Am arătat în paginile de mai sus că pe tot parcursul sec. V - IV a.Chr. Histria nu a fost amenințată de nici un pericol extern. În acest caz putem presupune că schimbarea de regim politic a putut avea și în cazul Histriei consecințe urbanistice, una dintre ele fiind chiar construirea zidului clasic de incintă.

4.f.1 Incinta clasică – istoricul cercetărilor

Zidul clasic de incintă a fost descoperit în urma săpăturilor din 1950. Zidul făcea atunci impresia unei străzi, deoarece nu fusese atinsă decât partea lui superioară, iar lucrările se opriseră la acest nivel.

Cercetările au fost reluate abia în 1955 când s-a constatat că, în ordine cronologică, cel mai vechi strat din acest punct este cel arhaic. Pe nivelul despre care este vorba, au fost descoperite un fragment de vatră și două fragmente dintr-o cupă arhaică attică (Planșa 18). Stratul următor se pare că ar corespunde unui nivel din secolul al V-lea a.Chr., din care au fost surprinse un fragment de podea și câteva fragmente de ceramică cu figuri roșii (care ar putea fi atribuite aceluiași secol). Acest nivel era tăiat de un zid masiv al unei construcții de mari proporții deasupra căreia se succedau trei nivele elenistice.

În realitate, este un zid foarte mare construit din piatră de șist verde local, ce reprezintă o fundație; a apărut la 2,55 m adâncime, fiind așezat pe nisipul marin cochilifer, aproape de nivelul pânzei de apă freatică aflată la 3,30 m adâncime față de sol. Orientarea lui este nord-sud, iar fața acestui zid legat cu pământ este pe partea de vest. Cea mai înaltă parte se păstrează până la o înălțime de 0,70 m. și are o grosime de 1,40 m. Spre est, coboară (cu 0,20-0,25 m) într-un fel de treaptă, care e organic legată de corpul descris mai sus, adăugând încă 1,20 m la grosimea lui și atingând în total 2,60 m lățime. (Planșa 18 și 24).

⁵⁶¹ D.M. Pippidi, *DID I*, p. 217; A.J. Graham, *Colony and mother city in ancient Greece*, Chicago, 1983.

⁵⁶² Diodor, XXI, 11-12; Polybius, fr. 102; Strabon, VII, 3,8 și 3,14; Iustinus, XVI,1,19; Plutarch, Demetrios, 39 și 52; Polyaeus, *Stratagemata*, VII, 25; Memnon, *FgrHist*, III B, 434 F 5; Pausanias, I, 9, 7.

⁵⁶³ R. Florescu, *Țara lui Dromihaites*, Pontica, XIV, 1981, p. 153-156.

⁵⁶⁴ D.M. Pippidi, *Parerga*, p. 160 urm.; K. Jordanov, *The getae against Lysimachus*, BHR, 18, 1990, 1, p. 39-51.

Primele observații stratigrafice arătau că zidul taie stratul arhaic și că i se suprapun nivele de locuire din epoca elenistică. În dărâmătură s-a găsit o monedă de la Filip al II-lea, ceea ce permite fixarea dezafectării lui în a doua jumătate a secolului al IV-lea⁵⁶⁵.

În 1956 săpătura a fost dezvoltată prin trei secțiuni transversale zidului și care au confirmat existența lui pe o lungime totală de cca. 30 m (Planșa 21). În S1/1956 a apărut un complex mare de dărâmături din piatră de șist verde local și calcar, ce reprezintă urmele zidului deranjat în acest punct. Spre vest și est au apărut unele blocuri de calcar fasonate, dispuse regulat, care ar putea constitui dovada existenței unui turn. În pământul de umplutură de deasupra dărâmăturii s-au găsit fragmente dintr-un crater cu figuri roșii (Planșa 20-B), databil în secolul al IV-lea, ceea ce înseamnă că la această dată zidul nu mai era în funcțiune.

S2/1956 a fost trasată la 2 m spre nord de Z2/1955 și a permis constatarea că și aici zidul este conservat foarte bine.

S3/1956 a fost trasată la 20 m spre nord de cea precedentă. Zidul a apărut și în această secțiune, el fiind suprapus în acest punct de trei nivele elenistice. Latura de est a zidului era nederanjată, în timp ce latura de vest nu se păstra la fel de bine (Planșa 9).

În acel moment zidul de incintă clasic fusese identificat pe o lungime de cca. 35 m. Din punct de vedere stratigrafic și după materialul descoperit, el se încadra cronologic înaintea epocii elenistice și părea a fi fost scos din funcțiune la începutul ei⁵⁶⁶.

În 1957 s-a mai trasat o secțiune transversală est-vest, lungă de 33 m și lată de 3 m. A fost regăsit nivelul arhaic, aici afectat de nivelul apei freactice, ceea ce nu a permis decât recuperarea unor fragmente ceramice, a unor urme de vatră și cărbune. Pe nivelul clasic a fost găsită ceramică de secol V a.Chr., materialul databil fiind constituit din cupe attice cu firnis negru din Delicate Class. S-a constatat că aici zidul are o deviație de orientare către nord-vest, el devenind mai gros cu 1 m. Corpul dinspre est (lat de 1,75 m) are o schimbare de plan, fiind prevăzut cu un contrafort (Planșa 21).

În această porțiune a sa, zidul este așezat pe un strat de nisip gros de 0,25-0,30 m, sub care se află nivelul arhaic. Deasupra lui, peste dărâmătură (la cca. 0,9 m mai sus) se suprapun locuințe elenistice. Rezultă că acest monument a fost construit ulterior secolului al VI-lea și distrus în sec. IV a.Chr., chiar la începutul epocii elenistice. El pare să fi funcționat în sec. V a.C și cea mai mare parte a sec.

⁵⁶⁵ Maria Coja, *Histria, Materiale*, IV, 1957, p. 39 urm.

⁵⁶⁶ M. Coja, *op.cit.*, *Materiale*, V, 1959, p. 300-303.

IV a.Chr.. La est de zid (deci contemporane lui) sunt 2 cuptoare circulare, fiecare dintre ele cu 2 camere. Unul dintre cuptoare este distrus de o groapă în care s-a găsit material ceramic de sec. IV a. C., ceea ce înseamnă că a fost distrus odată cu zidul. Materialul ceramic de secol IV a.Chr. este reprezentat de skyphoi și cratere attice cu figuri roșii. În apropierea cuptorului II a apărut și o locuință careia îi era asociată o șampilă de amforă, databilă la sfârșitul sec V a.Chr..

Locuința nr. 5 care suprapune dărâmăturile zidului, avea pe podea o șampilă de amforă sinopeană, databilă la sfârșitul sec. IV a.Chr. - începutul sec. III a.Chr., împreună cu o monedă Filip II. Relația stratigrafică dintre locuință și zid constituia - și datorită materialului ceramic totodată - un *terminus ante quem*⁵⁶⁷ pentru momentul dărâmării zidului.

Săpăturile din 1958 au constatat în deschiderea unei suprafețe la capătul de nord (d), lungă de 12 m și lată de 2,50 m, care a confirmat stratigrafia din celelalte secțiuni (Planșa 21).

Nivelurile arhaice conțin puțin material, în cea mai mare parte nesemnificativ.

Stratul clasic – aflat la nivelul superior al temeliei zidului – conține, de o parte și de alta, ceramică și este deranjat de o groapă cu material de sec. IV a.Chr. Pe podea au fost găsite trei țigle mari (0,65x0,67 m), cu urme de vopsea roșie, care au determinat-o pe Maria Coja, autoarea săpăturii, să presupună existența în acest loc a unui edificiu important. Această construcție este așezată la est de zidul clasic de incintă, care în această porțiune este foarte deranjat, piatra fiind recuperată în vederea refolosirii ei. La locul lor au fost descoperite câteva pietre de pe latura de vest, care continuă pe direcția nord-sud, spre malul lacului Sinoe.

Tot în sec. IV a.Chr. este datată o groapă cu un bogat material ceramic, din care face parte și o cupă histriană cu picior inelar și decor pictat cu vopsea roșie (meandru și spirale în formă de "S"), care face parte din producția histriană. Acest vas se află în apropierea cuptoarelor descoperite aici în anii precedenți.

Nivelul elenistic se află în această zonă la 0,6 m de nivelul solului și corespunde nivelului III elenistic (NH III).

Tot în 1958 s-a mai deschis o suprafață (e-e') cu dimensiunile 10x6x5 m, pornind din marginea sudică a suprafeței Z2 A3 și care include sondajul S1 din 1956. În acest loc a fost constatată continuarea zidului spre sud pe aceeași lățime, dar el este și aici distrus. În unele puncte s-au păstrat urmele unor pari de lemn cu diametrul de 10 cm, a căror semnificație n-a fost determinată. La vest de zid s-a descoperit o podea de lut pe care s-au găsit fragmentele unui skyphos de la

⁵⁶⁷ M. Coja, *op.cit.*, Materiale, VI, 1959, p. 283-289.

sfârșitul sec. VI-lea (Planșa 20-C). Aceasta demonstrează că zidul a fost construit după această dată, deci în sec. V a.Chr.. La est, pe același nivel cu zidul, a fost găsită podeaua de lut a unei locuințe paralele cu traseul acestuia. Materialul găsit *in situ* se datează în sec. V: cupe attice cu firnis negru tip Delicate Class Planșa 20-A), ceramică de uz casnic și numeroase fragmente de amforă. Nici aici nu s-au găsit indicii privitoare la suprastructura zidului.

Peste dărâmătura zidului de incintă clasic s-a păstrat un strat de umplutură, gros de 0,6-0,8 m, care conține material de sec. IV a.Chr., ceea ce corespunde momentului în care zidul a fost dezafectat (Planșa 8).

Privind atât planul sectorului (Planșa 19) cât și cel general (Planșa 1), autoarea săpăturii constată - din ceea ce putuse observa în porțiunea descoperită până în acel moment - că, fiind orientat aproape paralel cu zidul roman Z, cel de incintă clasic nu părea să fi închis o suprafață poligonală, ci probabil că "mergea dintr-o margine în alta a lacului Sinoe, apărând în acest mod capul înaintat al peninsulei pe care este așezat orașul."

Tot cu această ocazie a apărut și informația că, înspre vest, zidul era prevăzut cu un șanț de apărare care urmărea probabil o sinuozitate a terenului.

Autoarea conchidea că - din punct de vedere topografic - zidul în discuție închidea, în sec. V a.Chr., "cea mai mare întindere a orașului, în comparație cu zidurile de incintă ulterioare care, în succesiunea lor, marchează o restrângere din ce în ce a suprafeței apărate."⁵⁶⁸

La sfârșitul campaniei 1961 Maria Coja a mai făcut un mic sondaj (S 4, 8x1,25 m), la sud de săpătura efectuată în campania din 1958 în punctul Z2, cu scopul de a surprinde în continuare ruinele zidului de apărare din secolul al V-lea a. C.. Rezultatele obținute au fost în concordanță cu cele anterioare. Au apărut urme de locuire din epoca elenistică în succesiunea celor trei nivele cunoscute, urme care suprapun un strat din secolul al IV-lea a. Chr.. Imediat sub aceste depuneri au apărut dărâmăturile zidului, din piatră mărunță, răvășită, lucru care nu a permis delimitarea liniilor de margine ale zidului (care sunt, deci, distruse). Dispoziția acestor dărâmături indică aceeași direcție spre sud, traseul cunoscut al acestui monument. Este clar că, după ce a fost scos din funcțiune, materialul său (piatra) a fost cărat încă din antichitate, probabil pentru re folosirea la alte construcții.

Tehnica de construire a zidurilor de apărare cu fundament de piatră și suprastructură din chirpici era folosită nu numai în colonii, ci chiar în Grecia propriu-zisă. Pentru a da numai câteva exemple, menționăm că la Atena se cunosc fortificații cu chirpici (în secolul al V-lea), la Olynth (în secolul al IV-lea a.

⁵⁶⁸ M. Coja, *op.cit.*, Materiale, VII, 1961, p. 250-255.

Chr.), la Corinth (în același secol), iar mai departe la Gela; în Sicilia exista un astfel de zid bine conservat (de la sfârșitul secolelor V-IV a. Chr.⁵⁶⁹).

Imaginea pe care ne-o oferă rezultatul acestor săpături - care au avut ca obiect zidul de incintă clasic - a fost rezumată de Maria Coja, autoarea săpăturilor, în articolele sale⁵⁷⁰.

Astfel, existența primei incinte a Platoului, cea arhaică, ar fi luat sfârșit în ultimii ani ai sec. VI a.Chr., în momentul expediției lui Darius împotriva sciților (chiar dacă autoarea admite că incinta ar mai fi putut funcționa un timp, după reparații sumare și minime modificări de traseu, în special pe latura de sud).

La începutul epocii clasice s-ar fi ridicat o nou zid, mult mai la vest și care apăra acum numai jumătate din suprafața inclusă de precedenta linie de apărare. Acest nou zid (surprins în sondajele din sectorul Z2) stă pe un soclu din blocuri de șist verde așezat pe nisip și are o lățime de 2,60 m la bază. Soclul este de fapt constituit din două corpuri de zidărie lipite - partea dinspre est fiind mai înaltă cu 0,2-0,3 m decât cea vestică -, corpuri care sunt însă "liés organiquement par endroits". Mai mult, tot după opinia Mariei Coja, zidul ar fi fost îmbrăcat de un parament din plăci de calcar, unele dintre acestea fiind descoperite *in situ* la est de zid, adică spre interiorul cetății. O altă particularitate notabilă este cea a prezenței unui turn rectangular, așezat tot *intra muros*. Datele stratigrafice determină datarea acestei construcții în primul sfert al sec. V a.Chr. și distrugerea sa, fie în a doua jumătate a sec. IV a.Chr., cu ocazia expediției lui Filip II împotriva sciților conduși de regele Ateas în 339⁵⁷¹ (ipoteză Maria Coja), fie în 313 ca urmare a revoltei orașelor pontice împotriva lui Lysimach.

4.f.2 Incinta clasică - tehnica de construcție

Cele 13 sondaje și săpături în suprafață care au fost făcute de Maria Coja pentru a determina traseul zidului de incintă clasic, au demonstrat că fundația acestuia era construită din zidărie de șist verde. A fost descoperit un tronson de aproape 20 m care stă pe un pat de nisip, măsoară 2,60 m lățime la bază și se îngustează până la 1,40 m, puțin mai sus⁵⁷². Suprastructura este realizată din

⁵⁶⁹ M. Coja, *op.cit.*, Materiale, VIII, 1962, p. 408-415.

⁵⁷⁰ M. Coja, *op.cit.*, SCIV, 15, 3, p. 383-400;

⁵⁷¹ M. Coja, *op.cit.*, SCIV, 15, 3, 1964, p. 383-400.

⁵⁷² M. Coja, *op.cit.*, *La fortification*, dans l'histoire du monde grec, Actes du colloque international CNRS, *La fortification*, 1982 [Paris 1986], fig. 211, 216, 217.

emplecton și blocuri de calcar. Deși nu apare menționată în rapoartele de săpătură publicate, într-un articol ulterior, M. Coja afirmă că “mai la sud au fost descoperite fundațiile unei mici porți a cărei deschidere era protejată de două ziduri perpendiculare pe cortine, lungă de 11 m”⁵⁷³. Probabil că această structură este cea identificată înainte ca fiind un turn al zidului dispus spre interior.⁵⁷⁴ Spre mieznoapte, zidul deviază spre nord-vest, fiind întărit până la lățimea de 3,4 m, în care este inclusă și o construcție care pare să fi aparținut unei scări care dădea acces la înălțimea zidului. La extremitatea nordică a acestuia, un segment de cortină se termină în arc de cerc spre est, despre care autoarea susține că ar putea sugera existența unei alte porți. Din elevația zidului s-au mai păstrat numai câteva blocuri rectangulare de calcar (0,90x0,60x0,30 m) care provin, fără îndoială, din parament. În exterior, spre vest, incinta este precedată de un șanț (aflat la 7-9 m de zid), larg de 9 m. După distrugerea zidului, pe acest traseu a fost amenajată o stradă care a funcționat și în epoca elenistică. O altă stradă paralelă, dar mai îngustă, se găsește la circa 60 m spre est⁵⁷⁵.

Așa cum am mai spus, părerea autoarei este că această distrugere trebuie pusă în legătură cu expediția din 339 a.Chr. a lui Filip II al Macedoniei contra sciților conduși de Ateas.

Din punct de vedere constructiv, avem de-a face cu un zid de incintă destul de puternic (lățimea lui este cuprinsă între 2,60 și 3,40 m), a cărui fundație este construită numai din piatră, șistul verde omniprezent la Histria. Zidul are paramenți și emplecton care, dar fiind construite din material asemănător, acest lucru nu este evident decât prin placarea paramentelor cu blocuri de calcar.

Pentru Histria această tehnică constructivă reprezintă o inovație, atât ca dimensiuni cât și ca material de construcție folosit: este primul zid de asemenea proporții construit numai din șist verde și calcar.

În nici una dintre publicațiile sale, M. Coja nu face mențiunea descoperirii în preajma acestui zid a vreunei dărâmături de chirpici. Se pare deci că avem de-a face, într-adevăr, cu un zid construit în elevație din paramenți realizați din blocuri de calcar și emplecton alcătuit din șist⁵⁷⁶.

⁵⁷³ *Ibidem*, fig. 217

⁵⁷⁴ M. Coja, *op.cit.*, Materiale V.

⁵⁷⁵ M.Coja, *op.cit.*, Materiale, IV, 1957, p. 40, fig. 24; V, 1959, p. 283-327; VI, 1959, p. 284, pl. VI; VII, 1960, p. 250, pl. III, fig. 18; *Fasti Archeologici*, XVIII-XIX, p. 405; *idem*, *Zidul de apărare și împrejurările istorice ale distrugerii lui în sec. IV î.e.n.*, SCIV, XV, 1964, 3, p. 343-383 urm.

⁵⁷⁶ M. Coja, SCIV, p. 384: “...urma suprastructura lui, care probabil consta din blocuri de calcar și emplecton”.

În restul lumii grecești, tehnica de construcție zidurilor cu emplekton era cunoscută grecilor încă din epoca arhaică, așa încât aceasta nu este o noutate pentru lumea greacă: "Este destul de timpurie practica de a construi ziduri cu fețe îngrijite și emplekton de pietre legate cu lut, așa cum o implică mențiunea de la Thuc. I, 93"⁵⁷⁷ (de exemplu, la Old Smyrna, zidul de la sf. sec. VII a.Chr.⁵⁷⁸).

Trecerea la această nouă tehnică constructivă asigură o creștere a valorii defensive a zidurilor, prin masivitate și prin suprafața lisă a paramentelor care descurajează escaladarea lor⁵⁷⁹.

Două probleme importante ridică zidul clasic de incintă, pentru cititorul rapoartelor de săpătură: pe de o parte explicația existenței celor două "corpuri" de zidărie și, pe de altă parte, existența așa-numitului "turn", plasat în interiorul zidului (și nu, cum ar fi fost normal, în afară).

Pentru prima problemă răspunsul pare a fi destul de simplu: "Începând din secolul V a.Chr. apare preocuparea de preveni dezavantajele acestei tehnici (instabilitatea zidului după uscarea lutului din mijloc). Soluția aplicată începând cu sec. IV a.Chr. a fost aceea de a construi mici ziduri în interior de la o față la alta, rezultând astfel compartimente care făceau ca zidul să nu se dărâme pe o distanță mare"⁵⁸⁰.

O altă soluție era folosirea unor blocuri de piatră cât mai mari și mai bine aranjate, în locul celor puse la întâmplare pentru a asigura stabilitatea umpluturii, soluție constructivă aplicată și la Histria, la zidul din valul III.

Revenind la zidul clasic de la Histria, trebuie să remarcăm faptul că el este construit pe toată lungimea sa pe stratul de nisip cochilifer original⁵⁸¹. În aceste condiții, indiferent de dimensiunile zidului, era normal ca aplicând această tehnică constructivă - care consta din plasarea pe o suprafață instabilă a unei structuri masive -, constructorii histrieni să încerce să găsească soluții pentru a-i asigura o cât mai bună stabilitate. De altfel, credem că aceasta trebuie să fie explicația existenței acelor "corpuri" despre care la un moment dat ni se face mențiunea specială că sunt

⁵⁷⁷ Pentru o analiză a termenului emplekton așa cum apare începând cu Vitruvius, cf. R.A., Tomlinson, *Emplekton masonry and 'Greek structura'*, JHS LXXXI (1961), p. 133-140.

⁵⁷⁸ J.M. Cook, *The Greeks in Ionia*, p. 72, fig. 20.

⁵⁷⁹ H. Treziny, *La fortification*, p. 191.

⁵⁸⁰ Idem, p. 39

⁵⁸¹ P. Coteș, *Histria II*, p. 343-344: "Profilul geologic din partea de vest a zidului roman (la 10 m distanță) în punctul Z₂ scoate la iveală prezența nisipului marin in situ pe o grosime de 0,30-0,50 m peste care, pe cca. 3,30-3,50 m stau depozitele antropice. Acestea conțin întreaga serie a resturilor de cultură materială începând cu secolul VI î.e.n. și până în secolul V-VI e.n."

“liés organiquement par endroits”⁵⁸². Unul dintre ele, cel mai probabil cel dinspre exterior (vest), a fost adăugat în cursul sec. IV a.Chr., pentru a-i oferi stabilitatea necesară și în același timp pentru a-l întări, probabil în fața pericolului care se apropia. Lipsa unor alte precizări ne face să presupunem că autoarea săpăturii a observat tocmai urmele acestei tehnici de asigurare a stabilității zidului.

În ceea ce privește cea de a doua problemă ridicată de zidul clasic - anume existența turnului aflat în interior - trebuie spus că autoarea săpăturilor a revenit asupra acestei interpretări⁵⁸³, din rapoartele de săpătură, presupunând mai degrabă existența unei porți (Planșa 22). Această ipoteză, mult mai credibilă, are analogii în lumea greacă și mai ales la Atena⁵⁸⁴. La Atena porțile zidului clasic sunt de trei tipuri: deschideri în zid, porți apărate de bastioane plasate în afara zidului și porți protejate în interior cu ziduri paralele care se termină cu un mic décroche. Deși dimensiunile variază de la un caz la altul, principiul este același: o deschidere cât mai îngustă pentru acces și zidurile mărginitoare care permit apărătorilor atacarea adversarilor pătrunși în acest spațiu cvasi-închis.

Restituția aerofotogrametrică realizată de Al. S. Ștefan⁵⁸⁵ poate contribui și ea (Planșa 2), dacă nu la rezolvarea acestei probleme, cel puțin la lansarea unei ipoteze. Restituția ne permite să observăm că, după intrarea sa pe Platou, drumul c-c1 merge pe direcția est-vest până într-un anumit punct, de la care își schimbă direcția spre sud-est, devenind segmentul c1-c2. Din acest punct, drumul se îndreaptă către una dintre porțile zidului roman de incintă, ceea ce este perfect normal. Totuși, dacă segmentul c-c1 este paralel cu drumul d-d1 (a cărui funcționare în epoca greacă a fost confirmată de recente săpături din sectorul X ale dnei. Catrinel Domăneanțu) în partea de vest a Platoului, ne întrebăm de unde apare acea deviere spre sud-est.

Răspunsul pe care îl formulăm în continuare este, credem, plauzibil. Segmentul c-c1 reprezintă traseul unei străzi de tradiție greacă care își schimbă direcția în momentul construirii zidului roman de incintă, pentru a ajunge în dreptul porții respective. Inițial, traseul lui trebuie să fi fost paralel cu d-d1 și în acest caz el conducea direct spre poarta zidului clasic (Planșa 7), presupusă de M. Coja.

În ce privește construcția în sine a unui zid numai din piatră, de asemenea dimensiuni, se pare că singura structură asemănătoare cunoscută la Histria este

⁵⁸² M. Coja, *La fortification*, p. ; M. Coja, *Zidul de apărare al cetății Histria și împrejurările istorice ale distrugerii lui în sec. IV îen*, SCIV, 15, 3, p.383-384:”Este legat cu pământ galben și dispus în două corpuri, care în unele porțiuni par (s.n.) alăturate, iar altele sunt legate organic”.

⁵⁸³ M. Coja, *op.cit.*, SCIV, p. 385-386, n. 5.

⁵⁸⁴ G. Daux, *Chronique des fouilles*, BCH, LXXXIV, 1960, II, p. 631, fig.6.

⁵⁸⁵ Al. S. Ștefan *Revista Monumentelor și Muzeelor. Monumente Istorice și de Artă*, 43, 1974, 2, p.39-51; 44, 1975, 2, p. 51-62; 45, 1976, 1, p. 43-51.

zidul arhaic de incintă al acropolei, descoperit în anii 1936-1939 de M. Lambrino și "redescoperit" de C. Domăneanțu în 2001. Zidurile de incintă ale Platoului au un soclu din șist verde; acesta nu depășește însă 0,50 – 0,60 m, fiind suprapus de elevația din chirpici.

În afara Histriei, dintre coloniile vest-pontice numai Messembria mai are fortificații atât de timpurii. Aceste monumente au fost publicate și dovedesc faptul că cetatea s-a bucurat de la început de prosperitate, ceea ce i-a permis să ridice asemenea construcții atât de devreme (prima jumătate a sec. V a.Chr.)⁵⁸⁶. Ca și la Histria, tronsonul de vest al incintei messembriene apără drumul care permitea accesul spre continent. Ruinele curtinelor nordice, ca și cele ale turnului hexagonal, sunt susceptibile de a reprezenta o refacere a incintei în epoca elenistică, deoarece particularitățile tehnice corespund descrierilor lui Philon din Byzantion⁵⁸⁷.

Pe țărmul de nord al Pontului Euxin, la Phanagoria se construiește un zid lat de 3,50 m⁵⁸⁸ iar la Tiritake zidul măsoară la bază cca. 15 m. având spre vest un șanț adânc de 5 m și lat de 15 m⁵⁸⁹. Un nou zid de incintă este ridicat la Semibratnee (malul asiatic al Bosphorului cimmerian) în primul sfert al sec. IV a.Chr.⁵⁹⁰: fiecare curtaină are în interior o scară spre drumul de rond. La Myrmekion, tot în primul sfert al sec. IV a.Chr. zidul este construit de asemenea cu cortine prevăzute cu scări în interior⁵⁹¹. La Panticapaion zidul acropolei are bastioane și include părțile înalte ale orașului⁵⁹².

Incinta clasică a Platoului

O altă problemă pusă de săpăturile de pe Platou în legătură cu zidul clasic de incintă, este cea a protejării locuirii de la vest de acest zid.

Contrar părerii statornicite de multă vreme în rândul cercetătorilor de la Histria, secolul V a.Chr. ne oferă destul de multe elemente pentru a ne putea face o imagine asupra locuirii din această perioadă.

Astfel, avem informații care dovedesc că cele două niveluri clasice (NC I și NC II) au fost regăsite practic în toate punctele cercetate de pe Platou: pe latura de

⁵⁸⁶ J.Venedikov și L.Oggenova, *Nessebăr*, I, Sofia, 1969, p. 9-15; *idem.*, II, p. 26-109.

⁵⁸⁷ *Idem*, *Nessebăr*, II, p. 108, n. 31.

⁵⁸⁸ V.P. Tolstikov, *L'apport de La fortification, à l'histoire du Bosphore antique, La fortification*, p. 169.

⁵⁸⁹ K.E. Grinevic, *La défense du Posphore cimmerien*, VDI, 1946, 2, p. 161.

⁵⁹⁰ V.P. Tolstikov, *op.cit.*, p. 171.

⁵⁹¹ V.F. Gajdukevici, *Compte rendu des travaux de l'expédition du Bosphore*, IA ANSSSR, 1958, p. 41.

⁵⁹² V.P. Tolstikov, *op.cit.*, p. 172.

nord-est⁵⁹³, pe latura de nord în Sectorul X⁵⁹⁴, pe latura de nord-vest⁵⁹⁵, pe latura de vest⁵⁹⁶, pe latura de sud⁵⁹⁷, în zona sa centrală (în sectorul Z2⁵⁹⁸), în Zona Sacră⁵⁹⁹, precum și în zona acropolei⁶⁰⁰. Faptul că toate aceste săpături nu au atins nivelurile clasice decât pe suprafețe foarte mici și în zone îndepărtate unele de altele, precum și lipsa cercetărilor în multe dintre punctele cetății, determină această judecată cantitativă că la Histria secolul V a.Chr. este slab reprezentat. Două exemple pot fi socotite ca edificatoare în acest sens. Primul se referă la podeaua unei locuințe descoperite în sectorul X, care conținea o mare cantitate de ceramică attică de secol V (mai ales ceramică cu figuri roșii), rămasă nepublicată de autoarea săpăturii, S. Dimitriu (o parte a acestor fragmente este cuprinsă în volumul Histria IV). Al doilea exemplu este cel al ceramicii attice de secol V a.Chr. descoperite în cursul săpăturilor din sectorul Z2. M. Coja ne-a încredințat spre publicare un lot de cupe attice cu firnis negru de tip Delicate Class. Calitatea și numărul acestora, raportate la dimensiunile reduse ale săpăturii, sugerează o imagine cu totul diferită de cea enunțată mai sus.

Numărul locuințelor atestate pe Platou, precum și numărul mare de cuptoare⁶⁰¹ datate în această perioadă (sec. V – IV a.Chr.) ne indică, la fel ca pentru epoca arhaică, importanța acestei zone pentru cetate. În aceste condiții, este firesc să ne întrebăm de ce acest zid clasic de piatră ar fi lăsat în afara lui o arie ce pare destul de intens locuită și utilizată în epoca clasică (jumătatea de vest a Platoului).

Credem că putem afla răspunsul în două dintre punctele cercetate pe latura de vest (SG - SGext) și pe cea de sud (Sa-Sb). În primul dintre ele (SG - Sgext) s-a constatat că zidul arhaic de incintă a fost demantelat pentru a se recupera piatra de construcție a soclului său (șist verde). Șanțul astfel rămas (cca. 3 m lățime) a fost umplut ulterior cu un amestec de lut cu sfărâmatură de calcar ce s-a dovedit de o duritate foarte mare. La rândul ei, această intervenție a fost afectată de săparea șanțului umplut cu nisip pe care stătea incinta elenistică a

⁵⁹³ Secțiunea X-Z /1952, S. Dimitriu, *Materiale*, IV, 1957, p. 24 – 32.

⁵⁹⁴ *Histria I*, p. 229, pl.25, unde nivelul NC I este numit "attic inferior" și nivelul NC II numit "attic superior"; cf. și p. 363; la acestea se adaugă și săpăturile S.Dimitriu rămase inedite (X/1956, X/1957, X/1960, X/1966);

⁵⁹⁵ Secțiunea XNV "Cîmpie"/1959; cf. S. Dimitriu și C. Dumitrescu, *op.cit.*, *Materiale*, 8, 1962, p. 401-408.

⁵⁹⁶ Săpăturile SG și SG ext.

⁵⁹⁷ M. Coja, secțiunea Sa, *Materiale*, VIII, 1962, p. 408-415 și M. Coja, *La fortification*, p. 99-100.

⁵⁹⁸ M. Coja, *op.cit.*, *Materiale*, 7,1961, p. 24 (pentru NC I) și M. Coja, *op.cit.*, *Materiale*, 6, 1959, p. 284 (pentru NC II).

⁵⁹⁹ D.M. Pippidi, *DID I*, p. 170-171.

⁶⁰⁰ Sectorul Central - sondajul α , G 4=NC I și G5=NC II

⁶⁰¹ M. Coja, *Histria V*, p. 20-27 descrie 11 cuptoare din sec. V-IV a.Chr.

Platoului. Datarea șanțului de demantelare a zidului arhaic la sfârșitul secolului VI a.Chr., pe de o parte, datarea momentului săpării șanțului cu nisip (la sfârșitul secolului IV a.Chr.), precum și prin relația în care acesta se află cu locuința din imediata apropiere (Planșa 11), toate acestea ne oferă intervalul cronologic căruia suntem obligați să-i atribuim această intervenție. Din păcate, această umplutură nu conține decât foarte rare fragmente ceramice (amfore), care sunt însă databile în prima jumătate a sec. V a.Chr.⁶⁰².

Rezultă că în epoca clasică s-au făcut în acest punct lucrări de construcție al căror caracter este greu de precizat din cauza intervențiilor constructive anterioare.

Trebuie însă subliniat că acest al doilea șanț, umplut cu un amestec de lut cu sfărâmatură de calcar, urmează și el același traseu cu incintele care l-au precedat și i s-au succedat în timp.

Cel de al doilea punct care ne interesează în acest moment al discuției este Sa-Sb, de pe latura de sud a Platoului. Maria Coja afirmă că s-au descoperit în acest punct indicii ale reparării incintei arhaice la puțin timp după distrugerea de la sfârșitul sec. VI a.Chr.:

“Faptul că la sud, chiar deasupra ruinelor zidului arhaic, s-a construit imediat un altul, pare a indica mai degrabă o refacere decât abandonul incintei, după distrugerea sa în 514-513. Astfel, zidul vechi ar fi funcționat, cel puțin parțial, până către 480 când incinta clasică i-a preluat sarcina. Putem presupune că o parte a zidului vechi era încă vizibilă și că el a continuat să fie utilizat după refacere pentru apărarea cartierului de vest, până în epoca clasică sau măcar ca limită a orașului”⁶⁰³(s.n.).

În ciuda laconismului acestor importante observații, concluzia este că pare foarte probabil ca Platoul, de fapt, să nu fi fost lăsat fără apărare în epoca clasică. Avem, deci, de-a face cu o linie de apărare a acestei zone, despre ale cărei dimensiuni și tehnică de construcție nu știm încă nimic, dar poate că cercetările care vor urma, vor aduce necesarele precizări.

În aceste condiții ale existenței unei incinte a Platoului și în această epocă, este normal să ne punem problema funcționii zidului clasic de piatră. Ipoteza că acesta ar fi fost un simplu baraj⁶⁰⁴ - și nu o veritabilă incintă - este contrazisă de însăși masivitatea zidului și de existența porții care ne lasă să bănuim o fortificație solidă (și care, de altfel, aplică cele mai avansate principii militare ale epocii). Pe de

⁶⁰² Datările aparțin lui P. Dupont.

⁶⁰³ M. Coja, *op.cit.*, *La fortification*, p. 102.

⁶⁰⁴ M. Coja, *op.cit.*, *La fortification*, p. 102: “...le mur classique serait plutôt un diateichisima, ou un simple obstacle devant les assiégeants”.

altă parte, dacă există o incintă care apără "așezarea civilă", atunci trebuie să ne întrebăm dacă nu cumva zidul de piatră nu reprezintă o incintă a acropolei.

Deplasarea către vest a liniei fortificate a acropolei, consemnată pentru epoca arhaică, este semnificativă, dar ea este explicabilă, credem, prin notabilul progres economic al cetății, prin schimbările politice survenite și prin inexistența impedimentelor topografice.

Din această perspectivă, lărgirea ariei cuprinse înăuntrul fortificației acropolei, ar putea fi considerată o reflectare a noului statut politic și economic al cetății.

Cele discutate până acum dovedesc faptul că sec. V a.Chr. este departe de a fi fost o perioadă de decadență a Histriei, chiar dacă această perioadă ar fi fost tulburată de conflictele interne ce par a răzbate din relatarea lui Aristotel sau din alte cauze necunoscute.

4.h. Incintele clasice - concluzii

După distrugerea suferită la în ultimele decenii ale secolului VI a.Chr. Histria își revine rapid și pe parcursul sec. V a.Chr. își continuă evoluția economică ascendentă începută încă din epoca arhaică, fapt dovedit fără îndoială de începerea emiterii de monedă proprie de argint de la jumătatea sec. V a.Chr. și confirmat de analiza importurilor de ceramică attică din această perioadă.

Aflată în zona de contact dintre puterea scită de la nord de Dunăre și cea recent constituită la sudul Munților Rodopi de tracia odrysi cetatea întreține bune relații cu ambele tabere astfel încât nici un eveniment care să îi amenințe bunăstarea nu poate fi consemnat înainte de ultima treime a sec. IV a.Chr.

Am văzut că, pe plan intern, pe parcursul sec. V a.Chr. Histria trece printr-o serie de transformări importante: schimbarea regimului politic oligarhic cu cel democratic, evenimentele legate de expediția pontică a flotei ateniene conduse de Pericle și probabila aderare la Liga de la Delos. Toate aceste evenimente și procese nu au lăsat fără urmări latura edilitară a cetății. Știm că organizarea politică, programele social-politice, economice și ideologice ale orașului se reflectă în formele de amenajare a spațiului orașelor grecești. Corelarea și influențele dintre programele urbane și cele socio-politice au existat întotdeauna și peste tot în lumea greacă⁶⁰⁵.

⁶⁰⁵ A. Wasowicz, *Le programme urbain de la polis grecque*, în *Architecture et société*, p. 87.

Pe de altă parte, studiul evoluției fortificațiilor din lumea greacă a pus în evidență constatarea că dacă în epoca arhaică ceea ce determina tehnica de construcție și materialul folosit era în primul rând cadrul geo-morfologic al cetăților începând de la sfârșitul sec. VI a.Chr. devin mai importante situația economică a cetății și pericolele care-i impun ridicarea de fortificații din piatră⁶⁰⁶.

Cele de mai sus sunt, cum nu se poate mai bine, ilustrate de construcția zidului clasic de la Histria. În lipsa pericolelor externe și în condițiile unei dezvoltări economice continue orașul își va construi o nouă incintă care va include nu numai acropola ci și zona din jurul ei. "Profitând" de distrugerile masive suferite la sfârșitul secolului VI Histria își va fi gândit un plan urbanistic în acord cu stadiul de dezvoltare la care ajunsese. Unul din principalele elemente ale orașului post-arhaic avea să fie zidul clasic.

Pe baza observațiilor stratigrafice M. Coja a stabilit că zidul a fost construit în primul sfert al secolului V a.Chr., fapt confirmat de fragmentele de ceramică arhaică datată la sfârșitul sec. VI- începutul sec. V a.Chr. care au fost găsite sub fundația acestuia. Zidului construit în această formă i se adaugă la un moment dat, în cursul sec. IV a.Chr., un al doilea corp (cel dinspre vest) care este legat de primul prin ziduri transversale menite a-i asigura stabilitatea și pentru a-i conferi o mai mare rezistență.

Conform autoarei săpăturii, distrugerea zidului s-a produs la câțiva ani după 350, așa cum dovedesc fragmentele de vase attice cu figuri roșii și amforele șampilate de Sinope și Thassos asociate cu numeroase monede Filip II și câteva monede Alexandru cel Mare⁶⁰⁷.

După distrugerea zidului clasic al acropolei, așa cum am constatat la SG și în cazul incintei arhaice a Platoului, piatra este recuperată de o manieră sistematică⁶⁰⁸ pentru a fi, cel mai probabil, folosită la construirea unei noi incinte a acropolei⁶⁰⁹, ceea ce nu constituie un proces singular în orașele grecești.

Locul acestei incinte în cadrul sistemului defensiv al Histriei trebuie însă stabilit pe baza altor descoperiri și observații înregistrate în cercetările din alte zone ale cetății.

⁶⁰⁶ Exemplul paradigmatic este prima fortificație de la Siris (sec. VII a.Chr.) care este construită din chirpici în timp ce Heraclea, noul oraș ridicat pe același loc, își construiește o fortificație din piatră (434-433 a.Chr.). Cf. D. Adameșteanu, *Quadro storico delle fortificazioni greche della Sicilia e della Magna Grecia*, în *La fortification*, p. 105.

⁶⁰⁷ M. Coja, *op.cit.*, *La fortification*, 1982 [Paris 1986]

⁶⁰⁸ M. Coja, *La fortification*, p. 99: "Traseul merge de la nord la sud și este reprezentat prin resturi de fundație care au scăpat demolării sistematice".

⁶⁰⁹ cf și M. Coja, *op.cit.*, SCIV,15,1964, p. 388, n.10.

În mod "tradițional", despre problema locuirii din secolul V a. C. la Histria s-a spus că "a fost slab documentată încă de la începutul cercetărilor"⁶¹⁰. Pe de altă parte știm că încă din săpăturile lui V. Pârvan se descoperiseră cunoscuta bază de statuie cu dedicația către Apollo⁶¹¹ și câteva fragmente de stele funerare, care inițial au făcut parte din necropola plană, atribuite secolului al V-lea⁶¹². Deși descoperite în dărâmătura zidului roman târziu la care au fost reutilizate ca material de construcție ele arătau de la începutul săpăturilor la Histria că în secolul V a.Chr. orașul avea monumente importante.

Argumentației despre lipsa locuirii de secol V pe Platou și prezența ei în zona *intra muros* a zidului clasic i se pot opune acum numeroase descoperiri care trebuie să ne schimbe această imagine. În cei 40 de ani trecuți de la formularea acestei teorii săpăturile de pe Platou au ajuns până la nivelurile clasice în numeroase puncte pe latura de nord-est (Secțiunea X-Z /1952⁶¹³), pe latura de nord (sectorul X⁶¹⁴), pe latura de nord-vest (sectorul XNV "Cîmpie"/1959⁶¹⁵), pe latura de vest (Sectorul SG⁶¹⁶), în zona centrală (Sectorul Z₂⁶¹⁷), cât și în zona acropolei în Sectorul Central (sondajul α), și Zona Sacră.

Constatăm că practic pe întreg conturul Platoului, ca și în interiorul lui, nivelurile de secol V a.Chr. a fost regăsite. Mai mult, ele demonstrează că epoca clasică este documentată nu numai prin locuințe ci și prin numeroase cuptoare (12⁶¹⁸) care indică o activitate meșteșugărească intensă. Avem deci pe Platou, în sec. V o locuire și o utilizare a spațiului destul de intensă care demonstrează că nu avem de-a face, în acest caz, cu o zonă "extra-muros" a cetății clasice.

La toate acestea trebuie să adăugăm observațiile făcute în două puncte importante de pe latura de vest și sud ale Platoului. Astfel la SG-Sgext am constatat existența unei intervenții constructive în această epocă. Între șanțul de demantelare al incintei arhaice și șanțul de nisip pe care va fi construită incinta elenistică a Platoului există un alt șanț, lat de cca 3,00 m și adânc de cca 1, 00 m. Acest șanț conținea o umplutură de sfărâmatură de calcar și lut cu o duritate

⁶¹⁰ Materiale, *op.cit.*, VII, 1961, p. 250-255

⁶¹¹ V. Pârvan, Histria, IV, 1916, nr. 1, p.1-7.

⁶¹² V.Pârvan, Histria, VII, nr. 1-2, p. 2-4.

⁶¹³ S. Dimitriu, Materiale, IV, 1957, p. 24 – 32.

⁶¹⁴ S. Dimitriu, *Histria I*, p. 229, 363 și pl.25, unde nivelul NC I este numit "attic inferior" iar NC II este numit "attic superior"; X/1956 (inedit), X/1957, (inedit), X/1960, (inedit), X/1966, (inedit).

⁶¹⁵ S. Dimitriu și C. Dumitrescu, *op.cit.*, Materiale, 8, 1962, p. 401-408.

⁶¹⁶ M. Coja, *Histria V*, p. 27 (pentru NC I) și p. 21 (pentru NC II).

⁶¹⁷ M. Coja, Materiale, *op.cit.*, 7,1961, p. 24 (pentru NC I), Materiale, 6, 1959, p. 284 (pentru NC II).

⁶¹⁸ M. Coja, *Histria V*, p. 20-27.

extrem de mare⁶¹⁹ în care nu am găsit nici un singur fragment ceramic. La nivelul de la care pornește acest șanț, la est de acesta, am găsit câteva fragmente de amfore databile în prima jumătate sau la jumătatea secolului V a.Chr.⁶²⁰. Fundul acestui șanț este constituit dintr-un nivel de chirpici ars – cel pe care M. Coja îl interpretează ca fiind dărâmătura superstructurii zidului arhaic.

Straturile, destul de deranjate, care suprapuneau această umplutură compactă și foarte dură erau acoperite de sfărâmatură de calcar care era scursă pe pantă de la nivelul vestic superior al șanțului cu nisip ceea ce sugerează că ele trebuiesc puse în legătură cu resturile rezultate din debitarea pe loc a plăcilor de calcar. De asemenea, ele ar putea fi puse în legătură și cu resturile aceluiași blocuri de calcar care s-au dezintegrat sub acțiunea factorilor naturali de-a lungul timpului.

În concluzie avem de-a face cu ceea ce pare a fi resturile rămase pe loc ale unei structuri constructive datate în prima jumătate a sec. V a.Chr., ridicată pe traseul incintei arhaice și suprapusă de incinta elenistică a Platoului. Această descoperire ne indică existența unei incinte clasice a Platoului, chiar dacă nu putem face nici o altă precizare referitoare la structura sa.

Pentru punctul Sa-Sb de pe latura de sud a Platoului trebuie făcută sublinierea că M. Coja admitea că "acesta (zidul arhaic, n.a.) ar mai fi putut funcționa un timp, după reparații sumare și minime modificări de traseu, în special pe latura de sud⁶²¹". Cu alte cuvinte rezultă că autoarea săpăturilor admitea existența unei incinte a Platoului și pentru epoca clasică, chiar dacă nu ne oferă nici un alt indiciu stratigrafic și cronologic în sprijinul acestei afirmații.

Astfel, observațiile de pe laturile de sud (Sa-Sb) și de vest (SG-SGext) converg spre postularea existenței și funcționării unei incinte a Platoului și în epoca clasică, incintă care protejează o zonă importantă a orașului, cu numeroase urme de locuire, Platoul.

Urmele de locuire găsite atât în interiorul, cât și în exteriorul zidului ne indică în mod clar că inexistența unei legături între cele două presupuse "nuclee" - acropola și platoul din vest nu poate fi susținută decât prin lipsa oricărei cercetări sistematice în această zonă. Faptul că nivelele clasice, și cea mai mare parte a materialelor descoperite, au rămas nepublicate atât în săpăturile de pe Platou (sectorul X, săpăturile pentru zidurile arhaic și clasic) cât și în cele de pe

⁶¹⁹ Acest amestec de lut și sfărâmatură de calcar nu are aspectul unei depuneri naturale și aceasta ne poate face să ne întrebăm dacă nu este vorba despre resturile păstrate in situ ale emplectonului unui zid cu paramente – așa cum se întâmplă la Mesambria, Olbia sau Vani.

⁶²⁰ Datări determinate de P. Dupont.

⁶²¹ M. Coja, *La fortification*, p. 102.

acropolă (Zona Sacră) este mai degrabă vina autorilor acestor cercetări. În mod evident aceasta afectează imaginea pe care o avem despre Histria secolului V.

Am văzut că săpăturile au demonstrat existența a două nivele de locuire din epoca clasică și pe de altă parte este probabil ca zidul clasic să fi avut și el două momente de construcție. Din păcate, în condițiile lipsei totale de informații despre Histria secolelor V și IV a.Chr. din izvoarele scrise ale vremii o altă justificare, de eventuală natură politică, a existenței a celor două momente în cursul acestei perioade⁶²² este mai greu de dat.

Prin urmare, în stabilirea locului incintei clasice în cadrul sistemului defensiv al Histriei trebuie ținut seama de probabilitatea foarte mare pe care o are existența unei incinte clasice a Platoului cât și de intensitatea locuirii acestei zone. Astfel, nu ne mai rămâne decât să presupunem că acest zid a fost construit pentru a lua locul incintei arhaice a acropolei. Incluzând o arie mult mai mare decât acropola propriu-zisă acest nou zid constituia în același timp o dovadă de ordin urbanistic a prosperității orașului.

Histria își păstrează, deci, același sistem defensiv format din două incinte: una din piatră închizând partea de est a cetății cu acropola și una care înconjoară Platoul. Ca și în epoca arhaică acest sistem dublu de incinte este întâlnit și în alte cetăți ale lumii grecești.

În cea mai apropiată cetate de Histria, Orgame, cândva pe la mijlocul sec. V a.Chr. se ridică de asemenea un zid de incintă de-a lungul falezii estice a Capului Dolojman., realizat cu parament din blocuri de calcar. Numai fața exterioară a zidului este păstrată, deoarece zidul a utilizat ca embleton denivelările stâncii calcaroase de la bază. Pe un singur tronson a putut fi regăsită linia interioară realizată din zidărie de calcar, ce pare a indica o lățime de peste 2 m a zidului. La un moment dat, fața estică a curtinei a fost dublată în aceeași tehnică, adăugându-i-se și un bastion rectangular din care s-au păstrat numai fundațiile. Paralelismul continuă prin aceea că se constată, și aici, o distrugere către sfârșitul sec. IV a.Chr., urmată de refacerea unei părți a zidului de incintă⁶²³.

Și alte cetăți pontice își construiesc ziduri de apărare în sec. V a.Chr. Astfel, la Myrmekion, oraș cu o acropolă la fel de puțin înaltă față de restul peninsulei pe care este așezat, avea în perioada de la sfârșitul sec. V - încep. sec. IV a.Chr. o incintă a acropolei și una a așezării din jur acesteia⁶²⁴.

⁶²² Al. Suceveanu, 85 de ani de cercetări arheologice la histria. Bilanț și perspective, în SCIVA,

⁶²³ M. Coja, *Împrejurările istorice ale distrugerii*, n. 20; cf. și M. Coja, *Greek colonists and native populations in Dobruja (Moesia Inferior): the archaeological evidence*, p. 166 - 167.

⁶²⁴ T. Scholl, *Fortifications du Royaume du Bosphore du IVe au Ier s. avant notre ère*, în *Studia Archeologiczne*, 1, Varșovia, 1981, p. 332-334.

Nymphaion, cu o acropolă înaltă de cca. 24 de m, avea de asemenea ziduri nu numai în jurul acropolei, dar și al așezării civile⁶²⁵.

Într-o altă extremitate a lumii grecești (cea orientală), la Samarkand⁶²⁶, tot în sec. V a.Chr. sunt ridicate o incintă a acropolei construită din zid și o alta a platoului pe care este plasată așezarea din "levée de terre" și porțiuni de zid din cărămizi crude.

În Magna Graecia se constată că în perioada de la sfârșitul sec. VI - începutul sec. V a.Chr. mai toate cetățile își modifică sau își construiesc noi incinte introducând zidurile cu apareiaj rectangular (Megara⁶²⁷, Leontinoi⁶²⁸, Cumae⁶²⁹) sau poligonal (Naxos⁶³⁰, Lipari⁶³¹, Velia⁶³²). În momentul construcției nu existau pericole din partea indigenilor, singurii care puteau la acea dată amenința orașele grecești de aici⁶³³. Concluzia care a fost desprinsă este aceea că rolul lor nu este numai unul defensiv, ele sunt în același timp mari monumente urbane, comparabile cu templele monumentale care încep să fie construite tot în aceeași epocă, și având fără îndoială o semnificație politică⁶³⁴.

După toate aparențele acesta este și cazul Histriei. Zidul clasic al acropolei a fost ridicat într-o epocă în care nici un pericol nu amenința orașul și în același timp cu refacerea Zonei Sacre. La dimensiuni mai mici, în conformitate cu averea orașului – incomensurabil mai mică decât a celor din Magna Graecia – Histria își arată bunăstarea și forța economică pe care o are în sec. V. Histrienii respectau, cu bună știință sau nu, spusele lui Aristotel (*Polit.*, VII, 10, 8) - "să veghem ca zidurile să fie de natură a înfrumuseța orașul".

⁶²⁵ *ibidem*

⁶²⁶ G. Chichkina, *Les remparts de Samarcande à l'époque hellénistique*, în *La fortification*, 1982 [Paris 1986].

⁶²⁷ G. Vallet și F. Villard, *Megara Hyblaea*, VI, în *MEFRA*, 70, 1958, p. 39-40 și 43-44.

⁶²⁸ G. Rizza, *Leontini nell'VIII e nel VII secolo a.Chr.*, în *Insedimenti coloniali greci in Sicilia nell' VIII e VII secolo a.Chr.*, Atti della 2 riunione scientifica della Scuola di perfezionamento in archeologia classica dell'Università di Catania (Siracusa, 24-26 nov. 1977), *CASA* 17, 1978 (1980), p. 26-37.

⁶²⁹ W. Johannowsky, *Problemi relativi a Cuma arcaica i classica*, în *Contributions à*

⁶³⁰ P. Pelegatti, *Naxos. Relazione preliminare delle campagne di scavo 1961-1964*, p. 149, fig. 22-30; *idem*, *Naxos II. Ricerche topografiche e scavi. 1965-1970. Relazione preliminare*, *BA*, 57, 1972, p. 211-220, fig. 22-26.

⁶³¹ L. Bernabo-Brea, M. Cavalier, *Meligunis Lipara*, 1, Palermo, 1960, p. 100-101, pl. XXIX, 2 și 4; pl. XXX, 1-2.

⁶³² R. Martin, *Le problème de l'appareil polygonal à Velia*, *PP*, 130-133, 1970, p. 93-107.

⁶³³ F.E. Winter, *Greek Fortifications*, p. 301.

⁶³⁴ H. Treziny, *La fortification*, p. 191.

5. HISTRIA ÎN EPOCA ELENISTICĂ

Histria a rămas un punct de interes pentru marile puteri ale momentului din lumea egeo-mediteraneană și în epoca elenistică, la fel ca în epocile precedente.

După milesieni, atenieni, macedonenii lui Filip al II-lea, Alexandru cel Mare sau Lisimah, o nouă epocă începe pentru cetate. Pe rând, Ptolemeii, Seleucizii și Mithridate al VI-lea Eupator sau Burebista își vor fi exercitat, într-un fel sau altul, autoritatea asupra vechii colonii milesiene.

După moartea lui Lysimah (281 a.Chr.) principalul eveniment l-a constituit, fără îndoială, invazia celtică a Dobrogei. În același timp, regatul odrys, după o lungă perioadă de lupte dinastice, este înlocuit de ceea ce este numit regatul de la Tylis.

Influența seleucidă

Creșterea importanței și puterii regatului seleucid este evidentă în această perioadă. De altfel, cel care va încerca în perioada următoare să-și impună autoritatea asupra cetăților vest pontice a fost Antiochos II Theos. Chiar dacă acest obiectiv nu a fost atins prin folosirea forței militare, crearea unui complicat sistem de alianțe politice și militare - prin care seleucizii au încercat contracararea opoziției cetăților din sudul Pontului, condusă de Byzantion și Chalcedon - a condus în final la un război (256-253 a.Chr.) pentru stăpânirea *emporion*-ului Tomis⁶³⁵. Callatis, aliată cu Istros-ul, au luptat cu Byzantionul pentru a-și impune stăpânirea, dar au fost înfrânte. Campaniile lui Antiochos II împotriva porturilor de la intrarea în Marea Neagră (Byzantion) au fost dublate și de lupte purtate cu populația tracă a astilor (255 a.Chr.), campanie menită probabil a ajuta Callatisul și Istrosul. Prezența navei amiral a flotei egiptene (*Isis*) în Pont (la Pantikapaion)

⁶³⁵ Memnon, *FgrHist*, III B 434 F 13 [21].

este încă o dovadă a intervenției ptolemaice în această regiune⁶³⁶. Deși nu poate fi vorba - în stadiul actual al cunoștințelor noastre - despre o autoritate ptolemaică efectivă în zona pontică, este clar că aceasta, indiferent de formele sale de manifestare, a luat sfârșit odată cu evidenta decădere egipteană de la începutul sfârșitului sec. III a.Chr.

Acestei perioade îi aparțin însă mențiunile unor mercenari istrieni și tomitani în armata ptolemaică⁶³⁷, precum și un vas de faianță databil în sec. III-II a.Chr.,⁶³⁸ de producție egipteană. Acestea sunt semne ale unei probabile favorizări a relațiilor comerciale vestpontice cu lumea egipteană, ceea ce este destul de neobișnuit pentru a ne lăsa indiferenți față de semnificația lor.

Histria intra astfel în circuitul extraordinarelor relații comerciale ale lumii elenistice, dovadă stând numeroasele importuri de amfore din marile centre de producție din Tasos⁶³⁹, Sinope⁶⁴⁰, Rodos, Cos sau Cnidos, mărfuri vehiculate de un port fără îndoială activ încă și care continuă să contribuie la bunăstarea orașului.

Este drept că unele documente epigrafice histriene ne vorbesc despre conflicte cu o serie de regi localnici, mai mari sau mai mici, dar aceste informații (dacă nu se datorează cumva înmulțirii surselor scrise, cum a sugerat recent cercetătorul german Manfred Oppermann) nu sunt de natură să împiedice postularea ideii înfloririi Histriei elenistice (este opinia mai veche a lui V. Pârvan), cel puțin în faza ei inițială.

Relațiile cu dinastia locală

Două documente epigrafice ne ajută să întrevădem care era natura relațiilor Histriei cu dinastia locală în sec. III – II a.Chr. Primul dintre ele este cel referitor la Zalmodegikos⁶⁴¹, din care reiese că cetatea și-a recăpătat cu greu veniturile confiscate într-un fel oarecare de “regele” get. În stânga Dunării își avea teritoriul un alt “rege” numit Rhemaxos⁶⁴² care este înduplecat să acorde ajutor histrienilor atacați de tracia conduși de Zoltes numai după ce orașul acceptă plata unui tribut. Rezultă din aceste două documente epigrafice că

⁶³⁶ Yu. Vinogradov, *Pontischen Studien*,

⁶³⁷ L. Ruscu, *op.cit.*

⁶³⁸ P. Alexandrescu, *Un vase de faïence ptolémaïque à Istros*, în *Festschrift N. Himmelmann*, Bonn, 1989.

⁶³⁹ Al. Avram, *Histria VIII*,1.

⁶⁴⁰ N. Conovici, *Histria VIII*,2.

⁶⁴¹ D.M. Pippidi, *ISM I*, nr. 8.

⁶⁴² D.M. Pippidi, *ISM I*, nr. 15.

dinaștii geți conduceau formațiuni destul de puternice, nu numai pentru a-și impune în condiții favorabile autoritatea asupra cetăților de pe litoral, dar și pentru a se putea opune unor dinaști traci sud-dunăreni, cum se întâmplă în cazul lui Zoltes. Fără a exagera influențele negative ale constituirii acestor formațiuni gete, trebuie să remarcăm un fapt: este foarte probabil ca mai ales comerțul histrian să fi avut de suferit, după secole în care mărfurile tranzitate prin portul cetății ajunseseră până în Moldova și Oltenia fără a avea de întâmpinat dificultăți majore. Nu știm în ce măsură procesul de înnisipare a portului a afectat în sec. II – I a.Chr. comerțul maritim al Histriei, dar este sigur că mult mai importante erau dificultățile militare ale cetăților dobrogene.

Histria continuă și în această epocă politica sa de alianțe cu orașele vest-pontice, așa cum ne-o dovedește trimiterea în ajutorul Apolloniei a unei escadre condusă de Hegesagoras⁶⁴³, ea intervenind astfel în conflictul care opunea Apollonia Mesembriei.

Pe plan intern informațiile noastre sunt foarte sumare. Știm că producția ceramică, așa cum ne-o indică numărul mare de cuptoare, este înfloritoare⁶⁴⁴. Mai mult, nu este exclusă posibilitatea existenței unei producții locale⁶⁴⁵ de boluri “megariene”, dacă ținem cont de informația lui M. Lambrino care, în considerațiile sale generale privind situl de la Histria, amintește existența unui fragment de tipar ce a servit la fabricarea acestui tip de vase⁶⁴⁶. La aceasta se adaugă descoperirea (în 1993) în sectorul SG, a unui poanson din ceramică, având pe el o rozetă cu patru petale albiate și patru sepale și punct central. Din punct de vedere cronologic, el aparține sec. II a. C. Chiar dacă, din păcate, tiparul este astăzi pierdut, iar decorul de pe poanson nu coincide cu nici unul întâlnit pe piesele de la Histria, această posibilitate nu este exclusă⁶⁴⁷.

Mithridates VI Eupator

În sfârșit, pe plan militar trebuie menționat că la sfârșitul sec. II a.Chr., după bătălia de la Pydna (168 a.Chr.), Macedonia dispărea ca regat elenistic, fiind cucerită de noua putere mediteraneană aflată în plină expansiune, Roma.

⁶⁴³ D.M. Pippidi, *ISM I*, nr. 64.

⁶⁴⁴ M. Coja, *Histria V*, p. 35.

⁶⁴⁵ C. Domăneanțu, *Histria XI*, p. 144.

⁶⁴⁶ M. Lambrino, *VAH*, p. 20.

⁶⁴⁷ C. Domăneanțu, *Histria XI*, p.

Transformarea ei în provincie a noului imperiu este însoțită și de supunerea diverselor triburi trace (bessi) și celtice din Balcani. Acestei noi tendințe a încercat să i se opună doar Mitridate al VI-lea Eupator, care se voia rege al Pontului și a început prin a ocupa teritoriile scitice din stepa nord-pontică (105 a.Chr.). În 89 a.Chr. Mithridates stăpânea practic cea mai mare parte a bazinului Pontic⁶⁴⁸. Dominația lui Mithridates se exercita în baza unor tratate bilaterale încheiate de el cu fiecare cetate în parte⁶⁴⁹. În ce condiții a fost stabilită la Histria o garnizoană în cetate - despre care o inscripție histriană recent descoperită⁶⁵⁰ ne informează - nu știm. Probabil însă că pentru plata mercenarilor care formau garnizoana este emisă acum o serie de stateri de aur⁶⁵¹.

Cucerirea romană

Este însă clar că Histria, și de această dată, se află în miezul evenimentelor care agită lumea circumpontică, așa cum se va întâmpla și după ce M. Terentius Varro Lucullus a ocupat în 72-71 a.Chr. toate orașele de pe coasta vest pontică⁶⁵², stabilind aici garnizoane romane. Histria nu lipsește nici din rândul orașelor revoltate în 61/60 a.Chr. împotriva lui C. Antonius Hybrida, care de altfel este înfrânt, nu departe de zidurile cetății, revoltă de pus probabil în legătură cu planurile de expansiune ale lui Burebista⁶⁵³.

Dion Chrysostomos, într-un discurs scris pe la 97 p.Chr., datează distrugerea Olbiei de către Burebista "nu cu mai mult de 150 de ani în urmă"⁶⁵⁴, ceea ce o plasează în jurul jumătății sec. I a.Chr. Dacă tot atunci - împreună cu celelalte cetăți vest-pontice - a fost distrusă și Histria, nu putem afirma cu certitudine, din cauze obiective. Deși în două sectoare importante de săpătură s-a ajuns la aceste straturi de la sfârșitul epocii elenistice și astfel s-a afirmat existența

⁶⁴⁸ D.M. Pippidi, *DID I*, p. 270 urm; B.G. McGing, *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator King of Pontus* dans *Mnemosyne*, Suppl. 89, 204p., Leiden, Brill, 1986.

⁶⁴⁹ IGB, I², nr. 392, decret de la Apollonia care menționează de asemenea o garnizoană trimisă aici de Mithridates.

⁶⁵⁰ A. Avram și O. Bounegru, *op.cit.*

⁶⁵¹ Nu numai la Histria, ci și la Tomis și Callatis; cf. Gh. Poenaru Bordea, *A propos du Pont occidental et du Bas-Danube à l'époque de Mithridate VI Eupator*, *passim*.

⁶⁵² Al. Suceveanu, *Sugli inizi della dominazione romana in Dobrugia. Punti di vista e controversie*, QCSCM, 2, 1980, 4, p. 469-499.

⁶⁵³ A. Suceveanu, Πρωτος και μέγιστος (βασιλεύς) τῶν ἐπὶ Θράκης βασιλέων (IGB, I², 13, r. 22-23), în *Tyche*, 13, 1998, p. 229-247 (pe baza IGB, I², 13, Z. 22-23).

⁶⁵⁴ Cicero, *Orationes*, XXXVI, 4.

unui nivel de distrugere databil în această perioadă, în nici unul dintre cazuri datele stratigrafice nu au fost publicate și deci aceste afirmații nu pot fi dovedite⁶⁵⁵. Mai mult, cunoscutul decret al lui Aristagoras⁶⁵⁶ îl numește pe acesta *teihopolos* datorită activității sale dintr-o perioadă când “cetatea era lipsită de ziduri”. Interpretarea textului că zidurile fuseseră distruse într-un asemenea grad încât a fost necesară refacerea lor din temelii⁶⁵⁷ este contrazisă atât de săpăturile de la “zidul din valul III”, cât și de cele ale zidului de incintă elenistic de pe Platou, ceea ce o anulează pentru discuția de față. Mult mai probabilă este conexiunea făcută între inscripția mai sus citată cu alte evenimente din istoria frământată a Histriei, din anii premergători cuceririi romane.

După încheierea războaielor civile - prin bătălia navală de la Actium (31 a.Chr.), ce au urmat morții lui Caesar (44 a.Chr.) - atenția Romei se îndreaptă din nou asupra Dobrogei. Primul prilej este cel al ajutorării denthleților, aliați ai romanilor, care fuseseră atacați de bastarni⁶⁵⁸. Proconsulul Macedoniei, M. Licinius Crassus, pornește în urmărirea bastarnilor care se retrag la nord de Dunăre. Pentru a-i urmări în continuare a fost acceptat ajutorul regelui get Rholes. Când acesta din urmă a fost însă atacat de alți doi regi geți, Dapyx și Zyraxes, M. Licinius Crassus a pornit în ajutorul lui Rholes care este numit “prieten și aliat” (*filos kai symachos*). Victoria asupra celor doi aliați geți a fost celebrată ca victorie împotriva “Traciei și a geților” (ex Thraecia et Geteis) în 27 a.Chr.⁶⁵⁹.

Impunerea definitivă a autorității romane asupra Histriei a avut în mod cert influențe benefice asupra cetății, mărturie stând noul zid de incintă care se ridică în timpul lui Hadrian, precum și celelalte importante monumente de epocă romană. Trasarea unei noi trame stradale - deosebită de cea de tradiție greacă⁶⁶⁰ - între vechea incintă elenistică și noua incintă romană timpurie nu face decât să confirme o mutație radicală în viața orașului. Pe de altă parte, intrarea cetății sub stăpânire romană a permis și stabilirea unor noi raporturi cu populația autohtonă din Dobrogea.

⁶⁵⁵ D.M. Pippidi, *DID I*, p. 284 urm.; C. Preda și A. Doicescu, *Histria II*, 1966, p. 295-334.

⁶⁵⁶ D.M. Pippidi, *ISM I*, nr. 54.

⁶⁵⁷ D.M. Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*², București, 1967, p. 270 urm.

⁶⁵⁸ Cassius Dio, *LI*, 23-27.

⁶⁵⁹ Al. Suceveanu, *Sugli inizi della dominazione romana in Dobrugia. Punti di vista e controversie*, QCSCM, 2, 1980, 4, p. 469-499. Cf. și D.M. Pippidi, *DID I*, p. 291 urm.

⁶⁶⁰ A. Sion, Al. Suceveanu, *RMM.MIA*, 43, 1974, 1, p. 5-8; Al.S. Ștefan, *RMM.MIA*, 43, 1974, 2, p. 44-47, p.50; Suceveanu, *Histria VI*, p.80

Autohtonii în Dobrogea

(sec. III – I a.Chr.)

Izvoarele istorice referitoare la Roles, Dapyx și Zyraxes, ale căror formațiuni politice au fost plasate în Dobrogea⁶⁶¹, precum și relatările lui Ovidius⁶⁶², Strabo⁶⁶³, Plinius⁶⁶⁴, Ptolemaios⁶⁶⁵, Seneca⁶⁶⁶, Martial⁶⁶⁷, Solinus⁶⁶⁸, Enea din Gaza⁶⁶⁹, dovedesc faptul că locuirea getică, până în plină epocă romană, este într-o permanentă evoluție.

Pe de altă parte, descoperirile de la Histria⁶⁷⁰, Tariverde⁶⁷¹, Nuntași, Albești⁶⁷², Comana⁶⁷³, Oltina, Fântâna Mare, Poarta Albă⁶⁷⁴, Canlia⁶⁷⁵, General

⁶⁶¹ Cassius Dio, 51, 23, 2 – 26, 6; Al. Suceveanu localizează formațiunea politică a lui Roles mai la vest, în afara regiunii (cf. *Thraco-Dacica*, 2, 1981, p. 217 - 220).

⁶⁶² Ovidius, *Tristia*, I, 5, 62; III, 3, 6; 9, 4; 10, 19 – 20; 21 – 34; V, 1, 1; 1, 46; 3, 22; 5, 28; 10, 38; *Ex Ponto*, I, 1, 1 – 2; 5, 12; 5, 61 – 66; 7, 2; III, 2, 37 – 44; 7, 19; IV, 4, 7 – 8; 13, 17 – 23, 35 – 36.

⁶⁶³ Strabo, VII, 3, 15 (C. 305); 3, 17 (C. 306); 5, 12 (C. 318).

⁶⁶⁴ Plinius, *Naturalis historia*, IV, 11, 41.

⁶⁶⁵ Ptolemaios, *Îndreptar geografic*, III, 10, 4.

⁶⁶⁶ Seneca, *Hercules Octaeus*, 1280; el caracterizează ca "getic" muntele Haemus, indicație importantă privind prezența geților în zonă.

⁶⁶⁷ Martial, *Epigrammata*, VII, 84, 3; consideră "getică" insula Peuce.

⁶⁶⁸ Solinus, *Colelectanea rerum memorabilium*, 10, 7.

⁶⁶⁹ La Teofrast (PG, LXXXV, 940). Referindu-se la un eveniment mai vechi, Enea din Gaza menționează că "locuiesc în Tracia, lângă Istru, geții".

⁶⁷⁰ M. Coja, *op.cit.*, Pontica, 3, 1976, p. 99 și urm.; mai multe vase ceramice getice lucrate cu mâna din sec. III - I a.Chr. s-au descoperit chiar în Zonei Sacre (inf. Al. Avram, căruia îi exprimăm mulțumirile noastre și cu acest prilej). De asemenea, unii dintre tumulii considerați de caracter negrecesc aparțin și perioadei elenistice timpurii (P. Alexandrescu, *SCIV*, 13, 1963, 2, p. 325-334 ; *idem*, *Histria*, II, 1966, p. 133-294). Alte complexe negrecești sunt mormintele plane de incinerare pe loc din sec. II - I a.Chr. descoperite în zona T. VI -1955 (D.M. Pippidi și colab., *Materiale*, 5, 1959, p. 308-311). Semnalări de materiale arheologice autohtone apărute împreună cu cele elenistice, în diferite puncte din teritoriul histrian la Al. Avram, Oct. Bounegru, C. Chiriac, Pontica, 18, 1985, p. 113-124; Em. Alexandrescu, Al. Avram, Oct. Bounegru, C. Chiriac, Pontica, 19, 1986. Mai multe puncte din zona lacului Tașaul, la Cr. Matei, Pontica, 18, 1985, p. 125-139 ; *idem*, Pontica, 19.

⁶⁷¹ Numeroase complexe de sec. III-II a.Chr. : cf. D. Berciu, C. Preda, *op.cit.*, *Materiale*, 4, 1957, p. 77-88 ; *idem*, *Materiale*, 5, 1959, p. 318-323 ; *idem*, *Materiale*, 8, 1962, p. 273-281; D. Berciu, *DID*, I, 1965, p. 90, 91; C. Preda, Pontica, 5, 1972, p. 77-78. (cf. Catrinel Domăneanțu, *Materiale*, Tulcea; 1980, p. 266).

⁶⁷² Așezarea fortificată prezintă trei faze principale de evoluție (datînd cea mai veche, din prima jumătate a sec. IV a.Chr., a doua - din ultima jumătate a sec. IV, iar a treia din sec. III-II a.Chr.): cf. A. Rădulescu, N. Cheluță-Georgescu, Maria Bărbulescu, *Materiale*, 13, Oradea, 1979, p. 167-173; A. Rădulescu, Maria Bărbulescu, Livia Buzoianu, *Importuri amforice la Albești (jud. Constanța): Heraclea Pontică*, Pontica, 19, 1986.

⁶⁷³ Mormânt de inhumație, datat pe baza unui bol megarian și a unei amfore rhodiene în a doua jumătate a sec. II a.Chr. (A. Aricescu, *StCl*, 3, 1962, p. 81; pentru bol, R. Ocheșanu, *Pontice*, 2, 1969, p. 241)

Scărișoreanu⁶⁷⁶, Adamclisi⁶⁷⁷, Hârșova⁶⁷⁸, Capidava⁶⁷⁹, Rasova⁶⁸⁰; Troesmis⁶⁸¹, Tulcea⁶⁸², Mahmudia⁶⁸³, Malcoci⁶⁸⁴, Garvăn⁶⁸⁵, Făgărașu Nou⁶⁸⁶, Enisala⁶⁸⁷, Sarichioi⁶⁸⁸, Independența (Murighiol)⁶⁸⁹ etc., dovedesc o locuire getică intensă în Dobrogea în secolele III - I a.Chr., după orizontul marcat de necropolele din secolele V - IV a.Chr. de la Satu Nou, Bugeac, Canlia, Enisala, Independența (Murighiol), Telița. Harta descoperirilor arheologice din această vreme poate fi completată și de răspândirea monedelor coloniilor grecești din epoca autonomă, a celor macedonene și scitice⁶⁹⁰, precum și a denarilor romani republicani⁶⁹¹ care nu fac decât să dovedească din nou continuarea și dezvoltarea relațiilor economice ale cetăților de pe litoral cu interiorul țării.

⁶⁷⁴ M. Irimia, *Pontica*, 6, 1973, p. 11; 21 - 25; 29 - 33.

⁶⁷⁵ D. Vâlceanu, *SCIV*, 13, 1962, 1, p. 141 - 145; N. Conovici, *Cr. Mușețeanu*, *SCIVA*, 26, 1975, 4, p. 546 - 547; M. Irimia, *Pontica*, 13, 1980, p. 81 - 84; *idem*, *Pontica*, 14, 1981, p. 95 - 98.

⁶⁷⁶ M. Irimia, *Pontica*, 13, 1980, p. 97 - 100.

⁶⁷⁷ Ioana Bogdan-Cătănicu, Al. Barnea, *Tropaeum Traiani, I, Cetatea*, 1979; catalog, p. 179 - 180, 225 și fig. 141.

⁶⁷⁸ V. Pârvan, *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*², p. 55; A. Aricescu, *Pontica*, 4, 1971, p. 352, cu bibliografia anterioară.

⁶⁷⁹ Zaharia Covacef, C. Dobrinescu, *Pontica*, 32, 1999, p. 273 - 283.

⁶⁸⁰ A. Aricescu, Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie, I, 1964 (1971), p. 224-225; C. Scorpan, *Pontica*, 1, 1968, p. 359-363.

⁶⁸¹ N. C. Ionescu, *Pontica*, 3, 1970, p. 361-363; C. Chiriac, *Oc. Bounegru, Peuce*, 4, 1973-1975, p. 101.

⁶⁸² V. H. Baumann, *Peuce*, 4, 1973-1975, p. 214, 219; *idem*, p. 400, nr. 27 - 28; A. Opaț, *Pontica*, 10, 1977, 307; *idem*, *Un depozit de amfore elenistice târzii descoperit la Aegyssus*, comunicare prezentată la cel de al VIII-lea simpozion național de tracologie, Constanța, 25-27 noiembrie 1985.

⁶⁸³ Exp. Bujor, *Materiale*, 3, 1957, p. 250-253; V. Canarache, *Importul amforelor ștampilate la Istria*, București, 1957, p. 377; I. Oberländer-Tâmoveanu, *Peuce*, 3, 1980, p. 60; V. H. Baumann, *op. cit.*, p. 41.

⁶⁸⁴ V. Canarache, *op. cit.*; V. H. Baumann, *op. cit.*, p. 34.

⁶⁸⁵ Gh. Ștefan, *St și ref. privind ist. Rom*, I, 1954, p. 36.

⁶⁸⁶ Fl. Topoleanu, *Pontica*, 18, 1985, p. 99-105.

⁶⁸⁷ M. Babeș, *SCIV*, 22, 1971, 1, p. 21, 23 și il.

⁶⁸⁸ Irina și Ernest Oberländer-Tîrnoveanu, *Peuce*, 8, 1980, p. 77-142.

⁶⁸⁹ G. Simion, Vasilica Lungu, *Necropola geto-dacă de la Independența și unele considerații asupra amforelor rhodiene descoperite în morminte*, comunicare prezentată la simpozionul științific organizat de Muzeul de istorie națională și arheologie Constanța, 28-29 noiembrie 1986; Al. Suceveanu, Al. Zahariade, *Dacia*, N.S., 30, 1986, p. 109.

⁶⁹⁰ O utilă trecere în revistă a bibliografiei referitoare la numismatica greacă, în care sînt menționate și studiile referitoare la descoperirile din Dobrogea, la Gh. Poenaru-Bordea, *BSNR*, 67-69, 1973-1975, p. 17-41. Li se adaugă semnalările din cronicile anuale publicate de B. Mitrea în *Dacia*, N.S., de R. Ocheșeanu și Gh. Papuc în *Pontica*, 5, 1972-9, 1976, A. Vertan și G. Custurea, în *Pontica* 12, 1979 și urm.

⁶⁹¹ Un catalog al tuturor localităților din Dobrogea (ce ne absolvă de îndatorirea de a menționa studiile consacrate problemei), în care s-au semnalat pînă la această dată denari romani republicani (descoperiți izolat sau în tezaure), cu bibliografia corespunzătoare, la R. Ocheșeanu, *Cîteva descoperiri de denari romani republicani din Scythia Minor*, *Pontica*, 19, 1986, anexe III 1 și III, 2.

Evoluția politică a geților, decelabilă în izvoarele literare, concretizată prin menționarea unor basilei locali, este confirmată de asemenea de arheologie. De o semnificație deosebită sunt, în acest context, davele getice identificate în zona Dunării - la Satu Nou⁶⁹², Izvoarele⁶⁹³, Coslugea⁶⁹⁴, Alimanu și Sacidava⁶⁹⁵. Unele dintre acestea își vor înceta existența abia în secolul I p.Chr.; oricum, cu câteva decenii după acțiunile din Dobrogea din anii 28 - 27 a.Chr. ale proconsulului Macedoniei, M. Licinius Crassus⁶⁹⁶, ceea ce constituie încă o dovadă a vitalității acestei populații.

Bastarnii

În afara geților, o mențiune specială merită o altă populație ce s-a dovedit a fi deosebit de activă în Dobrogea în această perioadă: bastarnii⁶⁹⁷. Cele trei ramuri ale acestora (atmonii, sidonii și peucinii) sunt menționați de izvoare într-o zonă vastă, limitată de Marea Baltică, Vistula, Oder și Dunărea Inferioară, de unde migrează pentru a se așeza în estul Daciei. Aceștia sunt așadar o populație germanică așezată la începutul sec. II a.Chr. în stepele nord-pontice, fără însă a se putea preciza din ce arie provenea și nici cât de întinsă era zona ocupată de ea spre nord. De aici, în 179 a.Chr. bastarnii vor trece Dunărea și vor rămâne în Balcani până în 168 a.Chr.⁶⁹⁸. De asemenea, ei constituie aliați de nădejde ai lui

⁶⁹² M. Irimia și N. Conovici, *Săpăturile arheologice în așezarea getică fortificată de la Satu Nou, com. Oltina - campania 1989*, Pontica 23, 1990, p. 81 - 96; *idem*, *Timbres amphoriques et autres inscriptions céramiques découverts à Satu Nou (comm. d'Oltina, dép. de Constantza)*, Dacia, n. s. 35, 1991, p. 139 - 176; *idem*, *Descoperiri hallstattiene în zona davei getice de la Satu Nou, com. Oltina, jud. Constanța*, Pontica 26, 1993, p. 51 - 114; *idem*, *Sistemul defensiv al davei getice de la Satu Nou - Valea lui Voicu*, în: *Studia in honorem Ion Niculiță*, Chișinău 1999, p. 196 - 211.

⁶⁹³ N. Conovici, *op.cit.*, SCIVA; 30, 1979, 1, p. 87-88, cu bibliografia anterioară. Dava getică din aval de cetatea romano-bizantină de la Izvoarele(punctul „La tablă”). Fragmente ceramice autohtone și elenistice (ștampile de amfore de Thasos, Rhodos, Kolofonion, Sinope), precum și monede autonome din Histria, Callatis, Tomis, Dionysopolis, Herson, monede dacice de tip Vîrteju - București, denari romani republicani etc.

⁶⁹⁴ Punctul „Colțul pietrei”.

⁶⁹⁵ Comunicare la Sesiunea anuală de rapoarte, Alba Iulia, 1984 și la Sesiunea științifică Pontica a Muzeului din Constanța, noiembrie 1984.

⁶⁹⁶ M. Irimia, *Unele considerații privind sfârșitul Latène-ului geto-dacic și continuitatea civilizației autohtone din Dobrogea*, SCIVA, 39, 1, 1988, p. 36-37.

⁶⁹⁷ N. Conovici, *Noi date arheologice privind începuturile culturii Poienești - Lukașevka și prezența bastarnilor în Dobrogea*, SCIVA 43, 1992, 1, p. 3 - 14.

⁶⁹⁸ Titus Livius, XL, 57, 2: “ad suis sedibus magna peditum equitatumque manu Histrum traiecit”.

Mithridates VI Eupator în al treilea război pontic cu romanii⁶⁹⁹ și participă alături de histrieni și de geți (în 61 a.Chr.) la înfrângerea lui Antonius Hybrida, în apropierea Histriei⁷⁰⁰. În baza acestor bune relații cu geții, ei încearcă să se așeze la sud de Dunăre (în 29-28 a.Chr.), dar suferă o înfrângere catastrofală din partea lui Licinius Crassus⁷⁰¹.

Din punct de vedere arheologic, bastarnii sunt identificați prin cultura Poienești-Lukaševska⁷⁰², numită astfel după necropolele eponime care au demonstrat existența unor deosebiri clare față de culturile contemporane getice. Aria de răspândire cuprinde nordul Moldovei dintre Carpați și Nistru, în această arie prezența geților neputând fi detectată arheologic. Așezarea bastarnilor în acest areal s-a petrecut ca urmare a migrației acestei populații (la începutul sec. II a.Chr.) dintr-o zonă de proveniență germană greu delimitabilă (centrul Germaniei) și fără "transplantarea" unor caracteristici originare. Evoluția și cristalizarea acestei culturi în spațiul sus-menționat a continuat până către mijlocul sec. I a.Chr., când un nou aport de populație este constat. De această dată pe traseul marilor râuri Warta, Vistula, Bug și Nistru. După ultima treime a sec. I a.Chr., atunci când se înregistrează și încercarea nereușită a acestei populații de a se așeza în masă la sudul Dunării, sub conducerea regelui Deldo, urmele arheologice atribuibile bastarnilor dispar, așa cum aceștia dispar și din izvoarele literare contemporane. În următoarele trei secole știrile despre bastarni nu sunt frecvente, dar știm că în 280 p.Chr. Probus va muta în imperiu 100.000 de bastarni⁷⁰³, ceea ce înseamnă că la acea dată ei încă mai constituiau o forță deloc neglijabilă.

5.b.1. Incinta elenistică – istoricul cercetărilor

Dintre monumentele de epocă greacă descoperite la Histria zidul din epoca elenistică, numit o lungă perioadă și "zidul din valul III", constituie o excepție: în primul rând prin dimensiunile structurilor conservate și în al doilea rând prin faptul că el a beneficiat de o publicare sistematică⁷⁰⁴.

⁶⁹⁹ Apian, *Mithridates*, 71, 304.

⁷⁰⁰ Cassius Dio, XXXVIII, 10, 1.

⁷⁰¹ Cassius Dio, LI, 23-25.

⁷⁰² M. Babeș, *Die Poienești-Lukaševska Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt*, Bonn, 1993; M. Babeș, *Date arheologice și istorice privind partea de nord-est a Daciei în ultimele secole înaintea erei noastre*, SCIVA, 36, 1985, 3, p. 183-214.

⁷⁰³ SHA, Probus, 18, 1.

⁷⁰⁴ C. Preda și A. Doicescu, Zidul de apărare din epoca elenistică, în *Histria II*, p. 295-336.

De asemenea trebuie menționat că autorii publicației și-au asumat dificila sarcină a valorificării datelor obținute prin săpătură de către V. Canarache, ceea ce este întotdeauna o sarcină dificilă și, nu de puține ori, ingrată.

Cu toate acestea avem la dispoziție, prin comparație cu alte monumente grecești (cum ar fi cele din Zona Sacră), mult mai multe elemente privind atât tehnica constructivă cât și datarea acestui monument, chiar dacă unele dintre concluziile autorilor publicației au fost puse în discuție sau anulate de cercetările ulterioare.

Descrierea săpăturilor

Informații generale asupra cercetării acestei incinte elenistice, au fost furnizate prin rapoartele preliminare publicate în SCIV⁷⁰⁵. Volumul *Histria I*⁷⁰⁶ conține un raport mai cuprinzător, privind primele două campanii de cercetări asupra jumătății de sud a zidului dar care lasă de-o parte capătul său de nord aflat atunci în plină cercetare.

Primele cercetări au avut loc în vara anului 1950 și au fost prilejuite de "secțiunea mare" executată la această dată, care a traversat cetatea de la est spre vest. Această secțiune, a surprins în valul III din fața zidului roman târziu, la cca 80 m spre vest de acesta, urmele unui zid de mari dimensiuni care avea față de secțiunea amintită o poziție perpendiculară, deci este orientat nord - sud. Cercetările zidului nou descoperit au început din partea de nord a acestuia.

O primă constatare a fost că la o distanță de numai câțiva metri spre nord față de punctul descoperirii, zidul se întrerupe brusc. Încercările făcute pentru a mai fi surprins în continuare nu au dat rezultate, ceea ce a condus la ipoteza că punctul de întrerupere ar reprezenta chiar capătul de nord al incintei. În acest sector nivelul lui de construcție este foarte apropiat de cel al apei freatică

În următoarele campanii, din anii 1951-1954, s-a încercat urmărirea traseului zidului spre sud și totodată pentru dezvelirea lui completă. În acest scop s-au executat o serie de sondaje și secțiuni transversale pe direcția presupusă și indicată de porțiunea degajată. Datorită faptului că zidul nu a urmat o linie dreaptă, având pe alocuri direcția modificată, multe din sondajele făcute au căzut în afara traseului lui. Pe anumite porțiuni mai ales către capătul

⁷⁰⁵ Cf. SCIV, III, 1952, p. 243-218; SCIV, IV, 1-2, 1953, p. 104-113; SCIV, V, 1-2, 1954, p. 71-79, și SCIV, VI, 3-4, 1955, p. 520-52G.

⁷⁰⁶ V. Canarache, *Incinta din valul III al cetății Histria, I*, 1954, p. 278-285.

de sud, s-au constatat și unele întreruperi, ceea ce a constituit, alături de diversele modificări ale traseului și de adâncimea mare la care se află temelia - sub nivelul apei freactice – principalele dificultăți ale cercetării.

Suprafața cercetată a fost împărțită în careuri, cu laturile de 4 m, pentru o mai bună înregistrare a tuturor descoperirilor făcute pe parcursul celor patru campanii de cercetări.

Pe măsura înaintării cercetărilor s-a constatat că traseul acestui zid coincide, aproape pe toată lungimea lui, cu partea inferioară a valului III din fața cetății romane târzii. Constatarea unei mai bune stări de conservare a zidului în zonele care au rămas în afara valului a condus la presupunerea că partea lui superioară a fost sacrificată în momentul construcției valului.

Din păcate săparea valului până la nivelul temeliei incintei a împiedicat urmărirea stratigrafiei, din această zonă. Din această cauză tăind masa de depuneri până la temelie, observațiile stratigrafice, pentru o bună parte din incintă nu pot avea decât o valoare relativă. Ele au fost în schimb urmărite și înregistrate în punctele unde zidul iese din linia principală a șanțului de apărare și anume în partea lui centrală. În timpul săpăturilor s-au întâlnit o serie de urme și ziduri ale unor construcții ulterioare, care au fost – spun autorii - înregistrate cu toată scrupulozitatea. Din păcate, dat fiind scopul principal al cercetărilor, clădirile respective nu au fost degajate decât pe suprafețele cuprinse în limitele zonei de săpături afectate incintei, rămânând ca dezvelirea lor completă să se facă ulterior și în mod special, în măsura în care ele prezintă importanță – ceea ce, însă, nu s-a mai întâmplat.

Descrierea zidului

Orientarea zidului este nord-sud, el fiind urmărit pe o lungime de circa 150 m., pe un traseu situat la cca 30 m spre vest de incinta romană târzie și la circa 300 m spre est de cea romană de pe Platou.

Din păcate, ca mai toate monumentele de epocă greacă de la Histria, zidul se păstrează în condiții foarte proaste. În unele porțiuni nu se păstrează decât radierul, iar în porțiunile cel mai bine conservate numai una sau două asize de blocuri. Singura excepție o constituie un punct, unde zidul se ridică până la o înălțime de peste 2 m.

O primă observație de ordin general este că sistemul lui de construcție nu este unitar. Tehnica de lucru, ca și materialele întrebuințate, diferă pe parcursul

său. Rezultă, în opinia autorilor, că zidul a suferit nu numai reparații de mai mică sau mai mare amploare, dar el - și aceasta ni se pare deosebit de important - a fost construit în etape succesive, la intervale de timp, care însă nu pot fi precizate.

Pornind din punctul în care urmele zidului dispar spre nord, pe o lungime de 68 m de la se află primul sector al incintei, deosebit de rest, prin sistemul și materialul de construcție. Această primă structură are o grosime de 4,40 m, dar o cercetare mai atentă a condus la constatarea că zidul se compune în realitate din două structuri paralele, lipite una de cealaltă, fără însă ca ele să fie îmbinate, late fiecare de câte 2,20 m. Această diferență de tehnică constructivă a condus la o primă concluzie: jumătatea dinspre est a fost construită într-un prim moment, pentru ca la un interval de timp nu foarte mare și în împrejurări necunoscute să fie realizată dublarea zidului cu încă o structură, atașată spre vest (Planșa 24).

Jumătatea de est, adică cea pe care autorii săpăturilor o consideră mai veche, începe cu un fragment, care probabil continua spre nord, și care se păstrează pe o lungime de numai 4,20 m. La această distanță în direcție sudică, pe partea exterioară, a fost constată prezența unui turn (Planșa 26), care are latura de nord de 3 m, cea de sud de 2,80 m, iar cea de vest de 11,50 m. Turnul nu constituie decât o deviere cu 3 m spre est a aliniamentului zidului, formând în interior o deschidere cu aceleași dimensiuni. În continuare, spre sud, zidul revine la linia inițială, pe care continuă pe o distanță de 26,60 m, pentru a ajunge la un al doilea turn. Din acest punct zidul continuă spre sud pe o lungime de încă 25,40 m traseul lui putând fi urmărit numai prin urmele temeliei.

Pe toată această lungime, zidul are la bază un pat-radier din blocuri de piatră de calcar omogen și rezistent, foarte îngrijit lucrate, dispuse pe lat și așezate direct pe nisip la fel ca în cazul celorlalte incinte histriene. Blocurile de calcar sunt în formă de paralelipiped regulate, având 5 fețe cioplite și baghetă pe conturul uneia din fețe. Ele au dimensiuni diferite, fără variații prea mari⁷⁰⁷. Prezența unor urme de cramioane de fier și faptul că ele sunt îngrijit lucrate, îi determină pe autori să presupună că o bună parte din materialul folosit la construirea radierului provine din dezafectarea unor monumente mai vechi (Planșa 25).

Paramentul incintei este format din blocuri de piatră fasonate. Și ele sunt de paralelipipedice și au dimensiuni care ajung la 0,38 m lungime, 0,50 m înălțime și 0,28-0,30 m lățime. Blocurile paramentelor sunt dispuse pe cant, două

⁷⁰⁷ Dimensiuni: 0,50x1,10; 0,55x1,15; 0,58x1,10; 0,65x1,35; 0,45x1,40; 0,50x1,50; 0,70x1,30 ; 0,45x1,60; 0,60x0,25 m, grosimea este cuprinsă între 0,25 și 0,30 m.

sau uneori trei cu fața mare în afară iar următorul cu una din fețele sale mici, fiind deci așezat perpendicular pe incintă (His II fig. 65, 1). Acest tip de dispoziție a blocurilor era destinat a face legătura dintre parament și emplectonul zidului. Din păcate, singurul punct în care putem distinge sistemul de construcție a celor două fețe ale incintei din acest sector nordic este zona aflată imediat la sud de turnul 2 unde, pe o lungime de 7 m, au rămas pe locul lor trei asize. (Planșa 27).

Spațiul dintre cele două paramente ale incintei a fost umplut cu pământ galben, amestecat cu calcar și șist verde. Trebuie să menționăm că o umplutură de același fel a fost întâlnită și în săpăturile de la Sgext.

În emplectonul incintei, la sud de turnul 1, a fost găsit un tambur de coloană de calcar, lung de 1,30 m și cu diametrul de 0,53 m care probabil marchează un moment de reparație a zidului.

După încă 68 m spre sud traseul zidului se termină cu o situație neclară. Forma radierului păstrat a dat, celor care au efectuat săpătura, impresia că au de-a face cu un alt turn. El reprezintă un ieșind spre vest, de formă rectangulară, cu deschidere spre interior. Laturile de nord și de sud măsoară fiecare câte 7,20 m, iar cea de vest 10,60 m, grosimea lor fiind de numai 2 m. Față de traseul general al corpului de incintă descris, ieșindul respectiv face un unghi de circa 105°. Radierul regăsit aici este format tot din blocuri de calcar, așezate direct pe nisip, lucrate regulat și foarte ordonat⁷⁰⁸. Multe din blocuri păstrează urme de crampoane de legătură, unele în formă de coadă de rândunică. Unele dintre blocuri sunt decorate cu baghete late de 0,02 m. Toate acestea dovedesc că blocurile respective reprezintă material refolosit de la o construcție anterioară și ele sunt asemănătoare și din acest punct de vedere cu cele întâlnite la radierul corpului nordic al incintei.

Pe aproape toată suprafața radierului din această zonă au fost surprinse resturi ale celor două paramente și ale emplectonului, ceea ce demonstrează - conform autorilor - că acest turn constituie capătul de sud al părții nordice a incintei.

Considerând această zonă nordică ca un ansamblu unitar ale cărui continuări către nord și sud nu au putut fi regăsite autorii emit ipoteza, pe care o consideră demnă de a fi luată în considerație, că această porțiune a zidului ar fi putut constitui singurul mijloc de apărare al cetății la un moment dat. Imaginea lor despre această fortificație este completată cu presupunerea existenței unei porți care trebuie să fi existat la unul din capetele tronsonului de zid.

Acestui prim corp de zid i s-a adăugat ulterior, spre vest, la o dată imposibil de precizat, o dublură pe toată lungimea lui exterioară, cu scopul de a-l

⁷⁰⁸ Dimensiunile blocurilor: 0,61x1,20 m.; 0,62x1,28 m.; 0,62x1,35 m.; 0,63x1,20 m.; 0,61x1,14 m.; 0,64x1,20 m.; 0,53x1,08 m.; grosimea este de 0,28 m.

întări și a-i mări rezistența și capacitatea de apărare. Această nouă parte, care este atașată de prima, are o lățime de 2,20 m și alcătuiește împreună cu precedenta un corp comun, cu o grosime totală de 4,40 m.

Argumentele pentru a considera aceasta ca fiind o fază mai târzie sunt următoarele: locul radierului este luat de un strat de pietre nelucrate și informe, de calcar sau șist verde local legate între ele cu pământ; acest strat este situat cu circa 0,30 m deasupra nivelului superior al radierului de blocuri întâlnit la corpul mai vechi; cele două părți ale zidului formează un corp comun prin alăturare, între ele neexistând o legătură organică (Planșa 26). Traseul acestei faze a putut fi identificat pe o lungime de 3,50 m a primei cortine, apoi dublează turnul nr. 1, care acum ajunge să măsoare pe latura de nord 4,25 m, pe cea de vest 12,60 m, iar pe cea de sud rămâne la aceiași 2 m. În continuare spre sud, ea se întinde pe o lungime de 24,50 m cuprinzând și un mic bastion cu laturile de nord și de sud lungi de 1,40 m iar cea de vest de 4,50 m. Parcursul ulterior este identificat doar prin urme ale paramentului exterior, pe o lungime de 22, 80 m. Întreg traseul capătă de la turnul 2 spre sud o deviere ușoară spre sud-est, datorită configurației terenului cât și poziției și direcției restului zidului.

Peste această fundație de piatră necioplită se ridică cele două paramente ale zidului din care se mai păstrează doar câte un rând de blocuri, ce pot fi urmărite de la capătul lui de nord și până la sud de bastion. În continuare ele mai pot fi sesizate doar pe alocuri, atât urmele paramentului cât și ale fundației dispărând. Singura excepție este bastionul, unde, din paramentul exterior s-au mai păstrat primele două rânduri de blocuri și în unele puncte, câteva pietre din cel de-al treilea rând (Planșa 27). Principala parte a zidului trebuie să fi fost demontată cu ocazia săpării șanțului de apărare din sec. VI p.Chr.

Paramentul celui de-al doilea corp, adică al dublurii, a fost construit din blocuri de piatră de natură diferită: gresie galbenă exfoliabilă, gresie albă, calcar cochilifer și alte pietre de natură calcaroasă. Dimensiunile⁷⁰⁹ lor se apropie de cele ale blocurilor din paramentul corpului de est. Deși blocurile nu mai sunt așa de îngrijit lucrate și ele păstrează urme de cramioane de fier, dintre care unele în formă de coadă de rândunică. Pe unul din blocuri (fig. 68) că ele sunt îndreptate spre exterior, dovedind re folosirea lui.

Emplectonul este și el diferit: bucăți de piatră informă și pământ care nu mai este curat. El este amestecat cu sfărâmături de pietre mici, cu structuri variate, gresii și calcar, la care se mai adaugă și o serie de fragmente ceramice.

⁷⁰⁹ Dimensiunile blocurilor: 1,05x0,65x0,38m.; 1,25x1,20x0,40 m.; 1,40x0,55x0,40 m.; 0,55x0,70x0,30 m.;

Observațiile de mai sus i-au îndreptățit pe autori să concluzioneze că acest corp al zidului a fost construit în grabă, cu material reutilizat.

Din acest punct al corpului de nord al incintei asistăm la o completă schimbare a traseului pe care-l va urma zidul spre sud. Noul corp al incintei se deplasează spre vest la o distanță de 4 m. față de linia exterioară a părții nordice.

Joncțiunea celor două segmente de zid este imposibil de stabilit datorită faptului că zidul este complet distrus. În plus aici apare și un complex de canalizare care complică și mai mult situația (fig. 69).

Dimensiunile cât și direcția zidului sunt clare și sigure pe o distanță de 18 m spre sud. O primă parte are o lungime de 6,65 m și o grosime de 3,75 m. La baza zidului se află, după toate probabilitățile, un radier format din blocuri de piatră de calcar groase de 0,10 m, așezate direct pe nisip, sub nivelul actual al apei. Se presupune că situația este similară cu cea constatată la corpul de est al părții de nord, deși nu s-a efectuat nici o verificare. Pe temelie sunt așezate blocurile de piatră ale primei asize. Acestea au formă paralelipipedică destul de regulată, cu lungimi între 1,10 m și 1,30 m, lățimea de circa 0,53 m, grosimea de 0,22 m. Câte una din fețele fiecărui bloc este decorată pe margine cu o baghetă fină de 2 cm. Embletonul constă aici din mici bucăți de piatră brută, amestecate cu pământ și rare fragmente ceramice.

Imediat la sud de acest sector al zidului se află poarta. Ea are o deschidere de 4,85 m și este prevăzută cu doi ușori, reprezentați prin două blocuri de piatră, între ei fiind o distanță de 3,50 m. În interior, spre est, pe o distanță de 3 m, se află un blocaj de pietre de forme și mărimi diferite, unele fasonate, altele lucrate parțial sau chiar deloc, care dovedesc blocarea porții la un moment dat. Poarta devine pietonală, datorită micului culoar de trecere lăsat spre nord, și se pare că a rămas așa până la data ieșirii din funcțiune a incintei. Autorii deduc, logic, fie că a mai existat o poartă sau că "mai degrabă că de la data când s-a petrecut evenimentul și până la data dărâmării incintei, nu s-a scurs decât un interval de timp foarte scurt."

La sud de poartă, a fost construit un turn lat de 4,36 m a cărui față vestică se află la 3,22 m de aliniamentul zidului.

Din acest corp, ni se spune, pornește spre est o ramificație a incintei cu o grosime de 2,50 m, care nu a putut fi urmărită spre est decât pe o distanță de 4,50 m. Cu toate acestea autorii sunt siguri că ea a constituit la o anumită dată limita sudică a incintei.

Din turn se mai păstrează doar prima asiză din blocuri de calcar, puțin îngrijite⁷¹⁰, dar cu o structură consistentă asemănătoare unor sectoare ale părții de

⁷¹⁰ Dimensiunile sunt: 1,00x0,64x0,38 m; 1,22x0,51x0,38 m; 1,22x0,79x0,38 m; 1,64x0,50x0,38 m; 1,85x0,55x0,38 m

nord a zidului. Felul în care sunt așezate blocurile în partea lui exterioară dă impresia că turnul a fost într-o primă fază de dimensiuni mai mici și datorită unei dărâmări, sau poate unor scopuri strategice, el a fost sensibil mărit. Probabil, de fapt, avem de-a face cu două faze constructive din care una contemporană cu partea mai veche (din nord).

Cât privește corpul zidului și ramificația lui spre est ni se spune că stau pe un radier din pietre groase de calcar moale de 0,40 m și lungi de 0,58 m; 1,30 m; 1,60 m. peste se așează prima asiză, care lasă temelia în afară cu 0,06 - 0,10 m., cum este normal pentru o fundație. Despre emplecton ni se spune că este alcătuit tot din bucăți de piatră amestecate cu pământ "așa cum am întâlnit pe tot parcursul incintei" fără a se face precizări referitor la compoziția lui care am văzut că nu este de loc unitară. Blocurile⁷¹¹ sunt așezate pe cant, adică cu patul de carieră vertical, din loc în loc cu blocuri așezate perpendicular pe incintă. Cu atât mai surprinzător ne apare comentariul autorilor: "Acesta este primul sector unde apare un asemenea sistem de construcție"⁷¹². Cu numai opt pagini mai înainte același sistem de așezare a blocurilor ne fusese descris pentru corpul de est al sectorului de nord al zidului⁷¹³, ceea ce devine evident din compararea fig. 71 cu fig. 66.

La fel de surprinzătoare ni se par concluziile pe care autorii le trag referitor la acest sector. Astfel deși spun că "nu se poate vorbi de o unitate perfectă în cadrul acestui sector, nici în ceea ce privește materialul folosit și nici în ceea ce privește sistemul de construcție" conchid totuși că "acest complex pare totuși să fi fost construit în același timp". Mai mult, se continuă cu o altă concluzie care contrazice cele spuse tot de ei puțin mai sus: „Poarta de care am amintit se situează în mijlocul acestui corp, ceea ce presupune un plan comun de construcție dinainte și o dată stabilit”. În sfârșit, mai aflăm că "Ramificația de zid, care pornește în unghi drept spre est constituia probabil, cel puțin la o anumită dată, limita sudică a incintei." fără a ni se face alte precizări.

În continuare, pe aceeași linie, corpului C i se adosează, spre sud, un alt sector al incintei cu o lungime de 17 m. Deosebit ca dimensiuni, material (calcar cochilifer) și factură tehnică acesta își schimbă direcția, în unghi drept (spre est) pe o lungime de 9,45 m. Latura sa orientată nord-sud are o grosime de 3,28 m. iar cea orientată spre est numai 2,20 m (fig. 75). Faptul că el nu este țesut ci se lipește de corpul situat imediat la nord determină autorii să îl atribuie unui alt moment

⁷¹¹ Dimensiunile sunt: 0,71 m, 0,78 m, 1,15 m și 1,80 m, înălțimea de 0,80 m, iar grosimea de 0,25 - 0,30 m.

⁷¹² His II, p. 308.

⁷¹³ His II, p. 300.

cronologic și constructiv neprecizat. Și acest tronson are temelia așezată direct pe nisip aceasta fiind marcată de o ieșire în afara liniei paramentului cu circa 0,10 m.

Pe o lungime de 12,40 m, pornind de la turn spre sud, se mai păstrează temelia și primele două asize iar pe restul de cca 5 m. erau conservate *in situ* până la șase asize (fig. 70,2 și fig. 72). Blocurile au lungimi diferite⁷¹⁴. Mult mai interesant este că și înălțimea lor este diferită: 0,57 m. la primele două asize și 0,40 m. pentru celelalte. Așezarea lor în zid este făcută după sistemul întâlnit și în alte sectoare ale acestui zid, unele blocuri fiind dispuse perpendicular și având scobituri în formă de coadă de rândunică (fig. 74). Emplectonul acestui sector de zid este format din pământ de culoare negricioasă și pietre, unele chiar de dimensiuni mai mari. Descrierea colțului zidului merită atenția noastră: pe el a fost realizat prin cioplire un "bosaj" foarte îngrijit (fig. 73) care lasă neprelucrate primele două asize care am văzut că au și înălțime diferită față de restul blocurilor din asizele superioare.

Așa cum reiese din cele descrise de autorii cercetărilor, acest sector de zid, este cel mai unitar și cel mai bine păstrat din întregul zid.

Pe baza analogiei cu zidurile din cetățile dacice autorii conchid că "ar trebui să credem că porțiunea de zid amintită nu este mai veche de sec. II a.Chr., cel mult sfârșitul sec. III a.Chr." dar se grăbesc să adauge totuși că "O asemenea datare rămâne totuși ipotetică și ea nu poate fi mai precis stabilită decât în funcție de cronologia întregii incinte."⁷¹⁵

Situația devine mult mai complicată din acest punct spre sud. Deși autorii cred, în principiu, că în continuare spre sud începe un alt sector de zid, aceasta delimitare este introdusă mai mult pentru a marca starea de conservare foarte proastă, decât pentru a preciza caracterul strict al unei noi faze de construcție. Lipsa pe alocuri a întregului parament, ba chiar și a temeliei, complică atât de mult lucrurile încât prezentarea devine neclară și imprecisă.

Prima constatare este a unui nou colț spre sud. S-a făcut de asemenea observația că aceste urme din temelie sunt fundate cu circa 0,20 m mai jos față de nivelul temeliei corpului din vecinătatea lor imediată de la vest. Între cele două fundații nu este o îmbinare, ci numai o alăturare, ceea ce ar servi drept argument, alături de diferența de nivel dintre ele, că din acest punct spre sud avem de-a face cu o altă fază de construcție, care s-a adăugat ulterior celei prezentate imediat mai sus.

Urmează o distanță de 9,23 m pe care nu s-a mai întâlnit nici o urmă de zid, în afara unui bloc de piatră, a cărui prezență *in situ* rămâne puțin probabilă.

⁷¹⁴ Dimensiuni: 0,66 m; 0,69 m; 0,72 m; 0,95 m; 0,97 m; 1,12 m; 1,15 m

⁷¹⁵ His. II, p. 311.

Zidul reapare prin prezența radierului, care are aici o lungime de 4,30 m și o lățime de 2,30 m. Din paramentul interior se mai păstrează patru blocuri din prima asiză⁷¹⁶ și pe o lungime de 2 m se constată prezența a trei asize din același parament. Acestea din urmă sunt din mici blocuri de calcar moale⁷¹⁷. Datorită acestui fapt autorii consideră că el constituie o reparație ulterioară.

În continuare spre sud, pe aceeași linie indicată de resturile sigure al incintei nu se mai întâlnesc decât blocuri răzlețe. Fundația lipsește complet de pe toată această distanță.

O nouă schimbare de direcție este observabilă spre vest, printr-un unghi de 112°. Autorii consideră că deși pare a fi vorba de un alt turn în fapt avem de-a face cu o corectare a traseului zidului, care poate fi contemporană cu curțina urmărită până acum. Argumentele lor sunt că temelia curținei dispare tocmai din punctul de unde zidul își schimbă direcția spre vest și urmele lui reapar spre vest pe direcția în care se îndreaptă linia noului traseu. În al doilea rând se poate constata că latura de vest a acestui ieșind spre vest, care a putut fi urmărită pe o lungime de 11,50 m, dimensiune considerată mare pentru un eventual turn, corespunde într-un total ca aliniament, cu cele două corpuri situate imediat la nord. Acestea sunt motivele care îi fac pe autori să încline mai mult spre ipoteza că această schimbare de direcție a zidului reprezintă o corectare a traseului lui, fără însă a exclude total și posibilitatea interpretării lui ca turn. Această parte care se deplasează spre vest, începe printr-o lipsă a unor blocuri din temelie pe o distanță de 1 m. pentru ca apoi urmele fundației să reapară pe o lungime de 3 m, reducându-se la un rând de blocuri, folosite ca temelie a paramentului exterior.

Latura cu direcția vestică () are o lungime de 7 m, iar cealaltă, care se îndreaptă spre sud, pe direcția aliniamentului incintei, măsoară în lungime 11,50 m (fig. 76) după care dispare complet. Din ea se mai păstrează temelia și primele două asize din paramentul exterior, pe o lungime de 2,50 m și pe o înălțime de 1,57 m (fig. 77). Primul rând de blocuri are o înălțime de 0,45 m, al doilea 0,60 m, iar al treilea 0,52 m. Pietrele sunt cioplite destul de rudimentar și au forme paralelipipedice mai puțin regulate, unele blocuri ajungând până la 1,55x0,60x0,45 m. Și aici întâlnim urmele crampoanelor în formă de coadă de rândunică, corect orientate.

Pe baza caracterului neunitar al acestui corp de zid autorii conchid că s-a folosit material din clădiri mai vechi semnalând prezența a două fragmente arhitectonice databile în plină epocă elenistică. Unul din aceste elemente

⁷¹⁶ Blocuri lungi de 1,12 m, 1,15 m, 1,20 m și 1,38 m, late de 0,50 m și groase de 0,30 m.

⁷¹⁷ dimensiuni: 0,38x0,32 m; 0,48x0,23 m; 0,63x0,76 m și 0,80x0,23 m.

reprezintă un fragment de cornișă, din calcar, prevăzută cu trei ove și la colț cu o frumoasă volută care a făcut parte din anta unui monument de stil corintic (fig. 78-1). Al doilea fragment aparține, după toate probabilitățile, ancadramentului unei uși, decorat cu rozete, provenind poate de la același monument cu elementul sculptural decorat cu ove (fig. 78x2).

Sondajele efectuate spre sud de acest sector nu au reușit să mai regăsească traseul acestui zid dar autorii consideră că incinta nu se termină în acest sector bănuind o prelungire a ei spre sud și apoi spre est.

Într-o etapă ulterioară construirii sectoarelor de zid descrise până acum, zidul a suferit o transformare, prin scurtarea sau corectarea traseului lui. Aceasta a constituit cauza construirii unui nou fragment de zid, de o factură tehnică cu totul deosebită de restul incintei. Lucrat în mare grabă, pentru a face față unei nevoi urgente, acest zid are fundația (pietre mici, sparte neregulat) așezată pe un strat de moloz aflat cu 0,75 m mai sus decât nivelul temeliei întâlnit la restul zidului. Are o lungime de 14,70 m și o lățime de numai 2,20 m. Embletonul este format din piatră mărunță amestecată cu pământ și rare fragmente ceramice. Cele două paramente, lucrate din blocuri de piatră de calcar dispartate ca dimensiuni și prelucrare arată și ele graba în care a fost ridicat cel mai recent sector de zid.

Autorii publicației cred că ar putea distinge patru sectoare principale, la care s-ar mai adăuga încă două faze de refacere sau întărire.

Sectorul cel mai vechi este cel de nord și acestuia îi succed nu numai în spațiu ci și în timp sectoarele următoare dinspre sud. Afirmația nu poate fi susținută de autori cu nici o observație stratigrafică, cauza invocată fiind șanțul de apărare roman târziu.

Totuși, pentru ultimele momente de funcționare s-au făcut observații stratigrafice care le-au permis să stabilească unele repere cronologice.

După toate indicațiile de care dispunem din textul publicat de autori s-a ajuns la ipoteza că primul sector, adică *prima fază* - probabil cel mai veche, este partea de nord a zidului, începând din careul 3 și până în careurile 81-83. Ne referim desigur numai la jumătatea de est a acestui sector, deoarece cealaltă parte, dinspre vest este adăugată ulterior. Din câte se mai păstrează se poate spune că această primă fază este unitară, prin tehnică și material de construcție. Aici se vedește multă grijă în lucrarea, pietrei și scrupulozitate în sistemul lor de aranjare. Pentru Histria o singură apropiere făcută de autori, mai ales în privința identității de material, este cea cu "urmele templului grec din partea de nord-est a cetății, datat aproximativ pe la mijlocul sec. V a.Chr.⁷¹⁸".

⁷¹⁸ D.M. Pippidi, *Sectorul templului grec*, Histria, I, 1954, p. 231 și urm.

Luând în considerație toate aceste argumente ale celor care au participat la cercetarea arheologică se crede că prima fază de construcție a incintei, nu poate fi datată înainte de sfârșitul sec. IV a.Chr.

Cea de *a doua fază* este sectorul de zid care cuprinde complexul porții, cuprins între careurile 84 și 98-100. Acesta este mai puțin unitar decât precedentul, dar mai puțin îngrijit lucrat. Materialul, tehnica și dimensiunile variază chiar în cadrul aceluiași sector, pentru a nu mai vorbi de faptul că el modifică traseul, printr-o deplasare spre vest. Pornind de la presupunerea că între cele două faze de construcție a trecut un timp de câteva decenii autorii spun că ar trebui să credem că sectorul porții a fost ridicat poate la mijlocul sau chiar în a doua jumătate a sec. III a.Chr.

Faza a treia, situată în prelungirea spre sud, între careurile 99 și 113-115, poate fi considerată cea mai unitară, fiind totodată și cea mai bine conservată. Materialul și tehnica cioplirii și aranjării blocurilor în parament, sunt aceleași de la un capăt la altul. Calcarul este diferit de cel întâlnit la celelalte două faze, fiind adus prin urmare de la altă carieră, ceea ce ar putea indica o diferență cronologică între acest sector și cele precedente. Acest sector se leagă cu complexul porții, situat imediat la nord (careul 99), prin lipire și nu prin îmbinare, de unde se poate clar deduce că cele două corpuri au fost construite la date diferite. Considerând că zidul a fost ridicat în etape succesive de la nord spre sud, atunci urmează să presupunem că sectorul despre care este vorba reprezintă cea de-a treia fază de construcție și în timp ea ar putea fi plasată pe la sfârșitul sec. III sau prima jumătate a sec. II a.Chr.

Faza a patra, în ordinea succesivă, cuprinsă între careurile 109 A și 145 B, este foarte slab conservată. El se aseamănă cu restul incintei mai ales prin prezența radierului. Descoperirea celor două elemente arhitectonice din epoca elenistică de înflorire (poate sec. III a.Chr.) în cuprinsul radierului, ne dă dreptul – spun autorii – să credem că sectorul respectiv este cel mai nou din rândul celor înșirate până aici și că el s-ar putea data eventual în a doua jumătate a sec. II a.Chr.

Materialul reîntrebuințat sau lucrat cu mai puțină grijă îi fac să presupună că faza aceasta a fost construită într-o vreme când cetatea era nu numai amenințată de un pericol din afară, care cerea mare grabă, dar și atunci când ea nu dispunea de resurse economice suficiente (sic!!!).

Cele două adăugiri se aseamănă prin faptul că nu sunt prevăzute cu radier. Fundația lor este alcătuită din bucăți de piatră în majoritate uniforme, iar nivelul lor este mult mai ridicat față de cel al radierului incintei. Dintre aceste două principale adaosuri, cel de la nord pare să fie mai vechi, poate de la sfârșitul sec. III a.Chr., iar cel de la sud probabil din sec. I a.Chr.

Excepție ar face în această privință doar dărâmarea și refacerea unuia din sectoarele de sud ale incintei pus în legătură cu cunoscutul episod al expediției lui Burebista întreprinsă în zona de vest și de nord a Mării Negre⁷¹⁹. Autorii săpăturilor consideră că printre acestea se numără și orașul Histria, al cărui zid de apărare, dărâmat, a avut nevoie de o refacere imediată. În legătură cu aceste aspecte ale problemei, o importanță cu totul deosebită prezintă decretul în cinstea lui Aristagoras⁷²⁰. Datat în a doua jumătate a sec. I a.Chr.⁷²¹, documentul amintit cuprinde informații prețioase.

În decretul menționat se arată că, după ce a trecut nenorocirea abătută asupra orașului, cetatea rămăsese fără zid de apărare. Cu opera de refacere a acestuia, locuitorii orașului au însărcinat pe Aristagoras, fiul lui Apaturios. Fără să precupețească nici un fel de efort, el a reușit să reclădească zidul și să pună astfel cetatea la adăpost de primejdie.

Prin urmare, reiese din documentul epigrafic în discuție că zidul de apărare al orașului este distrus, iar după aceasta imediat refăcut. După toate probabilitățile această refacere poate fi legată de evenimentele amintite și consemnate în decretul în cinstea lui Aristagoras – chiar dacă legătura cu expediția lui Burebista rămâne de demonstrat nu numai de afirmat.

Construirea incintei în etape de timp diferite este pusă în legătură cu situația topografică a Histriei⁷²². Deși sunt de acord că cele două părți ale orașului ar fi trebuit să fie legate prin uscat sunt aduse în discuție argumentele următoare: săpăturile întreprinse pentru dezvelirea incintei elenistice, ca și secțiunea cea mare din anul 1950, care tăia cetatea de la est la vest, au arătat că în această parte a orașului nu exista un strat de cultură grecesc propriu-zis, cu urme in situ mai vechi sau contemporane incintei. Astfel zidul a fost construit pe sectoare pe măsură ce uscatul avansa spre cetate: "Pe măsură însă ce nivelul depunerilor de nisip continuă să înainteze spre sud, se pune și problema prelungirii zidului în direcția respectivă. Numai așa ne putem explica deocamdată de ce incinta a fost construită pe sectoare. Fiecare din fazele prezentate de noi ar putea fi puse în directă legătură cu etapele avansării depunerilor de nisip, de la nord spre sud.... Nu este exclus însă ca ideea existenței unei insule să rămână până la urmă o concluzie valabilă."⁷²³

⁷¹⁹ V. Pârvan, *Getica*, București, 1926, p. 74-84; R. Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobruđa*, București, 1938, p. 98-100.

⁷²⁰ Dittenberger, *Sylloge* 3, 178.

⁷²¹ D.M. Pippidi, *Data decretului histrian pentru Aristagoras, fiul lui Apaturion*, *Analele Universității C.I. Parhon* seria Istorie, 5, 1956, p. 21-22; *idem*, *ISM I*, nr. 78, p. 284.

⁷²² Cf. Emil Condurachi, *Scurt istoric al cetății Histria*, *Histria*, I, 1954, p. 9-10. Cf. și V. Canarache, *Observații noi cu privire la topografia Histriei*, *SCIV*, 3-4, 1956, p. 289 și urm.

⁷²³ *Histria II*, p. 320-321.

Pe baza observațiilor stratigrafice s-a constatat că direct pe resturile incintei s-au depus ulterior dărâmarii ei și după demantelarea ei de către locuitorii orașului, în scopul reântrebuințării materialului, urme de cultură materială din epoca romană. Deoarece aceste operații nu s-au putut face decât după dărâmarea și demantelarea zidului, la un interval de timp relativ scurt, stabilindu-se astfel un *terminus ante quem* pentru ieșirea din funcțiune a incintei.

Pe de altă parte, este de luat în considerație mai întâi un zid de clădire din epoca romană, construit din piatră, legată cu mortar. El se afla în interiorul cetății și anume în unghiul format de faza a III-a, în careurile 102, 106 și 110. Atunci când s-a construit clădirea, incinta trebuie să fi fost încă în funcțiune, deoarece laturile clădirii vin și se lipesc de incintă, urmând chiar linia acesteia. Datând în sec. I sau chiar în sec. II p.Chr. urmele clădirii romane, putem avea certitudinea că incinta în această vreme se mai afla încă în funcțiune. În plus, peste sectorul din incintă construit în faza a III-a, s-a găsit un mare zid din epoca romană, cu o lățime de 1,70 m. El încalcă incinta direct și nivelul lui de locuire pare să fi fost mult mai ridicat decât al celorlalte două construcții romane amintite. El urcă pe o anumită porțiune până la o distanță de numai 1,25 m, față de nivelul actual al solului. Autorii săpăturii nu l-au urmărit în întregime, pentru a se obține date exacte asupra caracterului pe care l-a avut edificiul și asupra epocii lui de construire. Dar și numai din câte s-a săpat ei presupun, ținând seama de raportul cronologic, pe de o parte, dintre el și celelalte urme de clădiri romane mai vechi, iar pe de altă parte, dintre el și zidurile bizantine cu pământ, care-l suprapun, că acest zid s-ar plasa în timp între sec. II-IV p.Chr.

Bazat pe aceste observații și considerente de ordin stratigrafic colectivul de săpături al sectorului din valul III, din vara anului 1953, ajunsese la concluzia, că zidul de apărare construit în epoca elenistică a funcționat multă vreme și în epoca romană⁷²⁴. În final însă, analizând faptele în lumina datelor stratigrafice înfățișate mai sus, au ajuns la concluzia că se poate susține ideea că zidul de apărare în discuție a fost distrus în epoca romană. "Dacă această distrugere poate fi pusă în legătură cu atacul gotic de la mijlocul sec. III p.Chr.⁷²⁵, nu o putem afirma deocamdată, dar nici n-o excludem din rândul ipotezelor. O asemenea probabilitate trebuie avută în vedere cel puțin ca o ipoteză de lucru".

Urcarea în timp a datei finale a incintei elenistice pune problema deosebit de importantă a raportului cronologic dintre ea și latura de sud a

⁷²⁴ Șantierul arheologic Histria, SCIV, 1-2, 1954, p. 78.

⁷²⁵ Sc. Lambrino, *Revue des etudes latines*, XI, 1933, p. 457 și urm.; cf. R. Vulpe, *op.cit.*, p. 264; Em. Cpnurachi, *op. cit.*, p. 57-58.

zidului de apărare, care trece pe sub incinta cea mare pe sub terme și pe sub întreg complexul de clădiri din epoca romano-bizantină aflate în partea de sud a cetății. Această latură a fost descoperită și urmărită în primele campanii de săpături de la Histria, după reluarea lor din anul 1949. Cercetările întreprinse în acest scop au stabilit că zidul este lucrat din blocuri de piatră, legate între ele cu mortar de var. Lățimea lui este de 2,60 m și a putut fi urmărit de la incinta cea mare și până la malul lacului. Resturile lui se află la adâncimi foarte mari, cuprinse între 2 și 3 m. El iese spre vest, pe sub zidul cel mare de apărare, pe lângă poarta cea mică a cetății. Din acest punct urmele lui se reduc numai la temelie, care constă din blocuri mari de piatră așezate pe nisip, sub nivelul apei actuale. Din această cauză ea n-a mai putut fi urmărită înspre vest decât pe o distanță de circa 10 -15 m. Prin faptul că urmele zidului intră mult sub nivelul apei, urmărirea și cercetarea nu a putut fi completă. Aceasta a împiedicat să se cunoască lățimea zidului și să se stabilească, dacă baza lui este reprezentată tot de un radier ca și la incinta elenistică, lucru ce s-ar părea a nu fi imposibil. Orientarea lui indică o direcție, care s-ar apropia de capătul sudic al incintei din valul III. Iată dar că adâncimea la care se află temelia, factura ei tehnică ca și orientarea, ne sugerează o apropiere între această latură și zidul elenistic.

Tot în acest sector a fost descoperit și un sistem de canalizare care pare a avea cel puțin două momente de utilizare. Din păcate datele stratigrafice lipsesc și aici cu desăvârșire ceea ce face imposibil orice comentariu legat de datarea acestui ansamblu. Nu putem să nu menționăm însă că la vest de traseul zidului clasic al acropolei s-a observat⁷²⁶ că pe perioada ocupată de primele două nivele elenistice funcționează un canal de scurgere sau a un apeduct, orientat aproximativ est-vest, reprezentat de un grup de blocuri mari (1,20x0,6x0,2 m). Dacă între aceste două sisteme există vreo legătură (sugerată de orientarea canalului și de dimensiunile mari ale blocurilor de construcție) nu ne putem pronunța. Existența, însă, acestui canal poate fi un argument în combaterea teoriei care susține inexistența unei legături fizice între acropolă și Platou.

Cu aceasta se încheie prezentarea zidului de apărare elenistic și a construcțiilor dependente de el. Conform autorilor, în afară de acestea, în timpul lucrărilor de dezvelire a incintei s-au înregistrat o serie de observații stratigrafice și unele urme de clădiri sau descoperiri izolate, dintr-o epocă ulterioară, care suprapun resturile vechii incinte, fără a mai avea vreo legătură directă cu ea.

⁷²⁶ M. Coja, *op.cit.*, Materiale, VII, 1961, p. 250 și pl. VII.

5.b.2. Incinta elenistică în cadrul urbanistic histrian

După cum am văzut, perioada de liniște care a durat un secol și jumătate se termină curând după jumătatea sec. IV a.Chr. când sciții conduși de Ateas încearcă să ocupe zona de la sud de Dunăre. Lor li se opun geții conduși de un *rex Histrianorum* care pierde bătălia decisivă dată undeva în apropierea Histriei. După moartea acestuia Ateas ocupă această regiune pentru scurt timp - reacția macedonenilor lui Filip II nu se lasă așteptată și după bătălia pierdută de sciți, urmată la scurt timp de moartea lui Ateas, granița regatului macedonean este stabilită pe Dunăre. Oricare dintre cele două explicații pentru aceste distrugerii - Ateas⁷²⁷ și acțiunea lui Lysimach de pedepsire a cetăților răsculate sub conducerea Kallatidei⁷²⁸ ar fi valabilă cert este că aceste evenimente au efecte importante asupra întregii zone.

Așa cum am văzut, arheologic, aceste evenimente au ca rezultat distrugerea zidului clasic și a Zonei Sacre dar și construcția zidului din valul III în paralel cu, cum vom vedea, un nou zid care înconjoară platoul dar care are o lățime de numai 1,20 m.

Dar nu numai Histria are de suferit în urma acestor evenimente. Și cetatea de la Capul Dolojman, Orgame, suferă de asemenea o distrugere în a doua jumătate a sec. IV a.Chr. urmată de refacerea unei părți a zidului de incintă⁷²⁹.

Importanța evenimentelor care au afectat puncte importante ale acestor cetăți este și mai bine pusă în evidență de distrugerile suferite de așezările mai mici din această zonă. Astfel, la 4 km de Histria, în așezarea de la Histria Pod, unde a fost descoperit un complex de ferme elenistice se constată de asemenea o distrugere violentă la sfârșitul sec. IV a.Chr.⁷³⁰.

În așezarea de la Nuntași locuințele de sec. IV a.Chr. construite pe socluri de piatră și care erau dispuse într-o rețea cvasi-urbanistică ortogonală au suferit o importantă distrugere în ultima parte a sec. IV a.Chr. Aceeași distrugere este documentată și în așezarea de la Tariverdi⁷³¹ unde au fost documentate trei nivele

⁷²⁷ M. Coja, *op.cit.*, p.33.

⁷²⁸ D.M. Pippidi, *DID I*, p. 54.

⁷²⁹ M. Coja, *op.cit.*, n. 20; cf. și M. Coja, *Greek colonists*, p. 166 - 167.

⁷³⁰ K. Zimmermann, Al. Avram, *Archäologische Ausgrabungen in Histria Pod, SR Rumänien. Zwischenbericht über die vorläufigen Ergebnisse der Kampagnen 1980-1985*, *Klio*, 69, 1987, p.6-27; K. Zimmermann, *Struktur- und Funktionsanalyse archäologischer Grabungsbefunde*, *Wiss.Zeitschr. d. Humboldt-Univ. zu Berlin, R. Geistes- und Sozialwiss.*, 40, 1991, 6, p.110 și fig.42-48; Al. Avram, *Timbres amphoriques et ceramique: quelques associations dans deux sites de la chora d'Istros (Histria Pod et Cogealac)*, în Y.Garlan (ed.), *Amphores grecques en Mer Noire*, Istanbul, 1994.

⁷³¹ C. Preda, *op.cit.*, Pontica V, p.

elenistice, clădiri cu fundații de piatră și pavaje cu șist⁷³². Toate aceste așezări din *chora* histriană avuseseră o evoluție continuu ascendentă timp de trei secole care a fost întreruptă de marea distrugere de la sfârșitul secolului IV a.Chr.

Așezarea de la Nuntași cuprinde și un sanctuar dedicat zeiței agrare Demetra, având ca *paredroi* pe Nike și Kybele⁷³³. Necropola de la Histria-Bent indică o creștere a inventarului mormintelor din sec. IV-III a.Chr., față de epoca anterioară, pentru ca mai apoi acesta să devină mai sărăcăcios (mijl. sec. III – I a.Chr.).

Această distrugere a prilejuit însă și importante schimbări în urbanismul Histriei. O nouă tehnică de realizare a fundațiilor se răspândește la construcțiile elenistice, denumită convențional tehnica "temeliilor olbiene"⁷³⁴, folosită și la fundațiile clădirilor din agora Olbiei⁷³⁵. De asemenea, este construită o nouă incintă a Platoului și este din nou reparată Zona Sacră din nord-estul Acropolei⁷³⁶. În plus, un nou zid de incintă este ridicat la vest de acropola orașului, de data aceasta mai aproape de incinta arhaică a acropolei decât de cea clasică.

La baza profilului geologic din zona zidului elenistic "din valul III" a fost înregistrat un orizont înalt de cca. 20 cm de nisip foarte cochilifer, cenușiu, cu apă, în care predomină midiile nerulate, dar din care nu lipsesc resturile materiale, nedeterminabile (His II fig. 93). Deasupra lui există un al doilea strat geologic care constă din nisipuri galben-roșcate, fine cu *Mytilus* și *Nassa reticulata*, pe care este așezată fundația zidului și în care se întâlnesc bucăți de șisturi verzi și urme arheologice, ce aparțin sec. V-IV a.Chr. așa cum arată V. Canarache⁷³⁷.

Și de această dată constatăm că noua construcție este în pas cu evoluția științei războiului în lumea greacă. O nouă tehnică constructivă, nemai folosită până atunci la Histria, este pusă în aplicare cu această ocazie.

Una dintre soluțiile găsite pentru asigurarea stabilității emplectonului a fost, a fost cea a folosirii unor pietre □t mai mari și mai bine aranjate în locul celor puse la întâmplare. Această soluție constructivă a fost aplicată și la Histria la "zidul din valul III"⁷³⁸.

⁷³² M.Coja, *op.cit.*, Materiale, 5, 1959, p. 321

⁷³³ C. Domăneanțu, *Un sanctuaire hellénistique du site de Nuntași II (comm. d'Istria, dep. de Constanța)*, în Dacia, NS, 37, 1993, p. 60.

⁷³⁴ S.Dimitriu, *Despre temeliile olbiene de la Histria*, SCIV, 17, 3, 1966, 473-489; M. Coja, *op.cit.*, Dacia, NS, 14, p. 99-117. Cf. și Alexandra Wasowicz, *Les fondation en terre d'Olbia et Histria*, Archeologia, 20, 1969, p.39-61.

⁷³⁵ S.D. Krijitski, N. A. Leipunskaya, *Olbia*, Nikolaev, 1997, p. 94-99.

⁷³⁶ *Histria VII*, p. 302.

⁷³⁷ V. Canarache, *op.cit.*, SCIV, 1956, p.

⁷³⁸ R.A., Tomlinson, *Emplekton masonry and 'Greek structura'*, JHS LXXXI (1961), p. 139.

Sistemul de apărare a blocurilor întâlnit la acest zid apare încă din sec. IV a.Chr., fiind utilizat pe scară largă în lumea greacă și devenind caracteristic sec. IV-I a.Chr.: în Grecia la Delos⁷³⁹, în Asia Mică la Pergam⁷⁴⁰, în Magna Graecia la Velia⁷⁴¹.

În regiunea pontică același tip de apărare întâlnim la Olbia⁷⁴², Panticapaion⁷⁴³ și Tiritake⁷⁴⁴. De asemenea, zidul de incintă de la Callatis, construit la mijlocul sec. IV a.Chr. seamănă cu cel de la Histria (trei blocuri dispuse în lungime pe linia zidului, iar cea de a treia perpendicular pe linia incintei)⁷⁴⁵. Și aici, distrugerea zidului după asediul lui Lysimach este urmat de o refacere pe același traseu⁷⁴⁶.

Cu toate acestea, păreri autorizate exprimă ideea că diversele sisteme arhitecturale pot să coexiste⁷⁴⁷, încât considerațiile care se fac asupra apărării nu pot justifica singure și întotdeauna o cronologie absolută a zidurilor de apărare.

Conform datelor din rapoartele preliminare de săpături, începuturile zidului pot fi plasate la sfârșitul sec. IV a.Chr. și după refaceri succesive pare să fi rămas în funcțiune până către începutul sec. II p.Chr. când a fost înlocuit cu zidul roman timpuriu.

Ca toate celelalte incinte ale Histriei și aceasta este prevăzută la bază cu un soclu (pat, radier) din blocuri de piatră așezate direct pe nisip, care se întinde pe toată lățimea zidului. Este clar vorba de un sistem folosit de histrieni, destinat să mărească suprafața de susținere, ca urmare a condițiilor zonei cu un sol puțin rezistent, pe alocuri probabil chiar mlăștinos.

Materialul întrebunțat la construirea incintei este în întregime de natură calcaroasă, în afară de emplecton unde s-a folosit șistul verde local. Piatra din care s-au realizat blocurile de calcar au fost aduse din carierele aflate în nordul Dobrogei, fiind transportate cel mai probabil pe apă.

⁷³⁹ J. Delorme, *La maison dite de l'Hermès à Delos: étude architecturale*, BCH, XXVII, 1953, p. 444.

⁷⁴⁰ George Daux, *Cronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1956*, BCH, XXXI, II, 1957, p. 598-599.

⁷⁴¹ Bernhard Neutzh, *Archäologische Grabungen und Funde in Unteritalien, 1940 – 1955*, în JdI, 71, 1956, p. 327 – 351, fig. 106.

⁷⁴² V.D. Blavatski, op.cit., MIA, 56, 1957, p. 76-77 (fig. 32)

⁷⁴³ Cf. V.D. Blavatski, op.cit., MIA, 56, 1957, p. 76-77.

⁷⁴⁴ B.F. Gaidukevici, *Raskopi Tiritaki i Mirmekia*, 6, 1916 – 1952, în MIA, 85, 1958, p. 149 – 1962.

⁷⁴⁵ C. Preda, *Histria II*, p.

⁷⁴⁶ C. Preda, *Callatis*, p. 19 urm.; cf. și M. Ionescu și N. Cheluță Georgescu, *Le système défensif callatien*, în *The Roman Frontier at the Lower Danube 4th-6th c. The Second International Symposium, Murighiol/Halmyris, 18-24 august, 1996 (1998)*.

⁷⁴⁷ Asupra problemelor de cronologie comparată a zidurilor de apărare, J. Pouilloux, op. cit., p. 42, și urm. Citează câteva din părerile lui W. Wrede, *Attische Mauern*, și K.L. Scranton, *Greek Walls*.

Histrieni și-au procurat materialul litic din mai multe cariere dobrogene deoarece putem distinge cel puțin două tipuri de calcar. Primul tip are o structură omogenă, ușor de lucrat, dar destul de rezistent, de culoare albă-gălbuie și care a fost folosit mai ales la corpul nordic al incintei elenistice din prima fază. Al doilea tip este un calcar ușor cochiliform, destul de omogen totuși și mai ales rezistent, prezent în special în corpul descris la faza D. În afară de aceste două categorii întâlnim și alte tipuri de calcar, care se apropie prin natura lor de una din aceste principale tipuri dar în cantități mult mai mici.

Tot legat de materialul de construcție, o observație importantă este aceea că există mai multe sectoare ale acestui zid în care se constată re folosirea unor blocuri mai vechi, dar aceasta de regulă numai pentru fundații. Prezența unor urme de cramioane de fier și faptul că ele sunt îngrijit lucrate, îi determină pe autori să presupună că o bună parte din materialul folosit la construirea radierului provine din dezafectarea unor monumente mai vechi. Observația este importantă și datorită faptului că, după cum am văzut, la Histria se constată în toate epocile o recuperare a materialului pietros, după fiecare distrugere a unui zid de incintă. Maria Coja a observat că zidul clasic de incintă al acropolei a fost demantelat sistematic și se pune problema re folosirii blocurilor de calcar. Cea mai normală destinație a acestora este, logic, zidul elenistic care prelua astfel blocurile reutilizabile, cel puțin pentru realizarea primei faze a acestui important monument.

După cum am văzut tehnica sa de construcție este cea, foarte răspândită, a unui dublu parament din blocuri de calcar, între care este un emplecton din blocuri de șist verde, dar care este întărit prin bârne de lemn care asigură legătura paramentelor cu emplectonul⁷⁴⁸. Pe tronsonul său de nord, cel mai vechi (a doua jumătate a sec. IV a.Chr.) acest zid mai relevă o particularitate, ca și în cazul zidului clasic el este constituit din două corpuri de zidărie fiecare lat de 2,20 m și prezentând o diferență de nivel a fundațiilor între ele de 0,30 m. Deosebirea este că, în acest caz, denivelarea descrește în sensul est-vest. Corpul estic, așezat direct pe nisip, ar corespunde unei prime faze. Corpul vestic ar fi fost adăugat mai târziu – la o dată neprecizată dar nu foarte îndepărtată în timp – pentru a-l întări pe primul.

Această primă structură are o grosime de 4,40 m, dar o cercetare mai atentă a condus la constatarea că zidul se compune în realitate din două structuri paralele, lipite una de cealaltă, fără însă ca ele să fie îmbinate, late fiecare de câte 2,20 m.

⁷⁴⁸ Ideea că același sistem va fi folosit mai târziu de zidurile dacice este reluată de A.S. Ștefan, *Murus Dacicus*, în *Sur le pas des Grecs en Occident*, P. Arcelin-M. Bats eds, *Études Massaliètes*, 4, 1995, p. 467-492.

La sectorul de nord, cel mai vechi spațiul dintre cele două paramente ale incintei a fost umplut cu pământ galben, amestecat cu calcar și șist verde. Trebuie să menționăm că o umplutură de același fel a fost întâlnită și în săpăturile de la SGext.

Prin comparație cu zidul clasic cele două corpuri diferă prin tehnica constructivă – corpul cel mai vechi stă pe un pat de așteptare format din mari dale de calcar. Corpul mai recent, mai puțin atent lucrat, stă pe un pat de piatră amestecată (calcar și șist verde) care, adăugăm noi, poate reprezenta resturile de prelucrare rămăsele de la construcția tronsonului vechi. Motivația datărilor oferite, în special pentru tronsonul cel mai vechi, nu par însă convingătoare.

În ceea ce privește zona centrală a acestui zid sunt de făcut câteva comentarii. Din acest corp, ni se spune, pornește spre est o ramificație a incintei cu o grosime de 2,50 m, care nu a putut fi urmărită spre est decât pe o distanță de 4,50 m. Cu toate acestea autorii sunt siguri că ea a constituit la o anumită dată limita sudică a incintei. Privind cu atenție planul publicat observăm că de fapt ceea ce autorii consideră capătul sudic al incintei (la un moment dat) pare mai degrabă a fi colțul de nord-vest al unei porți. Spațiul din spatele acestei structuri ne duce cu gândul la “courtyarded gateways”, porți proiectate special pentru a deveni “killing areas” și caracteristice perioadei târzii elenistice⁷⁴⁹. Astfel avem în acest punct, de fapt o blocare a acestei porți de mari dimensiuni, într-un moment ulterior, prin construirea unui nou turn care reduce la jumătate deschiderea acesteia. Abia într-un moment succesiv acestuia se petrece blocarea parțială a porții mai noi (și mai mici).

Deși traseul neliniar al zidului pare a fi creat numeroase dificultăți de interpretare celor ce au publicat săpăturile lui V. Canarache trebuie spus că el este caracteristic noilor “canoane” introduse în cursul sec. IV a.Chr. în tehnica de construcție a fortificațiilor. Această neliniaritate a zidurilor de apărare a apărut ca o necesitate de a contracara cât mai eficient folosirea mașinilor de război, iar schimbările de traseu erau folosite în locul turnurilor⁷⁵⁰ pentru a plasa eventual catapulte lansatoare de săgeți (*oxybeles*) sau baliste aruncătoare de pietre (*lithoboloi*)⁷⁵¹.

În sfârșit, datarea ieșirii din funcțiune a acestui zid pe baza observațiilor stratigrafice făcute în timpul săpăturii nu este nici ea de natură să asigure certitudini, datarea ei la mijlocul sec. III fiind infirmată de săpăturile efectuate la

⁷⁴⁹ A. McNicoll, *Developments in techniques of siegecraft and fortification in the Greek world ca. 400-100 BC*, p. 313.

⁷⁵⁰ Despre „indented walls” cf. A.W. McNicoll, *Hellenistic fortifications from the Aegean to the Euphrates*, în *Proceedings of the Xth Congress of Classical Archaeology* (Ankara), 1978, p. 406-419.

⁷⁵¹ E.W. Marsden, *Greek and Roman Artillery: Historical development*, Oxford, 1969, p. 48-56.

Terme I⁷⁵². Cercetările ulterioare însă au adus importante lămuriri nu numai asupra datării acestui moment ci și asupra traseului zidului elenistic, atât pe latura sa de sud⁷⁵³, cât și pe cea nord⁷⁵⁴. Știm astăzi că traseul acestuia se continua pe aceste două laturi. Astfel, latura de nord a acestui zid ocolea acropola pe la nord și nord-est ajungând până la Zona Sacră. La fel, spre sud, zidul continuă pe sub zidul de incintă roman târziu ridicat în sec. IV p.Chr., în dreptul porții mici a cetății romano-bizantine, pe sub zidurile din zona de sud a edificiului Terme I pentru ca apoi să cotească spre colțul de sud-est al cetății⁷⁵⁵. Un alt argument important pentru a susține această datare este și cel referitor la trama urbană elenistică care nu se modifică decât după epoca domniei împăratului Traian, moment care marchează intrare Histriei în lumea romană⁷⁵⁶.

Evoluția tehnicilor militare

Pentru a argumenta unele dintre afirmațiile de mai sus credem că sunt necesare câteva succinte considerații privitoare la evoluția tehnicilor militare din epoca elenistică.

Yvon Garlan⁷⁵⁷ a propus o periodizare a concepției tactice de apărare a orașului și a teritoriului lui. Până la războiului peloponesiac este perioada „strategiei tradiționale”, în care apărarea teritoriului⁷⁵⁸ este primordială; a doua etapă, inaugurată de Pericle la Atena, este dominată de ideea salvării orașului⁷⁵⁹, a cărui

⁷⁵² Suceveanu, *Histria VI*, p.77, și nu așa cum credeau C. Preda și A. Doicescu, *Histria II*, p. 315-324; Zidul elenistic a funcționat în sec. I p.Chr. dar nu și după construirea zidului roman timpuriu. Pentru datarea momentului de construcție al zidului roman timpuriu, cf. Al. Suceveanu, *Histria VI*, p. 79 și n. 64.

⁷⁵³ Al. Suceveanu, *Die römischen Verteidigungsanlagen an der Küste der Dobrudsha*, BonnJh, 192, 1992, p. 206-288; *Idem*, *Das römische Histria*, in *Histria. Eine Griechenstadt an der rumänischen Schwarzmeerküste*, Konstanz, 1990, p. 233-264; *Id.*, *Histria VI*, p. 75-79.

⁷⁵⁴ C. Domăneanțu, *Die spätromische Festungsmauer*, în *Histria. Eine Griechenstadt*, p. 265-283; C. Domăneanțu și A. Sion, *Incinta romană târzie de Histria. Încercare de cronologie*, SCIVA, 33, 1982, p. 377-394.

⁷⁵⁵ Cf. Al.S. Ștefan, *op.cit.*, RMMMIA, 43, 1974, 2, p. 48, fig. 6.

⁷⁵⁶ A. Sion și Al. Suceveanu, *op.cit.*, RMMMIA, 43 (1974), 1, p. 5-8; Al. Suceveanu, *Histria VI*, p. 77-78.

⁷⁵⁷ Y. Garlan, *La défense du territoire à l'époque classique*, în *Problemes de la terre en Grèce ancienne*, sous la direction de M.I. Finley, Paris-La Haye, 1973, p. 149-160; *Fortifications et histoire grecque*, în *Problèmes de la guerre en Grèce ancienne*, sous la direction de J.-P. Vernant, Paris - La Haye, 1968, p. 245 -260 ; *Recherches de poliorcétique grecque*, Paris, 1974. Cf. și observațiile lui É. Will, *Le territoire, la ville et la poliorcétique grecque*, *Revue historique*, 514, 1975, p. 297-318.

⁷⁵⁸ Y. Garlan, *La défense du territoire à l'époque classique*, p. 151-152.

⁷⁵⁹ Y. Garlan, *Recherches de poliorcétique grecque*, p. 83, consideră această „etapă”, „un intermède placé sous le signe de l'impérialisme”.

importanță prevalează asupra *chorei*.; a treia etapă, este influențată de noile concepții tactice ale sec. IV-III a.Chr., în care atât orașul cât și teritoriul sunt la fel de importante, fără a uita însă că cetatea era ultimul punct de rezistență a apărării⁷⁶⁰. Astfel, în funcție de condițiile locale, una dintre consecințele adoptării acestei concepții începând cu sec. IV a.Chr., a fost fortificarea teritoriului unora dintre cetăți⁷⁶¹. Attica este din nou exemplul clasic și în această direcție⁷⁶² (în sec. IV-III a.Chr. sistemul este definitivat, multe dintre fortificații fiind construite acum deși unele dintre ele existau însă încă din sec. V a.Chr.⁷⁶³). Exemplele sunt numeroase: astfel de sisteme defensive sunt cele din Laconia, Messenia și, poate, la Theba⁷⁶⁴.

În zona nord pontică astfel de fortificații pot fi considerate, de exemplu, valurile de pământ⁷⁶⁵ ca cele din peninsula Taman⁷⁶⁶ sau cele două valuri cu șanțuri din teritoriul Pantikapaion-ului (unul anterior primei jumătăți a sec. V a.Chr., celălalt fiind ulterior)⁷⁶⁷.

În Dobrogea, singurul caz este cel al fortificației de la Albești⁷⁶⁸, din *chora* callatiană, datată în sec. IV a.Chr. și ridicată pe locul unei așezări autohtone

⁷⁶⁰ *Ibidem*, p. 83; *La défense du territoire à l'époque classique*, p. 154-155.

⁷⁶¹ Y. Garlan *Recherches de poliorcétique grecque*, p. 81-82; *La défense du territoire à l'époque classique*, p. 155-157; *idem* în *Problèmes de la guerre en Grèce ancienne*, sous la direction de J.-P. Vernant, Paris - La Haye, 1968, p. 257-258.

⁷⁶² L. Chandler, *La défense du territoire à l'époque classique*, JHS, 46, 1926, p. 1-22, forturi și așezări fortificate pe linia Kithairon-Parnas: Eleutherai, Oinae, Panakton, Phyle, Dekeleia, Aphidna și Rhamnous. Cf. și J. McCredie, *La défense du territoire à l'époque classique* în *Hesperia*, Suppl. XI, Princeton, 1966, pp. 1-16, le împarte în Athenian garrison-forts, foreign garrisons, turnuri de observație, stații de semnalizare, centre fortificate ale unor deme sau acropolele acestora, refugii sau tabere întărite.

⁷⁶³ J. McCredie, *op. cit.*, p. 102-103, 115.

⁷⁶⁴ F. E. Winter, în *Phoenix*, Suppl. IX, Toronto, 1971, p. 45. În Argolida, de exemplu, fortificațiile de la Hysiai controlează drumul mai puțin folosit (din sud) dinspre Arcadia, cea de la Mycene controlează drumul principal dinspre istm, iar cea de la Asine joacă rolul pe care Sounion îl are în Attica (*ibidem*, p. 43).

⁷⁶⁵ În lumea greacă sînt atestate și numeroase ziduri, ce barează căi de acces către orașe sau puncte strategice, de exemplu, în istmul Methanei (Thuc., 4, 4, 2 ; 13, 1 ; 45, 2) ; cel construit în 550 î.e.n. de ateniianul Miltiades pentru a preveni atacurile tracilor în pen. Gallipoli (Hdt, 6, 36, 2), consolidat un secol mai târziu (Plut., Per., 19) și, din nou, de către spartani în 399 (Xen., Hell., 8, 71, 2 ; 9, 7, 1) ; cel ce traversa orașul Aniphoritis (A.W. Lawrence, *op. cit.*, p. 167): așa-numita Dema, zid ce bara o cale de acces între Atena și Eleusis (A.W. Lawrence, *op. cit.*, p. 169-171) etc. Există și ziduri de închidere de către invadatori a unei zone, ca în 426, când spartanii blochează Termopile (Thuc., 3, 92).

⁷⁶⁶ V. D. Blavatskij, *op. cit.*, p. 100.

⁷⁶⁷ *Ibidem*, p. 100-163. Valul mai nou (p. 102, fig. 51) are lungimea de 32 km, lățimea la bază de 28,4 m și un șanț de 14,2 m.

⁷⁶⁸ A. V. Rădulescu, V. Gheluță-Georgescu, M. Munteanu-Bărbulescu, *op.cit.*, în MCA, Oradea, 1979, p. 167-173

preexistente⁷⁶⁹. Cazul valului cu șanț de la limita necropolei tumulare a Histriei, probabil preelenistic⁷⁷⁰, este mai greu de confirmat în absența cercetărilor sistematice.

Cei trei factori care au schimbat modul de gândire al războiului în această epocă au fost: inventarea balistei, reluarea lucrărilor la marile ziduri de incintă care înconjurau orașele⁷⁷¹ și profesionalizarea soldaților⁷⁷² concretizată în apariția trupelor de mercenari (de ex. Cei zece mii). Zidurile de incintă ridicate în perioada 370-270 (deci și zidul din valul III) au ca obiectiv principal cuprinderea în interiorul lor a părților celor mai înalte ale orașului și se restrâng cât mai aproape de limitele naturale care mărginesc aceste zone. Scopul este acela de a avea în interiorul zidului locurile propice amplasării de către asediatori a mașinilor de război. Exemple de redesenări ale traseelor de incintă, din această perioadă, pentru a atinge acest obiectiv sunt numeroase: Halicarnas, Alexandria Troas, Demetrias (Thessalia), Heraclea pe Latmos, Seleucia Pieria și Efes⁷⁷³.

O altă importantă modificare a modului de a concepe o fortificație este cea care permite trupelor să iasă și să atace dușmanul din cât mai multe locuri - de la Alexandru cel Mare întreaga strategie a apărării a devenit agresivă. Pentru aceasta a fost înmulțit numărul poternelor, de obicei aflate la adăpostul turnurilor, care permiteau ieșirea și atacarea din mai multe direcții a asediatorilor, fiind în același timp foarte ușor de apărat. Probabil că blocarea parțială a porții din sectorul central al zidului de la Histria să reflecte tocmai o astfel de schimbare.

În sfârșit, acesta este momentul în care apar "barajele" militare (*diateichismata*) ca efect al unei reduceri a efectivelor participante la bătălii, precum și a costurilor mari de construcție și de întreținere a fortificațiilor cu o lungime mare. Aceste "cross-walls" aveau menirea de a scurta la minimum traseul incintei cetății pentru a-l face cât mai ușor de apărat cu cât mai puțini oameni⁷⁷⁴. Un exemplu clasic este cel de la Heraclea pe Latmos care prin construirea unui baraj a scurtat circuitul defensiv de la 6,5 la numai 4,5 km lungime. Alte exemple se întâlnesc la Atena (încă de la sfârșitul sec. IV a.Chr.), Troezen, și Elateia conform inscripțiilor⁷⁷⁵, dar și la Palaerus, Stratus, Assos. Mai aproape de noi este exemplul Miletului care își construiește și el un baraj în partea de sud a orașului în încercarea de a-și scurta

⁷⁶⁹ *Ibidem*, p. 172 ; pentru analogii în Sicilia vezi n. 14

⁷⁷⁰ P. Alexandrescu, *op.cit.*, Dacia, N.S., 22, 1978, p. 340-341.

⁷⁷¹ F.E. Winter – *Greek fortifications*, în Phoenix, Suppl. IX, Toronto, 1971.

⁷⁷² Y. Garlan, *Recherches de poliorcétique grecque*, Paris, 1974, p. 66-86.

⁷⁷³ McNicoll, *op.cit.*, *La fortification*, p. 308.

⁷⁷⁴ Cf. decretul privind paza cetății de la Tomis, la sfârșitul sec. II a.Chr., în care se aduc laude celor 40 de cetățeni care au acceptat să se înroleze (*ISM II*, nr. 2)

⁷⁷⁵ F.G. Maier, *Griechische Mauerbauinschriften*, Heidelberg, 1961.

traseul incintei cât mai mult⁷⁷⁶. Cert este că de obicei atât *diateichismata* cât și eventuala palisadă asociată acesteia trebuie să fie cât mai solide⁷⁷⁷ și trebuie amenajate căi de acces sigure către ele⁷⁷⁸.

Este probabil ca și locuitorii Histriei să fi aplicat aceste noi principii de proiectare și construcție a fortificațiilor. Reducerea dimensiunilor zidului prin amplasarea lui cât mai aproape de panta acropolei (pe toate laturile) poate fi o încercare de a se pune la adăpost de noile *mechanai* pe care nu este exclus să le fi văzut în acțiune la asediul condus de Filip II. Fără a însemna o restrângere a orașului, acest zid, poate jucând rol de *diateichismata*, asigura o mai bună protecție a acropolei.

Dacă protecția acropolei era astfel asigurată, ce se întâmpla cu locuitorii Platoului? Intensitatea ocupării și utilizării acestui spațiu al cetății este maxim în epoca elenistică⁷⁷⁹. Descoperirile făcute în toate punctele cercetate de pe Platou certifică această impresie, iar cele de pe acropolă nu fac decât să o confirme (refacerea Zonei Sacre, construirea "zidului din valul III"). Desigur nu știm ce anume cădea în sarcina celor numiți de inscripții "supraveghetori ai zidurilor"⁷⁸⁰ dar existența lor ne demonstrează că cel puțin în a doua jumătate a sec. III a.Chr. existau histrieni a căror misiune publică era în legătură cu incintele orașului.

Cercetări mai vechi ale Mariei Coja, precum și cele mai recente au arătat că în secolele III – I a.Chr. Platoul a fost din nou înconjurat cu un zid de apărare.

Incinta elenistică a Platoului

Pornind de la cercetările efectuate în 1955, Maria Coja a presupus existența unui zid de incintă al Platoului construit din chirpici pe care l-a datat în epoca elenistică⁷⁸¹. Datele obținute dintr-o a doua secțiune paralelă cu prima au determinat-o să-și schimbe punctul inițial de vedere și a atribuit marea masă de chirpici ars descoperită epocii arhaice⁷⁸². Au urmat alte 12 secțiuni care au

⁷⁷⁶ Extras A.A.

⁷⁷⁷ Philon A83

⁷⁷⁸ Philon A81

⁷⁷⁹ Punct de vedere susținut încă de V. Pârvan, cf. *Histria VII*, p. 12-13, n. 4) și combătut constant de D.M. Pippidi (*Contribuții*, 1966² p. 35). Cf. Em. Condurachi, *Acme*, 11, (1958), 1960, 1-3, p. 7-28 care atrage atenția asupra imaginii înfloritoare a cetății rezultată din cercetările arheologice aflată în contradicție cu cea de decadentă ce reiese din inscripțiile epocii.

⁷⁸⁰ *ISM I*, nr. 15.

⁷⁸¹ M. Coja, *op.cit.*, *Materiale*, IV, 1957, p. 32-39.

⁷⁸² M. Coja, *op.cit.*, *Materiale*, VIII, 1962, p. 408-415

încercat să identifice traseul acestei incinte de-a lungul laturilor de sud și de vest ale Platoului.

Cu toate acestea în publicația dedicată incintelor histriene de epocă greacă Maria Coja menționează din nou existența unei incinte elenistice⁷⁸³.

Reluarea și amplificarea săpăturilor efectuate de Maria Coja la SG-Sgext și Sa-Sb ne-au oferit noi informații referitoare la această importantă problemă.

SG ext

De la bun început trebuie menționat că imediat la vest de cuptorul elenistic F.5, acolo unde Maria Coja presupunea existența străzii (1) – lată de 9,30 m și având orientarea nord-sud – nu am regăsit decât o stradă în *coccio pesto* cu o lățime de 3,5 m, despărțită de cuptorul F.5 printr-un nivel de locuire semnalat de o casă cu două camere și o groapă de gunoi care conținea și fragmente de amforă. Ansamblul, și mai ales nivelul principal de circulație poate fi datat pe baza ștampilelor de amforă descoperite⁷⁸⁴ în a doua jumătate a sec. IV a.Chr.

Această arteră nord-sud are o lățime mult mai mică decât cea presupusă de Maria Coja – 3,60 m în loc de 9,30 m. Mai mult, nivelurile ei corespund unei alte străzi, descoperită în 1991, al cărei traseu est-vest a fost regăsit la 4,50 m nord de cuptorul F5⁷⁸⁵. Aceasta din urmă prezenta trei niveluri de folosire datate, pe baza ștampilelor de amfore, între mijlocul sec. IV și începutul sec. II a.Chr. Lățimea redusă a acestei străzi nord-sud ne face, deci, să o vedem mai degrabă ca pe o stradă secundară periferică decât ca pe “bulevardul de centură” imaginat de Maria Coja.

Această arteră de circulație pare să fi fost folosită până la mijlocul sec. III a.Chr., ceea ce se poate data tot pe baza ștampilelor de amforă din stratul superior descoperit în 1996. Pe de altă parte, dacă numeroasele straturi inferioare coboară până în epoca arhaică nici unul dintre ele nu poate fi asimilat unui nivel de stradă anterior. Singurul strat susceptibil de a fi avut această funcțiune este cel care conținea fragmente ceramice amestecate cu urme de arsură dar acesta este

⁷⁸³ M. Coja face o aluzie sibilinică a (*op.cit.*,1986, p. 102) la descoperirea, atât pe latura de sud cât și pe cea de vest, a urmelor unui “mur en calcaire de quelque 1.50 m de large, suivant le même tracé que le mur archaïque et pouvant être daté des IIIe-Ier s.av.n.è.”. Cf. și: *idem*, *Greek colonists*, p. 167, unde lățimea acestui zid nu este mai mare de 1,2 m.

⁷⁸⁴ Mulțumim dlui Al. Avram pentru datarea acestor ștampile amforice.

⁷⁸⁵ Din păcate intersecția celor două străzi a fost în întregime distrusă de necropola romană, în acest punct fiind descoperită o concentrare de 7(?) morminte care au coborât până la o adâncime mai mare decât cea a străzilor.

mai degrabă asimilabil unui pavaj. La circa 0,30 m mai jos a apărut un strat de argilă arsă care ar putea fi asimilat nivelului de distrugere a unei structuri din chirpici dar existența lui poate fi pusă și în legătură cu apropierea de cuptoarele care funcționau în acel moment. La baza acestui profil am înregistrat o succesiune de straturi de loess și nisip care coboară circa 2 m, cel mai vechi material ceramic putând fi datat la sfârșitul sec. VI – începutul sec. V. a.Chr. Tot acest ansamblu stratigrafic avea la bază straturi de nisip alternând cu cele de cenușă care aveau rolul de a asigura drenajul terenului. De aici provin câteva fragmente ceramice care ar putea urca până către prima jumătate a sec. VI a.Chr.

În această zonă a săpăturii atenția ne-a fost atrasă de existența unor dale de calcar galben care se aliniau la vest de strada (1) datată în sec. IV a.Chr. Totuși, ele nu păreau a corespunde cu ceea ce Maria Coja interpretează ca o simplă bordură din piatră a acestei străzi⁷⁸⁶. Cum am arătat mai sus aceste dale erau așezate pe un șanț umplut cu nisip a cărui lățime ajunge la bază la aproximativ 3,30 m și are o adâncime de 1,20 m.

Structura de plăci de calcar stă pe șanțul cu nisip și urmează același traseu cu negativul zidului arhaic identificat de Maria Coja. Acest aliniament care a putut fi urmărit pe o distanță de peste 8m are o lățime de 0,5 m iar șanțul pe care stă are în partea superioară o lățime de cca 2 m. Probabil în urma recuperării pietrei de construcție nu a fost lăsată pe loc decât linia interioară pentru a fi folosită ca bordură a viitoarei străzi. Avem deci de-a face cu baza unui zid de incintă, de o lățime nedeterminată dar care trebuie să se apropie de 2 m.

O altă posibilă interpretare este cea unei fundații de parament destinată a întări baza unei incinte, de-o parte și de alta a embletonului fundației⁷⁸⁷. Să nu uităm că o asemenea structură a fost semnalată de Maria Coja ca existând în Sa⁷⁸⁸ și de asemenea în sectorul Z2⁷⁸⁹. Singura deosebire este aceea că în Sg plăcile par să fie puse de-a latul pe când în celelalte cazuri ele sunt puse în picioare.

Aceste dimensiuni, precum și poziția dalelor în raport cu șanțul ne fac să credem că avem de-a face mai degrabă cu fundația și urmele unui zid⁷⁹⁰ decât cu

⁷⁸⁶ M. Coja, *La fortification*, p. 97, n. 1.

⁷⁸⁷ La Tiritake una din laturile zidului de incintă este mai joasă pentru a permite montarea deasupra a unor plăci de calcar; cf. D. Gajdukevic, *MIA*, 25, 1952, p. 19, fig. 4-5, p. 20, fig. 6.

⁷⁸⁸ M. Coja, *La fortification*, p. 98, fig. 212-213 și 215.

⁷⁸⁹ M. Coja, *La fortification*, p. 99

⁷⁹⁰ Acest mod de construcție cu solin din dale de calcar pare să fi fost destul de răspândit în sec. IV a.Chr. în regiunea nord-pontică. Cf. S.D. Kryzickij, *Arhitektura anticnyh gosudarstv Severnogo Pricernomor'ja*, Kiev, 1993, p. 63, fig. 33: 6-12. Primul zid de piatră de la Olbia este datat de asemenea la sfârșitul sec. IV sau începutul sec. III a.Chr.; cf. S.D. Kryzickij-N.A. Leipunskaja, *Kompleks zapadnyh vorot Ol'vii, în Anticnye Drevnosti Severnogo Pricernomor'ja*, Kiev, 1988, p. 15, fig. 1; p. 18, fig. 3: 2; p. 23, fig. 7: 1-2 (Poarta de vest).

bordura unei străzi. Abia mai târziu, după dezafectarea lui, materialele de construcție au fost recuperate de o manieră sistematică și au fost lăsate pe loc numai blocurile din prima asiză a paramentului de est. Poziția stratigrafică a acestor dale indică că distrugerea acestui zid a avut loc într-un moment posterior funcționării primului nivel al străzii datat către sfârșitul celui de al treilea sfert al sec. IV a.Chr.. Pe de altă parte, singurul fragment ceramic găsit pe fundul șanțului de nisip este un picior de kantharos cu firnis negru databil în al treilea sfert al secolului IV a.Chr. ceea ce nu ne oferă nici un sprijin cronologic.

În concluzie avem de-a face cu resturile unui zid construit după ultimul sfert al sec. IV a.Chr. și care a fost demantelat într-un moment ulterior necunoscut. Acest zid este deci posterior cu mult refacerilor zidului arhaic de pe laturile de sud și nord⁷⁹¹ și ar putea fi contemporan aceluși misterios zid elenistic de calcar lat de 1,20 - 1,50 m evocat de Maria Coja⁷⁹², al cărui traseu ar fi urmat traseul zidului arhaic și despre care ni se spune că ar fi datat în sec. III – I a.Chr. De fapt, datarea acestor refaceri (chiar și cea a tronsonului de parament descoperit pe latura de sud) este departe de a fi sigură. Informațiile Mariei Coja despre un eventual îngust zid de închidere în jurul Platoului sunt deconcertante prin laconismul lor⁷⁹³.

În sfârșit, să mai adăugăm că, dacă facem abstracție de grosimea blocurilor, nu putem să nu facem apropierea dintre tehnica constructivă utilizată la latura de vest a celui mai vechi tronson al zidului elenistic din valul III – datat și el în a doua jumătate a secolului IV a.Chr.⁷⁹⁴.

După cum am văzut existența unui zid construit într-un moment posterior celui de al treilea sfert al sec. IV a.Chr. este deci foarte probabilă.

Sector T. XXXIV

Cea de a doua constatare vizează zona de la sud de Sg. Astfel, la marginea de vest a Platoului se distinge bine pe o distanță apreciabilă (cca. 150 m) o denivelare rectilinie cu traseu nord-sud care continuă spre sud linia șanțului

⁷⁹¹ M.Coja, *op.cit.*, nota 1, p. 99, p. 102.

⁷⁹² M. Coja (*op.cit.*,1986) p. 102 despre descoperirea, atât pe latura de sud cât și pe cea de vest, a urmelor unui "mur en calcaire de quelque 1.50 m de large, suivant le même tracé que le mur archaïque et pouvant être daté des IIIe-Ier s.av.n.è.". Cf. și: *idem*, Greek colonists and native populations in Dobroudja (Moesia Inferior)", greek Colonists and Native Populations, Proc. Of the 1st Australian Congress of Class Arch., Sydney, 1985 (Oxford 1990), p. 167, unde lățimea acestui zid nu este mai mare de 1,2 m.

⁷⁹³ M. Coja, *op.cit.*, nota 1, p. 102.

⁷⁹⁴ *Histria II*, p. 303, fig. 67.

umplut cu nisip observat atât în XV1 cât și în Sg. Urmărind această linie am ajuns la tumulul T. XXXIV, aflat în colțul de sud-vest al platoului⁷⁹⁵, dar pe un traseu diferit de traseul incintei postulat de Maria Coja care aici ar fi trebuit să facă un arc de cerc. Apariția unor blocuri fasonate și a urmelor de locuire apărute sub profilele lăsate ca martori de săpătura tumulului, datate la sfârșitul sec. IV sau începutul sec. III a.Chr. ar fi putut corespunde unor vestigii de locuire situate extra-muros⁷⁹⁶.

În sfârșit, interpretarea a câteva fotografii aeriene disponibile⁷⁹⁷ ne-a demonstrat importanța acestei zone. Al.S. Ștefan, în restituția propusă, trasează în această zonă o axă rutieră majoră venind dinspre sud (a), la care se adăuga o "bretea" venind dinspre vest (b₃), rezultată la rândul ei din intersecția a alte două drumuri (b și b₂). Aceste două axe rutiere se unesc în zona din jurul T.XXXIV pentru ca în interiorul Platoului să continue printr-o singură stradă (a₁). Practic, pe întregul front de vest al Platoului există numai trei puncte de acces: unul în nord-vest (d), unul aproximativ pe mijlocul acestei laturi (c), și unul în colțul de sud-vest (a, b, b₂). Dintre acestea se pare că o importanță deosebită trebuie să fi avut colțul de sud-vest, importanță demonstrată de faptul că acesta este singurul punct spre care converg mai multe căi de acces dinspre teritoriu. Amplasarea lui într-o zonă învecinată portului, aflat undeva la sud de Platou, nu a făcut decât să contribuie la aceasta. Pe de altă parte, această convergență a mai multor căi de acces credem că se datorează probabilei existențe a unei porți de acces în interiorul Platoului, deci al cetății.

Sectorul Sb

Prezentarea rezultatelor săpăturilor întreprinse în acest sector va relua în bună măsură cele spuse în capitolul referitor la incinta arhaică a Platoului deoarece situațiile se află într-o strânsă legătură.

Săpătura a început prin curățarea vechii secțiuni și a profilului de vest a Sa. În urma curățării profilului rămas în picioare și a zonei adiacente, am putut face următoarele observații. La est de profil a apărut un strat compact de dărâmătură

⁷⁹⁵ P. Alexandrescu, *Histria II*, București, 1966, p. 138, fig. 11 (plan), p. 185-188.

⁷⁹⁶ Sondaj 1996 cu 3 niveluri de locuire (refaceri ale zidurilor) databile între sec. IV și începutul sec. III a.Chr.

⁷⁹⁷ A. Ștefan, *op.cit.*, RMM.MIA, 1974, nr. 2, p. 42-43, fig. 3; *id.*, Photo-Interpretation, no. 2, 1986, fasc. 3, p. 33; *id.*, în *Déplacement des lignes de rivage en Méditerranée*, Actes du Colloque International CNRS, Aix-en-Provence, 1985 (Paris 1987), p. 202-203, fig. 11-12.

de chirpici, dar nici o urmă a zidului de epocă arhaică, aflat la cca. 3 m mai spre est. Situația se datora unei săpături mai vechi care a coborât în această zonă până la stratul de nisip pe care fusese ridicat soclul din pietre de șist verde.

Pe latura de est a profilului putea fi observat șanțul de demantelare al zidului („negativul”) - aflat exact pe direcția fragmentului de zid păstrat -, iar spre sud, dărâmătura de chirpici care cobora pe panta solului antic. Totul fusese apoi distrus de o intervenție care instalase o stradă și imediat la sud de ea, un șanț cu nisip, mult mai lat (cca 3 m) și mai puțin adânc (cca 0,5 m) decât cel observat la SG.

La vest de profil, (în suprafața de la sud de traseul zidului) a apărut mai întâi o dărâmătură de șist verde, amestecată cu urme de chirpici ars, care se întindea pe toată suprafața vechii săpături, spre sud. Această dărâmătură era formată din bucăți mult mai mici decât cele care se mai păstrează din presupusele turnuri cu dimensiuni impresionante.

Spre limita de sud a acestei dărâmături, imediat sub fragmentele de șist verde, au apărut fragmente de calcar alb-gălbui care, însă, coboară spre linia zidului (spre nord).

Între masivul de chirpici și profilul de nord al vechii suprafețe, săpătura a pus în evidență două niveluri de stradă elenistică. Materialul recuperat din această zonă (arsură, pământ negru, multe cioburi și oase) confirmă existența străzii (1) pentru perioada elenistică. Din păcate, sub primul nivel de utilizare a străzii am surprins o groapă cu pământ foarte negru și cu foarte multe fragmente ceramice cu figuri roșii, databile în sec. IV a.Chr., care au făcut imposibile alte observații.

După prelevarea dărâmăturii de șist verde de la sud de traseul zidului am observat că bucățile de calcar alb păreau să acopere o suprafață mai mare decât se putea bănuși la început. Curățând și această dărâmătură și avansând spre sud (de-a lungul peretelui de est al turnului de sud al porții), am constatat că ea continua să se întindă atât către est cât și către sud, acoperind întreaga suprafață dintre limita de miazăzi a zidului și cea pe care o lărgisem (către sud) pentru a putea observa mai bine relația cu zidul și zona din jur.

Totodată am secționat masivul de chirpici pentru a vedea cum arată în profil și din ce este compus. Sub o crustă foarte dură formată din cărămizi de chirpici arse, au apărut fragmente decelabile de cărămidă crudă, printre care puteau fi observate fragmente de lemn ars. Suprafața mică ocupată de această secțiune nu ne permite să precizăm dacă este vorba despre lemn folosit pentru a întări structura masivului de chirpici sau lemn plasat acolo tocmai pentru ca, prin ardere, să producă solidificarea zidului.

Însă cea mai importantă descoperire făcută în masivul de chirpici (puțin deasupra nivelului liniei pietrelor de șist - soclul presupusului zid arhaic) a fost apariția a două ștampile de amforă thassiană, databile în ultima treime a secolului IV a.C (cca. 330⁷⁹⁸). Această descoperire a determinat schimbarea totală a modului de interpretare a vestigiilor din această zonă, deoarece a devenit clar că masivul de chirpici secționat până în acel moment aparține unui zid de epocă elenistică și nu arhaică.

Coborând în masivul de chirpici, am văzut două blocuri de șist pe linia a ceea ce ar fi trebuit să fie paramentul interior al zidului elenistic. Din păcate situația din acest loc a fost deranjată de cele două morminte romane ale căror gropi coboară până la acest nivel. Interesant de remarcat este că fundul gropilor romane, ca și pereții lor, erau "tapisate" cu mici pietre (calcar și șist, amestecate), săpate din straturile succesive de dărâmtură.

Ultimul nivel până la care am coborât în masivul de chirpici (sub gropile mormintelor romane) conținea câteva bucăți de calcar alb, identic cu cel din care era formată masiva dărâmtură ce se întindea imediat la sud. Fragmentele de calcar erau singurele resturi rămase *in situ* din ceea ce trebuie să fi fost soclul zidului arhaic din această zonă.

La sud de această linie (în zona ocupată de dărâmtura de șist verde), am putut face o altă importantă observație: sub stratul de arsură - care nu coboară mai jos de nivelul superior al soclului din șist verde - a apărut o "podea" galbenă de lut, care marchează foarte clar limita dintre cele două dărâmături de chirpici - cea elenistică și cea arhaică - cu foarte puține fragmente ceramice, atipice. Imediat sub acest strat de nivelare a apărut o altă dărâmtură de chirpici, de această dată amestecată cu fragmente ceramice arhaice - în special ceramică produsă în Grecia Orientală (East Greek) și ceramică attică (fragmente de cupe Klein Meister) - care stăteau pe nisipul ce acoperea solul antic. Dărâmtura de calcar alb acoperea aproape în întregime suprafața de la sud de linia zidului. Era mai rară și se diminuea pe măsură ce avansam către sud și est. Cu alte cuvinte, era clar o situație nederanjată de intervenții ulterioare, deoarece aceasta era forma normală pe care trebuia să o aibă dărâmtura în colțul format de zid cu turnul de est.

În privința structurii interpretată de Maria Coja ca fiind o poartă flancată de două turnuri, am constatat alte câteva lucruri interesante. Din punct de vedere constructiv, există o suprapunere clară a două structuri similare ca formă, dar nu și ca material de construcție. Cea mai nouă dintre ele este realizată din blocuri

⁷⁹⁸ Mulțumim d-lui Al. Avram pentru datarea oferită.

mari de șist verde; cea mai veche este realizată din blocuri de calcar. Nu putem interpreta acest complex ca fiind o singură structură deoarece ni se pare absurd să presupunem că s-ar fi ridicat o construcție din blocuri de șist care să utilizeze ca fundație blocuri de calcar. Deci, dacă avem de-a face cu două structuri succesive în timp, atunci trebuie spus că ele respectă întocmai materialul de construcție al celor două ziduri.

În primul rând, zidului arhaic placat cu calcar cel puțin în partea lui inferioară, îi corespunde o structură din blocuri de calcar. Trebuie amintit în acest context informația (oferită de Maria Coja și confirmată de M. Mărgineanu-Cârstoiu) conform căreia în vechea săpătură din interiorul acestei structuri ar fi fost găsit *in situ* un șir de plăci de calcar ce se întindea pe o distanță de cca. 8 m. Amplasarea lor nivelmetrică nu lasă loc nici unei posibilități de confuzie pentru datarea lor în epoca arhaică. Din păcate, pe linia paramentului interior al zidului arhaic (ce părea a fi indicată de un bloc de calcar pus pe cant, păstrat foarte prost) nu am mai regăsit linia de blocuri menționată. Nici nivelul ridicat al pânzei de apă freatică nu ne-a permis verificarea acestei informații la un nivel mai coborât.

În al doilea rând, zidului elenistic (cu soclu din șist) îi corespunde construcția realizată din mari blocuri de șist, care o suprapune perfect pe cea de calcar. Trebuie remarcată suprapunerea perfectă dintre cele două structuri, fapt care a și produs o parte a confuziei ce plana asupra acestei săpături.

În privința funcțiunii acestor structuri ne este greu să ne pronunțăm. Forma rectangulară a turnului de est și amplasarea perpendiculară pe traseul celor două ziduri, credem însă că dă dreptate ipotezei susținută de Maria Coja privitor la existența unui turn aici. Pe de altă parte, dimensiunea blocurilor folosite pentru construcție aduce încă un argument în favoarea acestei teorii.

Ar mai fi de menționat două situații deosebite, legate de asemenea de zidul de incintă elenistic al Platoului.

În stratul de dărâmatură aflat la sud de linia zidului au apărut două amfore elenistice, într-una dintre ele aflându-se scheletul unui copil. Modul în care au fost depuse amforele, zona fiind delimitată prin șiruri de fragmente de calcar care delimitează două spații rectangulare, precum și mica distanță la care ele se află de fundația zidului ne poate îndreptăți afirmația că este foarte probabil ca acest depozit să aibă o semnificație rituală. Ipoteza depunerii rituale este întărită de descoperirea a altor două amfore în care au fost depuși copii, la mică distanță spre est, ceea ce face ca într-o suprafață mică să avem trei înmormântări în amfore elenistice, o situație deloc obișnuită. În profil a apărut o altă amforă, de data aceasta de tipul cu gât gonflat, în care era înmormântat un copil. Amfora stătea pe nivelul dărâmăturii cu chirpici dar în același timp pe fundul șanțului cu nisip.

De altfel, această situație este similară cu cea înregistrată în S. IV (sector Domus) de asemenea într-o zonă în care presupunem existența unui tronson al zidului de incintă elenistic care ar fi continuat pe latura de sud a cetății traseul identificat până la colțul curtinei I⁷⁹⁹. Aici au fost descoperite un număr de 12 amfore elenistice dispuse elipsoidal, unele dintre ele așezate în mod intenționat cu gura în jos (vezi Planșa 28). Din păcate zona a fost puternic afectată de construcția incintei romane târzii astfel încât nu avem la dispoziție multe elemente stratigrafice care să ne permită o datare exactă a acestui complex.

În concluzie, imaginea pe care o avem despre incinta elenistică a Platoului este, pe scurt următoarea. Prin corelarea rezultatelor săpăturilor Mariei Coja cu cele recente putem spune cu siguranță (vezi rezultatele de la SG-SGext) că zidul a fost construit într-un moment posterior ultimului sfert al sec. IV a.Chr. Se confirmă astfel ipoteza formulată de Maria Coja, dar din păcate nu avem cunoștință de indiciile care au determinat-o să presupună această datare. De asemenea, nu știm dacă în afară de presupunerea că acest zid și-ar fi încetat existența odată cu construirea incintei romane timpurii (sec. II p.Chr.) – ipoteză perfect plauzibilă de altfel – a mai avut la îndemână și alte argumente (Planșa 32).

Zidul era construit pe un soclu de piatră de șist verde care suprapune perfect traseul incintei arhaice în Sa-Sb și este foarte puțin deviat de la această linie în SG-Sgext. În schimb este de presupus că el mergea pe o linie dreaptă spre vest până în zona T. XXXIV de unde își schimba direcția către nord pentru a ajunge la SG-Sgext. În acest fel traseul lui devine cvasi-rectangular.

În Sa-Sb loc zidul are o orientare aproximativ est-vest și este păstrat pe lungimea de 1-1,50 m. la est de profil. Partea cea mai bine conservată este limitată atât la vest cât și la est de două vechi șanțuri perpendiculare care coboară până la nisipul marin. Fundația este construită din piatră de șist legată cu pământ și are lățimea de 2-2,20 m – Planșa 33). Suprastructura era formată din chirpici mari, turnați în tipare rectangulare. Dimensiunile cărămidilor crude folosite au fost reconstituite la cca. 40x25x20 cm⁸⁰⁰.

În momentul distrugerii printr-un puternic incendiu, o cantitate mai mică de chirpici a căzut în exterior pe pantă, prăbușirea masivă fiind constatată spre interior (nord), unde acoperă depunerile stratului arhaic, gros de aproape 2 m, care intră și sub pânza de apă freatică. În exterior am constatat separarea celor două dărâmături de chirpici printr-un strat de lut galben, nu mai gros de cca 3-5 cm. probabil turnat pentru a netezi suprafața din fața zidului elenistic.

⁷⁹⁹ Cf. Al.S. Ștefan, *op.cit.*, RMM.MIA, 43, 1974, 2, p. 48, fig. 6.

⁸⁰⁰ Aceleași dimensiuni ale cărămidilor crude și la S. Dimitriu, *His II*, p. 31, ceea ce denotă un standard pentru epoca elenistică.

Incintele elenistice - concluzii

Și pentru această perioadă există numeroase analogii de orașe grecești care folosesc în continuare sisteme defensive formate din câte două incinte care funcționează simultan.

Astfel, la Callatis cea mai veche incintă a fost atribuită epocii elenistice. E vorba de un tronson de curtină care se găsește la baza incintei romane și care a fost folosită ca fundație pentru aceasta. Singura constatare posibilă în aceste condiții privește faptul că acest segment a fost construit din blocuri de calcar rectangular, neregulate și că amplasarea lor este spre continent, pe latura vestică. Suprapunerea straturilor romane și moderne interzice orice considerații privind legăturile stratigrafice sau urbanistice ale fortificațiilor cu monumentele din interiorul incintei⁸⁰¹. La Tomis dosarul arheologic pentru epoca greacă este mic. Un mic tronson al unei construcții cu mari blocuri de calcar a fost descoperită aproape de limita de nord a peninsulei. Acest monument a fost considerat ca fiind un fragment al incintei elenistice⁸⁰².

În lumea pontică, Olbia și Panticapaion⁸⁰³ folosesc în epoca elenistică, de asemenea, un sistem de dublă incintă⁸⁰⁴.

La Messembria, unde traseul incintei este în mare parte cunoscut, nu putem atribui epocii elenistice decât porțiunea de zid astăzi acoperită de apele mării.

În extremul orient al lumii grecești, la Samarkand⁸⁰⁵ o nouă incintă a acropolei (de zid) și una (din cărămizi crude) a platoului pe care este plasată așezarea sunt construite în sec. IV a.Chr., după campania lui Alexandru cel Mare.

În aceeași zonă, la Dura-Europos, Begram și Ai Khanoum întâlnim și pentru epoca elenistică un sistem de incinte duble – câte una pentru acropolă și una pentru așezare.

La Ibn Hani se ridică în sec. IV – III o nouă incintă elenistică cu emplecton și fundație așezată pe blocuri de calcar de 1x0,5x0,5 m iar la Palmyra și Apamea

⁸⁰¹ C. Preda, *Callatis*, 1963; C. Scorpan, *op.cit.*, Pontica VII, 1974, p. 191; *idem*, *Revue Roumaine d'Histoire*, 1976, 1, p. 312

⁸⁰² I.Stoian, Tomitana, 1962, p. 13-55; C.Scorpan, *op.cit.*, Pontica VII, 1974, p.191 urm.

⁸⁰³ Cf. S.D. Kryzickij, *Arhitektura anticnyh gosudarstv Severnogo Pricernomor'ja*, Kiev, 1993, p. 63, fig. 33: 6-12. Primul zid de piatră (calcar) de la Olbia este datat de asemenea la sfârșitul sec. IV sau începutul sec. III a.Chr.; cf. S.D. Kryzickij-N.A. Leipunskaja, *Kompleks zapadnyh vorot Ol'vii*, în *Anticnye Drevnosti Severnogo Pricernomor'ja*, Kiev, 1988, p. 15, fig. 1; p. 18, fig. 3: 2; p. 23, fig. 7: 1-2 (Poarta de vest).

⁸⁰⁴ Pentru o situație asemănătoare la Olbia, cf. A. Wasowicz, *Le système de défense des cités grecques sur les côtes septentrionales de la Mer Noire*, în *La fortification*, p. 85.

⁸⁰⁵ G. Chichkina, *Les remparts de Samarcande à l'époque hellénistique*, în *La fortification*, p. 1.

zidul roman al cetății se folosește de cel elenistic⁸⁰⁶ ca fundație, așa cum se întâmplă și la Histria.

La Vani⁸⁰⁷ se ridică un zid de piatră și cărămizi crude, iar la Susa la sfârșitul sec. III a.Chr. se ridică un zid elenistic din cărămizi crude lat de 14 m. La Kandahar (Afganistan) zidul are 12 m, la Begram (Afganistan) grosimea zidului ajunge la 10 m, iar la Ai Khanoum la 6 m. Desigur aceste dimensiuni sunt caracteristice Orientului dar aceeași tehnică o găsim și în Grecia⁸⁰⁸

La Doura Europos se construiește în epoca elenistică un zid al acropolei din piatră (grosime 3 m) și un zid al așezării din chirpici⁸⁰⁹.

În concluzie, am văzut că și în această perioadă locuitorii Histriei par să fi aplicat noi principii de proiectare și construcție a fortificațiilor, în acord cu dezvoltarea tehnicii și strategiei militare din lumea greacă. De altfel, în condițiile asigurării necesităților legate de siguranța cetățenilor săi, nici nu se putea ca lucrurile să fi stat altfel în această agitată perioadă a istoriei histriene.

⁸⁰⁶ P. Leriche, *Fortifications grecques: bilan de la recherche au Proche et Moyen Orient*, în *La fortification*, p. 10.

⁸⁰⁷ O. Lordkipanidze, *The fortification of ancient Colchis*, *La fortification*, p. 179-184.

⁸⁰⁸ P. Leriche, *Fortifications grecques: bilan de la recherche au Proche et Moyen Orient*, în *La fortification*, p. 11.

⁸⁰⁹ P. Leriche, *Fortifications grecques: bilan de la recherche au Proche et Moyen Orient*, în *La fortification*, p. 12.

6. CONCLUZII

În paginile acestei lucrări am arătat încă de la început care au fost relațiile dintre autohtonii dobrogeni - fie ei traci sau sciți – și noii veniți în acest spațiu, în momentul celui de al doilea val al colonizării grecești din sec. VII-VI a.Chr. Raporturile lor nu numai că nu au fost marcate de conflicte, dar se poate spune că au adus chiar beneficii ambelor părți, mai ales în termeni economici. Aceasta datorită faptului că populațiile locale atinseseră un stadiu de dezvoltare care le-a înlesnit contactele cu grecii.

Modelul urbanistic aplicat de coloniști la Histria a fost creat încă de la începuturile orașului, așa cum se întâmpla și în coloniile din Magna Graecia. Însăși existența zidului arhaic care înconjură acropola cetății ne îndreptățește să spunem acest lucru, deși nu știm cu precizie când a fost construit. În ceea ce privește zidul arhaic al Platoului, el pare să fi fost ridicat numai la sfârșitul sec. VI a.Chr., cu ocazia expediției scitice a lui Darius. Acesta a fost considerat momentul periculos pentru oraș – având în vedere faptul că relațiile cu autohtonii au fost pașnice -, lucru care s-a și dovedit a fi adevărat. Sistemul de duble incinte al Histriei arhaice (Planșa 29) este atestat în toată lumea greacă. El reflectă pe de o parte preocuparea și efortul urbanistic al coloniștilor, iar pe de altă parte puterea economică a orașului care și-a putut permite în acel moment punerea în practică a unui astfel de sistem defensiv.

Așa cum am arătat în capitolele precedente, la sfârșitul sec. VI a.Chr. o parte a cetății a fost distrusă, fapt constatat arheologic. Importanța acestei distrugerii nu pare însă a fi fost foarte mare. Se poate spune că, la scară istorică, nu a fost mai mult decât un "accident". A urmat o nouă epocă de înflorire economică care a durat aproape 150 de ani.

Ridicarea incintei clasice a acropolei poate fi pusă în legătură cu relatarea lui Aristotel referitoare la schimbarea regimului politic al Histriei. În paralel cetatea a avut un zid clasic și pe Platou (Planșa 30). Refacerea din această epocă de la "poarta de sud" despre care vorbea Maria Coja, precum și elementele de la SG pe care le-am descris în lucrare - umplutura de sfărâmatură de calcar și lut

foarte tare – credem că ar putea fi puse în legătură cu un sistem de dublă incintă și pentru epoca clasică, ceea ce nu ar fi neobișnuit pentru lumea greacă. Precum am mai menționat, în numeroase orașe funcționau în sec. V a.Chr. un astfel de sistem de duble incinte, una a acropolei și alta a așezării civile. Considerăm deci că argumentele pe care le-am prezentat în capitolul despre Histria clasică sunt suficient de convingătoare în favoarea acestei ipoteze, în ciuda faptului că săpăturile arheologice nu ne ajută în acest moment foarte mult nici măcar în stabilirea datei distrugerii acestei incinte.

Același sistem de duble incinte este folosit și în epoca următoare. Zidul elenistic de incintă al acropolei este mai retras decât cel clasic, dar nu credem că aceasta trebuie considerată a fi o retragere determinată de cauze economice sau politice. Motivele trebuie să fi fost progresele făcute de tehnicile de asediu în epoca elenistică și mai ales de folosirea mașinilor de război care au impus în toată lumea greacă construirea incintelor la distanțe cât mai mici de punctele înalte ale cetății. Această afirmație este susținută și de schimbarea traseului incintei Platoului care în epoca elenistică trecea prin punctul de la tumulul XXXIV - incluzând și colțul de sud-vest -, dacă nu cumva acesta fusese și în epocile anterioare traseul ei (Planșa 31).

Credem deci că se poate vorbi despre un sistem de duble incinte pe tot parcursul istoriei grecești a cetății, ceea ce este foarte important și pentru înțelegerea modului de organizare urbană. Acest tip de sistem defensiv al Histriei nu constituie nici pe departe un caz izolat, ci el este conform principiilor strategiei fortificațiilor de epocă și tradiție greacă - păstrarea aceluiași perimetru locuit în interiorul incintelor. Exemplul cetății Megara Hyblaea - care nu este unic - ne demonstrează clar că unei relative fixități a perimetrului urban îi corespunde în mod necesar și permanența a sistemului defensiv. Că aceasta nu este o particularitate a orașelor vestice ne-o demonstrează faptul că în cealaltă parte a lumii grecești, în Bosforul cimmerician, Tiritake are - din acest punct de vedere - aceeași înfățișare. Deși oraș de câmpie, deci fără impedimente de dezvoltare spațială, nici acolo locuirea nu a depășit în epoca greacă limita primei fortificații construite pe la începutul sec. V a.Chr.

Tradiția urbanistică greacă de la Histria avea să fie ruptă numai în epoca romană. Atunci a fost trasată o altă direcție a zidului "exterior", ceea ce a modificat și vechea tramă stradală de care romanii nu au mai ținut cont în noul model urbanistic. În ceea ce privește relațiile politice ale Histriei cu lumea greacă este de remarcat faptul că acestea erau rar conectate în mod direct și nemijlocit la evenimentele politice majore ale lumii mediteraneene, fapt valabil în general

pentru coloniile vest pontice. De regulă, raza lor de acțiune pare să se fi limitat la bazinul Mării Negre. Raporturile comerciale însă, funcționând după alte reguli, aveau o rază de acțiune cu mult mai mare. Aceasta poate constitui, poate, o explicație a faptului că relațiile acestor cetăți, deci și ale Histriei, cu hinterlandul au fost constante și intense.

BIBLIOGRAFIE

Seria monografică

Histria

- Histria I** *Histria I. Monografie arheologică, vol. I, Editura Academiei R.P.R., București, 1954.*
- Histria II** *Histria II. Monografie arheologică, vol. II, Editura Academiei R.S.R., București, 1966.*
- Histria III** *Histria III. Descoperirile monetare 1914 - 1970, de Constantin Preda și H. Nubar, Editura Academiei R.S.R., București, 1973.*
- Histria IV** *Histria IV. La céramique d'époque archaïque et classique, VIIe-IVe s., par Petre Alexandrescu, Editura Academiei R.S.R., București, 1978.*
- Histria V** *Histria V. Ateliers céramiques, par Maria Coja et Pierre Dupont, Editura Academiei et Éditions du C.N.R.S., București, 1979.*
- Histria VI** *Histria VI. Les thermes romains, par. Al. Suceveanu, Anișoara Sion, Gh. Poenaru Bordea, Editura Academiei, București, 1982.*
- Histria VII** *Histria VII. La zone sacrée, par Petre Alexandrescu et alii.*
- Histria VIII-1** *Histria VIII. Les timbres amphoriques. 1. Thasos, par Alexandru Avram, Editura Enciclopedică, București, 1996.*
- Histria VIII-2** *Histria VIII. Les timbres amphoriques. 2. Sinope (Touiles timbrées comprises), par Nicolae Conovici, Editura Enciclopedică, București, 1998.*
- Histria IX** *Histria IX. Les statues et les reliefs en pierre, Maria Alexandrescu Vianu, București, 2001.*
- Histria X** *Histria X. Ceramica romană de la Histria, sec. I - III, Al. Suceveanu, Editura Academiei, București, 2000.*
- Histria XI** *Histria XI. Les bols hellénistiques à décor en relief découvertes à Histria, Catrinel Domăneanțu, Editura Academiei, București, 2000.*

Cărți

- ABV** J.D. Beazley, *Attic Black-figure Vase-Painters*, Oxford, 1956.
- ARV2** J.D. Beazley, *Attic Red-Figure Vase-Painters*, 2nd ed., Oxford, 1963.
- Para** J.D. Beazley, *Paralipomena*, Oxford, 1971.

Periodice

- AA** Archäologischer Anzeiger / Deutsches Archäologisches Institut; Berlin
- AJA** American journal of archaeology: the journal of the Archaeological

	Institute of America. Boston (Mass.): Boston University, Archaeological Institute of America.
ABSA	The Annual of the British School at Athens. Athens; London: British School at Athens.
BCH	Bulletin de correspondance hellénique. Athènes : École française d'Athènes; Paris.
BICS	Bulletin of the Institute of Classical Studies. London: University of London, Institute of Classical Studies.
Dacia	Revue d'archéologie et d'histoire ancienne, Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan" București.
Hesp.	Hesperia: the journal of the American School of Classical Studies. at Athens. Princeton (N.J.): American School of Classical Studies at Athens.
JHS	The Journal of Hellenic studies. London: Society for the Promotion of Hellenic Studies.
JdI	Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts; Berlin.
Historia	Zeitschrift für Alte Geschichte; Stuttgart.
Kokalos	Studi pubblicati dalla sezione di Storia Antica del Dipartimento di Beni Culturali dell'Università di Palermo.
MCA	Materiale și Cercetări Arheologice, Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan" București.
MIA	Materialy i Issledovaniia po Arkheologii SSSR, Moscova.
Mitt	Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts; Berlin.
MDAI	Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung; Berlin.
MEFRA	Mélanges de l'École française de Rome. Antiquité. Rome : École française de Rome; Paris.
MEFRM	Mélanges de l'École française de Rome. Moyen Âge. Rome : École française de Rome; Paris.
Pontica	Anuarul Muzeului de Istorie Națională și Arheologie Constanța
RA	Revue Archeologique; Paris.
RMM.MIA	Revista Monumentelor și Muzeelor. Monumente Istorice și de Artă
SA	Sovietskaya Archeologia, Moscova.
SCIV(A)	Studii și Cercetări de Istorie Veche și Arheologie, Institutul de Arheologie "Vasile Pârvan" București.
VDI	Vestnik drevney istorii [Journal of Ancient History] ; Moscova.

Autori

A.

- D. Adameșteanu,** *Quadro storico delle fortificazioni greche della Sicilia e della Magna Grecia*, în *La fortification dans l'histoire du monde grec*, Actes du colloque international CNRS [1982], Paris, 1986, pp.105-110.
- Em. Alexandrescu,** *Cercetări periegetice în teritoriul histrian (II)*, *Pontica*, 19, 1986, pp. 243-253.
- Al. Avram, O. Bounegru, C.Chiriac,**
- P. Alexandrescu,** *Izvoarele grecești despre retragerea lui Darius din expediția scitică*, *SCIV*, 7, 1956, 3-4, pp. 319-342.
- P. Alexandrescu,** *Autour de la date de fondation d'Histria*, *Studii Clasice*, 4, 1962, pp. 49-69.
- P. Alexandrescu,** *Necropola tumulară*, în *Histria II*, Ed. Academiei, 1966, pp. 133-194.
- P. Alexandrescu,** *Ataias*, *StCl*, 9, 1967, pp. 85-92.
- P. Alexandrescu,** *Peisajul histrian în antichitate*, *Pontica*, 3, 1970, pp. 77-86.
- P. Alexandrescu,** *Observații asupra organizării spațiale în necropola Histriei*, *Peuce*, 2, 1971, pp. 27-35.
- P. Alexandrescu,** *Pour une chronologie des VI-e – IV-e siècles*, *Thraco-dacica*, 1, 1976, pp. 117-126.
- P. Alexandrescu,** *Histria IV, la céramique d'époque archaïque et classique (VIIe-IVe s.)*, Ed. Boccard - Ed. Academiei, Bucarest, 1978.
- P. Alexandrescu,** *Notes de topographie histrienne*, *Dacia NS*, 1978, pp. 331-342.
- P. Alexandrescu,** *Călătoria lui Herodot în Marea Neagră*, *Pontica*, 11, 1978, pp. 27-34.
- P. Alexandrescu,** *La céramique de Grèce de l'Est dans les cités pontiques*, în *Les Céramiques de la Grèce de l'Est et leur diffusion en Occident. Colloques Int. du CNRS 569*, Naples 1976, 1978, pp. 52-61.
- P. Alexandrescu,** *Histria în epoca arhaică (I)*, *Pontica*, 18, 1985, pp. 41-54.
- P. Alexandrescu,** *Histria în epoca arhaică (II)*, *Pontica*, 19, 1986, pp. 19-32.
- P. Alexandrescu,** *Aristotel despre constituția Histriei*, *St.Cl.*, 24, 1986.
- P. Alexandrescu,** *Un vase ptolémaïque de faïence à Istros*, *StCl*, 26, 1988, pp. 116-121.
- P. Alexandrescu,** *La destruction d'Istros par le Gètes, 1. Dossier archéologique*, *Il Mar Nero*, 1, 1994, pp. 179-214.
- P. Alexandrescu,** *L'Aigle et le dauphin. Études d'archéologie pontique*, Bucarest – Paris, 1999.
- P. Alexandrescu,** *Însemnări arheologice. Noi cercetări și ipoteze cu privire la topografia și urbanismul Histriei*, *Pontica*, 33-34, 2000-2001, pp. 179-198.
- M. Alexandrescu Vianu,** *Die Steinskulptur von Histria*, în *Histria. Eine griechenstadt an der rumänischen Schwarzmeerküste*, P. Alexandrescu u. W. Schuller eds., *Xenia* 25, Konstanz, 1990.
- A. Andrewes,** *The opposition to Perikles*, *JHS*, 98, 1978, pp. 1-8.
- M. Angelescu,** *Un probleme controversé: l'expédition de Pericles dans le Pont Euxin*, *Pontica*, 25, 1992, pp.45-54.
- M. Angelescu,** *Histria's New Look - a 3D Model*, dans *Living Past*, 2001-
<http://www.cimec.ro/Arheologie/livingpast/nr1/issues.htm>
- M. Angelescu,** *Sondajul α din basilica episcopală a Histriei*, *Pontica* 35-36, 2002-2003, pp. 85-122.
- A.Bâltac**

- V.A. Anokhin, M.V. Arbutov, A. Aricescu, A. Aricescu, A. Aricescu, D. Asheri, Al. Avram, Al. Avram, Al. Avram, Al. Avram, Al. Avram, Al. Avram et alii, Al. Avram, O. Bounegru, Al. Avram, O. Bounegru, C. Chiriac, B. M. Babeș, M. Babeș, M. Babeș, E. Badian, E. Badian, J.M. Balcer,
- Ol'vije i e okruga*, 1986, pp. 68-89.
- Antičnaja geografija Severnogo Pričernomor'ja*, 1992.
- Quelques précisions sur la carte de la Scythia Minor*, *Dacia NS.*, 14, 1970, pp. 297-310.
- Rasova*, în Sesiunea de comunicări științifice a muzeelor de istorie, 1, 1964, 1971, pp. 224-225.
- Noi date despre cetatea de la Hârșova*, *Pontica*, 4, 1971, pp. 351-370
- Herodotus on Thracian Society and History*, dans *Hérodote et les peuples non grecs*, *Entretiens sur l'antiquité classique* publiés par O. Reverdin et B. Grange, tome 35, Fondation Hardt, Geneva, 1990, pp.131-170.
- Întinderea teritoriului Histriei în epoca romană în lumina hotărâniciei Consularului Marius Laberius Maximus. Încercare de reconstituire*, *Cultură și civilizație la Dunărea de Jos*, 5-7, 1988-1989, pp. 189-197.
- Das histrianische territorium in griechisch-römischer Zeit*, dans P. Alexandrescu & W. Schuller (eds.), *Histria. Eine Griechenstadt an der rumänischen Schwarzmeerküste* (*Xenia. Konstanzer althistorische vorträge und Forschungen*, 25). Konstanz, pp. 9-43.
- Les timbres amphoriques. Thasos*, *Histria VIII*, 1, Ed. Enciclopedică, București, 1996, 176p.
- Les cités grecques de la côte Ouest du Pont-Euxin*, în: M. H. Hansen (éd.), *Acts of the Copenhagen Polis Center*, vol. 3, Copenhagen, 1996, pp. 288-316.
- în *Istoria României*, vol. I, București, 2000, pp. 533-634.
- Die apollinische Trias von Histria*, în R. Bol, U. Höckmann și P. Schollmeyer (edd.), *Kult(ur)kontakte. Apollon in Milet-Didyma, Histria, Myus, Naukratis und auf Zypern*, Akten der Table Ronde in Mainz vom 11.-12. März 2004, *Internationale Archäologie*, 11, Rahden/Westf., 2008, p. 107-144.
- Mithridate Vie Eupator et la côte ouest-pontique. A propos d'un décret inédit d'Histria*, *Pontica*, 30, 1997, pp. 155-165.
- Cercetări periegetice în teritoriul histrian (1)*, *Pontica*, 18, 1985, pp. 113-124
- Necropola daco-romană de la Enisala*, *SCIV* 22, 1, 1971, pp. 19-45.
- Date arheologice și istorice privind partea de nord-est a Daciei în ultimele secole înaintea erei noastre*, *SCIVA*, 36, 1985, 3, pp. 183-214.
- Die Poienești-Lukaševska Kultur. Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum östlich der Karpaten in den letzten Jahrhunderten vor Christi Geburt*, Bonn, 1993.
- The Peace of Callias*, *JHS* 107, 1987, pp. 1-39.
- Towards a chronology of the Pentakontaetia down to the renewal of the Peace of Callias*, *ECM* 23, 1988, pp. 289-320.
- The Persian occupation of Thrace (519-492). The economic effects*, în *Second International Congress of Southeast European Studies*, Atena, 1-13 mai, 1970.

- J.M. Balcer, *The date of Herodotus IV,1. Darius' Scythian expedition*, Harvard Studies in Classical Philology, 76, 1972, pp. 77-88.
- J. M. Balcer, *Separatism and anti-separatism in the Athenian Empire (478-433 BC)*, Historia 23/1, 1974, pp. 21-39.
- J. M. Balcer, *Fifth Century Ionia: a frontier redefined*, REA 87/1-2, 1985, pp. 34-42.
- J. M. Balcer, *The Persian Wars against Greece: a reassessment*, Historia 38/2, 1989, pp. 127-145.
- J.M. Balcer, *Persian occupied Thrace (Skudra)*, în Historia, 37, 1988, pp. 1-21.
- A. Bammer, *Architecture et société en Asie Mineure au IVe s.*, în Architecture et société. De l'archaïsme grec à la fin de la république romaine, Actes du Colloque international de la recherche scientifique et l'École française de Rome (Rome 2-4 decembre 1980), 1983.
- A.C. Banu *Date asupra unei transgresiuni de vârstă istorică în bazinul Mării Negre și al Dunării inferioare*, Hidrobiologia, 5, 1964, pp. 237-252.
- C. Barat *La ville de Sinope, réflexions historiques et archéologiques dans Sinope*, The Results of Fifteen Years of Research, Kassab Tezgör, Dominique (ed.) Proceedings of the International Symposium, 7-9 May 2009, Ancient Civilizations from Scythia to Siberia, Volume 16, Issue 1, Brill, Leiden, 2010, pp. 25-64.
- J.P. Barron *Milesian Politics and Athenian Propaganda, c. 460-440 BC*, JHS, 86, 1962, pp. 1-6.
- J.P. Barron *Religious Propaganda of the Delian League*, JHS 84, 1964, pp. 35-48.
- M.-F. Baslez, *Histoire politique du monde grec*, Paris, 1994.
- J.D. Beazley, *Attic Black-Figure Vase-Painters*, 1956.
- J.D. Beazley, *Attic Red-Figure Vase-Painters*, vol. 2, 1963.
- J.D. Beazley, *Paralipomena. Additions to Attic Black-Figure Vase-Painters and Attic Red-Figure Vase-Painters*, 1971.
- H. Bengtson, *Einzelpersonlichkeit und Athenischer Staat zur Zeit des Peisistratos und Miltiades*, SB München, 1939.
- H. Bengtson, *Griechische Geschichte*, 1960.
- C. Bérard, *L'hérôon à la porte de l'ouest Eretria. Fouilles et recherches*, III, Berne, 1970.
- C. Bérard, *L'héroïsation et la formation de la Cité. Un conflit idéologique*. In: Architecture et société. De l'archaïsme grec à la fin de la République. Actes du Colloque international organisé par le Centre national de la recherche scientifique et l'École française de Rome (Rome 2-4 décembre 1980) Rome, 1983. pp. 43-62.
- D. Berciu, *Zorile istoriei în Carpați și la Dunăre*, 1966.
- D. Berciu, D.M. Pippidi, *Din istoria Dobrogei*, II, 1965.
- D.Berciu, C. Preda, *Sectorul Tariverde. Așezare*, Materiale, 5, 1959, pp. 77-88.
- D.Berciu, C. Preda, *Raport asupra activității șantierului Histria în campania 1956*, Materiale, 5, 1959, pp. 318-323.
- D.Berciu, C. Preda, *Săpăturile de la Tariverde*, Materiale, 6, 1960, pp. 273-279.
- D.Berciu, C. Preda, *Săpăturile de la Tariverde*, Materiale, 8, 1962, pp. 273-281
- P. Bernard, *Céramiques de la première moitié du VIIIe siècle à Thasos*, BCH, 88, 1964, pp.

- 77-146.
- J.-M. Bertrand,** *Cité et royaumes du monde grec: espace și politică*, Paris, 1992.
- H. Berve,** *Miltiades, Studium zur geschichte des Mannes und seiner Zeit*, Berlin, 1937.
- H. Berve,** *Die Tyrannis bei den Griechen*, 1967.
- R. Bianchi-Bandinelli (éd.),** *Storia e civiltà dei Greci. III: La Grecia nell'età di Pericle, Storia letteratura filosofia*, Milan, 1979.
- D. Blackman,** *The athenian navy and allied naval contributions in the pentekontaetia*, în *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 10, 1969, pp. 179-216;
- V.D. Blavatski,** *Strutelnoe delo Pantikapeia*, MIA, 56,1957.
- V.D. Blavatski,** *Despre situația proprietății bosporanilor în sec. VI-II a. C.*, SCIV, 10, 1959, pp. 295-304.
- V.D. Blavatski,** *Anticnaia Arheologia Severnogo Pricernomoiria*, Moscow 1961
- M. Bleahu,** *Observations sur l'évolution de la zone d'Istria au cours des trois derniers millénaires*, *Revue de Géologie et Géographie*, 6, 1962, 2, pp. 333-343.
- E. F. Bloedow,** *Pericles' Power in the counter-strategy of 431*, *Historia* 36, 9-27, 1987.
- J. Boardman,** *Cambridge Ancient History, IV: Persia, Greece and the Western Mediteranean ca. 525 to 479 BC*, 1955.
- J. Boardman,** *The Athenian Pottery Trade: The Classical Period*, *Expedition*, 21/4, pp. 33-39.
- J. Boardman,** *The Greeks Overseas. Their early colonies and trade*, London, 1980.
- J. Boardman,** *Silver is white*, RA, 1987, pp. 279-295;
- J. Boardman,** *Grecii de peste mari. Colonizarea greaca și comerțul timpuriu*, 1988, Ed Meridiane, București, 450p.
- J. Boardman,** *Early Greek pottery on Black Sea sites?*, OJA, 10, 3, 1991, p. 387.
- J.S. Boersma,** *Athenian Building Policy from 561/0 to 405/4 B.C.*, *Scripta archaeologica Groningana*, 4, Groningen, 1970, 292 p.
- O. Bogdan,** *Regionarea climatică și topoclimatică a Rezervației Biosferei Delta Dunării din România*. *Revista geografică*, 2-3, 1996, pp. 42-47.
- O. Bogdan, I. Nicherșu,** *Harta topoclimatică a Rezervației Biosferei Delta Dunării, scara 1: 120.000. Utilizarea sistemului GIS pentru redactarea pe suport digital a hărții topoclimatice din RBDD*, *Anal. șt. Inst. Delta Dunării Tulcea*, 7, 1999.
- A. B. Bosworth,** *Plutarch, Callisthenes and the Peace of Callias*, J.H.S. 110, 1990, pp. 1-13.
- O. Bounegru,** *Portul Histriei în antichitate*, StCl 26, 1988, pp. 67-80.
- J. Bouzek,** *Athènes et la Mer Noire*, BCH, 113, 1989, pp. 249-259.
- J. Bouzek,** *Studies of Greek pottery in the Black Sea area*, 1990.
- H. Bowden,** *The Chronology of Greek painted pottery: some observations*, *Hephaistos*, 10, 1991.
- D. W. Bradeen,** *The popularity of the Athenian Empire*, *Historia* 9/3, 1960, pp. 257-269.
- I.B. Brașînschi,** *Ponticiskaia expeditia Perikla*, VDI, 3, 1958, pp. 66-74.
- I.B. Brașînschi,** *Afinii i severnoe pricernomore v VI-II vv do n.e.*, 1961.
- I.B. Brașînschi,** *Atticeskaia raspisnaia i cernolakovaia keramika iz Elisavetoskogo moghilika*, în *Trudii Gosudarstvenogo Ermitaja*, 17, 1976.
- I.B. Brașînski,** *Athens and the Northern Black Sea*, Moscova, 1963.
- B. Bravo,** *Une lettre sur plomb de Berezan: colonisation et modes de contact dans le Pont*, *DHA* 1, 1974, pp. 111-187.
- A. Bresson,** *Aristote et le commerce extérieur*, REA 89, 1987, pp. 217-238.

- A. Bresson, P. Rouillard** *L'emporion*, Publications du Centre Pierre Paris, URA 9991, n. 26, Paris, 1993, 247 p.
- P. Briant, P. Leveque, P. Brule, R. Descat, M.M. Mactoux** *Le Monde Grec aux temps classiques, Tome I: leV^o siècle*, PUF, 1995.
- H. Bruhns,** *De Werner Sombart à Max Weber și Moses I. Finley. La typologie de la ville antique et la question de la ville de consommation*, în P. Leveau (éd.) *L'origine des richesses dépensées dans la ville antique*, Aix-en-Provence, 1985.
- M. Brunet,** *Campagnes de la Grèce antique: le danger du prisme athénien (en marge des travaux de R. Osborne)*, *Topoi* 2, 1992, pp. 33-51.
- P. A. Brunt, I.V. Bruyako** *Athenian Settlements in the fifth century B.C.* ASI, 1966, pp. 71-92.
- W. Burkert,** *The necropolis of Nikonion*, în *Nikonion. An ancient city on the Lower Dniester*, Torun, 1997.
- W. Burkert,** *Greek religion*, Harvard, 1992.
- C.**
- P. Cabanes,** *Frontière et rencontre de civilisations dans la Grèce du Nord-Ouest*, *Ktéma* 4, 1979, pp. 183-199.
- G.G. Cameron,** *Darius the Great and his Scythian (Saka) Campaign. Bisitun and Herodotus*, *Acta Iranica*, I, Monumentum H.S. Nyberg, Leiden, 1975.
- V. Canarcahe,** *Incinta din valul III al cetății*, în *Histria I*, 1954, pp. 278-285.
- V. Canarcahe,** *Observații noi cu privire la topografia Histriei*, *SCIV*, 7, 1956,3-4, pp. 289-314.
- V. Canarcahe,** *Importul amforelor ștampilate la Istria*, București, 1957
- V. Canarache, S.Dimitriu,** *Secțiuni și sondaje*, în *Histria I*, pp. 63-67.
- L. Canfora,** *Il soggetto passivo della polis classica*, *Opus* 1, 1982, pp. 33-51.
- R. Carpenter,** *The Greek penetration of the Black Sea*, *AJA*, 52, 1948, pp. 1-10.
- L. Casson,** *The size of ancient merchant ships*, în *Studi Paribeni e Calderini*, 1, 1956, pp. 231-238.
- L. Casson,** *The ancient mariners*, 1959.
- L. Casson,** *Ships and Seamanship in the Ancient world*, Princeton, 1971.
- S. Cataldi (ed.),** *Symbolai e relazioni tra le città greche nel V secolo a.C. Introduzione, edizione critica, traduzione, commento e indici*. Pisa (Relazioni interstatali nel mondo antico. Fonti e studi 4).
- S. Cataldi, M. Moggi, G. Nenci, G. Panessa,** *Studi sui rapporti interstatali nel mondo antico*, Pisa, 1981.
- E.V. Cernenko,** *Skifo-persidskaya vojna*, Kiev, 1984.
- L. Chandler,** *The North-West Frontier of Attica*, *JHS* 46, 1926, pp. 1-21.
- J. Charbonneaux, R. Martin, F. Villard,** *Grèce classique (480-330 av. J.-C.)*, Paris, 1969.
- Fr. Chatelet,** *Périclès et son siècle*, Paris, 1960.
- A.L. Chepalyga,** *Inland Sea Basins*, în *Late Quaternary environments of the Soviet Union*, Minneapolis, 1985, pp. 229-247.

- M. Cicikova** *Sur la chronologie du Hallstatt en Thrace*, în L'Etnogenese des peuples Balkaniques. Symposium International, Plovdiv 23-28 avril 1966, *Studia Balkanica* 5, Sofia, în *Studia Balcanica*, 1971, pp. 79-92.
- P. Cloché,** *La politique extérieure d'Athènes de 462 à 454 avant J.-C.* în L'antiquité classique, Tome 11, fasc. 1, 1942. pp. 25-39.
- P. Cloché,** *Périclès et la politique extérieure d'Athènes entre la paix de 446-445 et les préludes de la guerre du Péloponèse.* In: *L'antiquité classique*, Tome 14, fasc. 1, 1945. pp. 93-128
- P. Cloché,** *Le siècle de Périclès*, Paris, 1949.
- P. Cloché,** *La démocratie athénienne*, Paris, 1951.
- J. Cobet,** *Milet 1994-1995. Die mauern sind die stadt. Zur Stadtbefestigung des antiken Milet*, în AA, 1997, pp. 249-284.
- M. Coja,** *Raport*, în *Materiale* 4, 1957, pp. 48-55.
- M. Coja,** *Raport, Sectorul Z₂, Materiale* 5, 1959, pp. 300-303.
- M. Coja,** *Raport, Sectorul Z₂, Materiale* 6, 1959, pp. 283-289.
- M. Coja,** *Raport, Sectorul Z₂, Materiale* 7, 1960, pp. 250-255.
- M. Coja,** *Zidul de apărare și împrejurările istorice ale distrugerii lui în sec. IV î.e.n.*, SCIV, 15, 1964, 3, pp. 343-383.
- M. Coja,** *Raport, Fasti Archeologici* 18-19, 1963-1964, 1968.
- M. Coja,** *Les phases d'habitat du Plateau ouest de la cité d'Histria à l'époque gréco-romaine*, *Dacia* NS 14, 1970, pp.99-117.
- M. Coja,** *Cercetări noi în așezarea greco-romană de la Capul Dolojman - Argamum (?)*, BMI, 3, 1972, pp. 33-52.
- M. Coja,** *La céramique autochtone d'Histria aux V – I siècles avant notre ère*, *Pontica* 3, 1976, pp. 99-124.
- M. Coja,** în *Histria IV, La céramique d'époque archaïque et classique (VII-IVeme s.)*, Bucuresti-Paris, 1978.
- M. Coja,** *Les fortifications grecques dans les colonies de la côte ouest du Pont-Euxin*, în *La fortification, dans l'histoire du Monde Grec*, dans les Actes du Colloque International 614, Valbonne, Décembre 1982, Ed. du CNRS France, Paris 1986.
- M. Coja,** *Recherches sur les Amphores grecques*, BCH, Suppl. 13, 1986, pp. 419-450.
- M. Coja,** *Greek colonists and native population in Dobroudja (Moesia Inferior): the archaeological evidence*, în J-P. Descoeudres, *Greek Colonists and Native Populations: Proceedings of the First Australian Congress of Classical Archaeology held in honour of Emeritus Professor A. D. Trendall*. Oxford: Clarendon Press, 1990. Canberra: Humanities Research Centre, 1990.
- M. Coja, P. Dupont,** *Histria V, Les ateliers céramiques*, 1979.
- J.N. Coldstream,** *Greek geometric pottery*, London, 1968.
- J.N. Coldstream,** *Geometric Greece*, 1977.
- Em. Condurachi** *Histria I*, Ed. Academiei RSR, 1965.
- (ed),**
- Em. Condurachi,** *Cu privire la raporturile dintre autohtoni și greci în așezările sclavagiste din Dobrogea*, SCIV, 2, 1951, 2, pp. 45-60.

- Em. Condurachi,** *Il periodo ellenistico in Dobrugia alla luce degli scavi archeologici di Histria*, ACME, Milano, 11, (1958), 1960, 1-3, pp.7-28.
- Em. Condurachi,** *Contribuții la studiul epocii arhaice la Histria*, in Omagiu lui Constantin Daicoviciu, 1960, pp. 107-116.
- C. Conophagos,** *Le Laurium antique*, Athènes, 1980.
- N. Conovici,** *Contribuții numismatice privind legăturile Histriei cu geții de la Dunăre în secolele VI - II î.e.n.*, SCIVA; 30, 1979, 1, pp. 87-95.
- N. Conovici,** *Noi date arheologice privind începuturile culturii Poienesti - Lukașevka și prezența bastarnilor în Dobrogea*, SCIVA 43, 1992, 1, pp. 3 - 14.
- N. Conovici,** *Les timbres amphoriques. Sinope*, în Histria VIII-2, Ed. Anciclopedică, 1998, 206 p.
- N. Conovici,** *Cîteva torți ștampilate de amfore elenistice din județul Ialomița și sud - vestul Dobrogei*, SCIVA, 26, 1975, 4, pp. 541 - 561.
- Cr. Mușețeanu,** *Greek painted pottery*, London, 1960.
- R.M. Cook,** *The Greeks in Ionia and the East*, London, 1962.
- R.M. Cook,** *Epoiesen on Greek Vases*, JHS, 91, 1971, pp. 180-183.
- R.M. Cook,** *East Greek Pottery*, London, 1998.
- P. Dupont,** *Palmette stamps from an Attic black-glaze workshop*, Hesperia 24, pp. 172-186.
- P.E. Corbett,** *Erodoto. Le Storie Libro IV: La Scizia e la Libia, introduzione i commento di -*, Firenze, 1993.
- A. Corcella,**
- J.-N. Corvisier,** *Le phénomène urbain et son évolution en Grèce ancienne: tentative de synthèse, dans Mesurer et comprendre. Mélanges offerts à J. Dupiguiet*, Paris, 1993, pp. 99-106.
- P. Coteț** *Cîteva date asupra evoluției paleogeografice cuaternare a regiunii litorale Histria*, dans *Materiale*, 8, 1962, pp. 424-431.
- P. Coteț** *Țărmlul Mării Negre și evoluția lui în timpurile istorice (cu privire specială asupra regiunii Histria)*, în Histria II.
- G.E.M. de St. Croix** *The Origins of the Peloponnesian War*, 1972.
- D.**
- C.M. Danov,** *Pontos*, R. E., Suppl. 9, Colon. 1962, pp. 866-1175.
- C.M. Danov,** *The ancient Greeks and the Black Sea*, 12th Spring Symposium of Byzantine Studies, Birmingham, 18-20 March 1978, Archeion Pontou [Archives of Pontos], vol. 35, Athens, 1979.
- G. Daux,** *Chronique des fouilles et découvertes archéologiques en Grèce en 1956*, BCH, 31, 2, 1957, pp. 598-599.
- G. Daux,** *Chronique des fouilles*, BCH, 84, 1960, 2, pp. 617-874.
- N. P. Dean,** *Thucydides' dates 465-431 B.C.* Don Mills (Ontario), 1972.
- M. Delcourt,** *Périclès*, Paris, 1939.
- J. Delorme,** *La maison dite de l'Hermès à Delos: étude architecturale*, BCH, 27, 1953, p. 444-496.
- J. Delorme,** *Histoire des Cinquante Ans. Commentaire sur la Pentakontaètie de Thucydide*, Toulouse, 1992.
- A. Demetron,** *Die Datierung der Periode Cypro-Archaisch nach Fundzusammen-hängen mit*

- griechischer Keramik*, AA, 1978, pp. 12-25.
- R. Descat**, *La loi de Solon sur l'interdiction d'exporter les produits attiques*, dans *L'Emporion* 14, A. Bresson, P. Rouillard (ed.), Bordeaux, 1993, pp. 5-161.
- E. Desjardins**, *Voyage archéologique et géographique dans la région du bas Danube*, Revue archéologique, 1868.
- M. Detienne**, *Grèce archaïque : géométrie, politique et société*, Annales ESC, no. 20, mai-juin 1965, pp. 425-441.
- M. Dima**, *The silver coinage of Istros during the Hellenistic Period*, Wetteren, 2014.
- S. Dimitriu**, *Secțiunile Z₁, Z₂, Z₃*, în *Histria I*, 1954, pp. 180-197.
- S. Dimitriu**, *Sectorul locuințelor din nord-estul cetății (sectorul X)*, în *Histria I*, 1954, pp. 205-231.
- S. Dimitriu**, *Sectorul X*, *Materiale*, 4, 1957, pp. 32-39.
- S. Dimitriu**, *Despre temelii olbiene de la Histria*, *SCIV*, 17, 3, 1966, pp. 473-489.
- S. Dimitriu**, *Événements du Pont Euxine de la fin du VIe s.av.n.è reflétés dans l'histoire d'Histria*, *Dacia NS* 8, 1964, pp. 133-144.
- S. Dimitriu**, *Poziția Histriei arhaice în cadrul cronologiilor secolelor VII-VI îen*, *SCIV*, 16, 4, 1965, pp. 663-674.
- S. Dimitriu**, *Cartierul de locuințe din zona de vest a cetății în epoca arhaică*, în *Histria II*, 1966, pp. 19-131 și fig. 3-6.
- S. Dimitriu**, *Fizionomia cartierului de locuințe extra - muros de la Histria în perioada arhaică*, *SCIV*, 21, 2, 1970, pp. 225-235.
- S. Dimitriu**, *Paläste und Hütten in der milesischen Kolonie Istros*, în *Palast und Hütte. Bauen und Wohnen im Altertum*, Mainz, 1982.
- S. Dimitriu, P. Alexandrescu**, *L'importation de la céramique attique dans les colonies du Pont Euxin avant les guerres médiques*, *Rev.Aarch.*, 1, 1973.
- S.Dimitriu, M.Coja**, *La ceramique arhaïque et les debuts de la cite pontique d'Histria*, dans *Dacia NS* 2, 1958, pp. 69-92.
- S.Dimitriu**, *Sectorul X*, *Materiale* 8, 1963, pp. 397-408.
- C.Dumitrescu**, *Sectorul locuințelor din zona de n-e (sectorul X)*, *Materiale* 7, 1960, pp. 243-250.
- B. Dimitrov, A. Orachev**, *The harbour system along the west pontic coast (II-I millenia BC)*, *Arkheologiya* 1, Sofia, 1982, pp. 1-11.
- C. Domăneanțu**, *Rezultatele săpăturilor arheologice de la Nuntași*, *MCA*, 14, 1980, pp. 265-266.
- C. Domăneanțu**, *Rezultatele săpăturilor arheologice de la Histria-Sector A*, *MCA*, 15, 1981, 1983, pp. 357-360.
- C. Domăneanțu**, *Un sanctuaire hellénistique du site de Nuntași II (comm. d'Istria, dep. de Constanța)*, *Dacia NS*, 37, 1993, pp. 59-78.
- C. Domăneanțu**, *Importuri attice în bazinul Mării Negre în epoca arhaică. Grupul Lydos*, *SCIVA*, 45, 2, 1994, pp. 163-180.
- C. Domăneanțu**, *Raport*, *Cronica Cercetărilor Arheologice - Campania 2002, 2003*, pp. 165-166;
- C. Domăneanțu**, *Două complexe arheologice de epocă arhaică redescoperite la Histria*, *Pontica* 39, 2009, pp. 75-93.
- C.Domăneanțu**, *Incinta romană târzie de Histria. Încercare de cronologie*, *SCIVA*, 33, 1982, pp.

- A.Sion 1982 377-394.
K.J. Dover, *Thucydides*, New surveys in the Classics, 7, Oxford, 1973.
R. Drews, *The earliest Greek settlements on the Black Sea*, JHS 96, 1976, pp. 18–31.
P. Ducrey, *Les fortifications grecques: rôle, fonction, efficacité*, în La fortification, dans l'histoire du Monde Grec, dans les Actes du Colloque International 614, Valbonne, Décembre 1982, Ed. du CNRS France, Paris 1986, pp. 133-142.
- T. Dunbabin,** *The western Greeks*, Oxford, 1948.
P. Dupont, *Recherches de laboratoire sur les céramiques gréco-romaines. Essai de différenciation des productions locales*, în Histria V, Les ateliers céramiques, Bucarest, 1979, pp. 63-165.
- P. Dupont,** *Clasificatiuni și determinare de proveniență a ceramicii grecești orientale arhaice din Istros. Raport preliminar*, Dacia NS 27, 1983, pp. 19-43.
P. Dupont, *Amphores archaïques de Grèce propre en mer Noire. État de la question*, în Il Mar Nero, 2, 1995-1996, pp. 85-98.
- P. Dupont,** *Les enceintes grecques d'Histria : vers une nouvelle approche*, în O. Lordkinanidzé et P. Lévêque (dir.), Religions du Pont-Euxin, actes du VIIIe Symposium de Vani (Georgie) 1997, 1999, pp. 37-52.
- E.**
S.K. Eddy, *Athens' peace-time navy in the age of Pericles*, GRBS 9, 1968, pp. 141-155.
J.R. Ellis, *Thucydides I.105-108: the Long Walls and their significance*, Ventures in Greek History, Oxford, 3-14, 1994.
- N. Erhardt,** *Milet und seine Kolonien. Vergleichende Untersuchung der kultischen und politischen Einrichtungen*. (Europäische Hochschulschriften, Reihe III: Geschichte und ihre Hilfswissenschaften, Bd. 206.) Frankfurt am Main, Bern, New York: Peter Lang, 1983, 588p.
- F.**
B.V. Farmakowski, *Archäologische Funde im Jahre 1909: Russland*, AA, 1910.
P.V. Fedorov, *Postglacial transgression of the Black Sea*, International Geology Review, 14 (2), 1971, pp. 160-164;
P. Ferrarese, *Propaganda e persuasione nell'antiquità*, în Contributi dell' Instituto di storia antica, vol. 2;, Milano, 1974, pp. 7-19
- B. Filow, I. Velkov** *Die Grabhügelnekropole bei Duvanlij in Sudbulgarien*, Sofia, 1934.
M.I. Finley, *Grèce classique*, în Deuxième conférence internationale d'histoire économique. Aix-en-Provence, 1962. Tome I: Trade and Politics in the Ancient World, Paris, 1965, pp. 5-49.
M. I. Finley, *The fifth Century Athens Empire, a balance-sheet*, dans P. A. Garnsey, C. R. Wittaker (eds), Imperialism in the Ancient World, Cambridge, 1978, pp. 103-126.
- Gr. Florescu,** *Incinta cea mare a cetății*, în Histria I, 1954, p. 66-95, pl. II-XI, fig. 1-22.
Gr. Florescu, *Agricultura în Dobrogea la începutul stăpînirii romane (Partea I)*, SCIV, 7, 1956, 3-4, pp. 367-393.
- Gr. Florescu,** *Zidul-incintă de pe platoul din vestul cetății*, în Histria I, 2, 1954, pp. 285-293, pl. 3, fig. 123-126.
G. Cantacuzino
R. Florescu, *Țara lui Dromihaites*, Pontica, 14, 1981, pp. 153-157.
L. Foxhall, H. A. *Sitometeira: the role of grain as a staple food in classical antiquity*, Chiron 12,

- Forbes** 1982, pp. 41-90.
- C. Franco,** *Il regno di Lisimaco. Strutture amministrative e rapporti con la città*, Pisa, 1993.
- J. Frel,** *Remarques sur quelques monuments antiques*, Bulletin du Musée Hongrois des Beaux-Arts 16, 1960, pp. 41-49.
- A. French** *The growth of the Athenian economy*, London, 1964.
- D. H. French,** *Mycenaeans in the Black Sea?*, Thracia Pontica, 1, 1982, pp. 83-92.
- F. J. Frost** *Thucydides, son of Melesias, and Athenian Politics before the War*, Historia 13, 1964, pp. 385-399.
- G.**
- V.F. Gaidukevici,** *Raskopki Tiritaki v 1935-1940*, MIA, 25, 1952, pp. 110-148.
- V.F. Gaidukevici,** *Anticnîie goroda Severnogo Pricernomor'ia*, 1955.
- V.F. Gaidukevici,** *Olvia*, Moscova-Leningrad, 1955.
- V.F. Gaidukevici,** *Compte rendu des travaux de l'expédition du Bosphore*, IA ANSSSR, 1958
- V.F. Gaidukevici,** *Anticnîie goroda Bospora Mirmekii*, 1987.
- Iv. Galabov,** *Apoloniiski prinosi*, IAI, XXVIII, 1952.
- Y. Garland,** *Fortifications et histoire grecque*, în *Problèmes de la guerre en Grèce ancienne*, sous la direction de J.-P. Vernant, Paris - La Haye, 1968, pp. 245-260.
- Y. Garland,** *La défense du territoire à l'époque classique*, în *Problemes de la terre en Grèce ancienne*, sous la direction de M.I. Finley, Paris-La Haye, 1973, pp. 149-160.
- Y. Garland,** *Recherches de poliorcétique grecque*, Paris, 1974.
- M-H. Gates,** *Archaeology in Turkey*, AJA, no. 100, 2, 1996, pp. 277-335.
- J. de la Genière,** *Ricerche topografiche nell'area di Selinunte*, RevArch, 34, 1979.
- D.M.Theodorescu**
- P. Georges,** *Darius in Scythia*, AJAH, 12, 1987, pp. 97-147.
- L. Gernet,** *Mariages de tyrans*, în *L'anthropologie de la Grèce antique*, Paris, 1968.
- D.W.J. Gill,** *Stamped palmettes and an Attic oinochoe*, O.J.A. 9, no. 3, 1990.
- D.W.J. Gill,** *Pots and trade: spacefillers or objets d'art?*, J.H.S., 111, 1991, pp. 29 - 47.
- D.W.J. Gill,** *The workshops of the Attic bolsal*, în H.A.G. Brijder (ed.), *Ancient Greek and related pottery*, Allard Pierson series 5, pp. 102-106.
- D.W.J. Gill, M. Vickers,** *Pots and kettles*, RA, 1989, pp. 297-303;
- T. Giudice,** *Fela e il commercio attico verso l'Etruria nel primo quarto de V sec. AC*, Studi Etruschi, vol. 53, 1985, serie III, 1987, pp. 115-139.
- F. Giudice,** *Le rotte commerciali dei vasi attici dal VI al IV sec. A.C.. Analisi quantitativa e qualitativa*, Archeologia e calcolatori, 4, 1993.
- G. Glotz** *Histoire Greque*, I, 1925.
- G. Glotz,** *Histoire grecque*, II, 1936.
- A.W. Gomme,** *Historical comentary on Thucydides*, I, Oxford, 1945
- F. Graf,** *Das Kollegium der 'Molpoi' von Olbia*, Museum Helveticum, 31, 1974, pp. 209-215.
- A.J. Graham,** *The date of the Greek penetration of the Black Sea*, BICS, 5, 1958, pp. 25-42.
- A.J. Graham,** *Patterns in Early Greek Colonisation*, JHS, 91, 1971, pp. 35-47.
- A.J. Graham,** *Colony and mother city in ancient Greece*, New York, 1971.

- A.J. Graham,** *The Colonization of Samothrace*, BSA 73, 1978, pp. 67-69.
- A.J. Graham,** *The foundation of Thasos*, BSA 73, 1978, pp. 62-98.
- A.J. Graham,** *The colonial expansion of Greece*, CAH, 2, 3, Cambridge, 1982, pp. 123-124.
- A.J. Graham,** *Colony and mother-city in ancient Greece*, II, Chicago, 1983.
- A.J. Graham,** *Pre-colonial contacts: questions and problems*, în *Greek Colonists and Native Populations*, Proceedings of the 1st Australian Congress of Classical Archaeology, held in honour of A.D. Trendall, Sydney, 1985, ed. J.-P. Descoedres, Oxford, 1990, pp. 44-59.
- G. Grundy,** *Thucydides and the History of his Age*, 1911.
- H.**
- G. J. Haas,** *Athenian naval power before Themistocles*, Historia 34/ 1, 1985, pp. 29-46.
- P. Halstead,** *Traditional and ancient rural economy in Mediterranean Europe: plus ça change ?*, J.H.S., 107, 1987, pp. 77-87.
- N.G.L. Hammond,** *A history of Greece to 322 BC*, Oxford, 1967.
- N.G.L. Hammond,** *The Origins and the Nature of the Athenian Alliance of 478/7 BC*, JHS, 87, 1967, pp. 41-61.
- N.G.L. Hammond,** *The Classical Age of Greece*, 1975.
- N.G.L. Hammond,** *The Extent of Persian Occupation in Thrace*, Chiron 10, 1980, pp. 53-61.
- N.G.L. Hammond,** *The expedition of Datis and Artaphernes*, dans *the Cambridge Ancient History*, 2nd ed, vol. 4, pp. 491-517.
- M.H. Hansen,** *The polis as a citizen-state*, în *The ancient Greek-state. Acts of the Copenhagen Polis Centre*, vol. I, Copenhagen, 1993, p. 7-29.
- M.H. Hansen,** *Emporion. The study of the use and meaning of the term in the archaic and classical periods*, Yet More Studies in the ancient Greek polis (ed. Th.H. Nielsen), Historia. Einzelschriften 117, Stuttgart, 1997, pp. 83-105.
- V. D. Hanson,** *Warfare and agriculture in classical Greece*, Pisa, 1983.
- V. D. Hanson (éd),** *The classical greek battle experience*, London, 1991.
- J. Harmatta,** *Herodotus, Historian of the Cimmerians and Scythians*, în *Hérodote et les peuples non grecs*, Entretiens sur l'antiquité classique publiés par O. Reverdin et B. Grange, tome XXXV, Fondation Hardt, Geneva, 1990.
- P. Harvey,** *New harvests reappear: the impact of war on agriculture*, Athenaeum 74/ 1-2, 1986, pp. 205-213.
- J. Haserbroek,** *Staat und Handel im alten Griechenland*, 1928.
- J. Hasebroek,** *Trade and Politics in Ancient Greece*, London, 1933.
- B. Hänsel,** *Beiträge zur regionalen u. chronologischen Gliederung der älteren Hallstattzeit an der unteren Donau*, Bonn, 1976.
- D. Hegyi,** *The historical background of the ionian revolt*, Acta Antiqua, 14, 3-4, 1966, pp. 285-302.
- G. Herman,** *Nikias, Epimenides and the question of omissions in Thucydides*, CQ 39/ 1, 1989, pp. 83-93.
- C. Hignett,** *History of the Athenian Constitution*, 1958.
- A.J. Holladay,** *Athenian strategy in the Archidamian War*, Historia 27/3, 1978, pp. 399-427.
- A.J. Holladay,** *The détente of Kallias?*, Historia 18/2, 1986, pp. 129-141.
- A.J. Holladay,** *The Hellenic disaster in Egypt*, J.H.S. 109, 1987, pp. 176-182.

- R.J. Hopper,** *The L'aurion Mines: a Reconsideration*, A.B.S.A. 63, 1968, pp. 293-326, pl. 56-65.
- S. Hornblower** *The Greek world (479-323 B.C.)*, Londres-New York, 1983, 354p.
- S. Hornblower** *A commentary on Thucydides1: Books I-111*, Oxford, 1991.
- S. Hornblower, M. C. Greenstock** *The Athenian Empire*, Sources translated from Index III of Hill's 'Sources for Greek History'. (Lactor, 1), London, 1984.
- W. W. How, J. Wells,** *A Commentary on Herodotus*, I-II, Oxford, 1912.
- I.**
- B.P. Iaylenko,** *Greceskaia kolonizatia (VII - III vv.do.n.e.)*, Moscova, 1982.
- C. Iconomu,** *Observații privind arheologia secolelor VII-V îen în Dobrogea*, Pontica, 8, 1975, pp. 89-114.
- C. Iconomu,** *Découvertes récentes dans l'établissement hallstattien tardif de Curteni (dép. de Vaslui)*, Dacia NS, 23, 1974, pp. 93-114.
- M.Irimia,** *Descoperiri hallstattiene în zona davei getice de la Satu-Nou (com. Oltina, jud. Constanța)*, Pontica, 26, 1993, pp. 51-112.
- N.Conovici,** *Die Gründung von Sinope und die Probleme der Anfangsphase der griechischen Kolonisation des Schwartzmeergebietes*, The Greek colonisation of the Black Sea Area. Historical interpretation of archaeology (edit. Gocha R. Tsetkhladze), Historia. Einzelschriften 121, Stuttgart, 1998, pp. 297-330.
- A.I. Ivantchik,**
- J.**
- A.H Jackson,** *The Original Purpose of the Delian League*, Historia, 18, 1969, pp. 12-23.
- A.W. Johnston,** *Trademarks on Greek vases*, 1979.
- B. Jordan,** *The Athenian Navy in the Classical Period. A Study of Athenian Naval Administration and Military Organization in the Fifth and Fourth Centuries B.C.*, University of California Publications in Classical Studies 13, Berkeley and Los Angeles, 1975.
- K.**
- D. Kagan,** *The outbreak of the Pelloponesian War*, London, 1969
- D. Kagan,** *The Archidamian War*, Ithaca-London, 1974.
- D. Kagan,** *The Peace of Nicias and the Sicilian expedition*, Ithaca-London, 1981.
- D. Kagan,** *The Fall of the Athenian Empire*, 1987.
- D. Kagan,** *Pericles of Athens and the birth of democracy*, London, 1990.
- L. Kallet-Marx,** *The Kallias decree, Thucydides and the outbreak of the Peloponnesian War*, Cambridge Quartely, 39/1, 1989, pp. 94-113.
- L. Kallet-Marx,** *Did tribute fund the Parthenon?*, Classical Antiquity, 8, 1989, pp. 252-266.
- D. Kallistov,** *Ocerki po istorii Severnogo Priceromor'ia*, 1955.
- P.O. Karyskovski,** *Olbia i Afinski Soiuz*, în MASP, 3, Odessa, 1960, pp. 57-100.
- P.O. Karyskovski,** *O monetah s nedpisio EMINAKO*, în Sovietskaia Arheologia, 1960, pp. 15-21.
- P.O. Karyshkovski,** *Olviskiie eponimii*, în VDI, 2, 1978.
- P.O. Karyshkovski,** *Materialii z arheologii pivnicinogo Pricernomor'ia*, III, 1959.
- P.O. Karyshkovski,** *Numizmatika anticnogo Pricernomor'ia*, Kiev, 1982.
- V.A. Karpov,** *Ancient Geography and fluctuations of the sea levels*, VDI, 2 (1992), pp. 101-109.

- K. F. Kinch,** *Fouilles de Vroulia (Rhodes),* Berlin, 1974
- D. Konstan,** *Persians, Greeks and the Empire,* *Arethusa* 10/1-2, 1987, pp. 59-73.
- L.V. Kopeikina,** *The peculiarities of the development of the Berezan site in connection with the colonization process,* S.A., 1979, pp. 192-208.
- L.V. Kopeikina,** *Peculiarities of the development of the Berezan Settlement in the archaic period (according to excavation results from the north-western sector of the site),* S.A., 1, 1981, pp. 192-208.
- A.K. Koroșina,** *Necropili okolo mîisa Panagii,* în *Arheologia i istoria Bospora, II,* Krimizdat, 1962.
- G. A. Koshelenko-,
V. D. Kuznetsov,** *Greek Colonisation of the Bosporus,* în G. R. Tsetskhladze (ed.) *The Greek Colonisation of the Black Sea Area, Historical Interpretation of Archaeology (Historia 121),* 1998, Stuttgart, Franz Steiner, pp. 249-264.
- Y.I. Kozub,** *Necropolii Ol'vii (V - IV st. do n.e.),* 1974.
- C. M. Kraay,** *A Black Sea hoard of the late fifth century,* *Numismatic Chronicle,* 141, 1981, pp. 1-19.
- C. Krause,** *La structure et l'évolution de l'espace urbain d'Érétrie,* *Architecture et société. De l'archaïsme grec à la fin de la république romaine, Actes du Colloque international de la recherche scientifique et l'École française de Rome (Rome 2-4 decembre 1980),* 1983, pp. 63-73.
- F. Krzinger,** *Die Stadtmauern von Velia* dans *La fortification dans l'histoire du monde grec. CNRS, Colloque International 614, Dec.1982 Paris,* 1986, pp. 62-65.
- A.T. Kruglikova,
S.D. Kryzickij,
S.D. Kryzickij, N.A.
Leipunskaja
V.D. Kuznetsov,** *Selskoe hozisistvo Bospora,* 1975, pp.1-19.
Arhitektura anticnyh gosudarstv Severnogo Pricernomor'ja, Kiev, 1993.
Kompleks zapadnyh vorot Ol'vii, în Anticnye Drevnosti Severnogo Pricernor'ja, Kiev, 1988.
V.D. Kuznetsov, Raskopki poslednykh let v Fanagorii, dans *Tamanskaya starina,* 1, 1998, pp. 7- 12.
- V.D. Kuznetsov,** *Early Types of Greek Dwelling Houses in the North Black Sea,* dans *Tsetskhladze, G.R. (ed.), Ancient Greeks West and East,* Leiden, pp. 531-564.
- V.D. Kuznetsov,** *Archaeological Investigations in the Taman Peninsula,* in: *Tsetskhladze, G.R. (ed.) New discoveries and studies in Northern Black Sea Littoral, Colloquia pontica,* 1, Oxford, 1996, pp. 319-344.
- L.**
- B.W. Labaree,
Sc. Lambrino,
Sc. Lambrino,
Sc. Lambrino,
Sc. Lambrino,** *How the Greeks sailed into the Black Sea,* *AJA,* 61, 1957, p. 29-33.
Fouilles d'Histria, Dacia 3-4, 1927-1932, pp. 378-410
Cetea Histria, în *Boabe de grâu,* anul I, nr. 10, dec. 1930, pp. 575-591.
Memoriu de titluri și lucrări, Bucurest, 1931.
Histria romaine à la lumière des fouilles, în *Revue des études latines,* IX, 1931, p. 77-83.
- Sc. Lambrino,** *La destruction d'Histria et sa reconstruction au IIIe siècle ap. J.-C.,* *Revue des études latines,* XI, 1, 1933, p. 457-463.
- M. Lambrino,
D. Lateiner,
B. Latyshev,** *Les vases archaïques d'Histria,* București, 1938.
The failure of the Ionian revolt, *Historia,* 31/2, 1982, pp. 129-160.
Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini, 1901.

- A. W. Lawrence,** *The Acropolis and Persepolis*, J.H.S. 71, 1951, pp. 111-119.
- A.W. Lawrence,** *Greek aims in fortification*, Oxford, 1979, 483 p.
- P. Leriche,** *Aï Khanoum. Un rempart hellénistique en Asie Centrale*, Revue Archeologique, 1974, 2, pp. 231-270.
- P. Leriche,** *La fouille des fortifications de la ville hellénistique d'Ibn Hani. Bilan provisoire 1981*, în Archéologie au Levant. Recueil à la mémoire de Roger Saidah, Collection de la Maison de l'Orient méditerranéen n° 12 – Série archéologique, 9, Lyon, 1982, pp. 271-279.
- P. Leriche,** *Fouilles d'Aï Khanoum, V : les remparts et les monuments assosiciés*, Collection Fouilles d'Aï Khanoum dans les Mémoires de la Délégation archéologique française en Afghanistan (MDAFA), 29, Paris, 1986.
- P. Leriche,** *Chronologie du rempart en briques crues de Dura- Europos*, dans Syria, T. 63, Fasc. 1/2, 1986, pp. 61-82.
- P.Leriche, O.Callot,** *Fortifications grecques : bilan des recherches récentes au Proche et Moyen Orient*, în La fortification, dans l'histoire du Monde Grec, dans les Actes du Colloque International 614, Valbonne, Décembre 1982, Ed. du CNRS France, Paris 1986, pp. 39-49.
- P.Leriche,** *Doura-Europos, bilan des recherches récentes*, Comptes-Rendus de l'Académie des Inscriptions et Belle-Lettres, 1994, pp. 396-420.
- A.Mahmoud,** *în Architecture et société. De l'archaïsme grec à la fin de la république romaine*, Actes du Colloque international de la recherche scientifique et l'École française de Rome (Rome 2-4 decembre 1980), 1983, 576 p.
- P.Lévêque, P.Vidal-Naquet,** *Clisthène l'Athénien*, Annales Littéraires de l'Univ. de Besançon, 65, Paris, Les Belles Lettres, 1964, 168 p.
- D. Levi,** *Le due prime campagne di scavo of Funerary Traditions in the Ancient Near East and a Iasos (1960-1)*, Annuario della scuola archeologica, Mediterranean, Oriental Institute Seminars 3, Chicago, di Atene e delle missioni Italiane in oriente N. S. 39-40, Illinois, pp. 505-571.
- E. Levi,** *Anticnie Gosudarstva Severnoie Pricernomorya*, 1984.
- M. A. Levi,** *Pericle. Un uomo, un regime, una cultura*, Milan, 1980.
- D. M. Lewis,** *Double representation in the strategia*, J.H.S. 81, 1961, pp. 118-123.
- H. Lohmann,** *Agriculture and Country in Classical Attica*, în B. Wells (éd.), Agriculture in Ancient Greece, Stockholm, 1992, pp. 29-57.
- R. Lonis,** *Les usages de la guerre entre Grecs et Barbares*, Paris, 1969.
- R. Lonis,** *La guerre en Grèce. Quinze années de recherches, 1968-1983*, REG 98, 1985, pp. 321-379.
- R. Lonis,** *La cité dans le monde grec*, Paris, 1994.
- O. Lordkipanidze,** *The Fortification of Ancient Colchis (Eastern Black Sea Littoral)*, dans La fortification, dans l'histoire du Monde Grec, dans les Actes du Colloque International 614, Valbonne, Décembre 1982, Ed. du CNRS France, Paris 1986, p. 179-184.
- M.**
- B. R. MacDonald,** *The emigration of potters from Athens in the late fifth-century and its effects on the Attic pottery industry*, AJA 85, 1981, pp. 154-168.
- B. R. MacDonald,** *The Megarian decree*, Historia 32/4, 1983, pp. 385-410.

- I.Malkin,** *What's in a name? The eponymous founders of Greek colonies, Chiron, 14, 1985, pp. 114-130.*
- I. Malkin,** *Religion and Colonization in Ancient Greece, 1987.*
- I.Malkin,** *Inside and outside: Colonization and the Formation of the Mother City, în Apoikia. Scritti in onore di Giorgio Buchmer, B.d'Agostino, D. Ridgway, eds., Naples, 1994.*
- M.T. Manni Piraino,** *Analissi cantiativi e la ceramica, Kokalos, 33, 1987.*
- K. Marcenko,** *Frakijci na teritorii Nijnego Pobuzh'ia vo vtoroi polovine VII-I v. do n.e., VDI, 2, 1974.*
- K. Marcenko,** *Model greceskoi colonizacii Nijnego Pobuznia, VDI, 1980, 1.*
- E.W. Marsden,** *Greek and Roman Artillery: Historical development, Oxford, 1969, pp. 48-56.*
- M. Martelli Cristofani,** *La ceramica greco-orientale in Etruria, în Les céramiques de la Grèce de l'est et leur diffusion en Occident, Paris, 1978, pp. 190-194.*
- Yu. Marti,** *Ribozasolocnye vannы Tiritaki, MIA, 4, 1941, pp. 39-95.*
- R. Martin,** *Recherches sur l'agora greque. Etudes d'histoire et d'architecture urbaines, 1951.*
- R. Martin,** *Manuel d'architecture grecque: Matériaux et techniques, Vol. 1, Ed. Picard, 1965, 522 p.*
- R. Martin,** *Le problème de l'appareil polygonal à Vélie, PP, 130-133, 1970.*
- R. Martin,** *L'urbanisme dans la Grèce Antique, 2e éd., 1974, 268 p.*
- R. Martin,** *L'espace civique, religieux et profane dans les cités grecques de l'archaïsme à l'époque hellénistique, en Architecture et société de l'archaïsme grec à la fin de la république romaine, Paris-Rome, 1983, pp. 9-41.*
- Cr. Matei,** *Cercetări periegetice pe malul de sud al lacului Tașaul, Pontica, 18, 1985, pp. 125-139.*
- H. B. Mattingly,** *The Athenian Coinage Decree, Historia, 10, 1961.*
- H. B. Mattingly,** *Periclean imperialism, ASI, 1966, pp. 193-223.*
- H. B. Mattingly,** *Epigraphy and the Athenian empire, Historia 41 /2, 1992, pp. 129-138.*
- H.B. Mattingly,** *The Athenian Empire Restored: Epigraphic and Historical Studies, Ann Arbor, 1996.*
- N. Maximova,** *Anticnie goroda bostocinogo pricernomoria, Moscova, 1956.*
- M. Mănuș-Adameșteanu,** *Sondajul efectuat în așezarea antică de la Vișina, com. Jurilofca, jud. Tulcea, Materiale, 14, Tulcea, 1980, pp. 157-160.*
- M. Mănuș-Adameșteanu,** *Sondajul efectuat în așezarea antică de la Vișina, com. Jurilovca, jud. Tulcea (secolele VI-V î.e.n.), Materiale, 15, Brașov, 1981, 1983, pp. 174-177.*
- M. Mărgineanu-Cârstoiu,** *Plans de villes romaines en Mésie inférieure, în W. Hoepfner (ed.) Bauplanung und Bautheorie der Antike (Diskussionen zur archäologischen Bauforschung, 4, 1983, pp. 297-315.*
- M. Mărgineanu-Cârstoiu,** *Un chapiteau ionique classique grec a Histria. Quelques observations sur la composition et les unités de mesure, în Dacia NS 28, 1984, pp. 157-180.*
- M. Mărgineanu-Cârstoiu,** *Histria XII. Architecture Grecque et Romaine: Membre Disiecta. Geometrie et architecture, Editura Academiei, 2006.*
- M. Mărgineanu-Cârstoiu,** *Histria archaïque. Un nouveau chapiteau ionique et quelques avis sur les temples d'Aphrodite et de Zeus, Caietele ARA, 3, 2012, pp. 37-66.*

- J. McCredie,** *Fortified Military Camps in Attica La défense du territoire à l'époque classique,* Hesp., Suppl. 11, Princeton, 1966, pp. 1-16.
- B.G. McGing,** *The Foreign Policy of Mithridates VI Eupator King of Pontus* dans Mnemosyne, Suppl. 89, Leiden, Brill, 1986.
- S. McGrail,** *The shipment of traded goods and of ballast in Antiquity,* OJA 8, 1989, pp. 353-358.
- F. McGregor,** *The Athenians and their Empire,* Vancouver, 1987.
- A.W. McNicoll,** *Developments in techniques of siegecraft and fortification in the Greek world ca. 400-100 BC,* în La fortification, dans l'histoire du Monde Grec, dans les Actes du Colloque International 614, Valbonne, Décembre 1982, Ed. du CNRS France, Paris 1986, pp. 305-313.
- A.W. McNicoll,** *Hellenistic fortifications from the Aegean to the Euphrates,* în Proceedings of the Xth Congress of Classical Archaeology (Ankara), 1978, pp. 406-419.
- R. Meiggs** *The Athenian Empire,* Clarendon Press, 1972, 632p.
- F. Meijer, O. Van Nijf,** *Trade, transport and society in the Ancient World. A source-book,* Londres-New York, 1992.
- K. Meister** *K. Meister, Die Ungeschichtlichkeit des Kalliasfriedens und deren historische Folgen,* în Palingenesia, 18, Wiesbaden, 1982.
- A. Meliukova,** *K voprosu o granice mezdo skifami i getami,* Drevniie fakijci v Severnom Pricernomor'ie, 1969.
- B.D. Meritt, H.T. Wade-Gery, M.F. MacGregor** *The Athenian tribute lists,* American School of Classical Studies at Athens, 1939-1953.
- D. Mertens,** *Per l'urbanistica e l'architettura della Magna Grecia,* Atti XXI CSMG, Taranto 1981, 1982, pp. 117-126.
- D. Mertens,** *Lavori eseguiti dall'Istituto Archeologico Germanico a Segesta e Selinunte negli anni 1972-1975,* în KOKALOS (Studi pubblicati dalla sezione di Storia Antica del Dipartimento di Beni Culturali dell'Università di Palermo - Atti del IV Congresso Internazionale di studi sulla Sicilia antica), Voll. 22-23 (1976-1977), Tomo II, 2, 1978.
- D. Mertens,** *Some principal features of west greek colonial architecture,* în Greek colonists and native populations. Proceedings of the First Australian Congress of Classical Archaeology held in honour of A.D. Trendall, Sydney (1985) 1990, ed. J.-P. Descoedres, 1990, pp. 374-383.
- G. Mihailov,** *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae,* Sofia 1966-1970
- E. Minns,** *Scythians and Greeks,* Cambridge, 1913.
- B. Mitrea,** *Sur les monnaies des cités pontiques découvertes sur le territoire des populations locales,* StCl 3, 1961, pp. 83-88.
- H. Montgomery,** *Merchants fond of corn. Citizens and Foreigners in the Athenian Grain Trade,* Symbolae Osloenses, 61, 1986, pp. 43-61.
- M.B. Moore,** *Samothrace,* 5, 1981, pp. 317-171.
- S. Morch,** *Popularité et impopularité d'Athènes chez Thucydide,* Classica et mediaevalia, 31, Copenhagen, 1976, pp. 49-71.
- S. Morintz,** *Quelques problèmes concernant la période ancienne du Hallstatt au Bas Danube à la lumière des fouilles de Babadag,* Dacia NS, 8, 1964, pp. 101-118.

- S. Morintz,** *Noi date și probleme privind perioada Hallstattului timpuriu în zona istro-pontică (cercetările dela Babadag),* Thraco-Dacica, 8, 1-2, 1987, pp. 39-71.
- S. Morintz,** *Din nou despre Hallstattul din sud-estul României,* Thraco-Dacica, 11, 1-2, 1990, pp. 90-116.
- I. Morris,** *The power of topoi,* Topoi, 3/ 1, 1993, pp. 271-283.
- A. Moruzenko,** *Skifskii mir,* Kiev, 1975.
- Cl. Mossé,** *Les institutions politiques grecques à l'époque classique,* 1977.
- Cl. Mossé, A. Schnapp-Gourbeillon,** *Précis d'histoire grecque. Du début du deuxième millénaire à la bataille d'Actium,* Paris, 1990.
- A. Motte,** *Mentor. Guide bibliographique de la religion grecque (1986-1990),* Kernos supplement 6, Liège, 1992.
- A. Murariu, Al. Avram,** *Considerații preliminare asupra pietrei de construcție folosite la Histria,* Pontica 26, 1983.
- O. Murray,** *The Ionian revolt,* Cambridge Ancient History, 4, 1988, pp. 461-490.
- D. Musti,** *L'economia in Grecia,* Rome, 1981.
- G. E. Mylonas,** *Eleusis and the eleusian mysteries,* Princeton, 1961.
- N.**
- J.C. Neville,** *Oppurtunities and challenges in the Black Sea,* The INA Quarterly, 20.3, 1993, pp. 12-16.
- V. Nicholls,** *Old Smyrna, the Iron Age fortifications and associated remains on the City perimeter,* ABSA, 53-54, 1958-1959, pp. 35-137.
- P. Nicorescu,** *La campagne de Philippe en 339,* Dacia, 2, 1925, pp. 22-28.
- P. Nicorescu,** *Fouilles de Tyras,* Dacia 3-4, 1933, pp. 557- 601.
- M.P. Nilsson,** *Cults, Myths, Oracles and Politics in Ancient Greece,* 1, Lund, 1951.
- M.P. Nilsson,** *Geschichte der griechischen Religion,* Bd. 1: Die Religion Griechenlands bis auf die griechische Weltherrschaft, Beck, 1972, 892p.
- L. Nixon, S. Price,** *La dimension et les ressources des cités grecques,* dans La cité grecque d'Homère à Alexandre, O. Murray, S. Price (eds.), Paris, 1992, pp. 163-200.
- T.S. Noonan,** *Grain Trade of the Northern Black Sea,* dans American Journal of Philology, 94, 1973, pp. 231-242.
- H. Nubar,** *Contribuții la topografia cetății Histria în epoca romano - bizantină. Considerații generale asupra necropolei din sectorul bazilicii „extra muros”,* SCIVA, 22, 2, 1971, pp. 199-216.
- O.**
- S.B. Ohotnikov,** *Niznee Podnestov'e v VI-V vv. do N.E.,* 1990.
- J.H. Oliver,** *The Peace of Callias and the Pontic Expedition of Pericles,* Historia, 6, 1957, pp. 254-255.
- N.A. Onaiko,** *Arhaiceskii Torik. Antichii gorod na severo-vostoke Ponta,* Moscova, 1980.
- P. Orlandini,** *La più antica ceramica di Gela e il problema di Lindioi,* în Cronache di Archeologia e Storia dell'Arte, II, 1963, pp. 50-56.
- A. Orlandos,** *Les matériaux de construction Les matériaux de construction et la technique architecturale des anciens Grecs,* tome 2, Paris, 1966.

- P.**
- G. Panessa,** *Oscillazioni e stabilità del clima nella Grecia antica. Introduzione ad una ricostruzione paleo-climatologica*, Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa, 11, 1981, pp. 123-158.
- N. Panin** *Black Sea coast line changes in the last 10.000 years. A new attempt at identifying the Danube mouths as described by the ancients*, Dacia NS 27, 1983, 1-2, pp. 175-184
- N. Panin,** *Danube Delta genesis, evolution and sedimentology*, Revue Roumaine de Géologie et Géophysique, Géographie, 33, 1989, pp. 25-36;
- N. Panin,** *Danube Delta genesis, evolution and sedimentology*, Geo-Eco-Marina, 1, 1996, pp. 11-34.
- G. Patterson,** *Pericles' Citizenship Law of 451-450 B.C.*, New York, 1931.
- V. Pârvan,** *Raportul general al Direcției MNA asupra activității muzeului pe anul 1915*, ACMI, 1915, pp. 179-218.
- V. Pârvan,** *Raportul provizoriu asupra primei campanii de săpături la Histria*, ACMI, 1915, pp. 117-121.
- V. Pârvan,** *Archaologische Funde im Jahre 1914:Rumanien*, JDAI 30, 1915, pp. 235-270.
- V. Pârvan,** *Histria. IV. Inscriptiții găsite în 1914 și 1915*, AARMSI, Seria II, Tom. XXXVIII, 1916.
- V. Pârvan,** *Considerații asupra unor nume de râuri daco-scitice*, AARMSI, ser. III, t. I, 1, 1922, pp. 2-31.
- V. Pârvan,** *Histria VII. Inscriptiții găsite în 1916, 1921 și 1922*, Seria III, Tomul II, MEM I, București, 1923.
- V. Pârvan,** *Începuturile vieții romane la gurile Dunării*, Cultura Națională 1923, 2 ed (1974), 247p.
- V. Pârvan,** *Getica. O protoistorie a Daciei*, Ed. Cultura Națională, București, 1926.
- E. G. Pemberton,** *Corinthian Black-glazed Pottery with Incised and Stamped Decoration*, Hesperia, 66, 1, 1997, pp. 49 - 98, pls. 18 - 30.
- J.Y. Perreault,** *Disparités régionales de la céramique attique au Levant: VI-V s.av. J.C.*, Amsterdam, 1984.
- J. Y. Perreault,** *Céramiques et échanges: les importations attiques au Proche-Orient du VI au milieu du IV siècle av. J.-C. les données archéologiques*, BCH 110, 1986, pp. 145-175.
- J.Y. Perreault,** *Les débuts de la présence effective de grecs sur la cote syro-palestinienne à l'age du fer*, L'hellenisme dans l'Anatolie, Delphi nov. 1986, Athenes, 1991, pp. 393-406.
- Z. Petre,** *L'élaboration de la pensée démocratique athénienne*, St.Cl., 11, 1969.
- O. Picard,** *Les Grecs devant la menace perse*, Paris, 1980.
- M. Piérart,** *Athènes et son empire. La crise de 447/445*, în Stemmatata. Mélanges de philologie, d'histoire et d'archéologie grecques offerts à J. Labarbe, Liège - Louvain-la-Neuve, 1987, pp. 291-303.
- M. Piérart,** *IG, I3.281-284 et le phoros de Thrace*, în Comptes et inventaires dans la cité grecque (Univ. de Neufchâtel. Recueils et travaux publiés par la Faculté des Lettres fasc. 40), Neufchâtel-Genève, 1988, pp. 309-321.

- D.M. Pippidi, Sectorul templului grec (T), în Histria I, Ed. Academiei, 1955, pp. 231-278.
D.M. Pippidi, Sector T, Materiale, 1959, pp. 308-311.
D.M. Pippidi, Contribuții la istoria veche a României, ed. 2, Ed. Științifică, 1967, București, 599 p.
- D.M. Pippidi, *Inscriptiones Scythiae Minoris graecae et latinae*, seria II: vol. I, Histria și împrejurimile, Editura Academiei R.S.R., 1983.
- D.M. Pippidi, *Parerga. Écrits de philologie, d'épigraphie et d'histoire ancienne*, București, 1984.
- D.M. Pippidi, D. Berciu, R. Vulpe, I. Barnea, *Geți și greci la Dunărea de Jos*. Din istoria Dobrogei, I, Editura Academiei RSR, 1965, 343 p.
- Gh. Poenaru-Bordea, *A survey of numismatic research 1978-1984*, dans International Numismatic Commission, London 1986, 1986, pp. 89-90.
- Gh. Poenaru-Bordea, *A propos du Pont occidental et du Bas-Danube à l'époque de Mithridate VI Eupator*, dans revue Belge Numismatique, no. 145, 1999, pp. 155-164.
- Gh. Poenaru-Bordea, *La diffusion des monnaies d'Istros, Callatis et Tomi du VIe au Ier siècle av. J.-C. dans leurs territoires, zones d'influences et ailleurs*, în V. Marrazza et alii (ed.), *Presenza e funzioni della moneta nelle chora delle colonie greche dall'Iberia al Mar Nero*, Atti del XII Convegno organizzato dall'Università „Frederico II” e dal Centro Internazionale di Studi Numismatici, Napoli, 16-17 giugno 2000, Roma, pp. 27-70.
- Gh. Poenaru-Bordea, *Atelierul monetar al cetății Istros în perioada autonomiei*, în Simpozion de Numismatică, Chișinău, 28-30 mai 2000, Comunicări, studii și note, București, 2001, pp. 9-33.
- Gh. Poenaru-Bordea, *Contributions à l'étude des monnaies-pointes de flèche à la lumière des trésors de Jurilovca, dép. de Tulcea*, Actes du IIe Congrès International de Thracologie (Bucarest, 1976), II, Histoire et archéologie, 1980, pp. 141-150.
- E. Oberlander, *La naissance de la cite grecque*, Paris, 1984, pp. 66-85.
- F. de Poligniac, *Sea level changes. The last 20.000 years*, 1996.
- P.A. Pirazzoli, *Thasos and the popularity of the Athenian Empire*, *Historia* 12/1, 1963, pp. 70-77.
- H. W. Plekett, *The Urbanization of the Classical World*, *Annals of the Assosiation of the American Geographers*, 1969, pp. 59-144.
- N. J. Pounds, *Tariverde - așezare băștinașă sau factorie histriană?*, *Pontica*, 5, 1972, pp. 77-88.
- C. Preda, *The transfer of the Delian Treasury*, *Historia* 18/ 1, 1969, pp. 17-21.
- W. K. Pritchett, *Thucydides and the popularity of the Athenian Empire*, *Historia* 13/3, 1964, pp. 257-266.
- Q.
- T. J. Quinn, *Greek inscriptions*, *Hesp.* 12, 1, 1943, pp. 12-87.
- R.
- A.E. Raubitschek, *Dedications from the Athenian Acropolis*, 1949.
- A.E. Raubitschek, *Șantierul arheologic Albești 1978*, în *Materiale*, 13, Oradea, 1979, pp. 167-173.
- A. Rădulescu et alii, *Importuri amforice la Albești (jud. Constanța): Heraclea Pontică*, *Pontica*, 19,

- 1986, pp. 33-60.
- A. Rădulescu, C. Scorpan,** *Rezultate preliminare ale săpăturilor arheologice din Tomis (parcul Catedralei), 1971-1974*, Pontica 8, 1975, pp. 27-35.
- A. de Reider,** *Bronzes antiques du Musée du Louvre*, II, Paris, 1915.
- P.J. Rhodes,** *Political activities in classical Athens*, J.H.S. 106, 1986, pp. 132-144.
- P.J. Rhodes,** *The Athenian revolution*, C.A.H. 4-2, 1992, pp. 62-95.
- P.J. Rhodes,** *The Delian League to 449 BC*, C.A.H. 5-2, 1992, pp. 34-61.
- G.M.A. Richter,** *Kouroi, archaic greek youths*, Phaidon Press, London, 1960, 365 p.
- G.Rizza,** *Leontini nell'VIII e nel VII secolo a.Chr.*, în *Insediamenti coloniali greci in Sicilia nell' VIII e VII secolo a.Chr.*, Atti della 2 riunione scientifica della Scuola di perfezionamento in archeologia classica dell'Universita di Catania (Siracusa, 24-26 nov. 1977), CASA 17, 1978,1980, pp. 26-37.
- L. Robert,** *Etudes anatoliennes*, 1937.
- L. Robert,** *À travers l'Asie Mineure*, 1980.
- M. Robertson,** *The art of vase-painting in classical Athens*, Cambridge, 1992, 283 p.
- N.D. Robertson,** *Government and society at Miletus, 525-442 B.C.*, Phoenix 41, Toronto, 1987, pp. 356- 398.
- N.D. Robertson,** *The true nature of the Delian League, 478-461 B.C.*, AJA Harvard , 64-96, 1980, pp. 110-133.
- N.D. Robertson,** *The sequence of events in the Aegean in 408 and 407 B.C.*, Historia, 29/3, 1980, pp. 282-301.
- D. Robinson,** *Greek and Latin Inscriptions from Sinope and Environ*, AJA, 9, 1905, pp. 294-333.
- C. Roebuck,** *The organisation of Naukratis*, Classical Philology, 46, 1951, pp. 212-220.
- C. Roebuck,** *Ionian trade and colonization*, New York, 1959.
- R. Rosati,** *Cluster Analysis e ceramica attica*, Ocnus, 1, Bologna, 1993, pp. 169-174.
- I. I. Rusu,** *Zoltes și Rhemaxos. Tracii, sciții și Istria în sec. III-II î.e.n.*, Apulum 6, 1967, pp. 123-144.
- A.S. Rusyaeva,** *K voprosu ob osnovanii ioniiitsami Ol'vii*, VDI 1, 1998, pp. 160-170.
- A.S. Rusyaeva, Yu. Vinogradov,** *Apollon Ietros, Herrscher von Istros in Olbia*, în *Civilization Grecque et cultures antiques périphériques*, eds. Al. Avram et M. Babeș, Bucarest, 2000, pp. 229–234.
- S.**
- G. E. M. de Sainte-Croix,** *The character of the Athenian Empire*, Historia, 3, 1, 1954-1955, pp. 1-40.
- J-F. Salles,** *Du blé, de l'huile et du vin. Notes sur les échanges commerciaux en Méditerranée orieritale vers le milieu du I millénaire av. J.-C.*, Achaemenid History 6, 1991, pp. 207-236.
- P. Salmon,** *La politique égyptienne d'Athènes (VI și V s. av. J.-C.)*, Bruxelles, 1965.
- G. de Sanctis,** *Storia della repubblica Athenies dalle origini alla eta di Pericle*, Torino, 1912.
- M. Sartre,** *Aspects économiques et religieux de la frontière dans les cités grecques*, Ktema 4, 1979, pp. 213-224.
- C. Scarlat,** *Portul antic Callatis. Cercetări de arheologie marină*, AMN, 10, 1973, pp. 23-51.
- T. Scholl,** *Fortifications du Royaume du Bosphore du IVe au Ier s. avant notre ère*, în

- R.L. Scranton, Greek Walls, Cambridge, Harvard UP 41, 1969, 190p.
- R.J. Seager, C.J. Tuplin, The Freedom of the Greeks of Asia: on the origins of a concept and the creation of a slogan, JHS, C (1980), pp. 141-154.
- R. Sealey, The Origin of the Delian Ligue, dans Ancient Society and Institutions, Studies presented to V. Ehrenberg on his 75th birthday, E. Badian ed., Oxford, 1966, pp. 233-258.
- N.M. Sekerskaia, Anticnyj Nikonij i ego okruga v VI-IV vv. do n.e. (Nikonion antique et son territoire aux VIe-IVe s. av. n.è.), 1989.
- N.M. Sekerskaia, Nikonion, North Pontic Archaeology. Recent discoveries and Studies, Leiden, 2001, pp. 67-90.
- R. Seager-Ch. Tuplin, The freedom of the Greeks of Asia: the origins of a concept and the creation of a slogan, JHS 100, 1980, pp. 142-154.
- R. Sealey, The entry of Pericles into history, Hermes 84, 1956, pp. 234-247.
- R. Sealey, The origin of the Delian League, ASI, Oxford, 1966, pp. 233-255.
- L.R. Serebryanny, Postglacial Black Sea coast fluctuations and their comparison with the glacial history of the Caucasian high mountains region, Moscova, 1982.
- B.B. Shefton, Die ‚rhodischen‘ Bronzekannen, Marburger Studien zur Vor- und Frühgeschichte 2, 1979.
- A. de Siena, în M. Castoldi (ed.), I Greci sul Basento: Mostra degli scavi archeologici di Metaponto 1971-1984, 1986.
- G. Simion și E. Lăzurcă, în Peuce, 8, 1980, pp. 37-54 ;
- G. Simion, Despre cultura geto-dacă din nordul Dobrogei în lumina descoperirilor de la Enisala, Peuce, 2, 1971, pp. 63-129.
- J. D. Smart, The Athenian Empire, Phoenix 31 /3, 1977, pp. 245-257.
- A.M. Snodgrass, Archaic Greece, London, 1980.
- A.M. Snodgrass, Les techniques grecques de fortification et leur diffusion à la périphérie du monde grec d'Occident, în Architecture et société. De l'archaisme grec à la fin de la république romaine, Actes du Colloque international de la recherche scientifique et l'École française de Rome (Rome 2-4 decembre 1980), 1983.
- A.M. Snodgrass, The Historical Significance of Fortification in Archaic Greece, în La fortification, dans l'histoire du Monde Grec, dans les Actes du Colloque International 614, Valbonne, Décembre 1982, Ed. du CNRS France, Paris 1986, pp. 125-136.
- E.I. Solomonic, Cevernoo-zapadnii Krîim v anticinuio epohug, Kiev, 1994.
- B. Sparkes, Black and plain pottery of the 6th, 5th and 4th centuries B.C., The Athenian Agora, vol. XII, Princeton; New Jersey, 1970.
- L.Talcott, A Commentary on Plutarch' Pericles, Chapell Hill, London, 1987.
- Ph. A. Stadter, Athens and its Empire, Classical quarterly, Oxford, 83, 1988, pp. 114-123.
- C. G. Starr, Die Vasens-sammlung der kaiserlichen Ermitage, St. Petersburg, 1869.
- L. Stephani, În legătură cu vechimea teritoriului rural al Histriei, SCIV, 8, 1957, pp. 183-204;
- I. Stoian, O ipoteză despre Zopyrion, SCIV, 17, 1966, 4, pp. 636-644.
- Al. Suceveanu, Unele probleme politico-economice din Dobrogea secolelor V-IV î.e.n. (Quelques

- problèmes politiques-économiques de la Dobroudja au Ve-Ivème s.av.n.è.), Pontica 5, 1972, pp. 89-101.*
- Al. Suceveanu,** *Viața economică în Dobrogea romană (secolele I - III e.n.),* Ed. Academiei RSR, București, 1977.
- Al. Suceveanu,** *Sugli inizi della dominazione romana in Dobrugia. Punti di vista e controversie,* QCSCM, 2, 1980, 4, pp. 469-499.
- Al. Suceveanu,** *Histria VI : Les Thermes romains,* ed. Acad. RSR, 1982, 236 p.
- Al. Suceveanu,** *De nouveau autour de l'urbanisme d'Histria et de Tropaeum Traiani,* Dacia NS 29, 1985, pp. 139-146.
- Al. Suceveanu,** *80 de ani de cercetări arheologice la Histria. Bilanț și perspective,* SCIVA, 45, 2, 1994, pp. 106-126.
- Al. Suceveanu,** *90 de ani de cercetări arheologice la Histria. Bilanț și perspective,* SCIVA 54-56, pp. 21-32.
- Al. Suceveanu,** *A. Suceveanu, Πρώτος και μέγιστος (βασιλεύς) τῶν ἐπὶ Θράκης βασιλέων (IGB, I2, 13, r. 22-23), Tyche, 13, 1998, pp. 229-247.*
- Al. Suceveanu et al.** *Fântâțele: contribuții la studiul vieții rurale în Dobrogea romană,* Ed. Academiei RSR, București, 1998.
- Al. Suceveanu, E. Zah,** *Bessi consistentes,* SCIV, 22, 1971, 4, pp. 567-578.
- Ș**
- Al. S. Ștefan,** *Cercetări aerofotografice privind topografia urbană a Histriei. I. Epoca romană timpurie (sec. I-III e.n.),* Revista Muzeelor și Monumentelor, Seria Monumente Istorice și de Artă, 1974, nr. 2, pp. 39-51.
- Al. S. Ștefan,** *Cercetări aerofotografice privind topografia urbană a Histriei. II. Epoca romană târzie (sec. III-IV e.n.),* Revista Muzeelor și Monumentelor, Seria Monumente Istorice și de Artă, 1975, nr. 2, pp. 51-62.
- Al. S. Ștefan,** *Cercetări aerofotografice privind topografia urbană a Histriei. III. Epoca romană târzie (sec. IV-VII e.n.),* Revista Muzeelor și Monumentelor, Seria Monumente Istorice și de Artă, 1976, nr. 1, pp. 43-51.
- T.**
- D. Theodorescu,** *Remarques sur la composition et la chronologie du kymation ionique suscitées par quelques exemplaires découverts à Histria,* Dacia NS 11, 1967, pp. 95-120.
- D. Theodorescu,** *La signification de quelques éléments architecturaux archaïques d'Histria,* în Actes du premier Congrès international des études balkaniques et sud-est européennes, Sofia, 1970.
- D. Theodorescu,** *Notes histriennes,* Revue Archeologique, 1970, 1, pp. 29-48.
- D. Theodorescu,** *Remarques sur l'architecture monumentale de l'époque archaïque à Histria,* Revue Philologique, 1971.
- D. Theodorescu,** *Remarques préliminaires sur la topographie urbaine de Sélinonte,* Kokalos 21, 1975, pp. 385-395.
- W. E. Thompson,** *The Peace of Callias in the fourth Cent. B.C.,* Historia, 30, 1981, pp. 164-167.
- V. P. Tolstikov,** *L'apport de La fortification à l'histoire du Bosphore antique,* în La fortification, dans l'histoire du Monde Grec, dans les Actes du Colloque International 614, Valbonne, Decembre 1982, Ed. du CNRS France, Paris 1986, pp. 167-

177.

- G. Tonceva,** în *Le monde thrace: deuxième Congrès International de Thracologie*, București, 1976, 1982, pp. 232-237;
- H. Tréziny,** *Les techniques grecques de fortification et leur diffusion à la périphérie du monde grec d'Occident*, în *Architecture et société. De l'archaïsme grec à la fin de la république romaine*, Actes du Colloque international de la recherche scientifique et l'École française de Rome (Rome 2-4 décembre 1980), 1983, p. 185-200.
- G. Tsetskhladze,** *The surplus of the Athenian phoros*, GRBS 26/1, 1985, pp. 21-42.
- G. Tsetskhladze,** *Apolonia. Les fouilles dans la necropole*, 1962.
- G. Tsetskhladze,** *La guerre des cités. Introduction à Problèmes de la guerre en Grèce ancienne*, J.-P. Vernant (ed.) Paris-La Haye, repris dans J.-P. Vernant 1988, pp. 31-56.
- Tusa,** *Artful crafts: the influence of metal-work on Athenian painted pottery*, J.H.S., 105, 1985, pp. 108 – 128.
- U.**
- A.D. Ure,** *Red-figure Cups with Incised and Stamped Decoration*, J.H.S., 59, 1936, pp. 205-215.
- V.**
- G. Vallet, F. Villard,** *Megara Hyblaea*, VI, în MEFRA, 70, 1958, pp. 38-55.
- G. Vallet, F. Villard,** *Mégara Hyblaea. Le quartier de l'agora archaïque*, Roma, 1976.
- P. Auberson,**
- G. Vallet, F. Villard,** *Mégara Hyblaea. Guida degli scavi*, Rome, 1983.
- P. Auberson,**
- D. Vâlceanu,** *Urme de viețuire antică la Gura Canliei*, SCIV, 13, 1962, 1, pp. 141 – 145.
- V. Velkov-**
- L. Domaradzka,** *Kotys I et l'emporion de Pistiros en Thrace*, BCH, 118, 1994, pp. 1-15.
- J. Venedikov, L. Ognenova,** *Nessèbre*, I, Sofia, 1969.
- J.P. Vernant,** *Mythe et pensée chez les Grecs (2ed)*, Paris, 1966.
- F. Villard,** *Le cas de Mégara Hyblaea: Est-il exemplaire*, în *La colonization grecque en Méditerranée occidentale*, Rome 1999, pp. 133-40;
- M. Vickers,** *The impoverishment of the past: the case of classical Greece*, *Antiquity* 64, 1990, pp. 455-463;
- Yu. Vinogradov,** *Griechische Epigraphik und Geschichte des nordlichen Pontosgebietes*, dans Actes du VIIe Congrès International d'Epigraphie grecque et latine (Constanța 1977), Société d'édition Les Belles Lettres, Paris, 1979, pp. 299-327.
- Yu. Vinogradov,** *Die historische Entwicklung der Poleis des nördlichen Schwarzmeergebietes im 5. Jhr. V. Chr.*, în *Chiron*, 10, 1980, pp. 53-100.
- Yu. Vinogradov,** *Sinopa i Olbiya v V v. do n.e. Problema politichescogo ustroistva*, VDI, 2-3, 1981, pp. 65-90.
- Yu. Vinogradov,** *Anticnaia Grecia*, vol. I, Moscova, 1983.

- Yu. Vinogradov,** *Političeskaja istorija Ol'vijskogo polisa VII-I vv. do n. e.: istorikoepigrafičeskoe issledovanie*, ("Political history of the polis of Olbian"), Moscow, 1989.
- Yu. Vinogradov,** *The political history of the polis of Olbia, VII – I cents. B.C.*, 1989.
- Yu. Vinogradov,** *Pontische Studien*, Mainz, 1997.
- Yu. Vinogradov, Kryzickij** *Olbia: eine altgriechische Stadt im nordwestlichen Schwarzmeerraum*, Mnemosyne, bibliotheca classica Batava, Supplementum 149, Leiden, 1995.
- Di Vita,** *Town Planning in Greek Sicily*, în Greek colonists and native populations. Proceedings of the First Australian Congress of Classical Archaeology held in honour of A.D. Trendall, ed. J.-P. Descoeudres, Sydney 1985, 1990.
- Al. Vulpe,** *Archaeologische Forschungen und historische Betrachtungen über des 7. bis. 5. Jh. im Donau-Karpatenraum*, Memoria Antiquitatis, Acta Musei Petrodavensis 2, Piatra Neamț, 1970, pp. 115-214.
- Al. Vulpe,** *Autour de la fondation du Royaume Odryse*, în Civilisation grecque et culture antiques peripheriques, Bucarest, 2000, pp.76-82.
- Al. Vulpe,** *Aspects significatifs dans l'histoire et la culture des Geto-Daces*, Revue des études sud-est européennes, 16, 1978, 4, pp. 619-631.
- Al. Vulpe,** *Limita de vest a Sciției la Herodot*, Studii Clasice, 24, 1986, pp. 33-43.
- R. Vulpe,** *Histoire ancienne de la Dobroudja*, București, 1938.
- R. Vulpe,** *Ancient History of Dobroudja*, Bucarest, 1940.
- R. Vulpe,** *Șantierul arheologic Histria*, SCIV, 5, 1-2, 1954, pp. 100 – 108.
- R. Vulpe,** *Șantierul arheologic Histria (1954)*, SCIV, 6, 3-4, 1955, pp. 543 – 548.
- W.**
- H.T. Wade-Gery,** *Harvard Studies in Classical Philology*, Supp.vol.I, 1940.
- H.T. Wade-Gery,** *Essays in Greek History*, 1958.
- H.T. Wade-Gery,** *The Peace of Kallias*, în Essays in Greek history, Oxford, 1958.
- H.T. Wallinga,** *The Ionian revolt*, Mnemosyne 37/3-4, 1984, pp. 401-437.
- H.T. Wallinga,** *Persian tribute and Delian tribute*, în P. Briant, Cl. Herrenschildt (éd.), Le tribut dans l'Empire perse, Paris-Louvain, 1989, pp. 173-181.
- H.T. Wallinga,** *Ships and sea power before the great Persian Wars* (Mnem.suppl. 21), Leiden, 1993.
- J. Walsh,** *The authenticity and the date of the Peace of Callias and the Congress decree*, Chiron 11, 1981, pp. 31-63.
- A. Wasowicz,** *Les fondation en terre d'Olbia et Histria*, Archeologia, 20, 1969, pp.39-61.
- A. Wasowicz,** *Problems of Greek Colonisation on the Northern and Eastern Black Sea Littoral*, în 1er colloque sur l'histoire ancienne de la région de la Mer Noire: la colonisation grecque du littoral de la Mer Noire, (Tskhaltubo 4-11 mai 1977), 1980, pp. 6-20.
- A. Wasowicz,** *Le programme urbain de la polis grecque*, în Architecture et société de l'archaïsme grec à la fin de la République romaine, Rome 1983, pp. 87-91.
- A. Wasowicz,** *Le système de défense des cités grecques sur les côtes septentrionales de la Mer Noire*, în La fortification dans l'histoire du Monde Grec, dans les Actes du Colloque International 614, Valbonne, Décembre 1982, Ed. du CNRS

- France, Paris, 1986, pp. 80-86.
- C. Weickert et al.** *Die Ausgrabung beim Athena Tempel in Milet*, *IstMitt*, 9-10, 1959-1960, pp. 1-96.
- R. Weil,** *Aristote et l'histoire. Essai sur la Politique*, Paris, 1960.
- B. Wells (éd.),** *Agriculture in Ancient Greece*, Stockholm, 1992.
- M. Wentker,** *Die ktisis von Gela bei Thucydides VI, 4, 3*, *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts (Rom.)*, 63, 1956, pp. 129-139.
- C. R. Whittaker (éd.),** *Pastoral economies in Classical Antiquity*, Cambridge, 1988.
- Ed. Will,** *Le monde grec et l'Orient, I: Le V siècle (510-403)*, 1972.
- Ed. Will,** *Au sujet des origines de la Guerre du Péloponnèse*, *RPh* 49, 1975, pp. 93-100.
- E. Will,** *Le territoire, la ville et la poliorcétique grecque*, *Revue historique*, 514, 1975, pp. 297-318.
- G. M. E. Williams,** *Athenian Potitics 507/7 - 480*, *Athenaeum* 60, 1982, pp. 521-544.
- J-P. Wilson,** *The Nature of Greek Overseas Settlements in the Archaic Period. Emporion or Apoikia?*, în *The Development of the Polis in Archaic Greece*, L.G. Mitchell, P.J. Rhodes, eds., London/New York, 1997.
- F. E. Winter,** *Greek fortifications*, London, 1971, 388 p.
- W. Wolska,** *Suivant les traces de l'expédition de Darius contre les Scythes*, *Actes XII Eirene*, 11-12, 1980-1981, pp. 99-116.
- W. Wrede,** *Attische Mauern*, Athens, 1933.
- R.E. Wycherley,** *Hippodamus and Rhodes*, *Historia* 13, 1964, pp. 135-39.
- Z.**
- A.G. Zaginailo,** *Ancient Nikonion in the light of 40 years of archaeological excavation (1957 - 1997)*, în *Nikonion. An ancient city on the Lower Dniester*, Torun, 1997.
- N.M. Sekerskaya,** *Exploatarea fierului în Dobrogea antică*, *Pontica* 4, 1971, pp. 191-207.
- E. Zah,** *Severnoie Pricernomor'ie*, 1953.
- S. Zebelev,** *Struktur - und Funktionsanalyse archäologischer Grabungsbefunde*, *Wiss. Zeitschrift der Humboldt-Universität zu Berlin, R. Geistes - und Sozialwissenschaft*, 40, 1991, 6, p. 110 și fig. 42-48.
- K. Zimmermann,** *Steingerate griechischer Zeit aus Histria*, *Dacia NS* 24, 1980, pp. 267 - 282.
- K. Zimmermann, P. Alexandrescu,**
- K. Zimmermann,** *Archäologische Ausgrabungen in Histria Pod, SR Rumänien. Zwischenbericht über die vorläufigen Ergebnisse der Kampagnen 1980-1985*, *Klio* 69, 1987, 1, pp. 6-27.
- Al. Avram,**
- A.N. Zograf,** *Anticnie Moneti*, *MIA* 16, 1951, p. 143-144.

Listă

Listă tabele importuri attice

Tabel nr. 1	Pontul Euxin - importuri attice (evoluție cronologică/forme)	PE
Tabel nr. 2	Pontul Euxin - forme repartizate cronologic	PE
Tabel nr. 3	Grafice importuri attice Histria și Nikonion	PE
Tabel nr. 4	Grupe stilistice (figuri negre)	PE, OA
Tabel nr. 5	Grupe stilistice (figuri roșii)	PE, OA
Tabel nr. 6	Prezența forme (%)	PE+OA+E
Tabel nr. 7	Forme repartizate cronologic	PE+OA+E
Tabel nr. 8	Tabel comparativ - forme	PE+OA+E

Listă grafice importuri attice

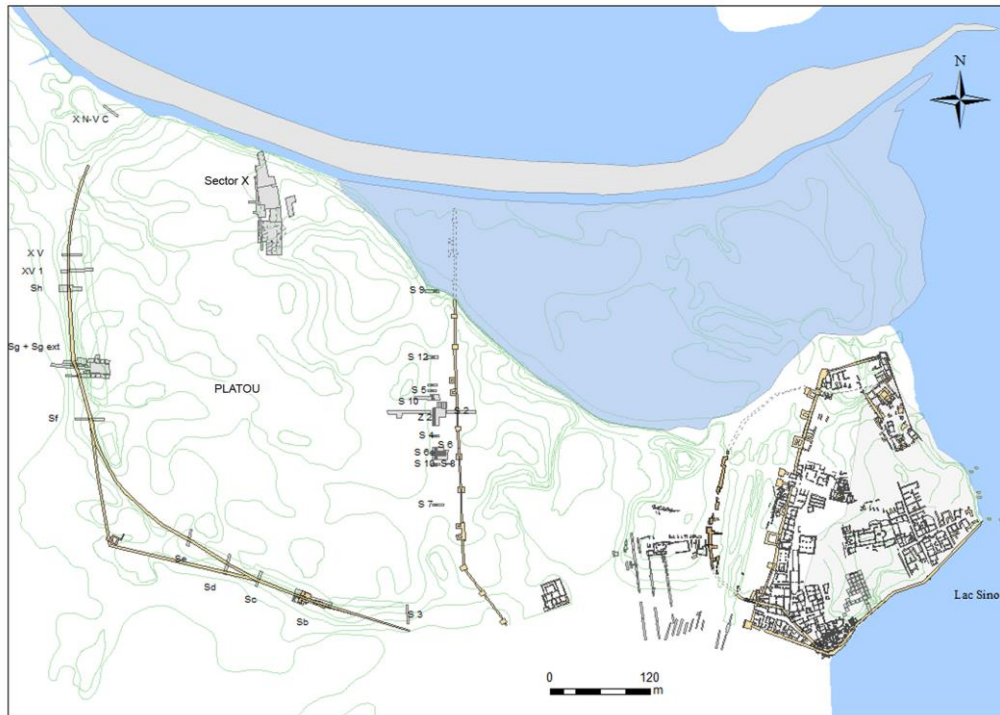
Grafic nr. 1	Histria (total)
Grafic nr. 2	Histria (fig.negre, fig.roșii, firmis negru, total)
Grafic nr. 3	Colonii Vest Pont Euxin
Grafic nr. 4	Colonii Nord Pont Euxin
Grafic nr. 5	Importuri – Histria, Olbia, Panticapaion, Apollonia
Grafic nr. 6	Importuri – Panticapaion
Grafic nr. 7	Importuri – Apollonia
Grafic nr. 8	Importuri – Olbia
Grafic nr. 9	Importuri – Etruria
Grafic nr. 10	Importuri – Sicilia
Grafic nr. 11	Pontul Euxin - forme

Plansa nr. 01	Plan general	plan general Histria.
Plansa nr. 02	Stereorestitutia 1969	ap. Simion 1974, fig. 3.
Plansa nr. 03	Geologice	A și D ap. Coteț 1964; C ap. Cook 1962.
Plansa nr. 04	Sector X - plan sector.	ap. Dimitriu 1954, pl. XXV.
Plansa nr. 05	Sector X - Foto - zid calcar alb.	ap. Dimitriu 1954, fig. 80.
Plansa nr. 06	Sector Sb - Placi calcar dispuse isodom	ap. Coja 1986, fig. 215.
Plansa nr. 07	Sector Z2 - S6 - Foto - turn zid clasic	ap. Coja 1986, fig. 217.
Plansa nr. 08	Sector Z 2 - diversele niveluri	Ap. Coja 1957, fig. vii
Plansa nr. 09	Sector Z2 - S10- zidul clasic si sectiune	ap. Coja 1986, fig. 216.
Plansa nr. 10	Sector Sg 1995 - profil nord	
Plansa nr. 11	Sector Sg ext 1996 - profil nord	[Dupont-Angelescu 1997, fig. 2]
Plansa nr. 12	Sector Sg ext 1995 - sectiunea Sh, profil N	
Plansa nr. 13	Sector Sg-Sg ext - Plan general 1992-1996	
Plansa nr. 14	Sg ext 1994- nivelul străzii est-vest	
Plansa nr. 15	Foto - Sector Sg 1996 - soclu zid arhaic	
Plansa nr. 16	Foto - Sb 1998 - profil Vest cu masiv chirpic ars	
Plansa nr. 17	Foto - Sb 1999 - profil E și turnul de E al porții	
Plansa nr. 18	Sector Z2 1955-1956, S1 - S3 zid clasic	
Plansa nr. 19	Sector Z2, plan și profil	ap. Coja 1961, fig. 20.
Plansa nr. 20	a). Fragam cupă Delicate Class	ap. Coja 1961, fig. 6
	b). Crater fig. roșii sec. IV a.Chr. [datate ante quem - zid clasic]	ap. Coja 1959, p. 502, fig. 6
	c). Skyphos sf. sec. VI a. Chr. [datate post quem - zid clasic]	ap. Coja 1961, fig. 19.
Plansa nr. 21	Plan Z2 1951-1958 (partea nordica)	ap. Coja 1964, fig. 2.
Plansa nr. 22	Foto - Poarta zid clasic cu o curțina	ap. Coja 1986, fig. 217.

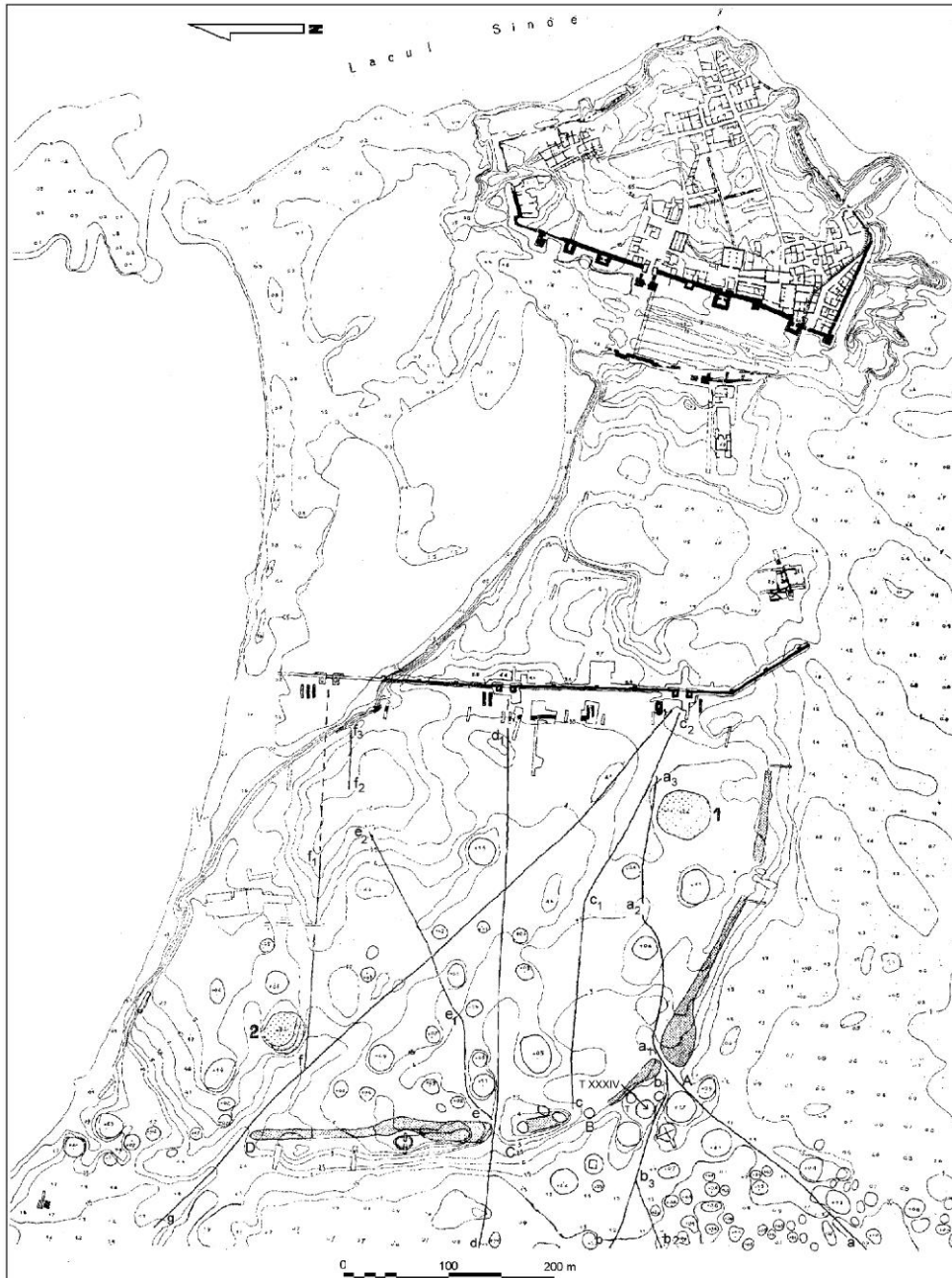
	de 11 m	
Plansa nr. 23	Aerofoto 1935	ap. Lambrino 1938.
Plansa nr. 24	Zid elenistic din două masive (foto + secțiune)	ap. Preda 1966, fig. 65 și 67.
Plansa nr. 25	Zid clasic și zid elenistic cu două tronsoane	ap. Coja 1961, fig. 18; 2 - ap. Preda 1966, fig. 67.
Plansa nr. 26	Turnul portii zid elenistic	ap. Preda 1966, fig. 65b
Plansa nr. 27	Paramentul elevației zid elenistic	ap. Preda 1966, fig. 71,72
Plansa nr. 28	Plan S. IV	
Plansa nr. 29	Plan incinte arhaice	
Plansa nr. 30	Plan incinte clasice	
Plansa nr. 31	Plan incinte elenistice	
Plansa nr. 32	Plan general incinte elenistice, Platou, tumuli și drumuri cu nume	
Plansa nr. 33	Plan numai Platou cu tumuli și drumuri cu nume	

Lista Planse

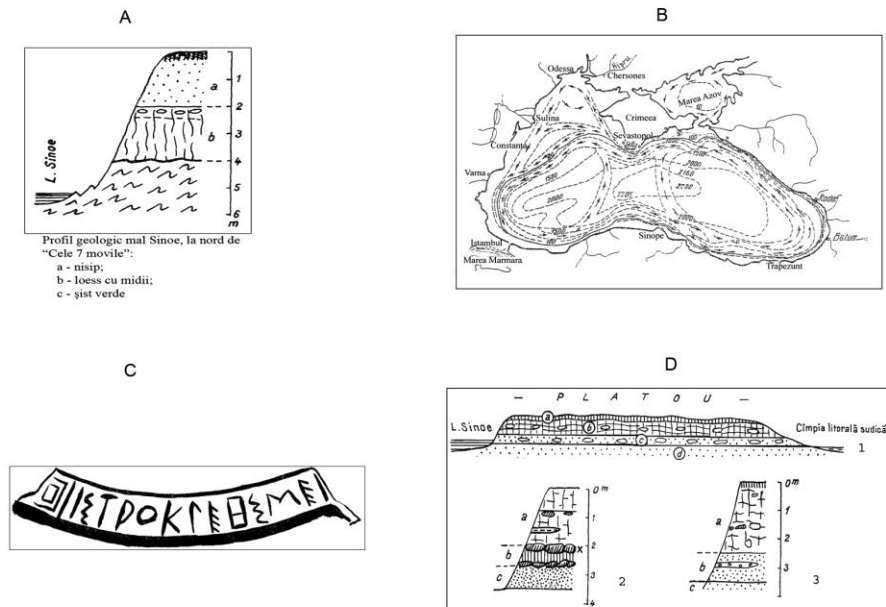
LISTA PLANSE

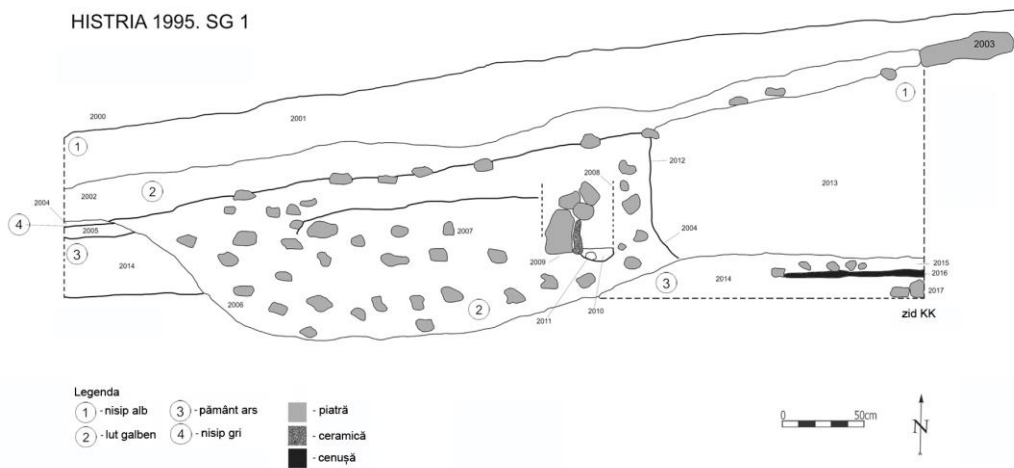
Planşa 01

Planșa 02

Planșa 03

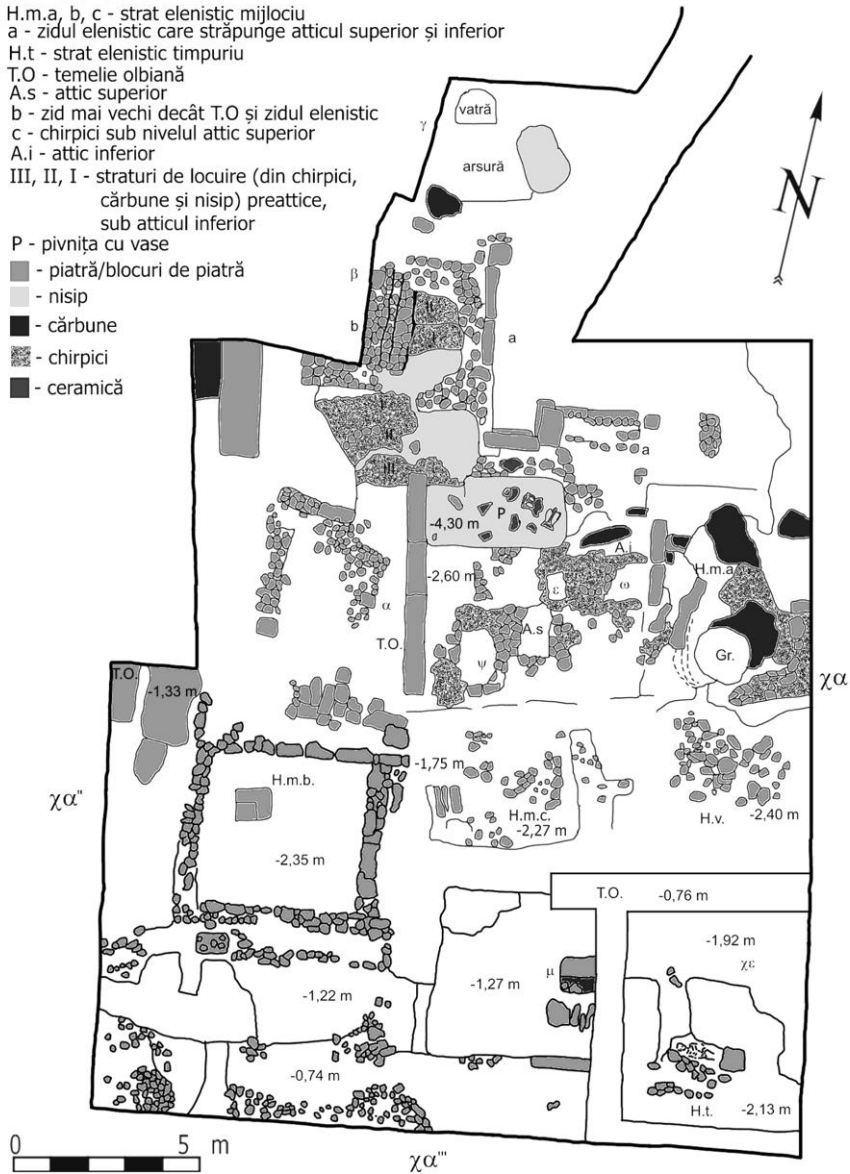

Planșa 3

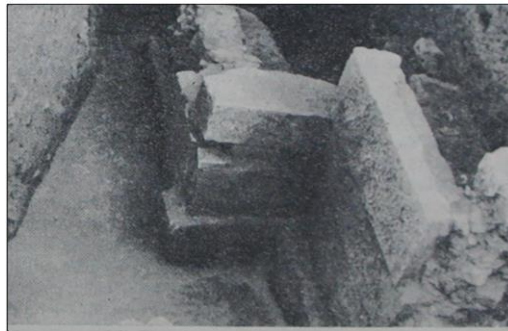
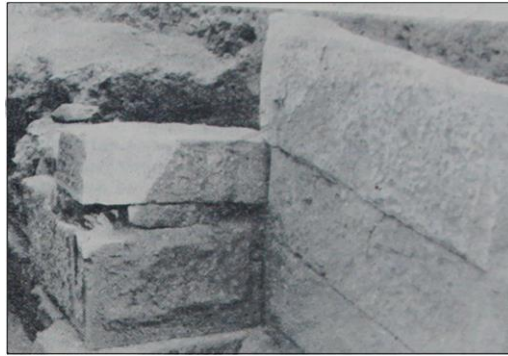
PLANUL LOCUINȚELOR DIN SECTORUL DE NORD-EST (X)

Legenda

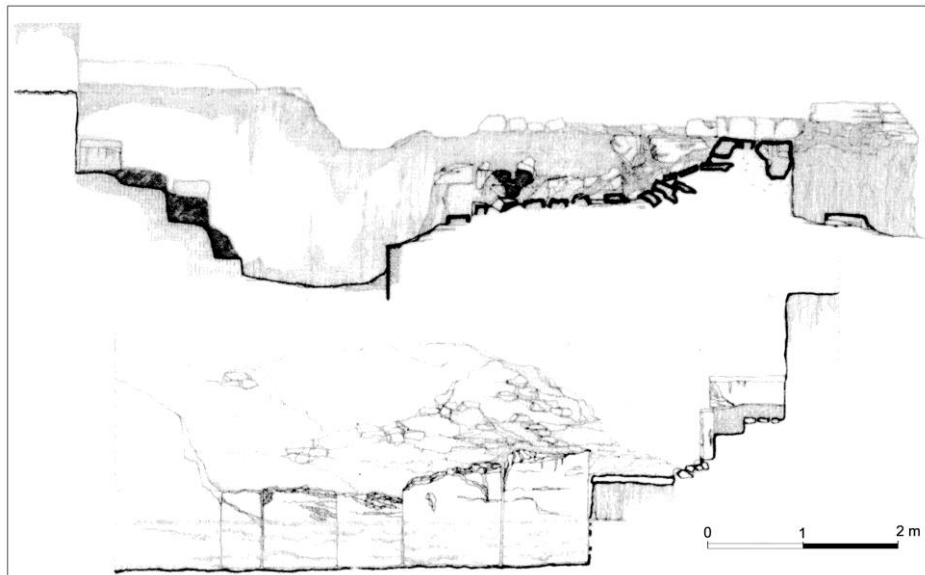
- H.r. - strat elenistic recent
 H.m.a, b, c - strat elenistic mijlociu
 a - zidul elenistic care străpunge atticul superior și inferior
 H.t - strat elenistic timpuriu
 T.O - temelie olbiană
 A.s - attic superior
 b - zid mai vechi decât T.O și zidul elenistic
 c - chirpici sub nivelul attic superior
 A.i - attic inferior
 III, II, I - straturi de locuire (din chirpici, cărbune și nisip) preattice, sub atticul inferior
 P - pivnița cu vase
 ■ - piatră/blocuri de piatră
 ■ - nisip
 ■ - cărbune
 ■ - chirpici
 ■ - ceramică

Planșa 04

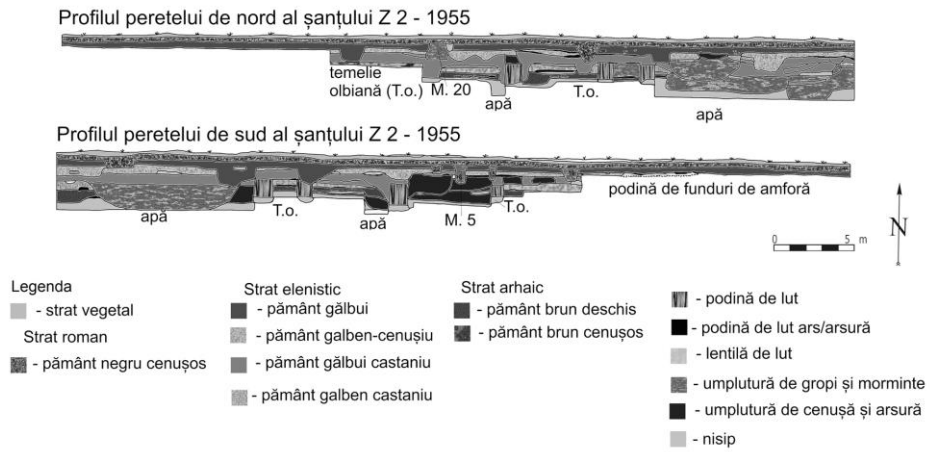
Planșa 05

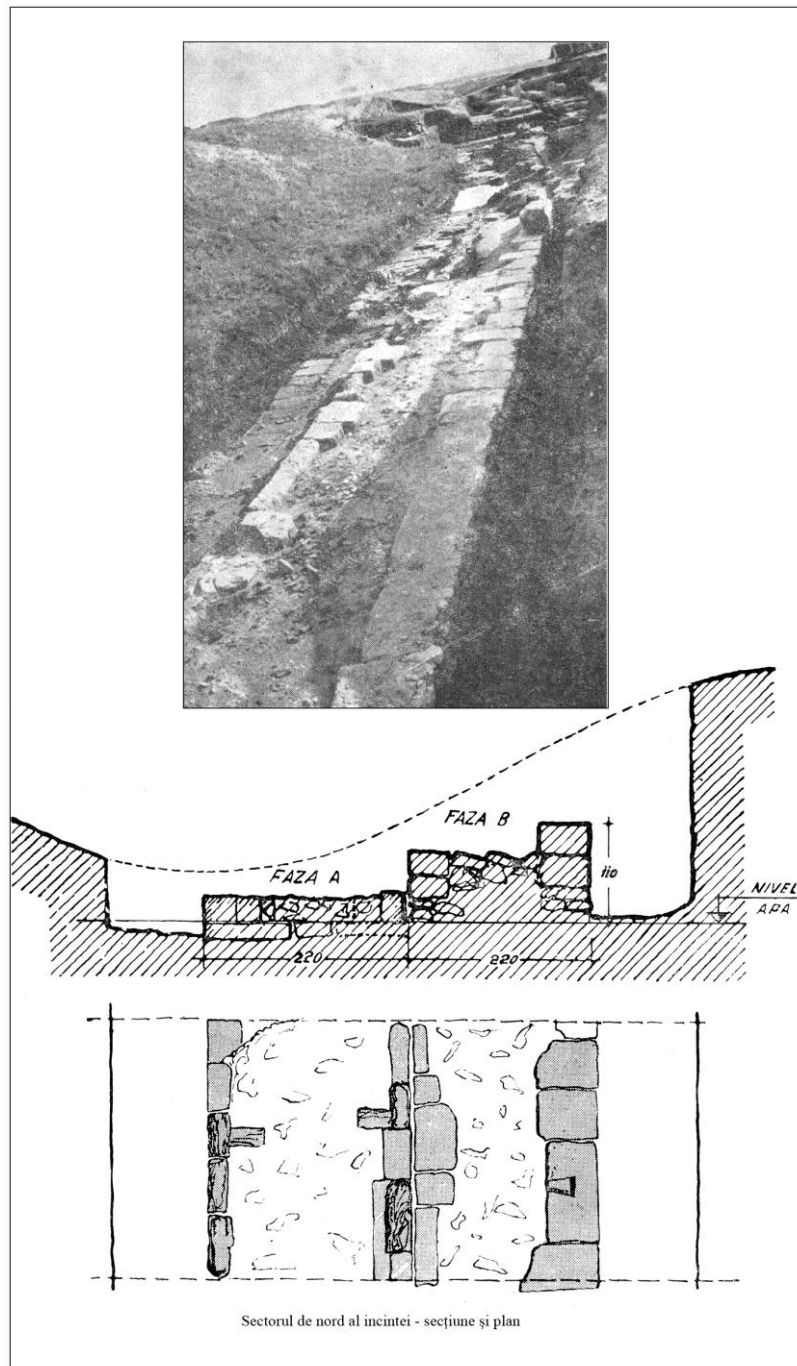
Planșa 06

Planșa 07

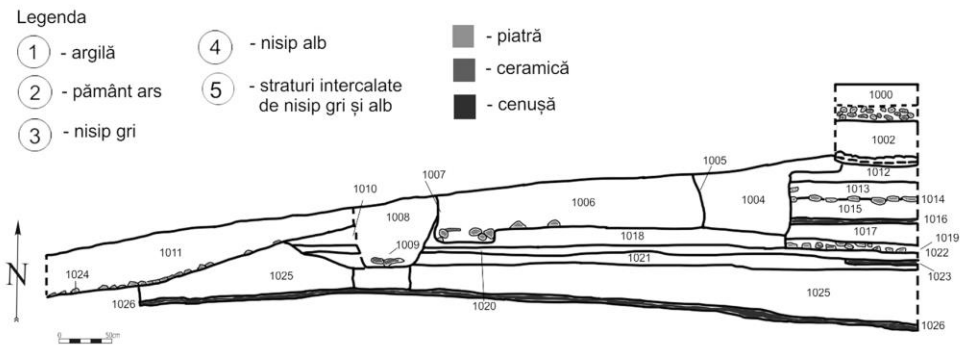

Planșa 08

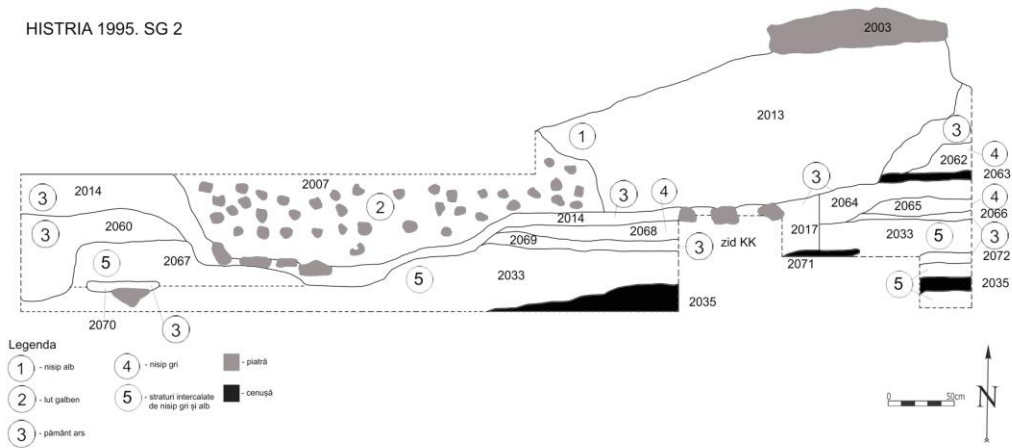
Planșa 09

HISTRIA, Sg 1995, profil nord

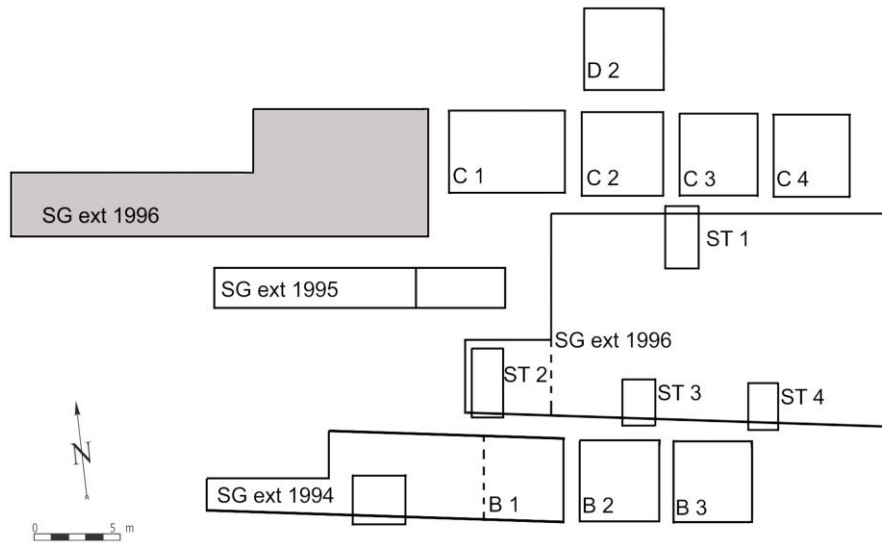

Planșa 10

HISTRIA 1995. SG 2

Planșa 12

Planșa 13

Planșa 14

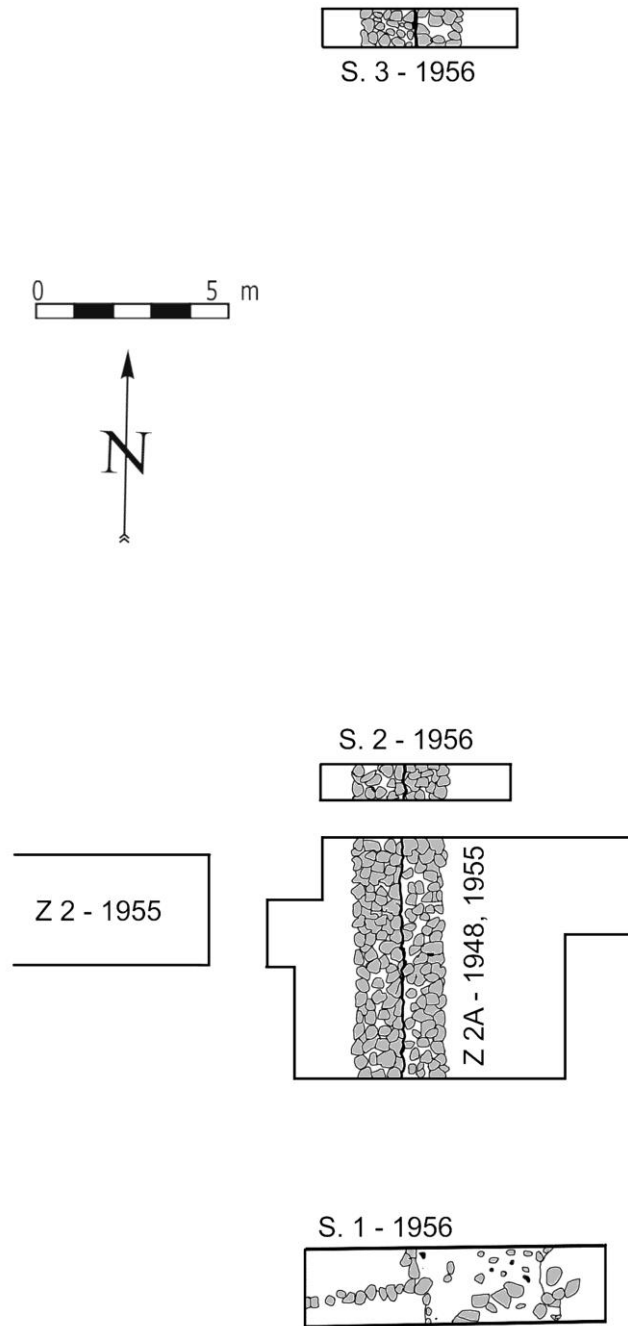
Planșa 15

Planșa 16

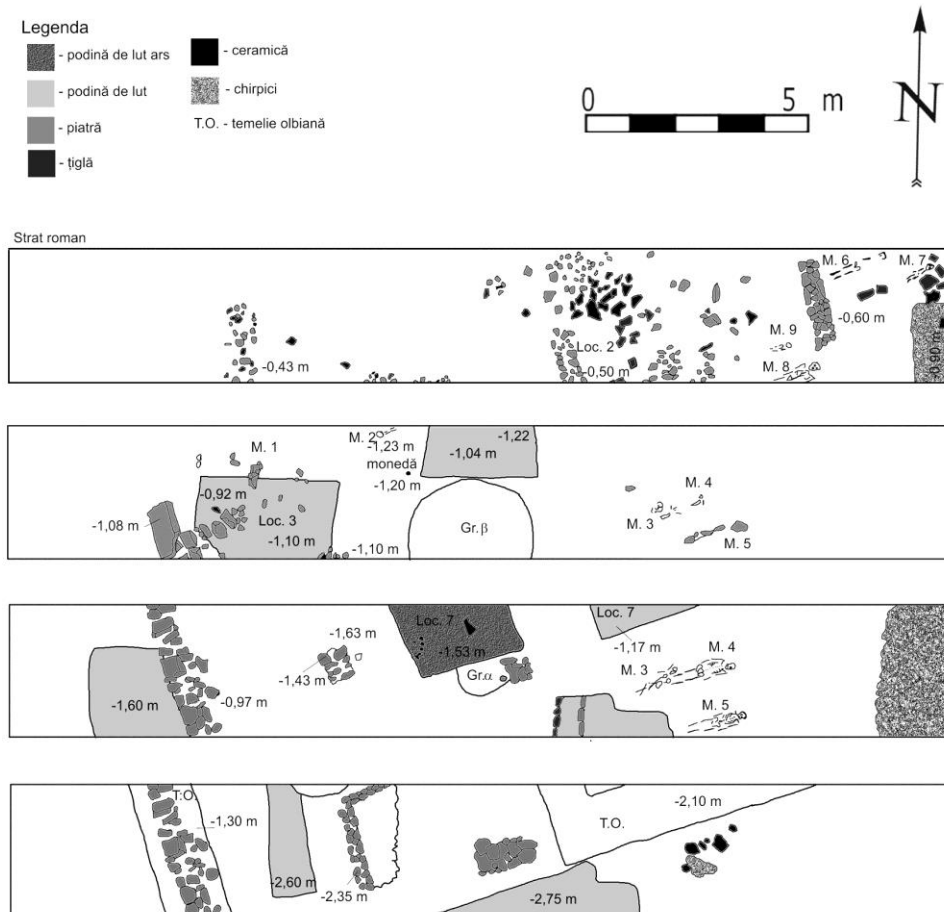

Planşa 17

Planșa 18

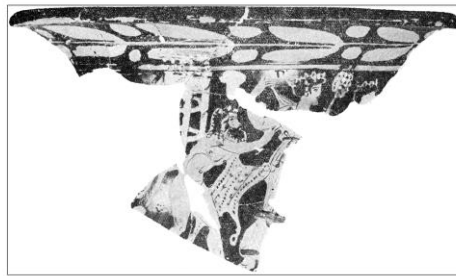
Sectorul Z 2. Planul secțiunii

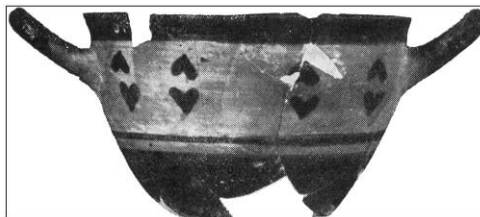
Planșa 19

A. Cupa Delicate Class (sf. sec. V a.C.)

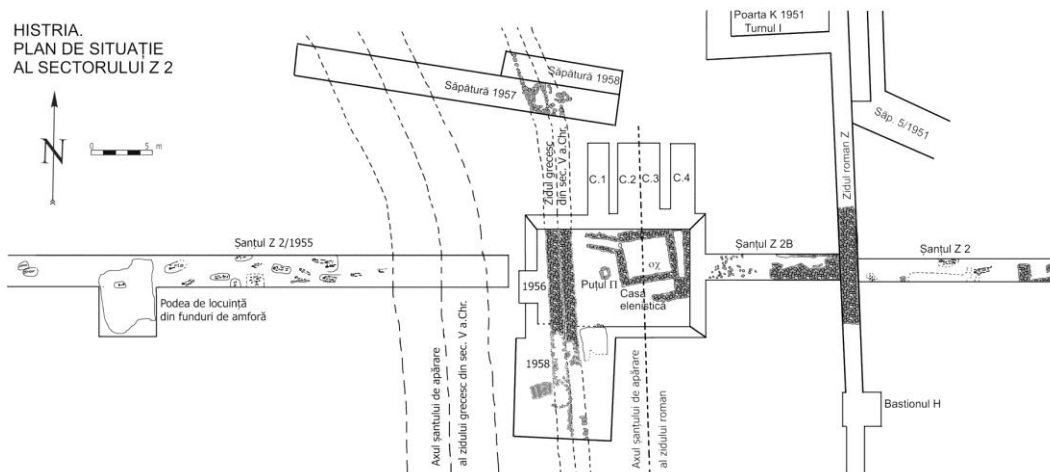

B. Crater 430-420 a.C.

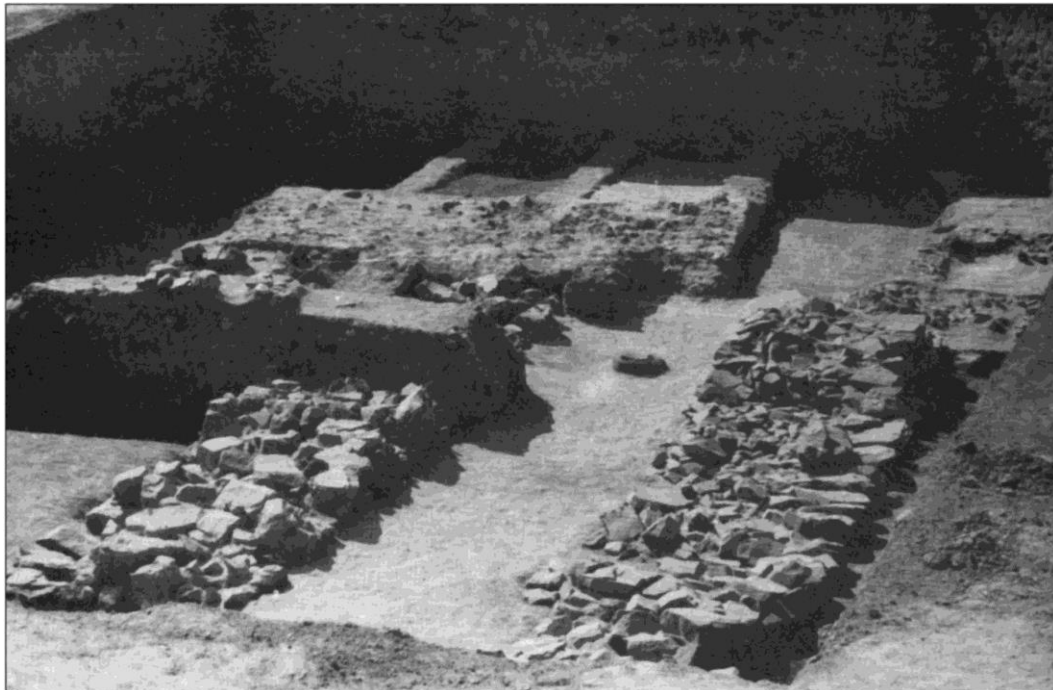

C. Skyphos 510-490 a.C.

Planșa 20

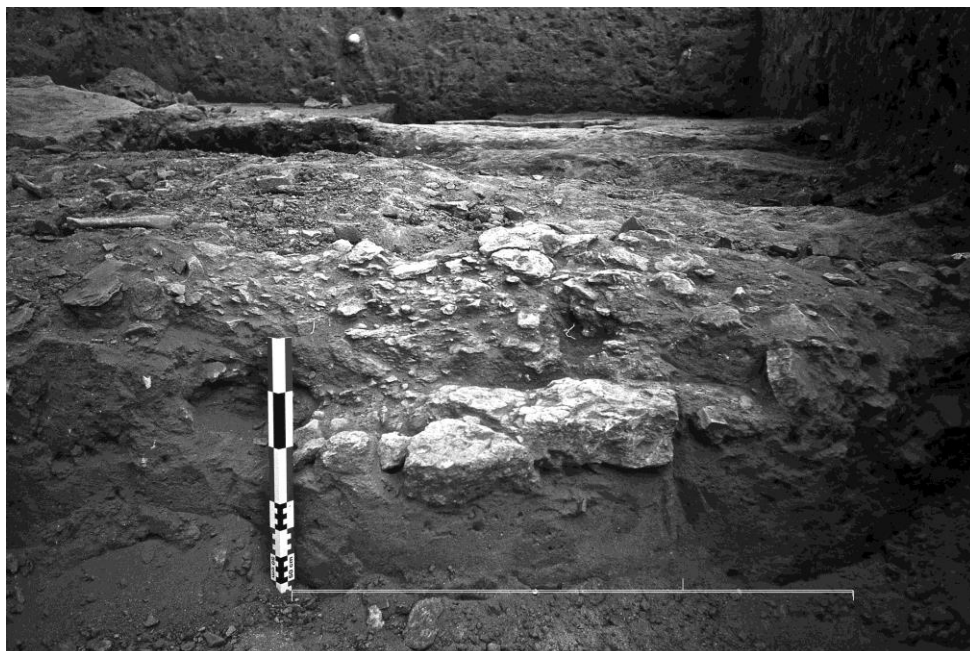
Planșa 21

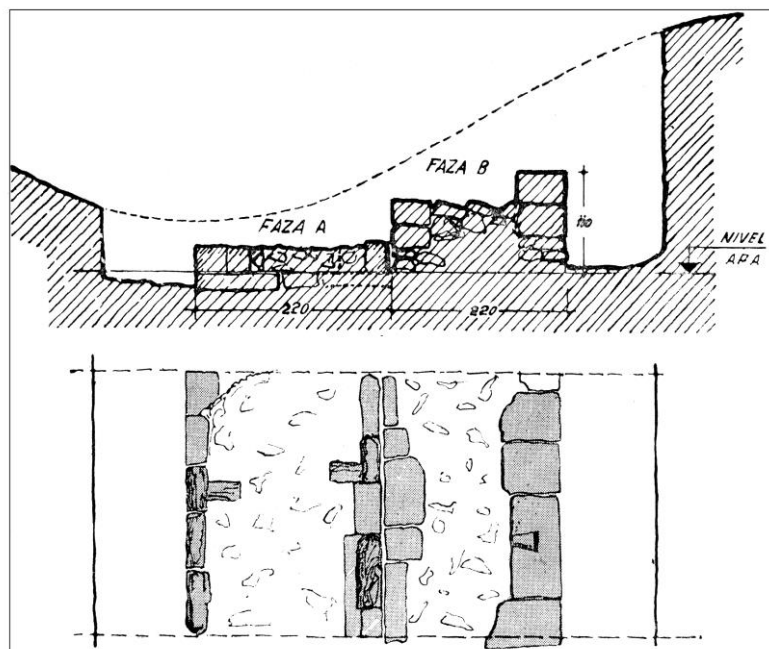
Planșa 22

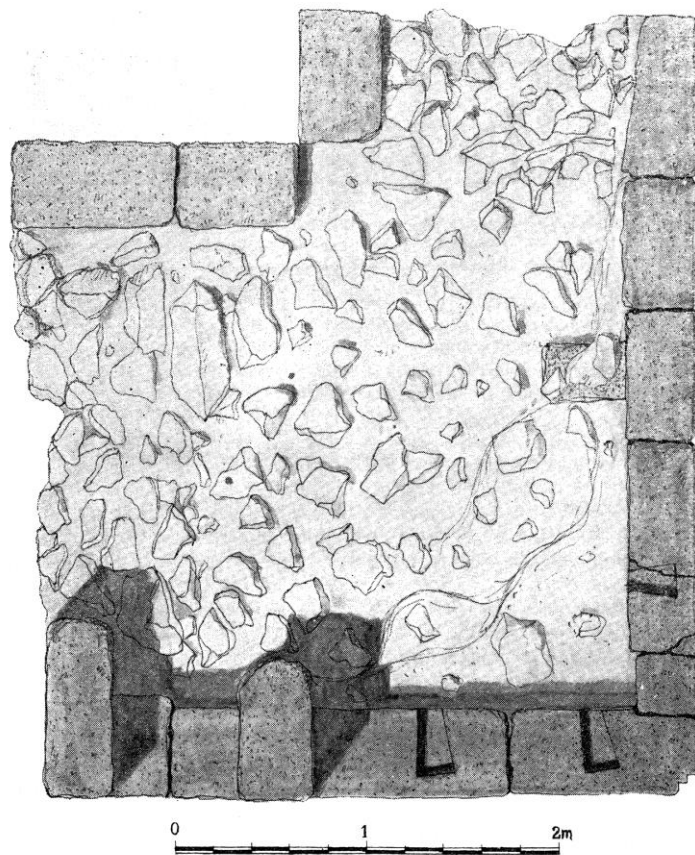
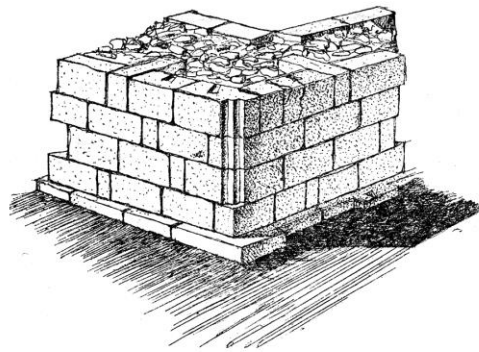
Planșa 23

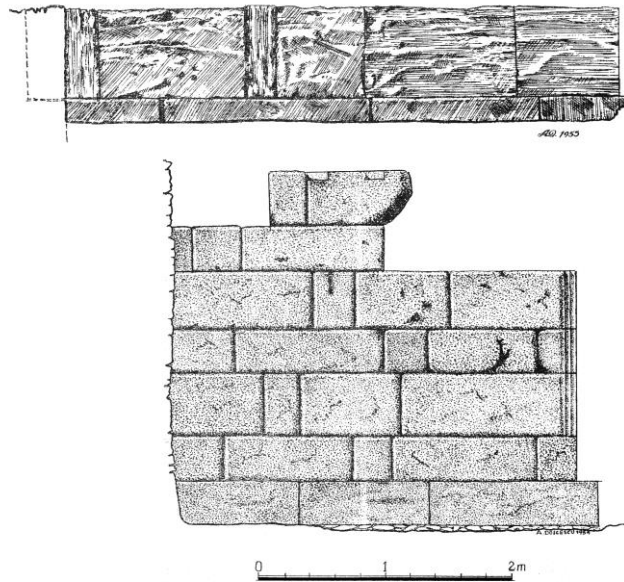
Planșa 24

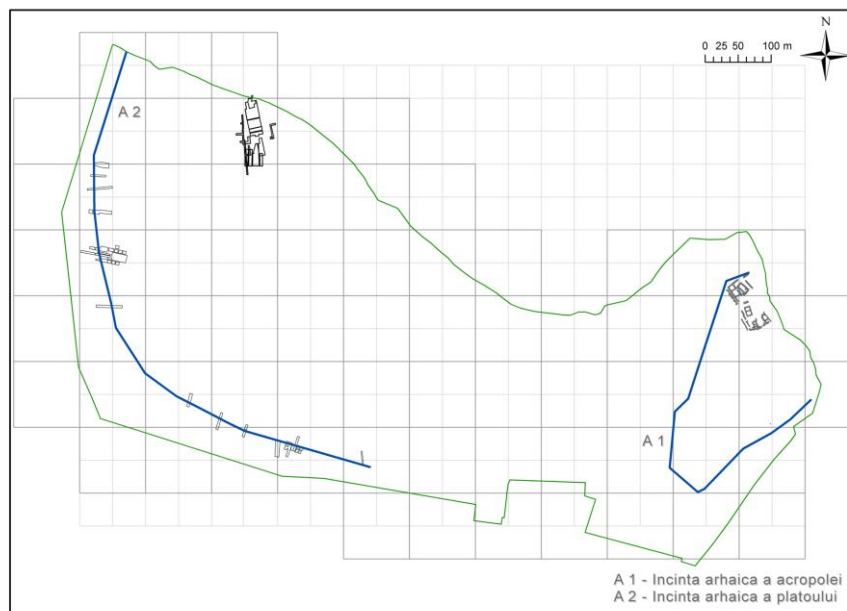
Planşa 25

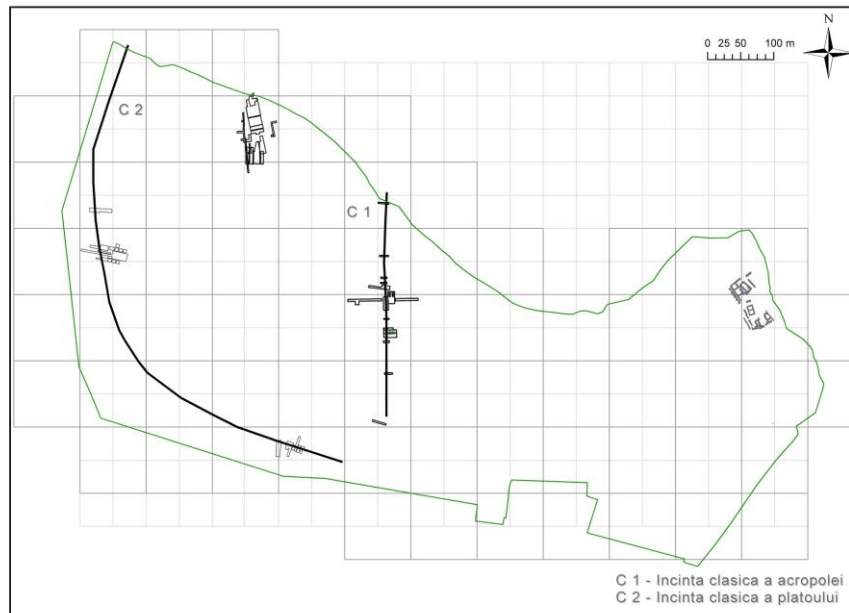
Planșa 26

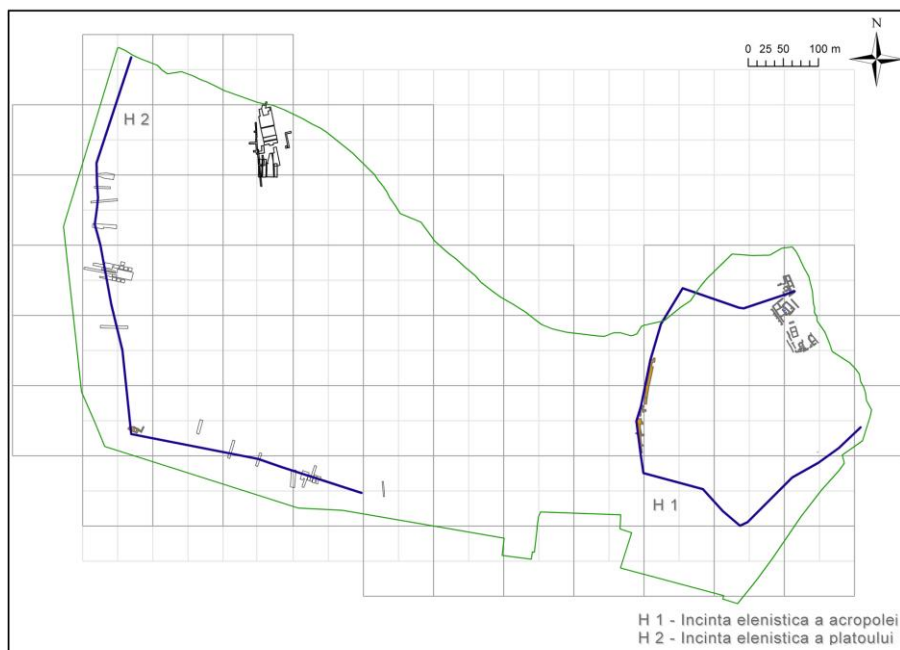
Planșa 27

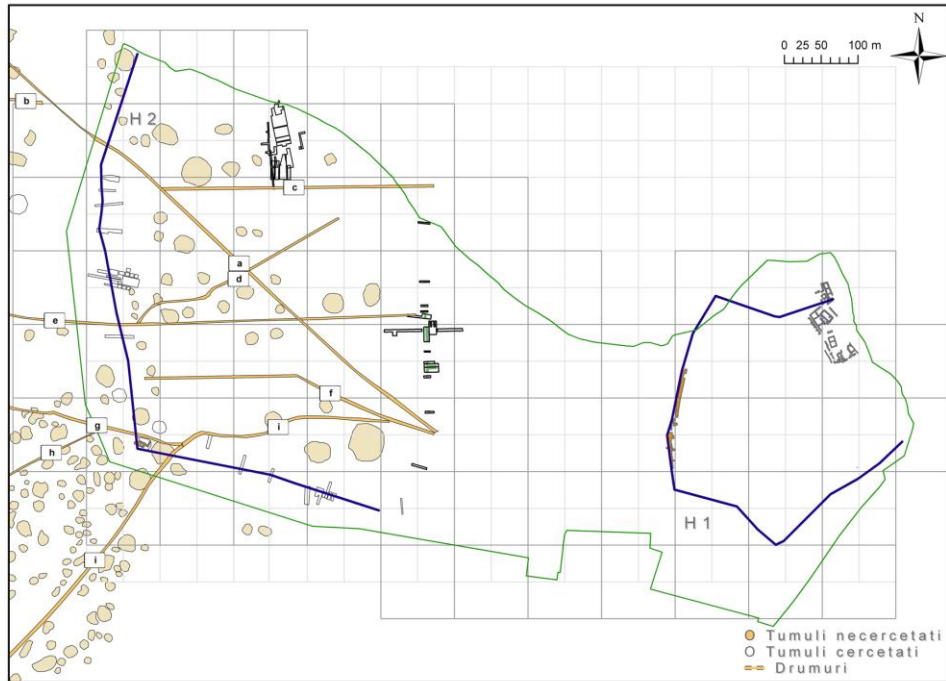
Planșa 29

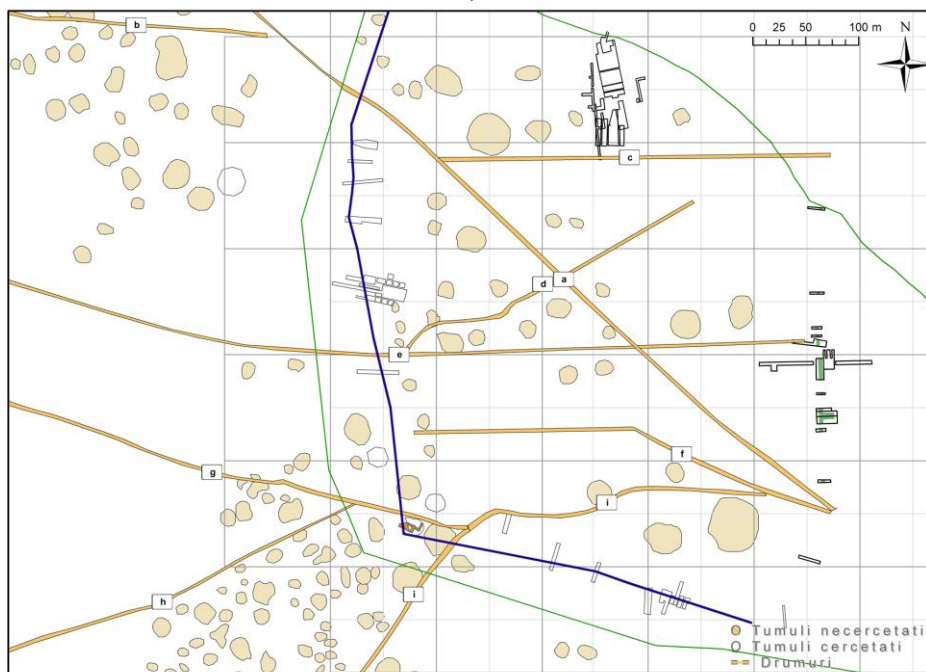
Planșa 30

Planșa 31

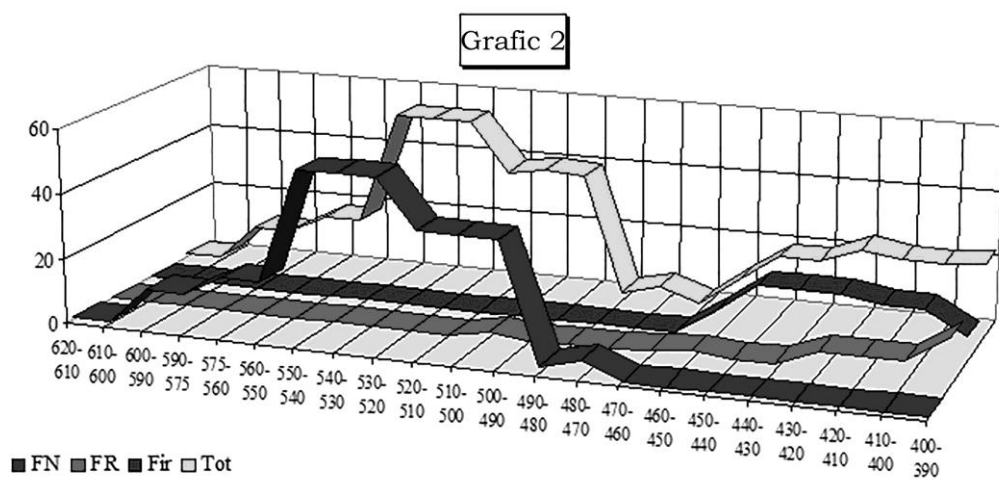
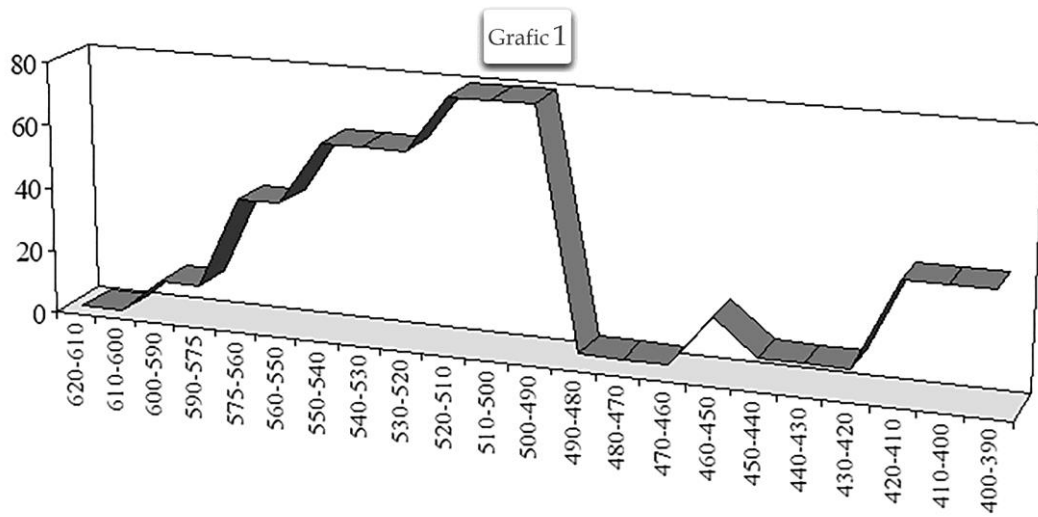

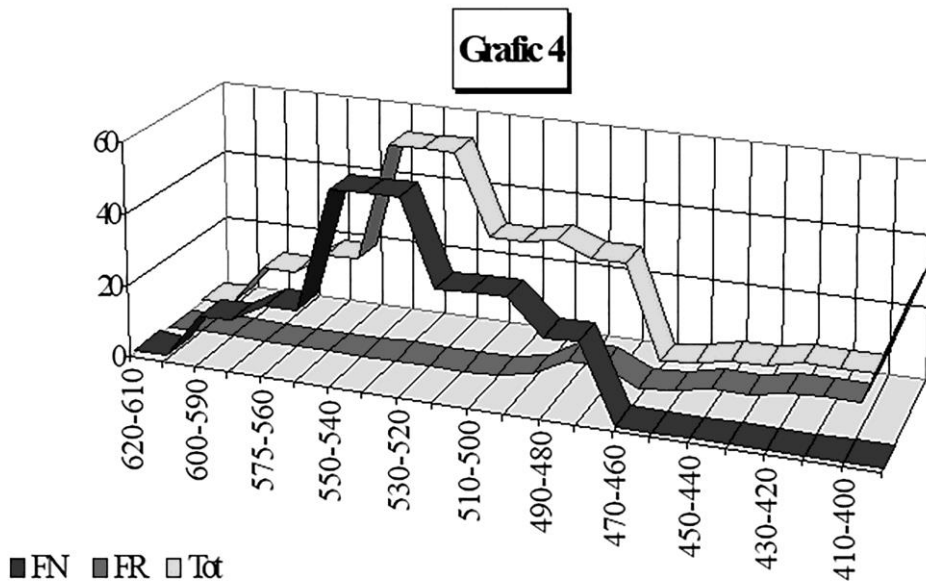
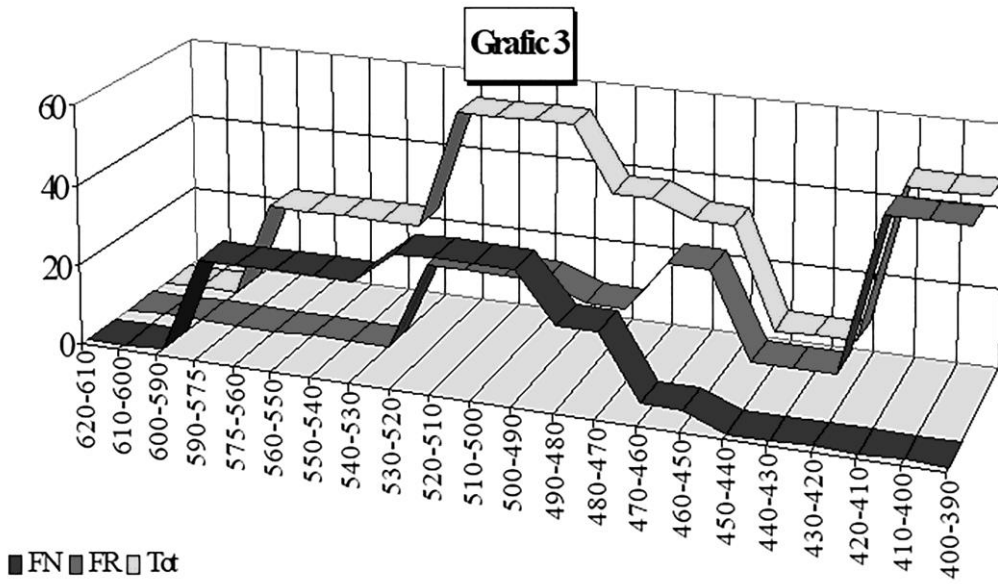
Planșa 32

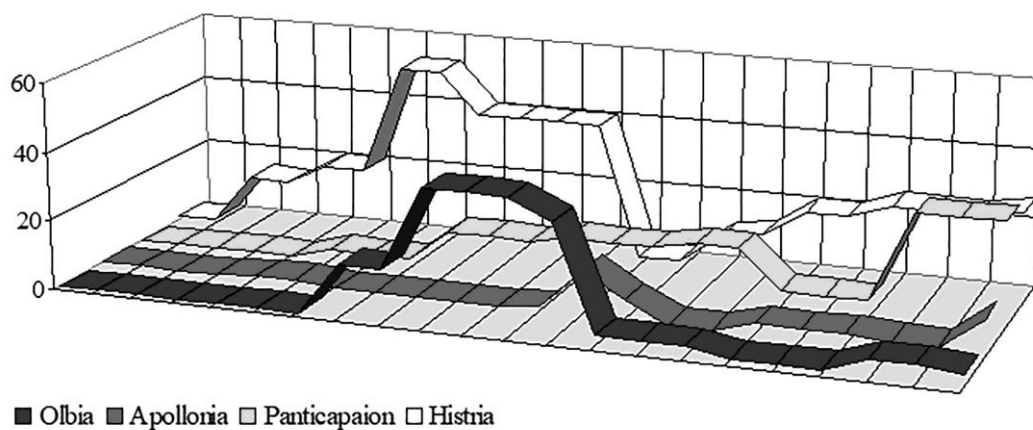
Planșa 33

GRAFICE

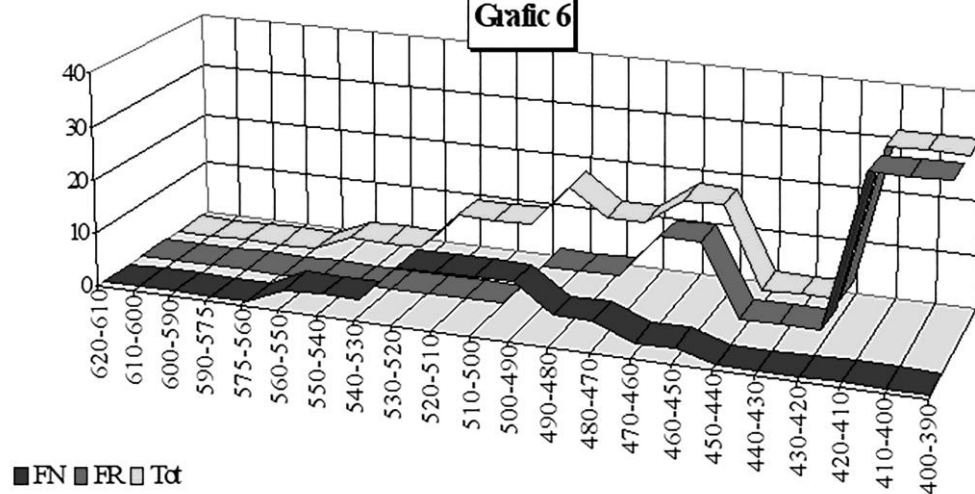

Grafic 5

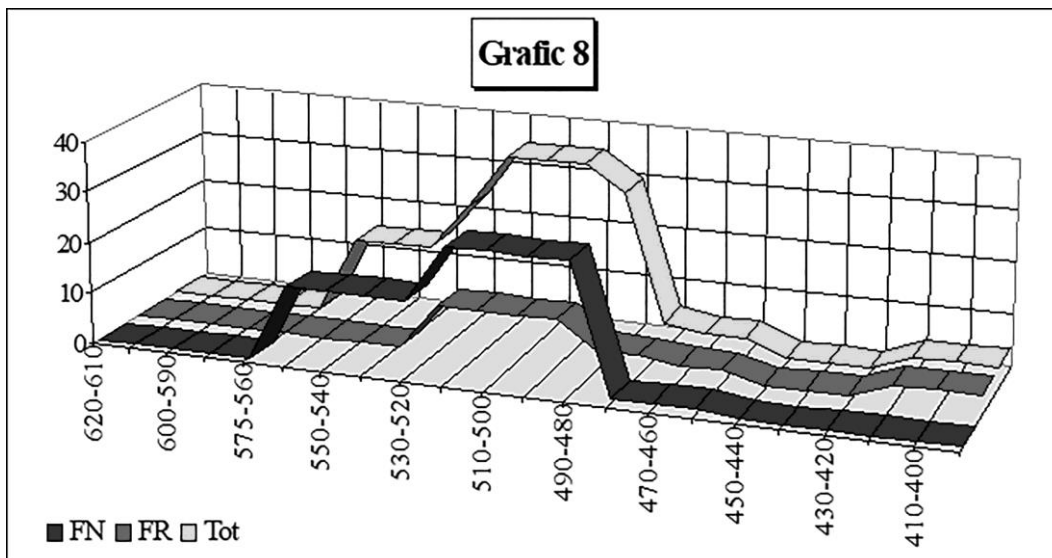
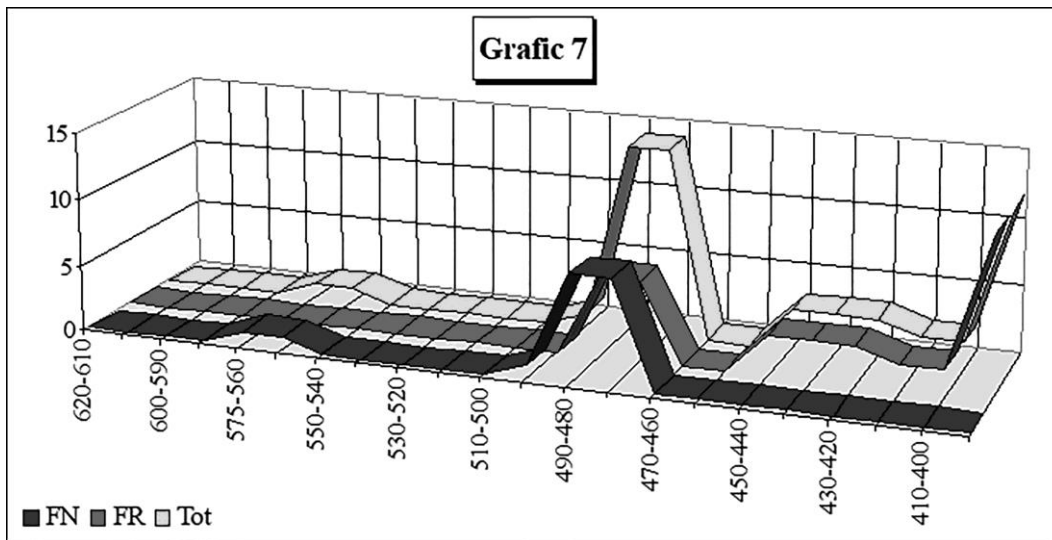

■ Olbia ■ Apollonia □ Panticapaion □ Histria

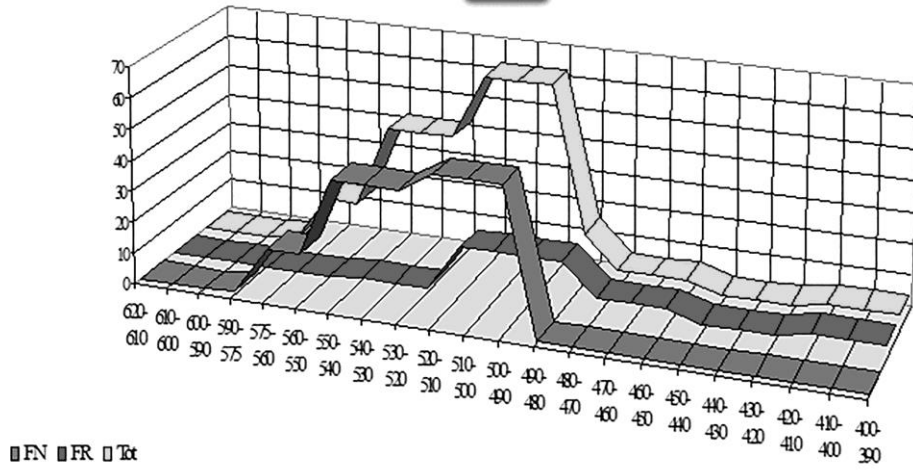
Grafic 6

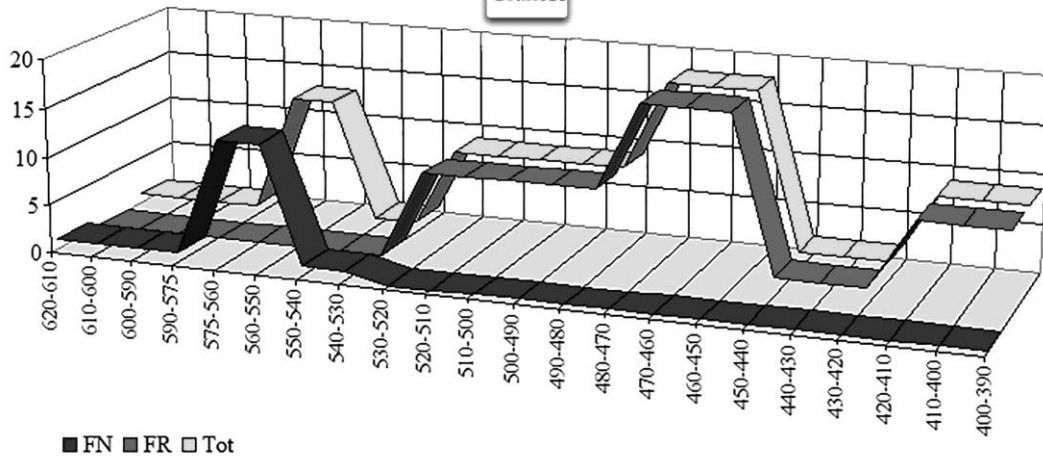
■ FN ■ FR □ Tct

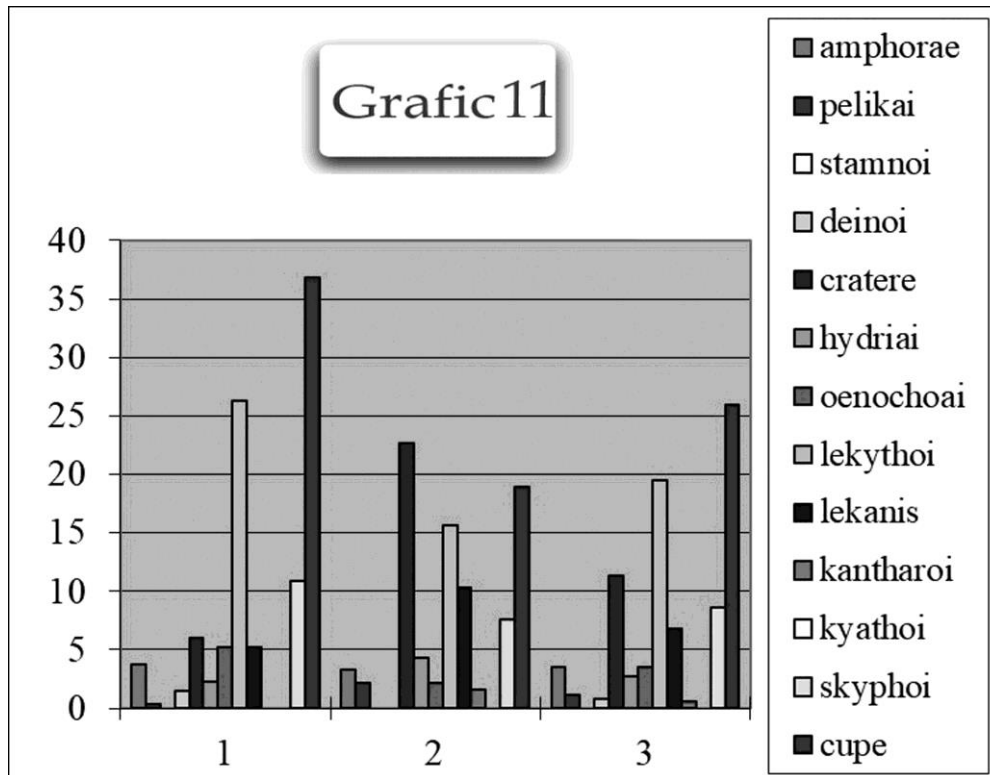

Grafic 9

Grafic10

Tabele

Pontul Euxin - IMPORTURI ATTICE EVOLUȚIA CRONOLOGICĂ/FORME

	FIGURI NEGRE			FIGURI ROSII			FIRNIS NEGRU			TOTAL
	VEST	NORD	TOTAL	VEST	NORD	TOTAL	VEST	NORD	TOTAL	GENERAL
620-600										
crater/deinos	1		1							1
600-575										
amfore	1	1								1
deinoI	2		2							2
oenochoai	1		1							1
olpe	1		1							1
cratere	1	1	2							2
cupe	1		1							1
lekanis	1	1	2							2
575-550										
amfore	5		5							5
deinos	1		1							1
oenochoai	1	1	2							2
olpe	1		1							1
cratere	11	2	13							13
skyphoi	1		1							1
cupe	10	7	17							17
lekythoi	1	5	6							6
lekanis	4	1	5							5
550-520										
amfore		1	1							1
cratere	1	1	2							2
hydriai	1	2	3							3
oenochoai	2	3	5							5
cupe	38	3	41	1	1	2	1		1	44
lekythoi		14	14							14
lekanis	6	2	9				1		1	10
520-490										
amfore	1	1	2							2
pelikai		1	1							1
cratere				3	5	8				8
hydriai	1	2	3							3
oenochoai	2	2	4							4
olpe	1		1							1
skyphoi	14	4	18							18
cupe	24	16	40	2	10	12	2		2	54
lekythoi	6	27	33	1	1	2				35
lekanis	1		1							1
diverse		1	1							1
500-475										
pelikai					1	1				1
cratere				4		4				4

	FIGURI NEGRE			FIGURI ROSII			FIRNIS NEGRU			TOTAL
	VEST	NORD	TOTAL	VEST	NORD	TOTAL	VEST	NORD	TOTAL	GENERAL
hydriai					1	1				1
olpe							1		1	1
skyphoi	8	2	10							10
cupe					4	4				4
kantharoi					2	2				2
lekythoi	3	15	18	3	6	9				27
diverse					1	2				2
475-450										
amfore		1	1		4	4				5
cratere				13	5	18				18
hydriai										2
oenochoi		2	2							2
skyphoi				1		1				1
cupe				2	6	8	10			18
lekythoi	1		1		2	2				3
lekanis					1	1				1
rhyta							2		2	2
diverse		1	1	1	1	2				3
450-420										
amfore				1	1	2				2
pelikai				1		1				1
cratere				1	1	2				2
cupe				1	2	2				3
kantharoi				1	2	3				2
lekythoi				1		1				2
lekanis				2		2				1
diverse					1	1				1
420-390										
amfore		3	3							3
pelikai					2	2				2
cratere				2	7	9				9
hydriai				1	4	5				5
oenochoi				1	1	2				2
skyphoi				3	1	4	3		3	7
cupe					1	1	12		12	13
bolsal							12		12	12
lekythoi				2	8	10				10
lekanis				5	2	7				7
askos							1		1	1
390-370										
pelikai							1		1	1
cratere					1	1				2
oenochoi				1	1	2				2
skyphoi				9		9				9
cupe					5	5		8		13
lekythoi					4	4				4
lekanis				12		12				12
diverse				2	12	14	18		18	32

Pont Euxin

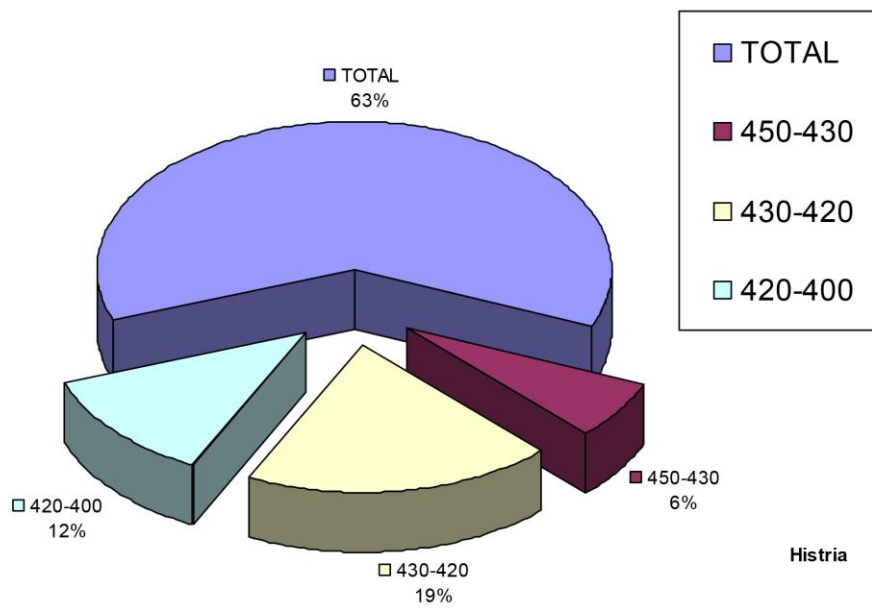
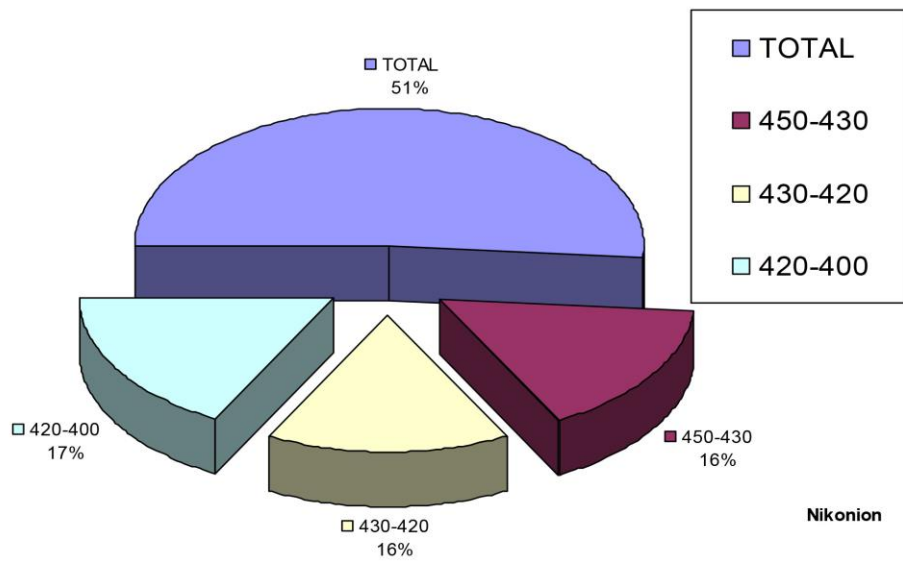
CHRON	AMP	PEL	STA	DEI	CRA	HYD	OEN	LEK	LEK	KAN	KYA	SKY	CUP
620-600	---	---	---	---	1	---	---	---	---	---	---	---	---
600-575	1	---	---	2	1	---	1	---	1	---	---	---	1
575-550	5	---	---	1	13	---	2	6	5	---	---	1	16
550-520	1	---	---	---	13	---	2	6	5	---	---	1	16
520-490	2	1	---	---	8	3	4	35	1	---	---	18	52
500-475	---	1	---	---	4	1	---	27	---	2	---	1	4
475-450	5	---	---	---	18	2	2	3	1	---	---	1	8
450-420	2	1	---	---	2	---	---	2	1	1	---	---	3
420-390	3	2	---	---	9	5	2	1---	7	---	---	4	1
390-370	---	1	---	---	1	---	2	4	12	---	---	9	5

Etruria

CHRON	AMP	PEL	STA	DEI	CRA	HYD	OEN	LEK	LEK	KAN	KYA	SKY	CUP
620-600	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
600-575	13	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
575-550	66	---	---	---	2	1	9	7	2	---	2	---	17
550-520	219	---	---	2	---	83	38	6	1	1	3	---	156
520-490	146	3	6	1	2	97	31	9	---	5	24	3	172
500-475	152	27	53	---	41	11	31	23	---	1	8	13	164
475-450	133	17	22	---	38	18	14	7	---	2	---	14	478
450-420	13	21	27	1	25	5	24	2	---	1	---	5	45
420-390	---	1	4	---	3	4	5	---	---	---	---	---	14
390-370	3	---	---	---	1	---	---	---	---	---	---	---	4

Orient Apropiat

CHRON	AMP	PEL	STA	DEI	CRA	HYD	OEN	LEK	LEK	KAN	KYA	SKY	CUP
620-600	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
600-575	---	---	---	3	---	---	---	---	---	---	---	---	---
575-550	2	---	---	2	5	4	---	---	---	---	---	---	6
550-520	---	---	---	---	---	---	7	---	3	---	---	2	55
520-490	2	---	---	---	7	---	17	---	74	---	---	---	124
500-475	3	---	---	---	6	---	---	---	18	---	---	1	1
475-450	---	1	---	---	8	---	---	---	---	---	---	11	7
450-420	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
420-390	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---
390-370	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---

**GRUPE STILISTICE
FIGURI NEGRE**

GRUPE STILISTICE	VEST	NORD	TOT P.E.	SIRIA PALES	EGIPT	CIPRU	TOT O.A.
Gorgon Painter	H2	O2,B2	6		21	1	22
Polos Painter	H1		1				
near Polos Painter	H4,A2		6	1	9		10
KY Painter	H1	B1	2				
Komast Group	H1		1				
Falmouth Painter	H1		1				
Sophilos	A1		1	1	4		5
early olpai Group	H1						
C. Painter	H1	B4	5				
Sandal Painter	A1		1				
Painter of Acropolis 606		T1	1				
Tleson Painter		B1	1	2	3	2	7
Heidelberg Painter	H1	M1	2				
Vatican 309							
Group of Vatican G30		O1	1				
Group of Vatican G57		O1	1				
Group of the hoplite-living-home		P2					
Leafless Group	H2	T1	3	6	2	4	12
The Group of Rhodes 11941		O1		3	3	6	
Close to Leagros Group							
Connected to Red-line Painter		O1	1				
Caylus Painter	A1 O1	2					
near Theseus Painter	H1	1					
R. Group	H2	2					
Cock Group		O8 B1 T2 M1					
Athena P (Class of Copenhagen 68)		P1	1				
Painter of the Half-palmettes		O2 T1	3				
Haimon Painter		O12	2				
Manner of the Haimon Painter		P1	1				
Haimon Group	H6	C1	7	25	1	11	37
Manner of the Haimon G		P1					
Lancut Group		Mk1	1	4		4	8
Eucharides Painter		P1 SR1	2				
Dubois Group		1	1				
Emporion Painter		P1	1				

GRUPE STILISTICE	VEST	NORD	TOT P.E.	SIRIA PALES	EGIPT	CIPRU	TOT O.A.
Robinson Group		P1	1				
Connected with Robinson Group		T1	1				
Bulas Group		P2 N1	3				

A = Apollonia
B = Berezan
C = Crimea
H = Histria
K = Kiev
M = Myrmekion
Mk = Maikop

N = Nymphaion
O = Olbia
P = Panticapaion
SR = South Russia
T = Taman
Th = Theodosia

**GRUPE STILISTICE
FIGURI ROȘII**

GRUPE STILISTICE	VEST	NORD	TOT P.E.	SIRIA PALES	EGIPT	CIPRU	TOT OR
Taleides		P1	1				
Psiax		SR1	1				
Oltos		P1	1				
Epiktetos		O1 B1	2				
Manner of Epiktetos		SR1	1				
Euphronios		O1	1				
Manner of the Epeleios Painter		O1	1				
Near the Scheurleer Painter		O1	1				
Pithos Painter	H2	P2	4	16		1	17
Near the Pithos Painter		O1	1				
Triptolemos Painter		SR1 B1	2				
Bowdoin Painter	A1	P1	2	8	1	4	13
Near Bowdoin Painter		O1					
Diogenes Painter	A2	P2	4				
The Flyng Angel Painter		P1 SR1	2				
Harrow Painter		P2	2				
Tyszkiewicz Painter	H1	P1	2				
The Painter of Munich 2676		P1	1				
Group of the Negro Alabastra		SR1	1				
Seireniske Painter	A1		1				
Followers of the Seireniske Painter	A1		1				
Nausicaa Painter	A1		1				
Brygos Painter		O1	1				
The Painter of the Yale Cup		O1	1				
Agrigento Painter		SR1	1				
Akestorides Painter		P1	1				
Alkimachos Painter		P1	1				
Comacchio Painter		P1	1				
Chicago Painter		N1	1				
Euaichme Painter		P1	1				
The Painter of the Florence stamnoi		P1	1				
Euaion Painter		P4	4				
Followers of Douris		P1	1				
Leningrad Painter		Z1	1	1	1		4
The Painter of London D12		P1	1				
Manner of the Painter of London E 342		P1	1				
Manner of the Pistoxenos Painter					1	1	2
Niobids Painter		O1,K1S R1	3	1			3
Near the Group of the Niobids Painter	H1		1				
Pig Painter		P1	1				
Sotades		P1	1				

GRUPE STILISTICE	VEST	NORD	TOT P.E.	SIRIA PALES	EGIPT	CIPRU	TOT OR
Manner of Sotades		SR1,P1	2				
Telephos Painter		SR1	1				
Syracuse Painter		B1	1				
Amphitrite Painter	H1	N1,P1	3				
The Group of Polygnotos	A1	SR1	2				
Achilles Painter	A1		1				
Manner of the Achilles Painter	A1		1				
Hephaistos Painter		C1	1				
Eretria Painter		T1,P3	4				
Codrus Painter		P1	1				
Manner of the Codrus Painter		O1	1				
Persephone Painter		P1	1				
Selinus Painter	A1		1				
Chrysis Painter		C1,SR1	2				
The Painter of Ferrara T 28		N2	2				
Kadmos Painter		P1	1				
Manner of the Kadmos Painter		T1	1				
Kiev Painter		K1,T1, P1	3				
Kleophon Painter		N1	1				
The Painter of Louvre C 11202		P2	2				
Near Meidias Painter	H1		1				
manner of Meidias Painter	H1	P2,Th1 TG1	5				
Mina Painter		O1,SR1	2				
Modica Painter	B1		1				
Pronomos Painter		P1	1				
Millin Painter	M1	P1	2				
The Straggly Painter		O1,N1, SR2,P4	8				
The F.B. Group	H7,A12 ,M1	SR1	21				
Mithridates Painter		O1,P13	14				
The Q Painter		P1,Th2	3				
Diomed Painter		SR1	1				
Xenophantos Painter		P2	2				
The Painter of Munich 2365	H1		1				
The Painter of the New York Centauromachy		P3	3				

A = Apollonia
B = Berezan
C = Crimea
H = Histria
K = Kiev
M = Myrmekion
Mk = Maikop

N = Nymphaion
O = Olbia
P = Panticapaion
SR = South Russia
T = Taman
TG = Temir Gora
Th = Theodosia
Z = Zhourouvka

PREZENȚA FORME

Pontul Euxin - forme

Forme	F.n.	F.r.	Total
amph	3,75	3,24	3,5
pelk	0,37	2,16	1,16
stam	0	0	0
dein	1,5	0	0,77
crat	6,01	22,7	11,3
hydr	2,25	4,32	2,72
oeno	5,26	2,16	3,5
leky	26,29	15,67	19,49
leka	5,26	10,27	6,82
kant	0	1,62	0,58
kyat	0	0	0
skyp	10,9	7,56	8,57
cupe	36,84	18,91	25,92

Orientul Apropiat - forme

Forme	F.n.	F.r.	Total
amph	1,24	0	43,7
pelk	0,17	1,88	43,6
stam	0	0	43,5
dein	0,88	0	43,4
crat	2,83	18,86	43,3
hydr	0,7	0	43,2
oeno	3,19	0	43,1
leky	14,53	24,52	43
leka	0	0	43,1
kant	0	0	43,2
kyat	0	0	43,3
skyp	1,77	18,86	43,4
cupe	40,95	35,8	43,5

Etruria - forme

Forme	F.n.	F.r.	Total
amph	35,5	10,22	23,47
pelk	0,05	4,6	2,17
stam	0,53	6,97	3,52
dein	0,17	0,06	0,12
crat	0,29	7,37	3,58
hydr	8,59	5,34	7,17
oeno	5,19	4,4	4,78
leky	2,5	0,81	1,69
leka	0,17	0	0,09
kant	0,17	0,47	0,31
kyat	2,02	0,2	1,16
skyp	0,59	1,69	1,1
cupe	14,61	54,5	33,03

FORME REPARTIZATE CRONOLOGIC

	PONTUL EUXIN										ORIENT										ETRURIA									
	620 ↓	600 ↓	575 ↓	550 ↓	520 ↓	500 ↓	475 ↓	450 ↓	420 ↓	390 ↓	620 ↓	600 ↓	575 ↓	550 ↓	520 ↓	500 ↓	475 ↓	450 ↓	420 ↓	390 ↓	620 ↓	600 ↓	575 ↓	550 ↓	520 ↓	500 ↓	475 ↓	450 ↓	420 ↓	390 ↓
Amph	---	1	5	1	2	---	5	2	3	---	---	2	---	2	3	---	---	---	---	---	13	66	219	146	152	133	13	---	3	
Pelk	---	---	---	1	1	---	1	1	2	1	---	---	---	---	---	1	---	---	---	---	---	---	---	3	27	17	21	1	---	
Stamm	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	6	53	22	27	4	---	
Deino	1?	2	1	---	---	---	---	---	---	---	3	2	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	2	1	---	---	1	---	---	
Krat	1?	1	13	1	8	4	18	2	9	1	---	5	---	7	6	8	---	---	---	---	---	---	2	---	2	41	38	25	3	1
Hydr	---	---	---	3	3	1	2	---	5	---	---	4	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	10	83	97	11	18	5	4	---
Oeno	---	1	2	5	4	---	2	---	2	2	---	---	---	7	17	---	---	---	---	---	---	---	9	38	31	31	14	24	5	---
Lekyt	---	---	6	13	35	27	3	2	10	4	---	---	---	3	74	18	---	---	---	---	---	---	7	6	9	23	7	2	---	---
Lekani	---	1	5	7	1	---	1	1	7	12	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	2	1	---	---	---	---	---	---
Kanth	---	---	---	---	---	2	---	1	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	1	5	1	2	1	---	---
Kyath	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	---	2	3	24	8	---	---	---	---
Skyph	---	---	1	---	18	10	1	---	4	9	---	---	2	---	10	11	---	---	---	---	---	---	---	---	---	3	13	14	5	---
Cupe	---	1	16	43	52	4	8	3	1	5	---	6	55	124	100	7	---	---	---	---	---	---	17	156	172	164	478	45	14	4

TABEL COMPARATIV - FORME

Forme per cent of	PONT EUXIN			ORIENT			ETRURIA		
	<i>b.f.</i>	<i>r.f.</i>	<i>total</i>	<i>b.f.</i>	<i>r.f.</i>	<i>total</i>	<i>b.f.</i>	<i>r.f.</i>	<i>total</i>
Amfore	3,75	3,24	3,50	1,24	-----	1,04	35,50	10,22	23,47
Pelikai	0,37	2,16	1,16	0,17	1,88	0,14	0,05	4,60	2,17
Stamnoi	-----	-----	-----	-----	-----	-----	0,53	6,97	3,52
Deinoi	1,50	-----	0,77	0,88	-----	0,74	0,17	0,06	0,12
Kratere	6,01	22,70	11,30	2,83	18,86	3,88	0,29	7,37	3,58
Hydriai	2,25	4,32	2,72	0,70	-----	0,59	8,59	5,34	7,17
Oenochoai	5,26	2,16	3,50	3,19	-----	2,68	5,19	4,40	4,78
Lekythoi	26,29	15,67	19,49	14,53	24,52	14,17	2,50	0,81	1,69
Lekanis	5,26	10,27	6,82	-----	-----	-----	0,17	-----	0,09
Kantharoi	-----	1,62	0,58	-----	-----	-----	0,17	0,47	0,31
Kyathoi	-----	-----	-----	-----	-----	-----	2,02	0,20	1,16
Skyphoi	10,90	7,56	8,57	1,77	18,86	3,43	0,59	1,69	1,10
Cupe	36,84	18,91	25,92	40,95	35,8	43,50	14,61	54,50	33,03

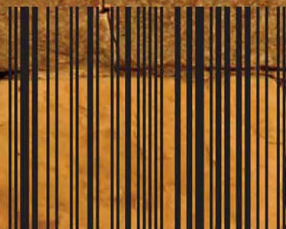
tipografia_unibuc@yahoo.com

**Bd. Iuliu Maniu 1-3, Complex LEU
tel: 0799 210 566**

**Tiparul s-a executat sub cda 4418/2018
la Tipografia Editurii Universității din București**

După un capitol care prezintă condițiile geo-climatiche, precum și pe cele istorice, ne sunt prezentate rezultatele cercetărilor efectuate la zidurile de incintă de epocă greacă (arhaic, clasic și elenistic) atât în trecut cât și cele mai recente, valorificând numeroase date care rămăseseră inedite. Concluziile acestora articulează o schemă de funcționare a orașului pe baza ideii funcționării unui sistem de duble incinte (una pentru « acropolă », cealaltă pentru apărarea așezării civile) în fiecare din cele trei perioade de funcționare ale epocii grecești. Mai mult, sistemul de fortificații este adaptat continuu, pe măsura evoluției orașului și ține seama de principalele sale elemente constitutive, cum ar fi portul, esențial pentru viața unui oraș comercial. Graficele și tabelele privind importurile de ceramică completează acest tablou. Departe de a fi un model urban și de concepere a fortificațiilor unic sau rar întâlnit, acest sistem are analogii pe o arie vastă a lumii grecești - din Orient și până în Sicilia.

9 786061 610228